

KORTÁRS 2016 07–08

ZÁMBÓ ATTILA munkáival

KORTÁRS

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

2016. 07–08. évfolyam 7. szám

E. BÁRTFAI LÁSZLÓ: Csend és szinesztézia

ÁGH ISTVÁN, MARKÓ BÉLA, TANDORI DEZSŐ versei

BALÁZS ATTILA: Magyar Fauszt (részlet)

REMÉNYI JÓZSEF TAMÁS tanulmánya TŐZSÉR ÁRPÁDRÓL

EKLER ANDREA, KOLLARITS KRISZTINA, TOLDI ÉVA kritikái

Ára: 980 Ft
Előfizetőknek: 668 Ft
www.kortaronline.hu

NKA
Nemzeti Kulturális Alap

Síkszobrok, 2014–2015

BUDAPESTI
OPERETTSHÁZ

**MARIE
ANTOINETTE**

Michael Kunze & Lévy Szilveszter
musicalje

OKTÓBERTŐL ISMÉT LÁTHATÓ!

POLYAK LILLA, GUBIK PETRA, GÖMÖRI ANDRÁS MÁTY,
SZABÓ P. SZILVESZTER, KOCSIS DÉNES, MÉSZÁROS ÁRPÁD ZSOLT
KOREOGRÁFUS: LŐCSEI JENŐ
KARMESTER: MAKLÁRY LÁSZLÓ
RENDEZŐ: KERO®

Műsora: Toshi Shimizu „Queen Marie Antoinette” című rendezése alapján. Cserélt Váltogat: Tahn Co., Ltd., Tokió.
Azon változat eredeti alkotója: TMA Musical Company Co., Ltd. Magyarországi jogtulajdonos: Pentaton Koncert- és Művészügynökség.
WWW.OPERETT.HU

nők lapja | fidelio | JEGY-HU | OLIFEL | klasszikus rádió | inforádió | színház.hu | RIDIKUL | MBIBANDS | Superbrands

TARTALOM

- 3** MARKÓ BÉLA: Világok; Máshol; Ünnepek; Folyók; Döntés (*versek*)
- 8** FERENCZES ISTVÁN: Veszedelmekről álmodom 5/3 (*regényrészlet*)
- 39** VASADI PÉTER: Bartók: II. zongoraverseny (*vers*)
- 40** ÁGH ISTVÁN: Tavasz láz valaki nélkül; Nem kell ahhoz nap, se hold; Véglegessé vált a sorrend; Fészekrakó (*versek*)
- 44** BALÁZS ATTILA: Magyar Fauszt (az ördögi színjátékból) – részlet (*próza*)
- 51** TANDORI DEZSŐ: Nem/lét/ige (*versek*)
- 55** SZIGETHY GÁBOR: Napló múltidőben – 1956. július–augusztus
- 62** NOVOTNY TIHAMÉR: „Bestiák és Kistiák” – Zámbo Attila kiállításáról (*képzőművészet*)
- 65** FINTA ÉVA: Szülőföldem (*esszé*)
- 72** DOBOSS GYULA: „Tandori light”
- 80** REMÉNYI JÓZSEF TAMÁS: Tózsér Árpád exterritóriuma – Előszó egy tanácskozáshoz
- 87** KELEMEN LAJOS: Ítélettel fölérő belátás – Kalász Márton intellektuális életrajzához
- 92** E. BÁRTFAI LÁSZLÓ: Csend és színesztézia – Az érzékek keveredésének egy sajátos típusa
- 108** KOSZTOLÁNCZY TIBOR – NEMESKÉRI ERIKA: Egy márványdarab
- 116** MOHAI V. LAJOS: „Minden különködésben van valami vidékiesség” – Kosztolányi vidékszemléletéhez
- 120** HALPER LÁSZLÓ: A világ így rezeg – Beszélgetés Laár Andrásval
- 127** VILLANGÓ-TÖRÖK IVETT: Egy kömlői parasztasszony élete a 20. században – Csáti Terézia visszaemlékezései
- 139** SÜMEGI GYÖRGY: Tóth Menyhért és a Tokaji Művésztelep – Beszélgetés Cséri Lajos szobrászművésszel (*képzőművészet*)
- 149** EKLER ANDREA: A „teremtés szerelme” – Ágh István: Válasz hazulról
- 153** GÁBOR SÁMUEL: Porba írt versek – Rakovszky Zsuzsa: Fortepan
- 160** HEGEDŰS IMRE JÁNOS: Műhelytitkok (Nyitott műhely – 100 interjú a mai magyar irodalomból, I–II.,)
- 164** TOLDI ÉVA: „Szürkésfehér hamurétegek a mimóza virágján” (Danyi Zoltán: A dögeltakarító)
- 168** ARTZT TÍMEA: Marno János / Hideghullám
- 170** BENEDEK LEILA: Baán Tibor / Az én hatványai
- 171** PÓSA ZOLTÁN: Kelemen Erzsébet / Itt ragadt lélek
- 174** VARGA MÁRIA: Prohászka Lajos / Történet és hagyomány
- 175** KOLLARITS KRISZTINA: Szécsi Noémi – Géra Eleonóra / A budapesti úrinő magánélete (1860–1914)
- 178** TARY ORSOLYA: Ratzky Rita / „Halhatatlan a lélek”
- 179** CSUDAY CSABA: Oravec Imre / távozó fa
- 181** PALOJTAY KINGA: Dragomán György / Oroszlánkórus
- 182** WÉBER ANIKÓ: Fodor Ákos / Gyöngyök, göröngyök

E számunkat ZÁMBÓ ATTILA munkáival illusztráltuk.

A borítón: Síkplasztika, lábakon, 2015 (részlet); Síkplasztika, 2015.

A KORTÁRS folyóirat novellapályázata

A *Kortárs* folyóirat novellapályázatát hirdet, melyre kizárólag magyar nyelvű novellákat várunk. A novelláknak az alábbi hírhez kell valamilyen formában – szorosabban vagy lazábban – kapcsolódnia: „Húsz ember esett foglyul egy turisztikai ballonon, amit az erős szél dobált húsz percig Berlinben.” (Index)

Díjazás: 1. díj: 100 000 Ft, 2. díj: 80 000 Ft, 3. díj: 60 000 Ft
Beküldési határidő: 2016. augusztus 20.

Bővebb információ: www.kortarsonline.hu

KORTÁRS

Támogatók: NEMZETI KULTURÁLIS ALAP,
KORTÁRS ALAPÍTVÁNY, MAGYAR NEMZETI BANK,
SZERENCSEJÁTÉK ZRT.

Szerkesztőség:

THIMÁR ATTILA (főszerkesztő, tanulmány), thimar.kortars@gmail.com
AMBRUS LAJOS (próza), kemenesalja@gmail.com
PÉCSI GYÖRGYI (vers), pecsigy@freemail.hu
STURM LÁSZLÓ (kritika), sturml67@gmail.com
NOVOTNY TIHAMÉR (kép), prinotipa@gmail.com
KOVÁCS NÓRA (tördelőszerk.), babajaga1960@gmail.com
BORNEMISSZA ÁDÁM (olvasószerk.), bornemissza.adam@gmail.com

Lapterv: LÁSZLÓ ZSUZSI

Szerkesztőségi titkár:

ÖNER EDIT (info@kortars.com)
1062 Bp., Bajza u. 18.
Szerda: 11–14 óráig
Csütörtök: 10–13 óráig
Tel./Fax.: 342-1520; 06-20-33-77-531
Postacímünk: 1406 Bp., Pf. 93.

HÍREK

PIM Nyári Fesztivál – Irodalom másképp

A Petőfi Irodalmi Múzeum szabadtéri nyári fesztiválja
2016. június 27 – július 17.

A Petőfi Irodalmi Múzeum 2016-ban tizennegyedik alkalommal rendezi meg a PIM Nyári Fesztivált.

A fesztivál célja, hogy könnyed szórakoztatást nyújtson, ezért az irodalmat ezen a nyári rendezvény-sorozatunkon tágabban értelmezzük. Lesz koncert, színház, kabaré – vidám, de egyben tartalmas programok kavalkádja jellemzi ezt a három hetet a múzeumban.

Bővebb információ a programokról:
www.pim.hu

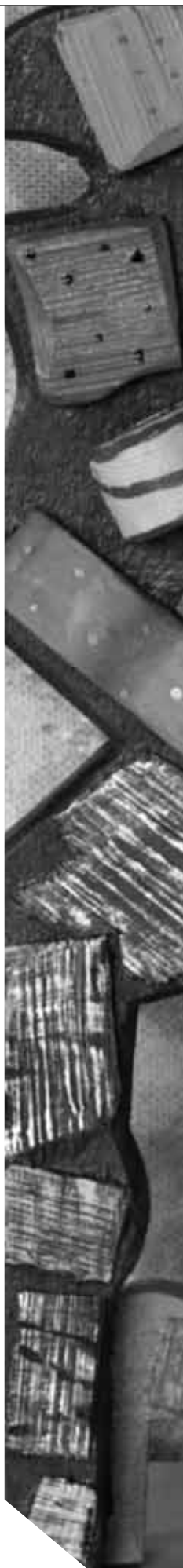
Kiadja a Kortárs Folyóirat Kiadói Kft. Felelős kiadó: a kft. ügyvezetője.
Nyomdai munkák: *mondAt Kft.* www.mondat.hu

Előfizetési díj 1/2 évre 3680 Ft, 1 évre 7350 Ft. (Az áthúzódo előfizetéseknél nem kérünk díjkülönbözetet.) (Külföldön: 74 €; szomszédos országokban: 65 €.) Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a Regionális részvénytársaságok. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága (1089 Bp., Orczy tér 1.). Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen: hirlapelfizetes@posta.hu; faxon: 06 1/303-3440. További információ: 06 80/444-444. Előfizethető közvetlenül is a következő bankszámlaszámon: 10102086-53080000-01000009. Kérjük **külföldi előfizetőinket**, hogy devizás átutalások esetén a bankszámlaszám elé írják oda a következő swiftkódot: BUDAHUHB HU82.

HU ISSN 0023-415X
Nemzetközi online azonosítószám az Interneten: HU ISSN 1418-1592

Kéziratokat nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza.
Lapzárta: a megjelenés előtti hónap 3-án!

www.kortarsonline.hu és www.kortars.com

MARKÓ BÉLA

Világok

MARKÓ BÉLA (1951) Marosvásárhely

Nem kellett ahhoz Einstein,
 hogy tudjuk, sokféle világ van,
 hiszen a szüleim is gyakran emlegették
 a háború előttről a régi román világot,
 és még gyakrabban a magyar világot,
 amely csak néhány évig tartott,
 utána pedig kommunista világ lett,
 ráadásul felénk az ötvenes években
 volt egy betyárvilág is a kommunista világban,
 úgy rejtőzött az egyik világ a másikban,
 mint egy kisebb Matrjoska baba
 a nagyobb Matrjoska babában,
 katonaszökevény volt Pusztai, Dézsi és Jeges,
 évekig bujkáltak a környékbeli falvakban,
 járták az erdőt puskával a vállukon,
 látta egyszer apám távolról megcsillanni
 a puskacsövet a kukoricásban,
 elismervényt adtak arról, amit elvettek,
 élelmet, ruhát, bakancsot, ilyesmit,
 hogy amikor megjönnek az amerikaiak,
 abban a másik világban megfizetik a tartozásukat,
 két milicistát lelőttek egy faluvégi udvaron,
 mivel azok igazoltatni akarták őket,
 aztán később Pusztait is lelőtték a milicisták
 menekülés közben egy sötét este,
 majd Dézsi is a kerítés tetején,
 Jeges egyedül maradt sokáig,
 halálra keresték persze, és végül
 bekerítették az egyik faluban,
 elbújt egy udvaron a tyúkketrecben,
 legalábbis így mesélte K. R. barátom édesanyja,
 aki a pártnál dolgozott abban az időben,
 az üldözők között legelől szaladt egy cigány,
 kinyitotta a tyúkketrec ajtaját,
 és elkezdett éktelenül kiabálni,
 Jeges hasba lőtte a géppisztollyal,
 de a milicisták őt is szitává lyuggatták,
 azt mondta K. néni, aki látta
 a holttestet az őrsön kiterítve,
 hogy még a bakancsa talpa is tele volt golyóval,
 mindig ez jutott eszembe, ha télen
 recés, gömbölyű fejű bakancsszegeket
 vertünk a bakancsunk talpába,
 hogy ne csússzunk el a jégen,
 nagyokat lehetett szikráztatni a bakancsszegekkel,
 amikor a sarkunkat végighúztuk a köveken,
 szóval így ért véget a betyárvilág nálunk,

és ha jobban meggondolom, igaza volt
 Pusztainak, Dézsinek és Jegesnek,
 mert aztán tényleg megjöttek az amerikaiak,
 bár közben eltelt vagy negyven esztendő,
 és ha nem ugrálnak annyit,
 nem szöknék meg a katonaságtól,
 hanem türelmesen kivárák az egészet,
 akkor hatvanvalahány éves korukban
 ők is megérhették volna az új világot.

Máshol

Mi magyarok voltunk, ehhez nem fért kétség,
 nem voltunk például románok,
 és ez abból is egyértelműen kiderült,
 hogy szüleim, nagyszüleim, nagynénéim, nagybátyáim
 úgy szidták a románokat, ahogy saját magát
 az ember természetesen nem szidja,
 viszont nagyon is furcsán voltunk magyarok,
 és erre viszonylag hamar rá kellett jönnöm,
 mert itt voltunk mi, máshol volt Magyarország,
 és amikor a rádiót bekapcsoltuk,
 akkor máshonnan jött délben a biztatás, hogy
 éljen a magyar szabadság, éljen a haza,
 ezt azért elég nehéz volt felfognom,
 miért nincs itt a haza, ahol mi vagyunk,
 és miért nem vagyunk ott, ahol a haza van,
 aztán ezerkilencszázötvenhatban,
 abban az évben, amelyről az elején
 még egyáltalán nem lehetett sejteni,
 hogy egy fél évszázad múlva is ötvenhat lesz,
 eltérően ötvenöttől vagy ötvenhétől,
 hiszen azokról ma már a kutya sem tud,
 szóval egyszerre kiderült, hogy nemcsak mi,
 hanem a magyar szabadság sincsen ott Magyarországon,
 bár néhány napig ötévesen is pontosan éreztem,
 hogy körülöttem ezt másképpen gondolják,
 úgy tűnt, hogy végre egy helyen van minden,
 de aztán gyorsan elmúlt ez az érzés,
 ismét máshol voltunk mi magyarok,
 máshol volt Magyarország,
 máshol a magyar szabadság,
 és megint úgy teltek egymás után az évek,
 hogy próbáltuk ezt valahogy megérteni,
 ami, őszintén szólva, majdnem lehetetlen.

Ünnep

Nem tudom, mi jött rá anyámra,
 hogy húsvét hétfőjén elküldött locsolni,
 pedig soha azelőtt nem erőltette az ilyesmit,
 igaz, most is elsősorban J. nénihez
 kellett volna mennem, akinek tavaly
 meghalt a fia, és teljesen egyedül maradt,
 biztosan jólesne neki, ha meglátogatnám,
 rettenetesen dühös voltam emiatt,
 de nem volt bátorságom anyámnak ellentmondani,
 ráadásul már megvette nekem az autós kölnit is,
 ez nem autósoknak való kölni volt természetesen,
 akkor még legfeljebb motorkerékpárosok számára
 lehetett volna külön csecsebecséket gyártani,
 hiszen nem nagyon voltak magángépkocsik,
 csupán hivatali *volgák*, *pobedák* és *moszkvicsok*,
 szóval egyszerűen csak autóformájuk
 volt ezeknek az olcsó kölnisüvegeknek,
 mint ahogy a halasbicskák fémnyele is halformájú volt,
 apró pikkelyeket is préseltek bele a gyárban,
 felöltöztem hát ünneplőbe iskola után,
 mert annak idején a húsvét hétfője
 még egyáltalán nem volt ünnep,
 délelőtt ott kellett ülni az iskolában,
 közben meggyőztem az egyik osztálytársamat, Cs.-t,
 hogy délután menjünk együtt locsolni,
 szégyelltem volna egyedül szerencsétlenkedni,
 azt sem tudtam, mit kell csinálni ilyenkor,
 vittünk magunkkal egy-egy szatyrot a pirostojásnak,
 bár Cs. szerint a pirostojás nem ér semmit,
 ő inkább pénzt szeretett volna kapni,
 végigjártuk néhány leányka-ismerősünket,
 és Cs. egy-két rokonához is benéztünk,
 ő gyűjtött is hamar vagy tíz lejt,
 és természetesen eltette a pirostojásokat is,
 amelyek néha zöldek, néha kékek vagy lilák voltak,
 nekem anyám megtiltotta, hogy pénzt vegyek el,
 ezért aztán csak a tojásokat cipeltem magammal,
 bekopogtunk J. nénihez is, aki boldogan
 összezsáptta a tenyerét, amikor meglátott,
 és elmondta, hogy nem is várt locsolókat,
 de közben a horgolt terítős asztalon
 ott volt egy tányér pirostojás, a pénzt nem vettem el,
 viszont Cs.-nek odadugott egy háromlejest,
 mentünk hazafelé, a barátom nagyszerűeket tudott köpni
 a szája sarkából, jó messzire, néha persze
 ott csillogott a fehér nyál a szája szélén,
 miután egy mellékutcában megszámlolta a pénzét,
 egyenként odacsapta a pirostojásokat a kerítéshez,
 hogy neki ne adjanak ilyesmit többé,

szétloccsantak a piros, zöld, kék, lila
tojások a deszkán, remegett a kocsonyás tojásfehérje
a porban, és elmorzszálódott a sárgája,
néztük, mint Heródes katonái a falhoz vert
csecsemők kettényílt koponyáját valamikor,
én nem nyúltam ahhoz, amit gyűjtöttem,
bár Cs. azokat is ki akarta volna próbálni,
hazavitettem az egészet, és anyám másnap ebédre
rakott krumplit készített a sok főtt tojással.

Folyók

J. néni öreg volt már,
mondogatta is, hogy nem jó sokáig élni,
volt egy Arany János-könyve,
és amikor húsvétkor meglocsoltuk,
elolvasta nekünk a *Hídavatást*,
pedig mentünk volna tovább,
nem gyűlt még elég pirostojásunk,
de meg kellett várunk a végét,
nem értettünk semmit belőle,
el is telt vagy húsz esztendő, hogy láthattam
a Lánchídról a Dunát Budapesten,
hatalmas folyó, hatalmas mélység,
nekünk nem volt otthon ilyen,
csak a Kászon pataka a város szélén,
két helyen lehetett fürödni benne,
ahol a kanyarban lelassult a víz,
a Kiflinél és a Zsemlénél,
ezek úgy nyakig értek nekünk,
húsvét után még senki sem járt arra,
beleugrott J. néni a meredek partról,
azt beszélték, sokáig kínlódott szegény,
mert ez sem volt nálunk olyan egyszerű,
mint szerencsésebb vidékeken,
ahol legalább van egy Duna.

Döntés

Természetesen mindannyian örültünk,
 hogy aznap nem kellett iskolába menni,
 cserében viszont minden május elsején
 fel kellett vonulnunk a főtéren,
 ahol a város vezetői egy piros emelvényről
 visszaintegettek nekünk,
 amikor előttük elhaladva
 lelkesen lengettük a zászlókat,
 ott állt a szomszédból Sz. Pista bácsi is,
 aki ezek szerint nemcsak szomszédunk,
 hanem vezetőnk is volt valamiképpen,
 bár ez egyáltalán nem látszott rajta,
 de most nem ide akarok kilyukadni,
 ugyanis sokkal keservesebb élményem,
 hogy menni-e vagy maradni,
 tehát elmenni-e a felvonulásra
 vagy otthon maradni egész délelőtt,
 mivel előző napon a tanító néni
 mindig csak annyit mondott nekünk,
 nézzünk ki az ablakon, amikor felkelünk,
 és hogyha jó idő van, kötelező a felvonulás,
 de ha rossz az idő, maradjunk otthon,
 csak az a baj, hogy amikor kinéztem az ablakon,
 felhős volt az ég, és szemerkélt az eső,
 vagy inkább csak csepergett,
 és nehéz lett volna megmondani,
 hogy hamarosan kisüt-e a nap,
 esetleg hosszú esővé sűrűsödnek
 az alig hulldogáló cseppek,
 anyám nem szólt bele az ilyesmibe,
 előkészítette a szépen kivasalt fehér inget,
 a sötétkék nadrágot meg a vörös nyakkendőt,
 és még egyszer rám bízta a döntést,
 amit azelőtt már a tanító néni is rám bízott,
 sejtették, hogy mindenképpen rosszul fogok dönteni,
 mert nem akartam felvonulni,
 de nem mertem otthon maradni sem,
 ha jobban belegondolok,
 azóta sem változott semmi,
 pedig az emelvényt réges-rég lebontották,
 sehol sincsen a szomszéd Pista bácsi,
 anyám, apám is eltűnt,
 de még szemerkél reggelente.

FERENCZES ISTVÁN (1945) Csíkszereda

FERENCZES ISTVÁN

Veszedelmekről álmodom

5/3

Első menyasszonyom egy nyírfa seprű volt. A tündérerdők bánatra hajló, pokolra hulló ágaiból, az őrült, elátkozott menyasszonyok ködnevelő szellőket ölelő, mélabúsan lengedező karjaiból fonják mifelénk a cigány asszonyok. Hamupipőkéit a pitvaroknak, kik úgy őrzik, mintha holdudvar lenne, a székeley porta tisztaságát. Hétvégeken elvegyülnek a kapu előtti porral, megmártóznak a sárban, szeméttel kélnék nászra, csűrföldeken, istálló padlatán, trágyadombok porondján szegődik hozzájuk a gyalázat. Kopnak, rojtosodnak, kifoszlanak, korán vénülön járkák megsemmisülésig a táncot, a gúzsba kötöttet, míg ki nem kosarazza, sarokba nem állítja a házasságszédelgő idő.

Egy ilyen tündérből cselédlánnyá változott nyírfaág seprűt kértem fel én életemben legelőször táncra. Tükörtermek helyett az istálló, a csűrfölde lett a mi tánciskolánk. Bodor hajú, szöske kicsi lányok helyett nyírfa seprű a partnerünk. Pedig milyen gyönyörűek voltak, milyen táncra hívogatóan kökényszeműek, csillagos homlokúak a vélünk egykorú fruskák, kik bent a serkék táncházában ropták a lassú, a sebes magyarost, járták a polkát, a hétfélit, a németest, akik már a *gimbelem-gombolom, légy enyém, angyalom* dallamára, egy szál harmonika szavára cipelték a bécsi erdőbe a botlábú fiúkat, mert a muzsikusnak dalból volt a lelke, s elhozta a mi világvégi tájainkra is a tangót. De hiába szólt, hívott a zene, a kamasz csitrik ébredő szerelme, mi nem és nem, nem mentünk be az akkoron még élő táncházba, ebbe a gyalázatos, trágár, kegyeletsértő intézménybe, ahol lábbal tapossák a legszentségebb szomorúságot, a gyermeklélekbe szorított férfibánatot, a riadalmas hollófelete gyászt. Hiába csábított a vigalom, málnaszörp, százféle sütemény, tombola, közös ének, zálogosdi, tánctanulás, mi oda nem. Nem és nem megyünk. Mert mi gyászoltunk. És szégyelljük magukat a bentiek. És különben is pionírszervezet szervezte az egészet, s mi velük egy tálból nem cseresznyézünk. Mi piros nyakkendőt nem kötünk. Jönnek majd az amerikaiak, s attól fogva fogják felakasztani a kommunista csemetéket – mondta a falu jobbik fele, s véle mi is. Ezt vallottuk. És a gyászt.

1956 novemberét írták. Szomorú, ködös, letargikus november járta, negyvennapos hideg-rideg, országos esőekkel, amilyenek csak Csíkban, a Hargita keleti lábainál tudnak léleksorvasztóan, reményveszejtően zuhogni. Meglehet, hogy emlékezetem csal, s elvegyíti egy másik ősszel az akkori verőfényt. Ha az volt, akkor a világ legnagyobb hazugsága volt, mert lelkünkben valóban borult, hideg, véraláfutásos volt az ég. Nemcsak a felnőttekben ájult el a jókedv, a remény, hatalmasodott a rettegés, hanem mi, gyermekek, a kamaszkor küszöbére botlott, vásott kölykök is sírtunk. Készek voltunk a halálra, sirattuk a levert magyar forradalmat.

Gyászunk mély volt és igaz. Anyyira mély és annyira igaz, hogy barátommal messzire elkerültük az iskolai mulatságokat, a vasárnap délutáni gyermekbálokat, pajtási összejöveleteket. Megtiltottuk magunknak a táncot, a világi dolgok gyönyörét. Anyyira komolyan vettük a gyászt, akár nagyanyáink, asszonyaink a háborúban elesettek, eltűntek meggyászását, akiknek megsemmisülését évtizedekkel a háború után sem hitték el, várták, várták, talpig feketébe öltözötten várták a Don-kanyarból a férfiakat.

Azt hiszem, azon az őszön jegyeztem el magamat örökre a mélabúval, ébredtem rá elpusztítható voltomra. Hogyne gyarmatosította volna gyermeki lelkünket a bánat, mikor a kurucok, az aradi vértanúk, Petőfi, Dózsa, Budai Nagy Antal s a magyar történelem más hősei mellé azokban a katartikus októberi napokban újabb hősök nőttek a gyermek lelke mellé: Nagy Imre, Maléter Pál, Gimesi Miklós, Donáth Ferenc, Losonczy és még sokan mások, akiknek hangja eljött az egyetlen rádión a félreeső székely falucskába is?! Akik elküldték újból a reményt. Akik által olyan jó volt újból magyarnak lenni a Székelyföldön is.

S akiket aztán megöltek. Apám letaglózottan ült a borai mellett, amikor hallotta a rádióban a szovjet tankok dübörgését. Újból legyőzték. Anyám napokig sírt, bemondta a rádió a celldömölki¹ állomás (nővére élt ott) bombázását. Személyes meggyalázásunkká, vereségünké lett az 1956-os magyar forradalom leverése. A pár napnyi felujjongás, felszusszanás után újból visszatért a félelem, újból kulákok lettünk, osztályellenségek, újból hazátlanok, bozgorok.

Rövidesen megkezdődtek a perek, el-eltűnedezték a falvakból, falunkból is a férfiak.²

Hiába jöttek az első szerelmek, öntötték el kamaszodó lelkünket és testünket az ébredő ösztönök, vágyak, tilos lett a tánc. Mi magunk tiltottuk meg magunknak. Azt hiszem, képesek lettünk volna meghalni is. Barátommal – egy nap születtünk, egy keresztnévet viseltünk, s egy padban ültünk, növetelre is egyformák, a legkisebbek voltunk – a tavaszon megkötött vérszerződésünkhöz híven felesküdtünk a gyászra. Felmetszett ujjaink hegyét illesztettük egymáshoz, hogy eggyé vegyüljenek véreink. Vértől maszatosan esküdtünk az iskola fásszínjében örök barátságot, tettünk fogadalmat jó cselekedetekre, s arra, hogy mi magyarok vagyunk. Ennek az eskünek a jegyében határoztuk el titkos, egyéves gyászunkat 1956 novemberében. Ennek jeléül kabátunk bélésebe varrtuk a Kossuth-címert, melyet egy kőművessegéd tetovált karjáról másoltunk le, aztán a padlásokon felfedezett könyvekből megismertük színes változatát is, azt rajzoltuk, másoltuk, versengtünk, ki tudja szebben, tisztábban bélyeg nagyságúra rajzolni, festeni. Egy évig mindennap ezt a kabátunkba rejtett billogot – mert égetett, égette bőrünket – kellett egymásnak a gyász jeleként titokban felmutatni.

És nem énekeltünk. És nem táncoltunk. Az iskola kórusában csak tátogtunk a többi közt, amikor a pionírvidámságról s az éhes proletárról szólt a dal. És jó tanulókként nem jelentkeztünk történelemórán, ahol egészen mást tanítottak, mint amit mi tudtunk. És nem tanultuk meg a verset a földműves társulásáról, az új barázdát szántó ekéről, a győzelmekre vezető pártról, a sztahanovista bányászról. De megtanultuk Tompa *A gólyához* és *A madár, fiaihoz* című verseit, Vörösmarty *A vén cigányát*.

¹ 1944-ben nagynénémék a gyimesi határállomástól, ahol a férje, Köllő István vasutas volt, ideig menekültek. Köllő Pista bácsi egész életében Erdély elvesztése fölött kesergett, és délibábosnál délibábosabb történelemszemléletek hívója lett. Ebbe is halt bele. Hanem csak nem hagyta magát, mert amikor az '50-es évek elején Rákosi pajtás megmunkálátogatta a celldömölki vasúti csomópontot, az akkor elemi iskolás lányát, unokanővéremet, osztályelső tanulókat – aki az úttörő pajtások nevében fogadta, köszöntötte a nagy vezért – kitanította arra, hogy mit mondjon, illetve kérdezzen. Rákosi pajtás felveszi ölébe a virágcsokros, gyönyörű csöppséget, csókolja jobbról, balról. Akkor a tízéves Köllő Judit megkérdezi: „Tessék mondani, Rákosi pajtás, mikor adják vissza Erdélyt?” Rákosi pajtás pedig úgy eldobta a kislányt, mintha leprás lett volna, mint egy csomó rongyot...

² Szülőfalumból Bakó Feri bácsit és Salamon Zoltánt, anyám unokatestvérét ítelték el a Szoboszlai-perben. Sántha Imre érettségiző középiskolást a csíkszeredai tanárok és diákok perében ítelték börtönre. Kovács Zoli a bukaresti egyetemisták csoportjával került a vádlottak padjára.

Gyászunk hosszú, hosszú volt. Alig akart a végére érni. Hisz jöttek a lányok, jöttek a társak, a vidámak. S minket hiába hívtak, falábbal álltunk előttük, nem mozdult táncra a lábunk. Mert a közösségi tánctanulás kimaradt életünkéből.

Szégyenkezve, a barátok s a lányok csúfolódásait viselve, egyedül, elbújva a világ szeme elől kellett az elmulasztottakat bepótolni. Ki mást kérhettem volna fel tánctanulásra, mint a szénacsűr sarkában árválkodó nyírfa seprűt? Így lett legelső menyasszonyom a nyírfaág. Ilyenkor, ősszel, amikor a nyírfaligetekben vagy a Hargita sötét fenyői között árván felfehérlenek a karcsú, a szélben lengő nyírfák, tudom, hogy első és legszebb szerelmeim hullatják lombjukat, múlnak el a haláltánccházban immár mindörökre.

•

A Fodor-csoport perében hozott ítélet

1958. február 27.³

Igazságügyi Minisztérium – Kolozsvári Hadbíróság
Dos. nr. 62/1958

54. számú ÍTÉLET

Ma, 1958. (ezerkilencszázötvennyolc) február 27-én (huszonhetedikén) a kolozsvári Hadbíróság, kiszálláson lévén a marosvásárhelyi helyőrségben, a törvény alapján a következő összetételben:

Elnök:	Macskási Pavel hadbíró őrnagy
Ülnökök:	Şerban Nicolae alezredes
	Lotte Vasile százados
Katonai ügyész:	Duţu Gheorghe hadbíró százados
Titkár:	Adrian Micu

Nyilvános tárgyalásra összeült, hogy elítélje a következő vádlottakat:

1. FODOR PÁL⁴ polgári személy, 1903. június 29-én született Budapesten, Antal és Mária fia, foglalkozása mérnök, lakhelye Csíkszereda, Csíksomlyó utca 114. szám [...] nő, két gyereke van, műegyetemi végzettségű, büntetlen előéletű, jelenleg letartóztatásban van a marosvásárhelyi börtönben.

2. HAJDÚ GÉZA⁵ polgári személy, 1911. január 5-én született Karcfalva községben [...] János és Julianna fia, foglalkozása római katolikus pap, nőtlen, a teológiai kar végzettje, lakhelye Brassó, Majakovszkij utca 13. szám, büntetlen előéletű, jelenleg letartóztatásban van a marosvásárhelyi börtönben.

3. SZENTMÁRTONI BÁLINT⁶ polgári személy, született 1901. november 22-én Szentmárton községben [...] József és Mária fia, foglalkozása pap, nőtlen, lakhelye Máriaradnán, Avram lancu utca 1. szám, a teológiai kar végzettje, büntetlen előéletű, jelenleg letartóztatásban van a marosvásárhelyi börtönben, nincs vagyona.

³ Ezúton köszönöm Tófalvi Zoltánnak, aki a Fodor-per anyagát, ezen belül a Szócs Ignácra vonatkozó dokumentumokat a rendelkezésemre bocsájtotta.

⁴ Csíkpálfalváról Csíkszeredába menet bal kéz felől az első ház volt a Fodor-kúria. És körötte a Fodor-kert, amelyet az út mentén hársfasor határolt, ahonnan kamaszkorunkban, virágzaskor, elég barbár módon téptük a teának valót. Édesanyám, ha a városba ment, a Fodor-kert mellett elhaladva mindig Dori bácsira gondolt. Apám, azt hiszem, gondolt Pali bácsira, a mérnök úrra is, hiszen jó viszonyban voltak. Én már egyre ritkábban járok arafelé, de mindig eszembe jutnak mind az öten.

⁵ Szerzetes nevén Leánder atya.

⁶ Szerzetes nevén Odorik atya.

4. SZŐCS IGNÁC⁷ polgári személy, 1898. november 22-én született Csíksomortán községben [...] György és Julianna fia, foglalkozása pap, nőtlen, lakhelye Torda, Köztársaság tér 1. szám, a teológiai kar végzettje, büntetlen előéletű.

5. CSIHA KÁLMÁN polgári személy, 1929. szeptember 17-én született Érsemjén községben [...] Sándor és Erzsébet fia, lakhelye Aradon, Kálinyin utca 16 szám [...] foglalkozása pap, nő, gyereke nincs, a teológiai kar végzettje, büntetlen előéletű, jelenleg a marosvásárhelyi börtönben letartóztatásban van.

Valamennyi vádlottat a Btk. 209 szakasza 1. pontja előírásaiba ütköző, a társadalmi rend elleni szervezkedés bűncselekményének elkövetésével vádolják.

A nyilvános tárgyalás ezzel megnyitott lévén, a vádlottak a bíróság előtt a védők kíséretében megjelentek a következő sorrendben:

Savin Ladislau⁸ ügyvéd a bukaresti ügyvédi kollégiumtól, Fodor Pál vádlott választott ügyvédje.

Kertész András ügyvéd a marosvásárhelyi ügyvédi kollégiumtól, Szentmártoni Bálint és Szőcs Ignác vádlott hivatalból kinevezett védője.

Klein Maximilian ügyvéd a marosvásárhelyi ügyvédi kollégiumtól, Hajdú Géza vádlott hivatalból kinevezett ügyvédje.

Fekete Miklós ügyvéd a marosvásárhelyi ügyvédi kollégiumtól, Csiha Kálmán vádlott védője.

Az elnök ellenőrizte a vádlottak személyazonosságát, mindezt a kihallgatási jegyzőkönyvben rögzítették és az ügyirathoz csatolták.

A titkár felolvasta az ügyben javasolt tanúk névsorát, elrendelve, hogy a jelenlevők az erre a célra fenntartott terembe vonuljanak vissza, megállapítva, hogy jelen van Gergelyffy Nándor, Keresztes Sándor, Jaklovszki Margit, Fodor Mária,⁹ Ambrus Gábor, Mester Imre és Csiha Emese tanúk, hiányzik Willer József.

A titkár felolvasta a bíróság elé állítás dokumentumát, az ügyiratot, az elnök pedig kihallgatta a vádlottakat, válaszaikat a kihallgatási jegyzőkönyvben rögzítették, ezeket az ügyirathoz csatolták.

Azután kihallgatták a jelen lévő tanúkat, a vallomásokat csatolták az ügyirathoz.

Ami Willer Józsefnek, a vád tanújának a távolmaradását illeti, a védelem azt nyilatkozza, hogy lemond a kihallgatásról, az ügyben nem lévén bizonyítási javaslata, a törvényszék elfogadja a hiányzó tanúról való lemondást, nem javasol az ügyben más bizonyítási eljárást, elrendeli a per alapfokú tárgyalását.

Azután szót adtak a katonai ügyésznek, aki fenntartotta a vádirat következtetéseit, hogy a vádlottak által elkövetett cselekedetek azok közé sorolhatók, amelyek veszélyeztetik az államban meglévő társadalmi rendet, a vádlot-

⁷ Szerzetes nevén Izidor atya. Szegény, ártatlan Dori bácsi, mondta édesanyám sírva, amikor hazajött Csíksomlyóról, Fodor Annemarie-től, Fodor Pál feleségétől, aki elmesélte a per történetét, s akitől megtudta, hogy imádott nagybátyját tizenöt év kényszer-munkára ítélték.

⁸ Savin Ladislau régi ismerőse a romániai magyarság elleni politikai pereknek. Márton Áron és társai perében 1951-ben ő volt Lakatos István és Venczel József kinevezett ügyvédje.

⁹ Édesanyám ott volt Annemarie von Dobsütz (Düsseldorf, 1898 – Csíksomlyó, 1959), Fodor Pál első feleségének csíksomlyói temetésén. Fodor Pál Berlinben ismerte meg, amikor gyakornokként dolgozott Németországban. Rostockban kötöttek házasságot, utána hazajöttek Csíksomlyóra. Megtanult magyarul. Elsőszülött lányát Fodor Pál börtönévei alatt veszítette el. Maradtak az ikrek, Fodor Pál és Imre, aki '90 után egy ideig Marosvásárhely polgármestere volt. A temetés végén a gyászolókhöz fordultak: igaz ugyan, hogy édesanyjuk lutheránus volt, de a Szűzanyát nagyon tisztelte, éppen ezért kéri, hogy énekeljék el a „Nagyasszonyunk, oh, nemzetünk reménye” kezdetű Mária-éneket. Elénekeltek. Mindenki zokogott. Az ének azokban az időkben index alatt volt.

takat áthatották a kapitalista országok által a múltban és a jelenben eszközként felhasznált nacionalizmus, sovinizmus [eszméi], hogy viszályt keltsen az együtt élő nemzetiségek között, elvetve közöttük a nemzeti kérdés gyűlöletét, elvonva a tömegeket a kapitalisták általi kizsákmányolás megszüntetéséért vívott harcban kialakult harmóniától és egységtől.

Pontosítja: a vádlottaknak ez a tevékenysége még veszélyesebb azáltal, hogy magas értelmiségi színvonalon lévő elemektől származik, mindannyian felsőfokú iskolát, egyetemet végeztek, akik pontosan számot adtak, hogy az államban meglévő társadalmi rend számára milyen veszélyt jelentenek.

Következésképpen, a Btk. 209. szakasza 1. pontja előírásai alapján kéri a vádlottak szigorú megbüntetését és vagyonuk teljes elkobzását.

Azután szót adtak a vádlottak védőinek, akik a következtetéseikben kérték:

1. Savin Ladislau¹⁰ ügyvéd, Fodor Pál védője fenntartja, hogy a vádlottak a tetteiket 1957. szeptember 30., a Btk. módosítása előtt követték el, következtetésképpen ebben az esetben a Btk. 209. szakaszának módosítatlan előírásai alkalmazhatók – mint a vádlottak számára kedvező törvény –, a Btk. 3. szakasza és eme törvény régi változatának alkalmazása alapján a vádlottak tetteinek jogi besorolása a Btk. 209. szakasza II. pontja b) betűje előírásai szellemében történik, mivel a tényállásban megállapították: a vádlottak egy szervezetet hoztak létre, amelynek célja a fennálló társadalmi rend erőszakos eszközökkel történő megdöntése volt.

Következésképpen kéri a jogi besorolás megváltoztatását a Btk. 209. szakasza 1. pontja előírásaiba ütköző és azok alapján büntetendő bűncselekményekből a társadalmi rend elleni szervezkedés törvénysértésévé való nyilvánítását, és az elkövetett cselekedetekhez mérhető büntetést, alkalmazva a Btk. 209. szakasza. II. pontja b) betűje módosítatlan előírásait.

2. Klein Maximilian, Hajdú Géza védőügyvédje azonos jogi indokok alapján fenntartja, hogy a büntető törvénykönyv módosítatlan változata szellemében

¹⁰ A Márton Áron-per vádlottjai a következő személyek voltak: 1. Márton Áron, Erdély római katolikus püspöke; 2. Korparich Ede, a Kaláka Szövetkezet elnöke; 3. Szász Pál, az Erdélyi Magyar Gazdák Egyesületének elnöke; 4. Lakatos István szociáldemokrata parlamenti képviselő; 5. Kurkó Gyárfás, a Magyar Népi Szövetség elnöke, hithű kommunista, Csíkszentdomokos szülőtte; 6. Teleki Ádám gróf, földbirtokos; 7. Ventzel József tanár, az Erdélyi Múzeum-Egyesület főlevéltárosa; 8. Bodor Bertalan, a Hitelbank elnöke (NB.: Bodor Ádám író édesapja). A vád: hazaárulás és összeesküvés. A vádlottak, Bodor Bertalan kivételével, 1946-ban, a béketárgyalások lezárása előtt valóban szerkesztettek egy memorandumot az erdélyi magyarság helyzetéről és elvárásairól, szembemelve, ellentmondva a Magyar Népi Szövetséggel, ugyanis annak intézőbizottsága 1945 novemberében Groza Péter és Luka László (Vasile Luca) nyomására egy olyan értelmű nyilatkozatot adott ki, amely lényegében elutasított minden határváltoztatást, és a trianoni magyar-román határ visszaállítása mellett foglalt állást. Márton Áronék memorandumja kijut ugyan Párizsba, de nem jut a Külügyminiszterek Tanácsa elé. A per vádlottait a legsúlyosabb büntetésekkel sújtották, amelyek életfogytiglani kényszermunkától öt-tíz évig terjedő börtönbüntetésig terjedtek.

Savin védőbeszédében rámutat arra, hogy a per felvillantja annak a közegnek a feltételeit, amelyben a vádlottak éltek, és amelynek eredete abban a sovén nacionalizmusban van, amely a vádlottakon eluralkodott a burzsoázia és a történelmi pártok hatása alatt, és amelyek a múltban az erdélyi lakosságot kizsákmányolták. 1940, 1944 és 1945 revansista szelleme és a kizsákmányoló osztály minden időkből egymás szövetségesei voltak a munkásosztály ellenében. Ebben a zavaros vízben kezdett el halászni a reakció. Rámutat, hogy Lakatos a munkásosztály fia, az 1946. évi kongresszuson meghatározó szerepe volt a szociáldemokraták kiszakításában a Titel Petrescu-féle frakcióból. Enyhítő körülmények megadását kéri Lakatos számára. Ami Ventzel Józsefet illeti, rámutat, hogy egy csíkszeredai matematikatanár fia, aki negyvenéves korában lebénuult, az anyja pedig mint varrónő dolgozott, hogy a megélhetést gyermekei és beteg férje számára megteremtse. Irodai és egyetemi kolléga volt Ventzellel, és tudja, hogy politikai szempontból visszahúzódtott volt. Csupán tanulmányaival foglalkozott, és a magyar egyetem létrehozására törekedett Kolozsváron. A múltjáért és őszinte vallomásaért széles körű enyhítő körülmények megadását kéri. (Forrás: Székelyföld, 1999. június.)

változtassák meg a jogi besorolást, és mivel a vádlott egy olyan titkos egyesülethez csatlakozott, amely erőszakos eszközökkel meg akarta dönteni a jelenlegi állam- és társadalmi rendet, erre a cselekedetre a Btk. 209. szakasza II. pontja b) betűjének módosítatlan előírásai alkalmazhatók.

3. Kertész András ügyvéd, Szentmártoni Bálint és Szócs Ignác védője kéri a vád jogi besorolásának megváltoztatását a társadalmi rend elleni szervezkedés törvénysértésére, amely a Btk. módosítatlan 209. szakasza II. pontja f) betűje előírásaiba ütközik, és ezek alapján büntetik, amely megfelel a vádlottak terhére írt tényállásnak, hogy csatlakoztak egy titkos szervezethez, amely erőszakos eszközökkel akarta megdönteni az állam fennálló társadalmi rendjét.

4. Fekete Miklós, Csiha Kálmán választott védőügyvédje kéri: a Btk. módosítatlan 209. szakasza II. pontja f) betűje előírásai alapján a jogi besorolást változtassák át a társadalmi rend elleni szervezkedés törvénysértésévé, ez a törvény kedvezőbb a vádlott számára, aki csatlakozott egy titkos szervezethez, amely az állam társadalmi rendjének erőszakos eszközökkel történő megdöntését akarta.

Kéri, hogy a büntetés kiszabásánál vegyék figyelembe azt a tényt, hogy a vádlott fiatal elem, akit Fodor Pál tényleg vezetett.

A katonai ügyész az elkövetett cselekedetek jogi besorolását illetően fenntartotta, a vádlottak által elkövetett tettek a régi Btk. érvényessége alapján is a 209. szakasz II. pontja előírásaiba ütköznek, ez azonos a módosított törvénykönyv újonnan szerkesztett szövegével, vagyis a Btk. 209. szakasza 1. pontja előírásaival.

Az elnök megkérdezte a vádlottakat: azon válaszuk után, hogy bánják, amit elkövettek, védelmükre van-e más mondanivalójuk, a büntetés kiszabását pedig a törvényszékre bízta, az elnök bejelentette a tárgyalás befejezését, a bírói testület a tanácssterembe vonult, hogy megtárgyalják a vádlottak bűnösségét, és büntetés kiszabását, ezután a TÖRVÉNYSZÉK a katonai büntető perrendtartás előírásai szerint a Fodor Pál, Hajdú Géza, Szentmártoni Bálint, Szócs Ignác¹¹ és Csiha Kálmán vádlottak ellen indított büntetőeljárás ügyében tanácskozott, mindannyiukat a Btk. 209. szakasza 1. pontja előírásaiba ütköző társadalmi rend elleni szervezkedés bűncselekményével vádolják.

Figyelembe véve a nyilvános tárgyaláson a katonai ügyész szóbeli következtetéseit, valamint a vádlottak és védőik személyes, a bíróság előtti fenntartásait, figyelembe véve, hogy a szóbeli közlést követően az ügyet a dossziében lévő dokumentumok alapján nyilvánosan tárgyalták, amelyek a nyílt tárgyaláson a felek vitájára bocsájtottak, a következőket állapítják meg:

A TÉNYÁLLÁS

1. FODOR PÁL vádlottnak már 1920-tól kezdődően nacionalista, sovinszta megnyilvánulásai voltak, elégedetlen lévén, hogy Erdély nem került a magyar állam fennhatósága alá. Ezt az elégedetlenségét az 1940. évi bécsi döntés után is kifejezte, mivel Erdélyt teljes egészében nem adták vissza Magyarországnak.

¹¹ „Édes Ancikám! Szomorúan vettem leveledet, amelyben drága Dori bácsink bebörtönzéséről értesítettél. Azóta is végetes végig egybefolynak a könnyeim. Minden reggel elmegyek a celldömölki kegytemplomba, amely úgy hasonlít az otthonihoz, és imádkozom a Szűzanyához értetek és azért a drágalátos emberért, aki édesanyánknak a legdrágább öccse volt. Ne féltsétek őt, örök jókedve, humora, vidámsága át fogja segíteni ezen a kálvárián is. Nemcsak magán, de másokon is fog segíteni. Meglátjátok majd, pár év múltán egészségesen fog berobogni a házatokba. Sokszor csókollak, szerető nővéred, Jolán.”

1940 és 1944 között politikai tisztségeket töltött be az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesületben, a hajdani Csík vármegyében az egyesület elnöke volt. A szovjetellenes háború idején mint horthysta tiszt harcolt a keleti fronton, és szovjet területen esett hadifogságba. [Fodor Ausztriában esett amerikai hadifogságba, ők adták át a szovjet katonai hatóságoknak – F. I.]

1946-ban – miután visszatért a hadifogságból – ellenségesen nyilvánult meg, mert Romániában az államhatalmat a dolgozók vették át, és még nagyobb gyűlölettel fogott hozzá nacionalista tevékenységéhez, amelyet a vele egy húron pendülő régi politikusok soraiban fejtett ki.

Mérnökként a CFR-nél (NB.: román állami vasutak) dolgozott, jó fizetése lévén mégis elégedetlen volt ezzel a rendszerrel, ez azzal magyarázható, hogy ő földbirtokos. Így, 1955 augusztusában, miután megtudta, hogy a gyulafehérvári római katolikus püspök, Márton Áron kiszabadult a börtönből, meglátogatta őt, és együtt az RNK-ban meglévő demokratikus rendszerről ellenséges megbeszélést folytattak, mindketten az erdélyi kérdésről tárgyaltak, elégedetlenek voltak ezzel a helyzettel, mivel azt (Erdélyt) teljes egészében a román államnak adták át. A megbeszélés során arra a megállapításra jutottak, hogy az erdélyi kérdést három változatban lehetne megoldani, és pedig: 1) Erdély legyen független állam;¹² 2) Erdély teljes egészében kerüljön Magyarország uralma alá; 3) Erdélyt Románia és Magyarország között osszák fel két egyenlő részre, a vonatkozó lakosságcserével.

A vádlott 1956 januárjában újból ellátogatott Márton Áron püspökhöz, kimondottan azért, hogy megtárgyalják: mit kell tenni ebben a kérdésben. A vádlott Márton Áronnak kifejtette a saját terveit és azt a következtetését, hogy Erdélyt Románia és Magyarország között osszák fel két egyenlő részre, mivel a másik két változat megvalósíthatatlan, egyrészt nem lehet független államot létrehozni, másrészt ha teljes egészében Magyarországnak adnák, az igazságtalan lenne a román nép számára. A vádlott a tervének sikeres megvalósítása érdekében elhatározta, hogy a magyar nacionalisták körében – akikkel a megfelelő időpontban akcióba lépnek – egy felforgató szervezetet hoz létre. Megjegyezzük: Fodor Pál véleménye szerint a megfelelő időpont akkor lesz, amikor a kapitalista országok háborút indítanak a szocialista tábor ellen, ők pedig azon lesznek, hogy megdöntsék a hazánkban és Magyarországon meglévő demokratikus rendszert, helyette az ország kormányzása a volt tőkés-földesúri, a múltbéli kegyetlen terrort hozó történelmi osztályok kezébe kerüljön.

A vádlott ezzel a céllal gyakorlati akciókat kezdeményezett. Így 1956 márciusában ellátogatott a Ferenc-rendiek eszternelki kolostorába, ahol katolikus papok körében több ismerőse volt, akiket nacionalistaként, sovinsztaként, az RNK-ban lévő népi demokratikus rendszer halálos ellenségeiként tartott számon. Megérkezve a településbe felvette a kapcsolatot Hajdú Géza plébánossal, akivel megtárgyalta azokat a kérdéseket, amelyeket az ő, az Erdély felosztására vonatkozó revizionista tétele kapcsán megvitatott Márton Áronnal, kifejtette neki egy felforgató szervezet létrehozásával kapcsolatos terveit, amelynek az lesz az igazi célja, hogy amikor elérkezik a megfelelő

¹² – Én leginkább amellett voltam, hogy Erdély legyen független állam. Ez jó lett volna nekünk is s a románoknak is – mondta Dori bácsi, amikor egyszer főiskolás koromban Tordán áthaladva meglátogattam. – De Pali jó barátom volt, okos ember, száz százalékban megbíztam benne. Az ilyen-olyan népességcserékben nem hittem. Képzeld el a csomortániakat, a székelyeket, megöltek volna engem is, de azt is, aki ide-oda akarja őket az Aracs pataka mellől áttelepíteni ki tudja, merre... – Különben a bőbeszédű, mindig jókedvű öregurat ebben az ügyben nehezen lehetett szóra bírni. Ez alkalommal talán azért mondta el a fentieket, mert a zárda udvarán lévő hatalmas cseresznyefa árnyékában megittunk egy-két pohár misebort.

időpont, lépjenek fel a jelenlegi kormányzási forma ellen, amelyet az imperialista államok segítségével majd megdöntenek, és a jelenlegi rendszer megbuktatása után Erdélyt újból a magyar államhoz csatolják.

Megjegyezzük: nevezett Hajdú Géza is teljes mértékben egyetértett a Fodor Pál vádlott által mondottakkal, elfogadva, hogy bekapcsolódik a Fodor Pál által kezdeményezett szervezetbe, és az lesz a megbízatása, hogy új elemeket toborozzon a nacionalisták, sovinszták köréből, akik mellettük ugyanezért a célért küzdenek. A vádlott 1956 márciusának végén újból elutazott ebbe a településbe, azzal a céllal, hogy új tagokat toborozzon, ez alkalommal sikerült kapcsolatba lépni Szőcs Ignác pappal, akivel ismertette az erdélyi kérdés érdekében Márton Áronnál tett látogatását, a vele folytatott beszélgetéseit és a közösen kialakított terveit.

Miután ismertette vele, hogy az RNK népi demokratikus rendszerének megdöntésére egy felforgató szervezetet hozott létre, és utána az imperialista országok segítségével Erdély területét a magyar állam uralma alá juttatják, azt kérte (Szőcs Ignáctól): kapcsolódjon be az általa kezdeményezett és vezetett felforgató szervezetbe.

Megjegyezzük: nevezett Szőcs Ignác elfogadta annak javaslatát, hogy bekapcsolódjon és új tagokat toborozzon, hogy népszerűsítse Márton Áront,¹³ aki úgy, ahogyan ők előirányozták, amikor miután Erdélyt teljes egészében vagy részben a kapitalista Magyarországhoz csatolják, az új magyar állam politikai vezetője lesz.

Megjegyezzük: nevezett Szőcs Ignác már csak azért is egyetértett, mert így elhagyhatja a kolostort, és újból elfoglalhatja korábbi, tordai katolikus papi állását, Fodor Pál vádlott előtt megfogadva, hogy magyarként tudni fogja, mi a kötelessége. A vádlott 1956 júliusában újból elutazott az esztelneki Ferencrendi kolostorba, azzal a céllal, hogy ellenőrizze tevékenységükben Hajdú Gézát és Szőcs Ignácot. Ebből az alkalomból felvéve a kapcsolatot Hajdú Gézával, ők ketten különvonultak egy szobába, ahol jövőbeni felforgató tevékenységükről beszélgettek, Hajdú Gézának aprólékosan elmagyarázta, hogyan képzelte el Erdély felosztására vonatkozó tervét.

¹³ Márton Áron püspök úr Dori bácsi számára a mindennek mindene volt. Nem véletlenül. Egy évben születtek, a teológiát is ugyanabban az évben végzik el, Márton püspök úr Gyulafehérváron, Szőcs Izidor a vajdahunyadi ferences teológián. Majláth Gusztáv Károly püspök szenteli fel őket. Márton Áront 1924. július 6-án, Szőcs Izidort egy héttel előbb. Nem véletlen tehát a Körösbányán együtt celebrált aranymise.

Fodor Pál vádlott 1956 októberében, a magyarországi ellenforradalom kitörése után arra számított, hogy felforgató tervei megvalósításához elérkezett a cselekvés időpontja, Erdély területi felosztásáról több térképvázlatot készített. Ezeken a térképvázlatokon feltüntette az összes települést, a felszín és az altalaj kincseit, megjelölte a Románia és Magyarország közötti, általa elképzelt demarkációs vonalat.

Ezekkel a térképvázlatokkal 1956 novemberében újból felkereste Márton Áront, hogy azokat tanulmányozza, majd vitassák meg az Erdély területét minden szempontból jól ismerő, különböző szakpolitikusokkal.

Terveik azonban nem sikerültek, mivel az MNK-ban zajló ellenforradalom elbukott, az ottani állam élén továbbra is a munkásosztály és a vele szövetséges parasztság maradt. Ugyanakkor a magyarországi ellenforradalom nem terjedt át hozzánk is, így a vádlott elhatározta, hogy tovább folytatja a felforgató tevékenységét, olyan értelemben, hogy Erdély magyarok lakta minden településéből új tagokat szervez be.

Így 1957 márciusában ezzel a céllal elutazott Lugosra, felvette a kapcsolatot nevezett Willer Józseffel, akit kiszemelt, hogy bekapcsolja a felforgató szervezetbe, és akivel az erdélyi kérdésről beszélgetéseket kezdeményezett, látva, hogy Willer Józsefnek más a véleménye, mint neki, lemondott beszerzéséről.

Mielőtt eltávozott volna Willer Józseftől, ismertette vele, hogy régóta foglalkozik az Erdélyben együtt élő lakossággal, és tanulmányozni szeretné az együtt élő nemzetiségeket, ezért megkérte, hogy adja kölcsön neki az Erdély statisztikai, etnikai összetételét tartalmazó kötetet, amire szüksége lenne. Willer Józsefnél nem volt meg ez a könyv, de megadta Jakabffy Elemér hátszegi címét, akitől beszerezhető.

A vádlott Lugosról Aradra utazott, azzal a céllal, hogy az általa kezdeményezett felforgató szervezetbe toborozza Csiha Kálmán református lelkészt, akiről tudta, hogy kisajátított földbirtokos fia, nacionalista elem.

Miután felvette a kapcsolatot Csiha Kálmánnal – akinek a lakásában vagy két napot töltött –, legelőször a magyarországi ellenforradalomról beszéltek, vigasztalódva, mindketten azokra a tiszavirág-életű időkre emlékeztek, sajnálva, hogy az ellenforradalom elbukott, és más, az RNK demokratikus rendszerével kapcsolatos ellenséges beszélgetést is folytattak.

E beszélgetések után Fodor Pál rátért az idejövetele céljára, Csiha Kálmánnak először Márton Áron személyiségéről és a vele kialakított kapcsolatairól beszélt, ezt követően kifejtette a felforgató, az állami kormányzási forma ellen irányuló terveit, javasolta neki, hogy kapcsolódjon be az általa kezdeményezett felforgató szervezetbe azzal a céllal, hogy legyenek készen az általuk megálmodott és remélt időpontra, azt hitték, hogy ez akkor következik be, amikor az imperialista országok háborút indítanak a szocialista tábor ellen, amikor más nacionalista elemekkel közösen akcióba lépnek, hogy megdöntsék a jelenlegi rendszert, és Erdély területét az általuk remélt kapitalista Magyarországhoz csatolják.

Csiha Kálmán teljes mértékben egyetértett ezekkel a tervekkel, és biztosította Fodor Pált, hogy ő is megbízható, az ő rohadt nézeteinek megfelelő elemeket toboroz.

Fodor Pál vádlott vonattal elindult Brassó felé, az útját Lippán megszakította, és ellátogatott a máriaradnai kolostorba, hogy beszervezze Szentmártoni Bálint római katolikus papot, akit már korábbról sovíniszta, nacionalista elemként ismert. Azonban nem találván őt otthon, folytatta útját. Néhány hét múlva, vagyis 1957 áprilisában újra ellátogatott a máriaradnai kolostorba, amikor találkozott Szentmártoni Bálinttal, és miután a jelenlegi rendszerről valósággal ellenségesen tárgyaltak, vele egy sor politikai kérdést tárgyaltak

meg, a vádlott szólt a Márton Áronnal való kapcsolatairól, valamint arról a tervéről, hogy egy felforgató szervezetet kezdeményezett, amelynek célja: minden lehetséges módon harcolni – elsősorban akkor, amikor a kapitalista államok háborút indítanak a szocialista tábor ellen – azért, hogy megdöntsék a népi demokratikus rendszert, mind az RNK-ban, mind az MNK-ban, és miután a politikai hatalmat a volt tőkés-földesúri osztályok megkaparintották, harcoljanak Erdélynek a magyar államhoz való csatolásáért.

Megjegyezzük: nevezett Szentmártoni Bálint is elfogadta Fodor Pálnak ezt a javaslatát, és megfogadta, hogy minden erejével új tagokat toboroz, mivel bántási származású és sok ismerőse van a magyar nacionalisták körében.

Fodor Pál vádlott, miután befejezte ezt a mocskos tervét is, vagyis Szentmártoni Bálintot beszervezte az általa alapított és vezetett felforgató szervezetbe, vonattal Hátszegre utazott, ahol ismerte a volt földbirtokos és a régi nacionalista, sovíniszta politikust, Jakabffy Elemért,¹⁴ akit minden próbálkozása ellenére sem tudott beszervezni, mert az nem értett egyet az ő büns terveivel, úgy látta, hogy azok megvalósíthatatlanok. Ezután kérte, hogy adja oda neki az etnikai összetételt tartalmazó könyvet, amelyről tudomása volt, úgy tudta, hogy az nála kell legyen, mert ő a könyv szerzője. Kérését azal indokolta, hogy szüksége van rá, mivel tanulmányozza az Erdély területén együtt élő nemzetiségek statisztikáját.

Jakabffy Elemér a vádlottnak megindokolta: nincs birtokában a kért könyvnek, és az egrestői [...] katolikus paphoz, Gergelyffy Nándorhoz irányította, ugyanakkor a vádlott kezébe adva egy írásbeli ajánlást, amelyben arra kérte e plébánost, hogy adja át a vonatkozó könyvet.

Körülbelül két hét múlva, 1957 májusában a vádlott az írásbeli ajánlással elment Gergelyffy Nándorhoz, és megkapta az 1923-ban kiadott, Erdély népességének statisztikai-etnográfiai adatait tartalmazó kötetet, amelyet a vádlott lakásán tartott házkutatás során az államvédelmi szervek meg is találtak, és az ügyirathoz csatolták.

Ugyanakkor Fodor Pál vádlott 1957 májusa végén Marosvásárhelyre utazott, hogy a felforgató szervezetnek megnyerje a volt földbirtokost, Mikó Lászlót, aki a Horthy-rendszer idején Maros-Torda vármegye főispánja volt, nem találta ezen a címen, de megtudva, hogy Székelyudvarhelyen található, oda is elutazott, ahol rátalált, és neki a Márton Áron püspöknél tett látogatásáról kezdett beszélni, és ő [Mikó László], miután megismerte a szervezet terveit és céljait, elfogadta, hogy annak tagja legyen. (Jelenleg a Belügyminisztérium Temesvár tartományi börtönében, egy másik felforgató szervezetben való részvételért letartóztatásban van [NB.: a Szoboszlai-perről van szó].)

A vádlott ezeken az utazásokon kihasználta, hogy a Román Államvasútnál (CFR) betöltött tisztségének köszönhetően ingyen utazhatott.

BIZONYÍTÉKOK

Fodor Pál vádlottat nyilvános tárgyaláson a bíróság kihallgatta, beismeri a terhére írt cselekedeteket, fenntartja a vizsgálat kezdetén megfogalmazott nyilatkozatait, a beismerését megerősítik a vádlott-társai, Hajdú Géza,

¹⁴ Jakabffy Elemér a két világháború közötti magyar politikai elit egyik legmarkánsabb képviselője. Nemcsak politikus, parlamenti képviselő volt, hanem kitűnő tanulmányíró. Lugoson ő szerkesztette a Magyar Kisebbség című folyóiratot. Volt lakóházára – amely Lugos főutcáján látható, szemközt az Orsolyák rendházával, ahol 1959-ig a 3. számú Magyar Középkiskola működött, amelynek padjait alulírott is koptatta, s amelyben most valamilyen román nevet viselő szakközépkiskola működik – 1990 után emléktáblát helyeztek el. Lugoson ma már nincs magyar középiskola, az általános is csak vegetál valamelyik román iskola tagozataként.

Szentmártoni Bálint, Szőcs Ignác, Csiha Kálmán és a nyilvános tárgyaláson a bíróság által kihallgatott tanúk nyilatkozatai, valamint az ügyiratban eredetiben található bűnjelek, ezek a bűnjelek teljes mértékben igazolják a fentieket.

2. HAJDÚ GÉZA vádlott még a tőkés-földesúri rendszer idejéből ismerte Fodor Pált, akkor együtt jártak a csíkszeredai gimnáziumba, és a kapcsolatot egészen annak a letartóztatásáig fenntartották.

A vádlottat 1956 márciusában Fodor Pál meglátogatta, ebből az alkalomból a hazánk népi demokratikus rendszeréről ellenségesen beszéltek, ezt követően Fodor Pál vádlott arról a tervéről beszélt, hogy egy felforgató szervezetet hoz létre, amelynek célja a jelenlegi rendszer megdöntése és Erdély egész területének vagy egy részének a magyar államhoz való csatolása.

Hajdú Géza vádlott azt elfogadta, és kijelentette: teljes mértékben egyetért ezekkel a javaslatokkal, az volt a feladata, hogy propagálja, Márton Áron püspököt a jövőben államvezetőként ismerjék el, Erdélyt pedig teljes egészében vagy részben adják át Magyarországnak.

Megjegyezzük: miután beszervezték ebbe a felforgató szervezetbe, Fodor Pál még felkereste őt, amikor egy térképvázlat¹⁵ alapján a jövőbeli határokról, valamint a lakosságcsere kérdéséről tárgyaltak.

Ugyancsak a bizonyító anyagokból kiderül, hogy Hajdú Géza vádlott 1956 augusztusában, amikor bukaresti kiszálláson volt, Mezei Mózes Levente¹⁶ Ferenc-rendi szerzetestől értesült arról, hogy amaz tagja a Temesvár tartományi, Szoboszlai Aladár vezette felforgató szervezetnek, és abban az időszakban államcsíny révén készültek megdönteni a kormányt.

¹⁵ A Fodor-perben az ügyész, illetve a bíróság mindössze két „corpus delicti” tudott a vádirathoz csatolni: Jakabffy Elemér 1923-ban kiadott *Erdély statisztikáját*, alcíme: *A Romániához csatolt egész volt terület lakosságának nemzetiségi, felekezeti és kulturális közösségének statisztikája az 1910. és az 1920. évi hivatalos adatok alapján*. A másik bűnjel a Fodor Pál által készített két térképvázlat Erdély megosztásáról, az esetleges lakosságcsereéről. Fodor Imre, akit a perben, akárcsak édesanyját, a vád tanújaként hallgattak ki, három térképvázlatról tud, az egyik valószínűleg Márton püspök úrnál maradt, de eddig nem került elő. A másik kettőt találták meg a házkutatáskor. (Micsoda morbiditás, cinizmus a családtagoknak gyakorlatilag vádlóként való kihallgatása! Nemcsak az akkori jog gyakorlata volt ez, hanem bizony az iskolában is tanítottak az apát-anyát feljelenítő hős pionírról (úttörőről). Halványodó emlékeim szerint valamilyen szovjet írás lehetett az, de a romániai magyar irodalomnak is jelent meg ilyen jellegű terméke az akkori Pionír Újságban. A leghíresebb ilyen könyv Kovács György *Özsdola leánya* című regénye volt, amelyben az akkori „székely betyárok”, Pusztai, Jeges és Dézsi triójából Pusztainak az elfogásában, pontosabban lelövésében a fő szerep a milíciára rohanó pionír leánynak jutott. A három munkaszolgálatos katona megszökött a katonaságtól, s attól kezdve a háromszéki, csíki hegyekben valóban betyár módra éltek, tettek igazságot, sok akkori párttitkárt tángáltak el. Gyermekkorom tele volt a róluk szóló legendákkal. A nép szemében egyértelműen pozitív hősök voltak. Az akkori hatóságok valósággal pánikba estek, ha valahol – pl. vendéglőben a teríték alatt – olyan cédulát találtak, amelyre az volt írva: „Itt járt Pusztai!” Csíksomlyón a borvízkút mellett lakó öregasszonytól egy éjszákára szállást kért, ahonnan kora hajnalban távozott, de a párnája alatt egy köteg papírpénzt hagyott hátra... Özsdolai lelövése után Kézdivásárhely főterére tették ki közszemlére a holttestét.

¹⁶ Mezei Mózes Leventét a Szoboszlai-perben fogják elítélni. Leánder atyát tehát abba a perbe is besorolhatták volna. Csíkpálfalvi Bakó Ferencet a Szoboszlai-perben a következők miatt ítélték el: Egy nap a csíkszeredai bankban találkozott unokatestvérével, a perben halálra ítélt Orbán István lányával, akinek véraláfutások látszottak a szeme alatt. Megkérdezte, hogy miként keletkeztek. – Édesapám megvert, mert ideges, összevesztünk amiatt, hogy bizonyos idegen emberekkel tanácskozik a házunkban – válaszolta Orbán Etelka. Bakó Feri bácsi mindezt számon kérte nagybátyján, aki ráförmedt, összevesztetek. Bakó Ferenc ezért került a vádlottak padjára, ott tudta meg, hogy Szoboszlai Aladárékkal szervezkedtek. Bűne az volt, hogy nem jelentette. Nyolc év kényszermunkára ítélték. Orbán Istvánt kivégezték.

BIZONYÍTÉKOK

Hajdú Géza vádlottat nyilvános tárgyaláson a bíróság kihallgatta, aki teljes egészében beismerte a terhére írt cselekedeteket, fenntartotta a vizsgálatok kezdetén megfogalmazott nyilatkozatait is azzal a megjegyzéssel, hogy bánja az elkövetett tetteket, a beismerést megerősítik a vádlott-társak, elsősorban Fodor Pál nyilatkozatai, az ügyiratban lévő dokumentumok és bizonyítékok, amelyek teljes mértékben igazolják a fentieket.

3. SZENTMÁRTONI BÁLINT vádlott beismeri, hogy 1957 tavaszán meglátogatta őt Fodor Pál mérnök, vádlott, amikor értesült tőle a Márton Áron püspökhöz fűződő kapcsolatairól, arról a kezdeményezésről, hogy felforgató szervezet hoz létre, amelynek igazi célja az imperialista erők segítségével hazánk népi demokratikus rendszerének a megdöntése, majd Erdély egész területének vagy egy részének Magyarországhoz való juttatása.

A vádlott, miután értesült a felforgató szervezet céljairól, kijelentette: egyetért a szervezet által követett célokkal, és elfogadta, hogy annak tagja legyen.

Ugyanakkor a vádlott Fodor Pál előtt megfogadta: új tagokat fog beszervezni, mivel kapcsolatai vannak a bánsági nacionalista elemekkel.

Szentmártoni Bálint vádlott ugyancsak beismerte: 1956. október végén a máriaradnai kolostorban Ferencz Bélával [NB.: Ervin atya] folytatott beszélgetése során értesült: Szoboszlai Aladár Magyarországon járt, ahol felvette a kapcsolatot az MNK-beli ellenforradalom egyes vezetőivel, miután Szoboszlai Aladár visszatért az országba, egy ellenforradalmi szervezetet hozott létre, amelynek a célja ugyanúgy tevékenykedni, mint az MNK-ban Mindszenty József közvetlen irányításával fellépő ellenforradalmár elemeknek.¹⁷

¹⁷ Odorik atya ugyanabban a helyzetben volt, mint Leánder atya, ő is lehetett volna a Szoboszlai-per vádlottja. A Szoboszlai-pernek kiterjedt irodalma van Erdélyben, nem véletlenül, hisz ez volt a „legnagyobb, '56 utáni összeesküvés”, talán a legkomplikáltabb is. Több halálos ítéletet hoztak, tízet hajtottak végre. És több mint ezer esztendőnyi börtönbüntetést, illetve kényszermunkát osztott ki a bíróság.

Péterszabó Ilona aradi újságíró *56 után 57-en a temesvári perben* című könyve nyomán próbálom megírni röviden a lényegét. A könyvhöz az előszót Ervin atya írta. Szerinte az egész mozgalom legtisztább része a szellemi készülődés volt, amelynek révén kidolgoztak egy keresztény szolidaritás árnyalatú pártot, amelynek programját Fântâna-ru Alexandru görög katolikus ügyvéd segítségével lefordították románra is. A Keresztény Szolidaritás Pártja (NB.: a per anyagaiban Keresztény Dolgozók Pártja) központjának Aradot képzelték, s ez lett volna az a párt, amelynek égisze alatt létrejött volna a magyar–román konföderáció. Ehhez viszont meg kellett volna dönteni mindkét országban a fennálló rendszert. A magyarországi '56-os forradalom erre jó példával szolgált, gyakorlatilag erre a tapasztalatra alapozva próbálta megszervezni a magyarpécskai pap, Szoboszlai Aladár a „romániai rendszerváltást”. A legtöbb embert a Székelyföldön sikerült beszerveznie, akiknek újabb tagok toborzása lett a feladatuk. Egy megadott jelszóra ezeknek az embereknek kellett volna bemenni Bukarestbe, elfoglalni a legfontosabb középületeket. Mint kiderült, ezek az összesküvők csupán egy darab rozsdás pisztollyal voltak felfegyverkezve. Szoboszlai Aladár abban bízott, hogy ezt a hiányosságot kiküszöbölik Drăgăniță Constantin aleredes caracali tankos alakulatának Bukarestbe való bevonulásával. Fântâna-ru keresztül léptek kapcsolatba, aki rokonságban állt az ezredes feleségével. Az ezredes kereken visszautasította a felesége felvetését, annyit megígért, hogy nem jelenti a szerveknek az összeesküvés tervét. Felesége, Drăgăniță Iris Mária Ferencz Ervin atya szerint a Román Kommunista Párt magas rangú funkcionáriusának, aki majd Nagy Imréék snagovi megfigyelésében tölt be fontos szerepet, Alexandru Moghiorosnak volt az unokahúga. De szerepelt a vádlottak között Drăgănițăné húga, Popa Maria Doina is. Így Drăgăniță alezredest ugyanazért a mulasztásért ítélik el, mint pl. Bakó Feri bácsit: elmulasztotta a feljelentést. Szoboszlai úgy került bizalmas kapcsolatba a Mogyorós unokahúgokkal, hogy kigyógyította Mogyorós Sándor anyósát a rákból. Ferencz Ervin atya szerint Szoboszlai valóban felfedezett egyfajta rák elleni gyógyszert, amelynek titkát a sírba vitte.

Az egész Szoboszlai-féle ügyet rengeteg félreértés, kölcsönös vádaskodás, diletantizmus jellemezte, ami, azt hiszem, velejárója minden ilyen „forradalmi” tevékenységnek. A temesvári külvárosban, az egyik gyár kultúrotthonában megrendezett, több

BIZONYÍTÉKOK

Szentmártoni Bálint vádlottat nyilvános tárgyaláson a bíróság kihallgatta, aki beismeri a terhére írt cselekedeteket, fenntartja a vizsgálatok kezdetén megfogalmazott nyilatkozatait, a beismerést megerősítik Fodor Pál vádlott-társ és a nyilvános tárgyaláson a bíróság által kihallgatott tanúk nyilatkozatai.

4. SZŐCS IGNÁC vádlott Fodor Pált még gyermekkorából ismeri, ettől kezdve egymással a letartóztatásukig baráti kapcsolatot tartottak fenn.

1956 májusában, amikor Fodor Pál meglátogatta őt az esztelneki Ferenc-rendi katolikus kolostorban, az egyik szobába félrehúzódtak, Keresztes Sándor is jelen lévén, mindannyian egy sor, a jelenlegi rendszerről – és általában a szocialista táborról – ellenséges beszélgetést folytattak.

Másnap, miután Fodor Pál elbúcsúzott a kolostorban lévő többi paptól, arra kérte Szőcs Ignácot, kísérje a vasútállomásra.

Útközben nevezett Fodor Pál beszélni kezdett neki a Márton Áron¹⁸ püspöknél tett látogatásáról és a vele folytatott, Erdély területére vonatkozó beszélgetéseiről, rámutatva a három változatra: Erdély legyen független állam, vagy teljes egészében, vagy egy részét adják át Magyarországnak a vonatkozó lakosságcsereivel, ezt követően kijelentette: egy felforgató szervezetet kezdeményezett, amely a megfelelő időpontban, vagyis amikor az imperialista államok háborút indítanak a jelenlegi rendszer ellen, színre lépnek, hazánk demokratikus rendszerének megdöntéséért küzdenek, majd később azért harcolnak, hogy Erdélyt adják át a magyar államnak, ahol – az ő szűk látókörű nézeteik szerint – a politikai hatalmat szintén a múltbéli, tőkés-földesúri osztályok kaparintják meg.

Szőcs Ignác vádlott kijelentette: teljes mértékben egyetért ezekkel a bűnös tervekkel, elfogadta, hogy a fentebb említett céllal tagja legyen a felforgató szervezetnek, az volt a feladata, hogy ő is új tagokat toborozzon, népszerűsítve Márton Áron püspököt, aki az általuk megálmodott új, kapitalista Magyarország jövőbeli politikai vezetője legyen.

BIZONYÍTÉKOK

Szőcs Ignác vádlottat a nyilvános tárgyaláson a bíróság kihallgatta, beismeri a terhére írt cselekedeteket, fenntartotta a vizsgálatok kezdetén megfogalmazott nyilatkozatait is, a beismerését megerősítik Fodor Pál és a többi vádlott-társ és az ügyben kihallgatott tanúk nyilatkozatai, amelyek a fentieket teljes mértékben igazolják.

napig tartó színjáték valódi kirakatper volt. Talán a legnagyobb 1956 után. A Macskási Pál vérbíró által elnökölt bíróság előbb 12 vádlottra mondott ki halálos ítéletet.

Íme, a kivégzettek névsora, akikről ma, 25 évvel a rendszerváltás után sem tudják, hol vannak a sírjaik, hiába tettek meg mindent az utódok: 1. Ábrahám Árpád torjai plébános; 2. báró Huszár József földbirtokos; 3. dr. Kónya István ügyvéd; 4. Lukács István pécskai kereskedő; 5. dr. Alexandru Fântânu aradi görög katolikus ügyvéd; 6. Tamás Dezső csíksomlyói tisztviselő; 7. Tamás Imre csíksomlyói tanító; 8. Orbán István csíktapolcai gazdálkodó; 9. dr. Orbán Károly brassói ügyvéd; 10. Szoboszlai Aladár pécskai pap.

¹⁸ Joggal merül fel a kérdés: ha Márton Áron részletesen ismerte Fodor Pál terveit, látta az általa Erdély felosztásáról készült térképet is, miért nem tartóztatták le őt is, miért nem lett részese a püspök is a kirakatpernek? Nem hisszük, hogy a román szervek humanitárius megfontolásból mondtak volna le a püspök újabb meghurcolásáról. Sokkal inkább külföldre, a nemzetközi helyzetre figyeltek, amely egyáltalán nem alakult kedvezően Románia számára a Márton Áron-per megrendezése és az elítéltek bebörtönzése után. Az '56 utáni koncepciós perek idejére Márton Áron neve a világban oly hatalmasra nőtt, hogy egyszerűen nem merték még egy perbe belevinni. Elegendő volt a házi őrizet, az állandósult lehallgatás, megfigyelés.

5. CSIHA KÁLMÁN vádlottat 1957. március 14-én meglátogatta Fodor Pál, amikor az RNK népi demokratikus rendszeréről egy sor ellenséges beszélgetést folytattak, földbirtokos fia lévén – az apjától kisajátítottak több mint 300 hold földet – mindketten sajnálkoztak azért, hogy a magyarországi ellenforradalmi akció nem sikerült, elbukott, és ahogyan ők szerették volna, nem terjedt át hozzánk is.

Ezt követően Fodor Pál Csiha Kálmánnak a Márton Áronnal kialakított kapcsolatairól és azokról a felforgató terveiről beszélt, amelyek révén Erdély területének egy részét elszakítják és átadják Magyarországnak, megmagyarázva: ez a terv a tőkés országok támogatásával valósul meg, amikor azok hadseregeikkel megdöntik az RNK-ban lévő demokratikus államrendet, biztosítván Csiha Kálmánt, hogy minderre a közeljövőben sor kerül, addig ők is szervezzék meg erőiket, hogy ilyen vagy olyan módon csapást mérjenek a munkásosztály érdekeire, hazánk dolgozó népének forradalmi vívmányaira.

Miután Csiha Kálmán vádlott értesült a [Fodor Pál] vádlott által kezdeményezett és vezetett felforgató szervezetről, az általa követett célokról, elfogadta, hogy tagja legyen ennek a szervezetnek, remélve, hogy ezáltal újból visszakapja a földbirtokát, és továbbra is kizsákmányolhatja a dolgozó parasztságot.

Azzal bízták meg, hogy új tagokat toborozzon, akik velük együtt az általuk megálmodott és várt időpontban cselekedni fognak.

Ilyen értelemben megpróbált érdeklődni Mester Imre borosjenői lelkész-től a magyar lakosság számáról.

BIZONYÍTÉKOK

Csiha Kálmán vádlottat a bíróság nyilvános tárgyaláson kihallgatta, beismerte a terhére írt cselekedeteket, fenntartotta a vizsgálat kezdetén megfogalmazott nyilatkozatait, a beismerést megerősítik nevezett Fodor Pál és az ügyben kihallgatott tanúk nyilatkozatai is, amelyek a fentieket teljes mértékben igazolják.

JOG SZERINT:

A FODOR PÁL, HAJDÚ GÉZA, SZENTMÁRTONI BÁLINT, SZŐCS IGNÁC és CSIHA KÁLMÁN vádlottak által elkövetett tett a Btk. 209. szakasza 1. pontja előírásaiba ütközik, egyesíti a társadalmi rend elleni szervezkedés bűncselekményének tényálladási elemeit, mivel felforgató szervezetbe tömörültek, amelynek célja az RNK népi demokratikus rendszerének megdöntése az imperialista hadseregek segítségével, amelyek háborút indítanak a szocialista tábor ellen, és a politikai hatalom megszerzése után Erdély területének egy részét átadják Magyarországnak, az állam vezetése élére, vagyis az új Magyarország állami vezetőjének gyulafehérvári Márton Áron római katolikus püspököt tegyék.

A törvénysértő szándék is tetten érhető, mivel a vádlottak mindannyian tudták, hogy cselekedeteiket tiltják, sőt a büntető törvénykönyv bünteti, következtetésképpen ők tudatosan, senkitől sem kényszerítve elfogadták a törvény szigorát.

Ami a védelem fenntartását illeti, azzal kapcsolatban, hogy a régi Btk. 209. szakasza 2. pontja előírásai alapján a tettük jogi besorolását a szervezkedés törvénysértésére módosítsák, ezt figyelmen kívül fogják hagyni, mivel ehhez a szakaszhoz azok a cselekedetek sorolhatók, amelyek a meglévő államrend erőszakos megdöntésére irányuló propagandára vonatkoznak, jelen esetben a vádlottak Fodor Pál kezdeményezésére és vezetésével felforgató szervezetbe és nem egyesületbe tömörültek, nem úgy, ahogyan a fentebb idézett szöveg előírja, és ahogyan a védelem is fenntartotta.

Ami a Btk. 209. szakasza 3. bekezdésébe való besorolást illeti – amely érvényben volt a bűncselekmény elkövetésekor –, semmilyen jelentősége nincs,

mivel ugyanolyan büntetőjogi felelősségrevonást tartalmaz, mint az új szöveg, amelynek előírásai alapján besorolták őket.

Figyelembe véve, hogy Hajdú Géza és Csiha Kálmán vádlottak büntetlen előéletűek, teljes egészében beismerték a terhükre írt cselekedeteket úgy a bíróság előtt, mint a vizsgálatok kezdetén, a letartóztatásuk első pillanatától bánják az elkövetett tetteiket, következésképpen, figyelembe véve a katonai ügyész következtetéseit is, ezen vádlottak esetében a Btk. 157. szakasza előírásait alkalmazzák.

Figyelembe véve a Btk. 304., 463. és 25. szakaszának előírásait, amelyek ebben az ügyben a perköltségekre, az előzetes letartóztatásban eltöltött idő beszámítására és teljes személyi vagyonuknak az állam javára történő elkobzására vonatkoznak, a Törvényszék ezen indokok alapján és összhangban a katonai ügyész következtetéseivel, egyöntetű szavazattal bűnösnek nyilvánítja Fodor Pál, Szőcs Ignác, Szentmártoni Bálint, Hajdú Géza és Csiha Kálmán vádlottakat a Btk. 209. szakasza 1. pontja előírásaiba ütköző, társadalmi rend elleni szervezkedés bűncselekményének elkövetéséért, Fodor Pál, Szőcs Ignác¹⁹ és Szentmártoni Bálint vádlottak esetében nincsenek enyhítő körülmények, Hajdú Géza és Csiha Kálmán javára enyhítő körülményeket vesz figyelembe:

Következésképpen

A TÖRVÉNYSZÉK A NÉP NEVÉBEN ELHATÁROZZA

I. Egyöntetű szavazattal FODOR PÁL²⁰ vádlottat, lakhelye Csíkszereda, Csíksomlyó utca 114. szám [...] **25 (huszonöt) év kényszermunkára** és 10 (tíz) év polgári jogvesztésre és teljes személyi vagyona elkobzására ítéli a Btk. 209. szakasza 1. pontja és a Btk. 58. és 25. szakasza 6. pontja előírásaiba ütköző, társadalmi rend elleni szervezkedés bűncselekményének elkövetéséért.

II. Egyöntetű szavazattal SZŐCS IGNÁC vádlottat, lakhelye Torda, Köztársaság tér 1. szám, és SZENTMÁRTONI BÁLINT vádlottat, lakhelye Lippa, Avram lancu utca 1. szám, egyenként **15 (tizenöt) év kényszermunkára**, egyenként 8 (nyolc) év polgári jogvesztésre és teljes személyi vagyonuk elkobzására ítéli a Btk. 209. szakasza 1. pontja és a Btk. 58. és 25. szakasza 6. pontja előírásaiba ütköző, társadalmi rend elleni szervezkedés bűncselekményéért.

III. Egyöntetű szavazattal és enyhítő körülmények figyelembevételével HAJDÚ GÉZA vádlottat, lakhelye Brassó, Majakovszkij utca 13. szám, és CSIHA KÁL-

¹⁹ Szegény, naiv, álmodozó Dori bácsi! Még enyhítő körülményekre sem futotta. Szinte látlak magam előtt a tordai zárda kiskertjében a virágaid, gyógynövényeid között ábrándozni, a madarak énekét hallgatni, a hangyák vonulását kísérni, figyelni a csalogány csattogását a cseresznyefa ágai között. Nagyon retteghetett a te szeretetedtől a rendszer. Irodalom szakos feleségem szerint te voltál Lőrinc barát, akibe rokonságunk női része egytől egyig szerelmes volt, aki meghallója, s ha lehetett, orvoslója is volt a nagycsalád szívbeli ügyeinek. A Lőrinc baráttal való összehasonlítás nem véletlen és alap nélküli. Miután feleségem légúti betegségei krónikussá váltak, kéthavi rendszerességgel érkeztek a csomagok a teakeverékekkel, mellettük az okos és optimista tanácsokkal a követendő életmódról: tornászni rendszeresen, és mindennap hideg-meleg zuhany. De jéghideg legyen, s aztán nagyon forró!

²⁰ Fodor Pál 1964-ben szabadult a Duna-deltából. Sokan szabadultak ebben az évben az általános amnesztia következtében. Két év múlva, 1966. augusztus 11-én halt meg Vajdahunyadon, elég furcsa körülmények között. Fia, Fodor Imre Tófalvi Zoltánnak így mesélte el édesapja halálát: „Ötödév után engem felvittek Bukarestbe [...] Vajdahunyadon maradt az én lakásomban. Újra dolgozni kezdett, amikor bekövetkezett a tragédia. Ma is megmagyarázhatatlan, ami akkor történt: édesapám a tömbházlakás ablakában ült. Cigaretázott. Első emeleti lakás volt, onnan zuhant. Ugyan lábra esett, de elveszítette az egyensúlyát, mert az ablak alatti terület menedékes volt. A koponyáját beverte az ablak alatt lévő akna fedelébe, és súlyosan megsérült agyának az a része, amely a légzést szabályozza. Még két hétig élt, a kórházban feküdt. Alig tudott beszélni. Mindvégig az volt a rögeszméje, hogy újra a börtönben van.”

MÁN vádlottat, lakhelye Arad, Kalinyin utca 16. szám, egyenként **10 (tíz) év szigorított fegyházbüntetésre** és teljes személyi vagyonuk elkobzására ítéli a Btk. 209. szakasza 1. pontja, a Btk. 157., 58. és a 25. szakasz 6. pontja előírásaiba ütköző, társadalmi rend elleni szervezkedés bűncselekményének elkövetéséért.

A katonai Btk. 463. szakasza alapján a teljes vizsgálati fogságban eltöltött időszakot beszámítják, Fodor Pál vádlottnál 1957. július 8-tól, Hajdú Géza vádlottnál 1957. november 28-tól, Szentmártoni Bálint, Szőcs Ignác és Csiha Kálmán vádlottaknál 1957. december 4-től.

A katonai Btk. 304. szakasza alapján egyenként 200 (kétszáz) lej perköltség kifizetésére kötelezik, és elrendelik a bűnjelek elkobzását.

Kelt és felolvastatott a mai, 1958. február 27-i nyilvános tárgyaláson.
Fellebbezési joggal.

Elnök:

Hadbíró őrnagy

Macskási Pavel²¹ s.k.

Népi ülnökök:

Şerban Nicolae alezredes s.k.

Lotte Vasile százados

Titkár:

Adrian Micu s.k.

(ACNSAS, Fond Penal, nr. 108., 9. kötet, 40–49. p. Géppel írt, román nyelvű szöveg)

²¹ Macskási Pavel (más esetben Măciucaş Pavel) nagyváradi szabólegényből lett bíró. Bizonyára valamilyen gyorstalpalású tanfolyamon képezték ki, lett hadbíró őrnagy. Ő osztja ki a halálos ítéleteket a Szoboszlai-perben. Dobai István nagy hírű nemzetközi jogász, egyetemi tanár, aki egy, az ENSZ-hez intézett memorandum miatt került a vádlottak padjára, szintén egy kirakatperben a következő történetet mondta el róla: „Macskási mondta ki a halálos ítéleteket. Aradon és Temesváron volt a per, az ottani katonai bíróság elnöke egyszerűen beteget jelentett, a helyettese pedig azt mondta, hogy ő lemond. Azt mondták, nem lemondasz, hanem börtönbe kerülsz. Kerüljek börtönbe. Hogy mi lett velem, nem tudom. Ilyen esetekben Macskási Pavelnek szóltak, elment Temesvárra, és kimondta a halálos ítéleteket. [...] Ez elment Váradra is kimondani a három halálos ítéletet az érmihályfalvi csoportnak.” Pályafutása alatt mintegy nyolcvan emberre mondott ki halálos ítéletet.

– Bánffy István vádlott-társam 1976-ban értesített, hogy meghalt Macskási – meséli Ervin atya. – Pista, vágom magam díszmagyarba, és menjünk a temetésére! Az Úristen a kezünkbe adta, az ő kezét éreztem a dologban. Én megéltem, ő pedig koporsóban van. Akasztófára való semmirekellő alak, ő volt a hóhér. Nyolc koporsó volt a kápolnában. Megálltam a koporsója mellett. Tartottam egy vádbeszédet. Elég hangosan beszéltem, pedig akkor még féltem a halottaktól, a hallgatózóktól: „Ezredes úr, engem elítéltél, emlékszel-e? Van-e ügyvéded? Nekem olyant rendeltél ki, alig mert megszólalni a hülye. Inkább vádolt, mint védett. Na, most én leszek a te ügyvéded!” Elmondtunk fölötte egy *Mi-atyánkot*.

Szócs Ignác kihallgatási jegyzőkönyve
1957. december 2.

KIHALLGATÁSI JEGYZŐKÖNYV

Marosvásárhely, 1957. december 2.

A kihallgatás 8 óra 50 perckor kezdődött. A kihallgatás 12 óra 30 perckor ért véget.

Én, Dávid Ioan hadnagy bűnügyi vizsgálóként kihallgattam a letartóztatottat.

1. *Családnév:* SZŐCS. 2. *Keresztnév:* IGNÁC. 3. *Születési év, hónap, nap:* 1898. november 22. 4. *A szülők neve:* György és Julianna.²² 5. *Születési helye:* Csíkcsomortán. 6. *Állampolgársága:* román. 7. *Nemzetisége:* magyar. 8. *Politikai hovatartozása:* párton kívüli. 9. *Végzettsége:* elvégezte a vajdahunyadi (ferences) teológiát 1924-ben. 10. *Foglalkozása:* pap. 11. *Utolsó munkahelye és tisztsége:* a tordai Ferenc-rendi templomban papként tevékenykedett. 12. *Utolsó lakhelye:* Torda, Köztársaság tér 1. szám. 13. *Családi állapota:* nőtlen. 14. *Társadalmi eredete* (szülei vagyoni helyzete 1944. aug. 23. előtt és jelenleg): a szülei középparasztok, 10 hold földjük volt, mindketten elhaláloztak. 15. *Társadalmi pozíciója:* kispolgár (pap). 16. *Politikai tevékenysége 1947-ig* (milyen politikai pártokban vett részt, részvétel a választásokon): nem fejtett ki politikai tevékenységet. 17. *Díjak, jutalmak és kormánykitüntetések* (1944. aug. 23. előtt és után): nem kapott. 18. *Melyik hadseregben szolgált* (rendfokozata, beosztása?): Nem teljesített katonai szolgálatot. 19. *Volt-e hadifogoly* (hol és mikor?): Nem volt. 20. *Volt-e már elítélve, mikor, milyen okból, ki által és milyen büntetést kapott?* Nem állt bíróság előtt, nem volt büntetve.

Kérdés: Milyen nyelven akarja, hogy kihallgassák?

Válasz: Kérem, hogy magyar nyelven hallgassanak ki,²³ mert a román nyelvet nem ismerem.

Kérdés: Mondja el a szóbeli önéletrajzát.

²² Szócs György és Márkos Julianna házasságából több gyermek születik, akik közül négyen érik meg a felnőttkort: Szócs János, Szócs Mihály, Szócs Ignác és Szócs Veronika. Ő volt az én anyai nagyanyám. Alig emlékszem rá. Egyetlen emlékképem van róla: ott fekszik a szomszédunkban lévő Gál-porta konyhájában a padágyban nagy betegen, beszélni sem tud. Három gyermeket hozott világra: Jolán nagynénémet, Zoltán bátyámat és édesanyámat, akinek megszületése után talán nem is kerül ki többé a betegágyból. Gál Dezső megszállottan gondozta feleségét, nevelte a gyermekeit, aztán mint kulákot anynyit dolgoztatták a községi szérún, hogy tüdőgyulladást kapott, majd tébécét, vért hányt. '53-ban temettük el, erre már jól emlékszem. Szócs György családjában Dori bácsi volt a legkisebb, mindenki kedvence, belőle lett pantallós úriember.

²³ Most sem hazudtolta meg önmagát. Tudott ő románul, hogyne tudott volna, de nem annyira jól, hogy megértette volna pontosan a kérdéseket, illetve dadogás nélküli választokat adhatott volna. A tordai piacon a román kofák rendszeren várták a magyar papot, aki elviccelődött, alkudozott, évődött velük. Néhányszor részt vettem a kicsi templomban celebrált miséken, a híveknek talán több mint a fele román volt. Hozza jártak a görög katolikus románok, miután felszámolták egyházukat, azaz „senkitől sem kényszerítve, önszántukból”, de erőszakkal egyesítették 1948-ban a nemzetinek kikiáltott ortodox egyházal. Akik nem tértek át, azok a latin szertartású, magyar katolikus templomokba jártak. Helyzetüket ebben az időben akár az illegalitás éveinek is nevezhetjük. A tordai görög katolikusok nagyon szerették Izidor atyát. Ha nem tudott volna románul, hogyan gyóntatta volna őket?

A román nyelv nem tudása az '56 utáni koncepciós perekben semmiféle hátránnyal nem járt. A hatalom megtalálta azokat a semmiházi magyarokat, nyomozókat, kihallgató tiszteket, ügyészeket, bírókat, hóhérokat, akik többszörös buzgósággal elvégezték a piszkos munkát. A Szoboszlai-perben halálra ítélt Ábrahám Árpád tordai plébánosnak, miután a sortűzben nem kapott halálos lövést, közeli pisztolylövéssel egy Gajdó nevű őrnagy, mások szerint a temesvári börtön parancsnoka, Bodor százados oltotta ki az életét. Íme néhány kihallgató neve: Bartos Károly őrnagy, Dávid Ioan hadnagy, Golicza Dénes hadnagy, Antila Nicolae főhadnagy, Bencze Alexandru főhadnagy etc.

Válasz: A gyermekkoromat, valamint az elemi iskolát Csíkcsomortánban végeztem, 1912-ben. Ezután Csíkszeredában továbbtanultam a gimnáziumban, és 1916-ban elvégeztem négy osztályt. Innen Mikházára mentem, ahol tovább folytattam tanulmányaimat, illetve egy évi próbaidőt töltöttem, azután pedig Csíkсомlyón tanultam még két évet a zárdában, befejezve pedig megkaptam az érettségi bizonyítványt. Az érettségim után Vajdahunyadra mentem, ahol 1920–1924 között elvégeztem a teológiát, és utána elhelyeztek Máriaradnára, ahol két hónapot működtem mint pap. Innen elhelyeztek Kolozsvárra a Ferenc-rendi templomba, ahol papi teendőkkel foglalkoztam egész 1930-ig. Kolozsvárról elhelyeztek Szatmárra, és az ottani zárda keretében tevékenykedtem mint pap egy évet, azután Fogarasra helyeztek, szintén papi beosztásban a Ferenc-rendi templomban, ahol két évet tevékenykedtem. Ez idő után Kőhalomra helyeztek, ahol papi teendőkkel foglalkoztam 1939-ig, ezután pedig Esztelnekre mentem, az ottani kolostor keretében működtem 1945-ig, azután Tordára, és 1951-ben a Ferenc-rendi papokat, köztük engem is Radnára vittek, és innen egy év után Esztelnekre, ahol mezőgazdálkodással foglalkoztunk a zárda keretében. Engem 1957 januárjában visszahelyeztek Tordára, ahol mint pap fejtettem ki tevékenységemet a Ferenc-rendi templomban egészen letartóztatásomig.

Kérdés: Kik a maga legközelebbi rokonai?

Válasz: A legközelebbi rokonom Csíkban vannak, és pedig két testvérem, Szőcs János és Szőcs Mihály. Mindkettő Csíkcsomortánban lakik, és mezőgazdálkodással foglalkoznak a saját birtokukon.

Kérdés: Kikből tevődik össze a maga baráti köre?

Válasz: A baráti köröm nagyrészt papokból tevődik össze, és így jó barátságban vagyok Hajdú Gézával, Köllő Antallal és Tamás Ágostonnal, valamint jó ismeretségben vagyok Fodor Pál mérnökkel, aki többször meglátogatott a zárdában abban az időben, amikor Esztelneken laktam.

Kérdés: Mondja el, hogy mióta ismeri Fodor Pált!

Válasz: Én Fodor Pált gyermekkorom óta ismerem, mivel egy iskolában jártam vele.

Miután a jelen jegyzőkönyvet elolvastam szóról szóra, és láttam, hogy megfelel az általam tett szóbeli nyilatkozatomnak, fenntartom és aláírom.

A kihallgató állambiztonsági tiszt:
David Ioan hadnagy s.k.

A kihallgatott:
Szőcs Ignác s.k.

(ACNSAS, *Fond Penal*, nr. 108., 2. kötet, 195–196. lap [rekto/verzó]. Kézzel írt, magyar nyelvű dokumentum.)

Szőcs Ignác kihallgatási jegyzőkönyve 1957. december 9., délelőtt

KIHALLGATÁSI JEGYZŐKÖNYV

Szőcs Ignác letartóztatott született 1898. november 22-én Csíkcsomortánban, György és Julianna fia, foglalkozása római katolikus pap, utolsó lakhelye Torda, Köztársaság tér 1. szám.

Marosvásárhely, 1957. december 9.

A kihallgatás 9 órakor kezdődött, és 14 órakor ért véget.²⁴

²⁴ Hát azért egy kicsit furcsa ez a kihallgatási jegyzőkönyv. A kihallgatás öt órán át tartott, a kérdések s a válaszok elolvasására elég egy perc. Vajon mit művelhettek Dori bácsival

Kérdés: Nyilatkozzon, milyen államrendszer ellenes szubverzív akcióhoz csatlakozott maga?

Válasz: Én tudtommal nem csatlakoztam semmilyen államrendszer ellenes akcióhoz.

Kérdés: Ha tudtával nem, akkor tudta nélkül az akkori pillanatban milyen szubverzív dolgokban vett részt?

Válasz: Tudtomon kívül, akaratom ellenére részt vehettem egy olyan akcióban, amely az államrend ellen irányul.

Miután a jelen jegyzőkönyvet elolvastam szóról szóra, és láttam, hogy megfelel az általam tett szóbeli nyilatkozatomnak, fenntartom és aláírom.

A kihallgató állambiztonsági tiszt:
[Nincs aláírva]

A kihallgatott:
Szócs Ignác s.k

(ACNSAS, *Fond Penal*, nr. 108., 2. kötet, 198. lap. Kézzel írt, magyar nyelvű dokumentum.)

Szócs Ignác kihallgatási jegyzőkönyve 1957. december 9., délután

KIHALLGATÁSI JEGYZŐKÖNYV

Szócs Ignác letartóztatott született 1898. november 22-én Csíksomortánban, György és Julianna fia, foglalkozása római katolikus pap, utolsó lakhelye Torda, Köztársaság tér 1. szám.

Marosvásárhely, 1957. december 9.

A kihallgatás 17 óra 20 perckor kezdődött, és 20 óra 10 perckor ért véget.²⁵

ez alatt az öt óra alatt? Arccal a fal felé fél lábra állították volna? Avagy órákon keresztül székhez bilincselve ült a forró, vakító reflektorfényben? Netán vizet csepegtettek a fejére? Ő egy interjúkészítőnek évekkel később azt mondta, hogy fizikailag nem bántalmazták, egyszer kapott csupán egy pofont egy börtönőrtől...

²⁵ Egy újabb, a jegyzőkönyv szerint időben hosszú, de eredményében rövid kihallgatás. Egyfajta magyarázatot találtam a Tófalvi által is többször idézett, Hetényi Varga Károly *Szerzetesek a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában* című (Pro Domos Kiadó, Pécs, 1999) könyvében, amelyben egy másik szerzetes meséli el azt az ördögi furfangot, amelyre képesek voltak a szervek, hogy átverjék, megtévezzék a kihallgatottakat. Ezt Ferenc Ervin atya is elmesélte: „Egy kihallgatás alkalmával a vizsgáló tiszt feltűnő udvariasan, már-már szeretettel beszélt hozzám. Még elnézést is kért az addigi bántalmakért. A legőszintébbnek látszó szavakkal ígérte neki, hogy Izidor atya nemsokára hazamegy, hiszen látják, hogy semmi olyat nem tett, ami miatt elítélhetnék. Izidor atya cigarettázott, amíg szabadlábon volt. A tiszt cigarettával kínálta. Elvette, rágyújtott. »Hát egy kávét nem parancsol?« – hangzott szinte kérlelőleg a tiszt szájából. Azt is megköszönte és elfogyasztotta. Ezután következett a »lélekre beszélés«. »Nézze, Izidor atya, ön már idős ember, önnek nincs semmi olyan vétke, amiért itt kellene ülnie. Úgyis vannak itt elegenden. Itt van előttem ez a papír, olvassa el figyelmesen végig. Maga egyenes, őszinte ember, nem ismeri el benne sem a hazaárulást, sem a rendszer elleni felforgatás vádját. Az egész iratban csupán annyi van, hogy azon a napon önt felkereste egy X. Y. nevezetű ember, és ilyesmiről beszélt magának. Ön most utólag sajnálja, hogy akkor nem jelentette azonnal a hatóságoknak. Most utólag bánja ezt a mulasztását. Hát kérem, írja alá ezt a papírt (még csak nem is jegyzőkönyvet), és garantálom, hogy néhány nap után szabad lesz. Újból visszamehet a templomához.« És Izidor atya, aki nem láthatott át ennyi sátáni ravaszságon, csalafintaságon, ő, a becsületes ember, pap és szerzetes, aki másokat is ilyennek gondolt, végül aláírta a papírt. A tiszt udvariasan megköszönte, kezét is adott neki, barátságosan megveregette a vállát. Sötét szemüveg nélkül kísérték vissza a cellájába. Örömmel újságolta társainak, hogy néhány nap múlva szabadulnak. Aztán néhány nap múlva a tárgyaláson találta magát. Magyarán: rászedték.”

A visszaemlékezők véleménye szerint talán enyhítő körülmény lehetett az az aláírt papír, mert csak 15 évet kapott és nem 25-öt vagy életfogytiglanit. Ha a hazaárulást vádját sütik rájuk, meglehet, hogy a Szoboszlai-per kivégzettjeinek sorsára jutnak.

Kérdés: Az előző jegyzőkönyvben azt nyilatkozta, hogy tudtán és akaratán kívül részt vehetett egy szubverzív akcióban. Melyik ez a szubverzív akció?

Válasz: Beismerem azt, hogy beszélgettem valakivel államellenes dolgokat, anélkül, hogy ebben valamilyen veszélyt láttam volna.²⁶

Kérdés: Kik azok a személyek, akikkel államellenes dolgokat beszélt?

Válasz: Nem emlékszem vissza azokra a személyekre, akikkel államellenes dolgokat beszélgettem.

Kérdés: Ha nem emlékszik vissza az összes személyre, akikkel államellenes dolgokat beszélgettek, mondjon egy vagy két személyt ezek közül!

Erre a tényre rá fogunk térni a következő kihallgatáson.

Miután a jelen jegyzőkönyvet elolvastam szóról szóra, és láttam, hogy teljes egészében megfelel a szóbeli nyilatkozatomnak, fenntartom és aláírom.

A kihallgató állambiztonsági tiszt:
Bartos Károly őrnagy s.k.

A kihallgatott:
Szőcs Ignác s.k.

(ACNSAS, *Fond Penal*, nr. 108., 2. kötet, 200. lap. Kézzel írt, magyar nyelvű dokumentum. Uo., a 199. oldalon román fordításban is.)

Szőcs Ignác kihallgatási jegyzőkönyve 1957. december 10.

KIHALLGATÁSI JEGYZŐKÖNYV

Szőcs Ignác letartóztatott született 1898. november 22-én Csíkcsomortánban, György és Julianna fia, római katolikus pap, utolsó lakhelye Torda, Köztársaság tér 1. szám.²⁷

Marosvásárhely, 1957. december 10.

A kihallgatás 7 óra 50 perckor kezdődött, és 12 órakor ért véget.

Kérdés: Visszatérünk az 1957. december 9-én adott nyilatkozatára, amelyben nem felelt a következő kérdésre: Ha nem emlékszik az összes személyre, akikkel államellenes dolgokat beszélgettek, mondjon egy vagy két személyt ezek közül!

²⁶ Dori bácsi naiv életszemléletére a legjellemzőbb eset 1951-ben történt, amikor a máriaradnai kényszerlakhelyre szállították őket. Miután összegyűjtötték a dési, szamosújvári, széki ferenceseket, a ponyvás teherautó megállt Tordán a kolostor előtt. A szervek már előállították páter Szőcs Izidort is, a kapuban várták a kocsni érkezését. Elég tapintatlanul, egyszerűen fellökték a ponyva alá. Tapogatózott, helyet keresett, bizonyos idő teltén helyrejutott a szeme világa, a félhomályban felismerte rendtársait. Felujjongott: „Szerusztok, szerusztok, jó hogy itt vagytok!” Kitört az elemi erejű kacagás. A társak pedig elkezdtek ugratni. „Jó, jó, azért nem kell csúfondároskodni. Én csak azt akartam mondani, hogy bármekkora bajban vagyunk, azért jó, hogy együtt vagyunk. A piculáját a sok hitvány barátjának!”

²⁷ A tordai kicsi ferences zárdában Dori bácsi a sekrestye melletti szoba-konyhában lakott, a zárda többi részébe idegen lakókat költöztettek be, amivel megszűnt a kolostor idilli hangulata. De őt ez különösen nem zavarta. A lakása tele volt szárított gyógynövényekkel. Körömvirág, cickafark, orbáncfű, menta, kakukkfű, zsálya, citromfű, fenyő-rügy, áfonya, málna, csipkebogyó és még ki tudja, miféle gyógynövények illata árasztott el mindent. Ő azt vallotta, hogy a Jóisten minden fűben, fában, minden burjánban elrejtett valami jót, valami csodásat, gyógyítót, épp csak meg kell találni. A zöldségeskertet példásan művelte. Kolozsvárról hétvégeken átrándulva hozzá, nemegyszer a kertben találtam, egy szál fekete klottgatyában süttette magát a nappal, kapált, gyomlált, kertészkedett. Aztán, ahogyan öregedett, a kert is öregedett vele. Túl volt már a kilencvenen, amikor egyszer arra járván szintén a kertben találtam rá. Szintén fekete klottgatyában, kapával a kezében forgolódott két fő paradicsom körül, s arról panaszkodott, hogy abban az évben rossz idők járnak, ezért gyenge a termés. Két fő paradicsom – ennyi lett az egykori édenkertből.

Válasz: Úgy, ahogy az előző jegyzőkönyvben nyilatkoztam, több személy-lyel tárgyaltam állam- és rendszerellenes dolgokat, konkrétan bemutathatom Keresztes Sándor katolikus papot, ő volt a házfőnöke az esztelneki katolikus zárdának. Hajdú Géza szintén katolikus pap, utóbbi időben házfőnöke a bras-sói zárdának. Megjegyzem, hogy mindkettővel együtt laktam a zárdában Esz-telneken.

Kérdés: Melyek azok az állam- és rendszerellenes beszélgetések?

Válasz: Egy alkalomkor, nem emlékszem pontosan a dátumra, Hajdú Géza és Keresztes Sándor előtt szidtam és káromoltam a demokratikus rendszert, mondván, hogy csak a kommunista rendszernek köszönhetjük, hogy mi, a ka-tolikus papok össze voltunk szedve, és a zárdába koncentráltak. Ezenkívül több káromló szavakat mondtam²⁸ a demokratikus rendszerre, de pontosan nem emlékszem.

Kérdés: Hajdú Gézán és Keresztes Sándoron kívül milyen más személlyel beszélt állam- és rendszerellenes dolgokat?

Válasz: Nem emlékszem arra, hogy mások előtt – a fent nevezetteken kí-vül – beszéltem volna állam- és rendszerellenes dolgokat.

Kérdés: Ki beszélt magának szubverzív akciókról?

Válasz: 1956 tavaszán, nem emlékszem a pontos dátumra, egy nap dél-után eljött Fodor Pál vasúti mérnök, csíkszeredai lakos, gyermekkori barátom az esztelneki zárdába, hogy ott engemet és többi ismerőseit meglátogasson. Miután Fodor Pál megérkezett, és egymást üdvözlöttük, Fodor Pállal együtt be-mentünk Keresztes Sándor katolikus pap házfőnöki szobájába, és ott kezd-tünk tárgyalni. Elsősorban a családi és magánhelyzetünkről kezdtünk beszél-getni, miután ezeket elbeszélgettük, Fodor Pál kezdett érdeklődni a mi hely-zetünkről a zárdában, szóval, hogy hogyan élünk. Miután mindannyian elsi-ránkoztuk a helyzetünket és azt, hogy a megélhetésünkért kell dolgozzunk, Fodor Pál azt mondta, hogy Márton Áron, a katolikus püspök hazajött, és ő fogja kézbe venni a katolikus papok irányítását, és hogy Erdélyben ő az első ember, a magyarok vezetője. Ez alkalomkor több beszélgetés folyt le, amelyek az RNK rendszerét sérelmezték.

Kérdés: Fodor Pál a fent említett alkalomkor mennyi ideig maradt az esztelneki zárdában?

Válasz: Fodor Pál nálunk maradt a zárdában másnap délelőttig, megjegy-zem, hogy azon az éjszakán a zárdában aludt a vendégszobában, amely Ke-resztes Sándor szobája mellett van.

Kérdés: Aznap este, amikor Fodor odament, lefekvésig beszéltek-e még együtt?

Válasz: Azon az estén Fodorral nem beszélgettem, mivel vacsora után le-feküdtünk, és így nem volt alkalmunk együtt beszélgetni.

Kérdés: Hát másnap reggel?

Válasz: Másnap reggel én rendesen, szokás szerint korábban keltem, és a lelkeszi reggeli dolgaimat végeztem. Miután ezeket elvégeztem, és azt jártam, Fodor Pál kijött az alvószobájából, de már akkor indulóban volt. Ott, az udva-

²⁸ Nem tudom, milyenek lehettek ezek a káromló szavak a rendszerről, amelyet perma-nensen szidott. Egy alkalommal, a nyolcvanas évek közepén húgomékkal felautóztunk Kolozsvárra megnézni a kitelepedni készülődő Héjja Sándor búcsú-*Hamlet*jét. Termé-szetesen megálltunk Tordán is. Kiraktuk a cseresznyefa alatti asztalra az otthoni finom-ságokat. Ettünk, ittunk, jókat kacagtunk, Dori bácsi vidámsága futótűzként lobbant ránk. Hanem egyszer csak felsóhajt: „Jaj, drága gyermekeim, ha ti tudnátok, hogy én mennyit imádkozom a Jóistenhez, hogy tüntesse el ezt a nagy géniuszt!” – mondta, miközben elég egyértelműen Bukarest felé intett. „De Dori bácsi, maga pap létére hogy kívánhat vala-kinek rosszat, hogy kívánhatja valakinek az elpusztulását?” „Én? Én nem kívánok ros-zsat! Vigye a Jóisten a mennyországba, a paradicsomkertjibe, csak már vigye el innen a nyakunkról.”

ron mindenkitől elbúcsúzott. Fodor, miután elbúcsúzott a többiektől, azt mondta nekem, anélkül, hogy a többiek hallják, kísérem el egy darabig, s amint emlékszem, mondta, hogy fontos beszélnivalója van velem. Én megfogadtam kérését, és elindultam vele az állomás fele.

Kérdés: Míg az állomás felé haladtak, miféle szubverzív államellenes akcióról beszélt magának Fodor?

Válasz: Miután az eszterneki zárdából fölértünk az állomás felé vezető útra, Fodor Pál újból felhozta a katolikus papok helyzetét, szóval azokét, akiknek államellenes megnyilvánulásuk volt, miután Márton Áront, a püspököt 1949-ben letartóztatták, mely alkalommal azokat a papokat az állam vezetősége a zárdába lakoltatta. Fodor Pál elmondta, hogy most Márton Áron kezébe vette a dolgokat, s reméli, hogy ez a kommunista rendszer megváltozik, és akkor a katolikus papok visszakapják a jó életmódjukat. Továbbá Fodor azt mondta, hogy Márton Áron püspököt az erdélyi magyarság el kell ismerje mint vezetőt.

Kérdés: Amint tudódik, Erdélyben különböző vallású magyarok vannak, és minden vallásnak saját püspöke, Márton Áron pedig katolikus püspök, így hát miféle vezetőnek nevezte Fodor Pál a püspököt?

Válasz: Fodor nekem azt mondta, hogy Márton Áront el kell ismerni, nem mint vallásos vezetőt, hanem az erdélyi nacionalisták vezetőjének. Megjegyzem, hogy Fodor nem fejezte ki magát arról, hogy Márton Áron Erdély kormányzója legyen, hanem mint vezető. Ezt a szerepet ő akkor fogja betölteni, amikor a demokratikus rendszer az RNK-ban meg lesz döntve a nyugati államok segítségével. Fodor nekem tovább beszélt Erdélynek a jövőbeni önálló helyzetéről. Elsősorban azt mondta Fodor, hogy Erdély önálló kell legyen, és saját kormányzósága, ha ez sikerül a Márton Áron vezetése alatt, másodsorban Fodor azt állította, hogy Erdélyt ketté kell osztani, egyik részét Magyarországhoz csatolni, a másikat Romániának hagyni, és a két részben a román és a magyar lakosság között népcserét eszközölni.

Kérdés: Hogyan látta Fodor a fent említett terv sikerét, és milyen feladatot kapott ön ebben a szubverzív akcióban?

Válasz: Miután Fodor a fentebb nyilatkozott dolgokat elmagyarázta, és én mindenben egyetértettem vele, és helyeseltem a szubverzív akcióra vonatkozóan, megkérdeztem Fodort, hogy mi az én feladatom ebben az ügyben, és Fodor erre azt mondta, hogy nekem mint katolikus papnak, aki szenvedtem, mivel lágerben voltam, nagy tekintélyem van a katolikus hívek körében, és nekem az a feladatom, hogy a tömegben tudatosítsam azt, amit ő nekem mondott, és elsősorban a megbízható embereknek, hogy majd akkor, amikor szükség lesz rá, szóval az államellenes akció megkezdődik, gyűléseket rendezzünk, és ott követeléseinket nyilvánosságra hozzuk. Én e feladatokat elvállaltam Fodortól, és azt mondtam neki, hogy amint hallottam, vissza fogok menni Tordára, szintén papi állásba, és a kötelességemet teljesíteni fogom ebben a szubverzív akcióban.

Miután a jelen jegyzőkönyvet elolvastam, és láttam, hogy szóról szóra megfelel az általam tett szóbeli nyilatkozatomnak, fenntartom és aláírom.

A kihallgató állambiztonsági tiszt:
Bartos Károly őrnagy s.k.

A kihallgatott:
Szócs Ignác s.k.

(ACNSAS, *Fond Penal*, nr. 108., 2. kötet, 205–207. lap. [rektó/verző]. Kézzel írt, magyar nyelvű dokumentum.)

**Szócs Ignác kihallgatási jegyzőkönyve
1957. december 17.**

KIHALLGATÁSI JEGYZŐKÖNYV

Szócs Ignác letartóztatott született 1898. november 22-én Csíksomortánban, György és Julianna fia, római katolikus pap, utolsó lakhelye Torda, Köztársaság tér 1. szám.

Marosvásárhely, 1957. december 17.

A kihallgatás 11 órakor kezdődött, és 14 óra 35 perckor ért véget.

Kérdés: Az előző jegyzőkönyvben azt nyilatkozta, hogy Hajdú Géza és Keresztes Sándor katolikus papokkal együtt az esztelneki²⁹ zárdában államellenes beszélgetést folytattak. Mikor és milyen viszonyok között történt ez a beszélgetés?

Válasz: Pontos adatokra nem emlékszem vissza, megjegyzem, hogy több esetben magunk között beszélgettünk rendszerellenes dolgokat, de mind a saját helyzetünkhöz volt kapcsolva. Ezen beszélgetések alkalmával a helyzeti elégedetlenségünket mutattuk, hogy a zárdában vagyunk koncentrálva mint katolikus papok, melyet az RNK mai demokratikus rendszerének köszönhetünk. Mindnyájan kívántuk a beszélgetések alkalmával a helyzetünk javulását és a rendszer változását. Általában ezek voltak a megbeszéléseink. Apránként nem emlékszem a lefolytatott beszélgetésekre, de mindenesetre az aktuális rendszer ellen nyilatkoztunk.

Kérdés: Mondja el részletesen a főttebb említett alkalmakkor mindhár-muk rendszer- és államellenes nyilatkozatát!

Válasz: Ezen megbeszélések alkalmával pontosan nem emlékszem mindenre vissza, hogy közülünk melyik mit mondott, de megjegyzem, hogy ez alkalmakkor a demokratikus rendszert szidalmaztuk és ellene nyilatkoztunk.

Kérdés: Hármuk közül ki szokta kezdeményezni a megbeszélések alkalmával a RNK és rendszere elleni szidalmakat?

Válasz: Pontosán nem emlékszem vissza, hogy közülünk melyik kezdeményezte ezeket a dolgokat, mivel több esetben fordult elő, de bármelyik is kezdte ezeket a beszélgetéseket, mindnyájan egyetértettünk és egyenlő magatartást tanúsítottunk.

Kérdés: Milyen más személyekkel volt még állam- és rendszerellenes megnyilvánulása?

Válasz: Nem ismerem be azt, hogy a főt említett személyeken kívül más személyekkel folytattam volna állam- és rendszerellenes beszélgetést.

Kérdés: A kihallgatás azt állapítja meg, hogy kezdettől fogva makacs magatartása van, és kerüli az igazat bevallani. Felhívjuk a figyelmét, hogy hagyjon félbe ezzel a magatartással, és vallja be a tevékenységét. Mi mondanivalója van?

Válasz: Beismerem azt, hogy az első heti kihallgatáson tényleg makacs magatartásom volt,³⁰ és kerültem azt, hogy az igazat bevalljam. Megfogadom,

²⁹ A nyolcvanas években újságíróként egyszer én is jártam ott. Akkor Tarziciusz atya fogadott, aki épp egy traktort javított könyökig olajosan, hiszen elég nagy volt a birtokuk, a kiterjedt gyümölcsös mellett szántókat is műveltek, akárcsak a kényszerlakhelyes időkben. Dori bácsiról szép emlékei voltak, megmutatta a zárdá folyosójának a falán lévő portréját is, hiszen 1940–44 között ő volt a gvardian. „Nagy lóbolond volt, el-elcsent egy maréknyi kockacukrot a konyháról a pejkóinak, szerette hajtani, de minden mezőgazdasági munkát szívesen végzett, egyike volt a legjobb kaszásoknak, de kivette a részét a takarásban, a rendforgatásban is...” Akkor ez volt, ugye, a nagy felforgató tevékenységének a kezdete? Jót kacagtunk.

³⁰ A per anyagát végigtanulmányozva, kiderült, hogy tényleg makacs volt, és hosszú időn keresztül tagadott. Ha tudta volna, hogy vádlott-társai nagyjából már mindent beismertek, talán nem vállalja, hogy Fodor Pál után a legtöbbször őt kísérik fekete szemüvegesen a vallatósobába.

hogy mindazt, amit, a valóságnak megfelelően, be fogom vallani. Kérek még egy kis időt, hogy jól megfontoljam a dolgokat, és azután mindent be fogok vallani.

Miután a jelen jegyzőkönyvet elolvastam, és láttam, hogy szóról szóra megfelel az általam tett szóbeli nyilatkozatomnak, fenntartom és aláírom.

A kihallgató állambiztonsági tiszt:

David Ioan hadnagy s.k.

Kihallgatott:

Szőcs Ignác s.k.

(ACNSAS, *Fond Penal*, nr. 108., 2. kötet, 210–211. lap. [rektó/verzó]. Kézzel írt, magyar nyelvű dokumentum.)

Szőcs Ignác kihallgatási jegyzőkönyve

1957. december 18.

KIHALLGATÁSI JEGYZŐKÖNYV

Szőcs Ignác letartóztatott született 1898. november 22-én Csíkcsomortánban, György és Julianna fia, római katolikus pap, utolsó lakhelye Torda, Köztársaság tér 1. szám.

Marosvásárhely, 1957. december 18.

A kihallgatás 7 óra 50 perckor kezdődött, és 13 óra 45 perckor ért véget.

Kérdés: A december 17-i jegyzőkönyvben azt nyilatkozta, hogy a kihallgatások alkalmával eltitkolta a tevékenységét, amely az állam és rendszer ellen irányult, szóval beismeri, hogy hazudott,³¹ s megfogadta, hogy ezután őszintén fog vallani. Nyilatkozzék tehát a rendszerellenes tevékenységéről!

Válasz: 1956 nyarán, körülbelül márciusban, a pontos dátumra nem emlékszem, amikor egy délutáni napon eljött hozzám az esztelneki zárdába Fodor Pál vasúti mérnök, csíkszeredai lakos, aki gyermekkori barátom, mely alkalommal melegen üdvözöltük egymást a házfőnök szobájában, ahová bemelve már ott találtam Fodor Pált, és velük együtt Hajdú Gézát, Keresztes Sándort. Megjegyzem, hogy ez alkalommal a házfőnök szobájában még jelen lehetett Bíró Endre is, de erre nem tudok pontosan visszaemlékezni, ellenben azt tudom, hogy Fodor Pál egy széken ült az ágy előtt, és Hajdú meg Keresztes egy kerek asztal mellett ültek, én pedig az egyik ágyon foglaltam helyet.

Kérdés: Amikor bement a házfőnök szobájába, miről folyt a beszélgetés, és mit beszélgettek azután?

Válasz: Amikor bementem a házfőnök szobájába, nagyon jól emlékszem, hogy Fodor Pál a római katolikus püspök, Márton Áron nevét emlegette, és miután üdvözöltük egymást, Fodor Pál tovább folytatta a beszélgetést. Elmondta, hogy Márton Áron római katolikus püspök kikerült a börtönből, és odahaza van, aki kezébe fogja venni a zárdákban lévő katolikus papok sorsának elintézését, hogy visszakerülhessenek a régi helyükre. Ezután a zárdában lévő helyzetünkről kezdett érdeklődni. Mi, mindnyájan, akik ez alkalommal a szobában voltunk, elsiránkoztuk helyzetünket, hogy mint papok mezőgazdasági munkálatokat kell végezzünk, és nem szabad elhagyjuk a zárd területét, habár nekünk a hivatásunk az volna, hogy lelkipásztorkodással foglalkozzunk. Mindez a jelenlegi kormány intézkedéseinek köszönhető, mondtuk többek kö-

³¹ Ej, atya, ej, atya, ej, drága pap elvtárs, hát nem szégyelli magát?! Pap létére hazudozik itt nekünk. Azt hiszi, hogy meggyónja majd ezt a bűnét is, s majd feloldozzák? A kutya istenit magának! Nem lesz itt sem gyónás, se feloldozás! Értette-e?

zött, mely intézkedést helytelennek minősítettük, és rágalmazni kezdtük a népi demokratikus rendszert.

Fodor Pál ismételten megemlítette, hogy Márton Áron katolikus püspök át fogja venni a katolikus papok sorsának irányítását, annál is inkább, mivel Erdélyben ő az első ember, és neki kell majd a katolikusok, valamint a magyar nacionalisták vezetőjének lenni. Ezen beszélgetés után én kimentem a szobából, mivel megszólalt a vacsorához hívó csengő, a többiek pedig ott maradtak a szobában Fodorral együtt, és így nem tudom, hogy a kijöveletem után miről beszélgettek.

Kérdés: Ugyanezen a napon folytatott-e még beszélgetést Fodor Pállal?

Válasz: Én azon a napon nem találkoztam többet Fodor Pállal, csak másnap reggel, mivel ő csak másnap reggel ment el a zárdából.

Kérdés: Milyen körülmények között találkozott másnap reggel Fodor Pállal, és együtt miről beszélgettek?

Válasz: Én másnap reggel, miután a szokásos vallásos szertartásról kijöttem, az udvaron összetalálkoztam Fodor Pállal, aki készülődben volt elmenni, és én látva ezt, megkérdeztem tőle, hogy már megyen is el, amire ő azt válaszolta, hogy igen, mert megy az állomásra. Ezután elkészönt a közelében lévő papoktól, és engem megkért, hogy kísérem el egy darabig. Így elindultam Fodorral együtt a mezei úton az állomás felé, és útközben azt mondta nekem, hogy van egy terve, amit közölni akar velem, de mielőtt rátért volna a tulajdonképpeni tervére, sajnálkozását fejezte ki velünk, a katolikus papokkal szemben, akiket zárdába koncentráltak, és ezzel kapcsolatosan azt mondta, hogy ő beszélt Márton Áron püspökkel, és ő a kezébe fogja venni a katolikus papok ügyének elrendezését. Én a Fodor által mondottakhoz hozzáfűztem azt, hogy amint hallottam, én is elő vagyok terjesztve aprobálás végett, és több mint bizonyos, vissza is kerülök Tordára.

A fenti beszélgetés után Fodor Pál rátért az Erdéllyel kapcsolatos magyar nacionalista szubverzív akcióra vonatkozó tervének előtárására. Kiemelte azt, hogy az erdélyi magyarság sorsán változtatni kell, és ő ezzel a kérdéssel már évek óta foglalkozik, és tudva azt, hogy Márton Áron is foglalkozott Erdély helyzetével, fölkereste őt, és elmondta neki a tervét, Márton Áron egyetértett vele. Ekkor én megkérdeztem Fodortól, hogy milyen terve van neki Erdéllyel kapcsolatosan, ő pedig azt felelte: az Erdélyben élő nagyszámú magyar lakosság miatt nem helyes az, hogy Erdély Romániához tartozzon, hanem Magyarországhoz vagy pedig független állam kellene legyen saját kormányzóságával is, ha ezek nem lehetségesek, akkor két egyenlő részre kell osztani Erdélyt, függetlenül attól, hogy milyen nemzetiségű nép lakja, ellenben utólag egy népcserét kellene eszközölni a románok és magyarok között. Az így kétfelé osztott Erdélynek egyik része Magyarországhoz, a másik része pedig Romániához fog tartozni. Megjegyzem, hogy Fodor nagy hangsúlyt fektetett arra a megoldásra, hogy Erdély kétfelé legyen osztva Románia és Magyarország között, és a tervében is ezt a megoldást tűzte ki. Én ezzel kapcsolatosan azt mondtam, hogy nem lesz ez olyan könnyű dolog, ellenben én is szeretném, ha meg tudnánk valósítani ezt az államellenes tervet Erdélyre vonatkozóan.³²

Ezután a beszélgetés után megálltunk az úton, és megkérdeztem Fodortól, hogy mi az én feladatom ebben a szubverzív akcióban a jövőre nézve Erdéllyel kapcsolatosan. Fodor Pál, látva azt, hogy én mindenben egyetérték vele, azt a feladatot tűzte ki nekem, hogy amikor visszakerülök Tordára, keressek alkalmas embereket a katolikusok, valamint a magyar nacionalisták közül, akikkel ismertessem a tőle hallottakat, és szervezzem be őket ebbe a magyar nacionalista szubverzív akcióba.

³² Hát persze, hogy szerette volna. Az egyik visszaemlékező szerint azt mondta az esztelneki mezei úton Fodornak, hogy ha magyar ügyről van szó, akkor mellé áll. „Mert én minden magyar ügy mellé odaálltam.”

Kérdés: Ezenkívül milyen más feladatot kapott Fodortól?

Válasz: Azt a feladatot kaptam, hogy amikor elkövetkezik a megfelelő alkalom, és akcióba kell lépni, az általam beszervezett személyekkel együtt tartunk gyűléseket a magyar nacionalistákkal, amelyek keretében követeljük Erdélynek Magyarországhoz való csatolását, részben vagy egészben, és nyilvánítsuk a magyarság vezetőjének Márton Áron katolikus püspököt.

Én a Fodor által kitűzött feladatokat elvállaltam, és mindenben egyetértettem vele,³³ és megígértem, hogy amikor vissza fogok kerülni Tordára, szemlét fogok tartani, és gondolkozni fogok azon, hogy kik lennének megfelelőek ebben a szubverzív akcióban.

Megjegyzem, hogy mielőtt elváltunk volna, megkérdeztem Fodortól, hogyan tervezte ő el ennek a szubverzív akciónak a véghezvitelét, amire ő azt válaszolta, hogy ebben az akcióban meg fogjuk kapni a szükséges támogatást a nyugati³⁴ államoktól, és amikor újból fogunk találkozni, még el fogunk beszélgetni ezekről a dolgokról. A fent nyilatkozott beszélgetés után kezdet fogtunk, és elváltunk, ő az állomás felé ment, én pedig visszamentem a zárdába.

Miután jelen jegyzőkönyvet elolvastam, és láttam, hogy szóról szóra megfelel az általam tett szóbeli nyilatkozatomnak, fenntartom és aláírom.

A kihallgató állambiztonsági tiszt:
David Ioan Hadnagy s.k.

Kihallgatott:
Szócs Ignác s.k.

(ACNSAS, *Fond Penal*, nr. 108., 2. kötet, 216–218. lap [rektó/verzó]. Kézzel írt, magyar nyelvű dokumentum.)

•

³³ Egy alkalommal, amikor a perükkel kapcsolatosan közlékenyebb hangulatban volt, azt mondta nekem, hogy ő nagyon bízott Fodor Paliban, hisz nagyon jó barátok voltak. Ha arra kérte volna, hogy esküdjön meg, azt is megtette volna. „De nem kellett nekünk eskü, bízunk egymásban. Különb is egy papnak az a kötelessége, hogy minden időben a népe mellett álljon, s ha kell, életét adja értük. Minket, csíkiakat a nagy elődeink erre tanítottak. A madéfalvi veszedelem idején kiből bízott a nép, kikhez ment tanácsért? Zöld Péterhez, Beke Istvánhoz, Szász János páterekhez.

És valóban. 1764-ben a madéfalvi Ferentz Antal így vall a büntető generális komisszió előtt:

„31. – Ki tanította a falukat arra, hogy az erdőre fegyveresen kimenjenek? – Az delnei plébános, páter Beke és a szentléleki páter Zöld voltak azoknak a faluknak tanácsadói. Minthogy járták a falukat, és páter Zöld meg is eskette az embereket, hogy ortalmazzuk magunkat a limitrophusok ellen.”

A csíkszépvízi Barabás Antal így mondja el az esküvést: „Úgy osztán megesküdünk egyszermind olyanformán: a pap, páter Zöld letette a rosáriumát az asztalra, mű pedig az ujjainkat annak numismájára tévén, ezen juramentumot tettük le (a pap elémondván, mi pedig utána): »Hogy azon embereket, akik a fegyvert fel nem akarják venni, el nem hadjuk vérünknek utolsó cseppenéséig, hanem melléjük tartunk. És ha a fegyveresek réájok támadnának (minthogy a falusiak akkoron tartottak egymástól), mű fegyveresen, ha szükség léssen, melléjük állunk, és defendáljuk őket.«

Egyébiránt a juramentumnak színólyan formulája és continentíája volt, mind közönségesen szokás juramentumnak lenni. Megnevezvén elsőbben ki-ki magát – az Isten és a boldogságos Szűz Mária és több szentek ügysegélyével – mondottuk a juramentumot.”

³⁴ Aj, azokban a nyugati, imperialista, kapitalista segítségekben nem sok köszönet volt. Persze Fodoréknak és a többi '56 utáni koncepciók per vádlottjainak nem volt honnan tudniuk a jaltai paktumról, a Churchill-féle cetliről. Nem tudhatták, hogy a békeszerződő nagyhatalmak hosszú időkre leosztották egymásnak az érdekszférákat. A nyugati hatalmak „segítsége” elég egyértelműen kiderült a magyar forradalom és szabadságharc idején, naivság volt azt hinni, hogy beavatkoznak Sztálin homokozójában. Propagandaszinten avatkoztattak, nyomta a szöveget az Amerika Hangja, a Szabad Európa, a Londoni Rádió. Gyermekekorom ötvenes éveiben nagy hűhó volt a fölöttünk lebegtetett légballonok ürügyén is, amelyek röpcédulákat szórtak, s rendszerellenes jelszavakkal biztatták a népet ellenállásra. Nem is ezek voltak az érdekesek, hanem a kipukkant és földre hullott légballonok anyaga, a hártavékony nylon, amelynek szétcincált, nagy értékűnek tartott darabjaival eljött a Székelyföldre is a műanyag-korszak.

**Szőcs Ignác elleni vádemelési határozat
1957. december 19.**

Vád alá helyezési
RENDELET

Marosvásárhely, 1957. december 19.

Én, David Ioan, a Magyar Autonóm Tartomány Belügyi Igazgatósága bűnügyi osztályának nyomozója, elemezve a 245/1957. számú vizsgálati dosszié nevezett Szőcs Ignác törvénysértő tevékenységére vonatkozó dokumentumait [...]

MEGÁLLAPÍTOM:

A dossziében lévő anyagból kiderül, hogy nevezett Szőcs Ignác római katolikus pap több alkalommal, több személlyel az RNK népi demokratikus rendszeréről ellenséges jellegű beszélgetéseket folytatott, rágalmazva a jelenlegi kormány által hozott határozatokat és intézkedéseket. Ilyen körülmények között a demokratikus rendszerrel szembeni gyűlöletét nacionalista-soviniszta megnyilvánulásokkal igazolta. Egy ilyen alkalommal, 1956 márciusában az esztelneki kolostorban – ahol lakott – meglátogatta őt Fodor Pál csíkszeredai mérnök, amikor Fodor Pál Keresztes Sándor és Hajdú Géza római katolikus pappal az esztelneki kolostor egyik szobájában ellenségesen beszéltek az RNK népi demokratikus rendszeréről. Ezeken a beszélgetéseken részt vett Szőcs Ignác is, a jelenlévők mindannyian az RNK-ban lévő népi demokratikus rendszer megváltoztatását óhajtották.

Másnap Fodor Pál arra kérte Szőcs Ignácot, hogy kísérje el őt az esztelneki kolostortól az állomás felé vezető úton, hogy titkos kérdésekről beszélgesse nek, amivel Szőcs Ignác egyetértett. Fodor Pál ekkor beszélt Szőcs Ignácnak azokról a látogatásairól, amelyek során Gyulafehérváron felkereste Márton Áron püspököt, valamint a vele megtárgyalt felforgató kérdésekről, amelyek azokat az akciókat érintették, hogy az imperialista államok segítségével Erdély területét elszakítsák a román államtól, és Magyarországnak juttassák, ezzel a felforgató akcióval Szőcs Ignác egyetértett, elfogadva, hogy ő is részt vegyen ebben a bomlasztó akcióban. Szőcs Ignácot konkrétan azzal bízták meg, hogy a magyar nacionalista, soviniszta elemek köréből új tagokat toborozzon. Ugyancsak ekkor Szőcs Ignácot még azzal bízták meg, hogy amikor a jelenlegi államrend elleni akciókat elindítják, a cél elérése érdekében a magyar nacionalistákkal gyűléseket szervezzen.

Szőcs Ignác tudomásul vette Fodor Páltól, hogy a magyar nacionalisták felforgató tevékenységében Márton Áron római katolikus püspök a vezető. Szőcs Ignác mindennel egyetértett, biztosította Fodort, hogy a magyar nacionalisták felforgató akcióját illetően eleget tesz a megbízatásainak.

A fentiek alapján, figyelembe véve az RNK Bpr. 248/1., 248/6., 248/7. és 248/8. szakaszának előírásait,

ELRENDELEM

nevezett Szőcs Ignác vád alá helyezését, az RNK Btk. 209. szakasza 1. pontja előírásaiba ütköző bűncselekmény elkövetéséért.

Szőcs Ignác vádlottnak mindezt a jelen rendelet aláírásával hozzák tudomására.

A jelen rendelet egyik másolatát, annak elkészülte után 24 órán belül, elküldik a vizsgálatot felvigyázó katonai ügyésznek.

A Magyar Autonóm Tartományban a Belügyminisztérium Tartományi Igazgatósága bűnügyi osztályának nyomozója:

David Ioan hadnagy s.k.

Tudomásul vettem a rendelet tartalmát ma, 1957. december 19-én
Szőcs Ignác s.k.

(ACNSAS, *Fond Penal*, nr. 108., 3. kötet, 13. p. [rektó/verzó]. Géppel írt, román nyelvű dokumentum.)

•

**Szőcs Ignác kihallgatási jegyzőkönyve
1957. december 23.**

KIHALLGATÁSI JEGYZŐKÖNYV

Szőcs Ignác vádlott, született 1898. november 22-én Csíkcsomortánban, György és Julianna fia, római katolikus pap, utolsó lakhelye Torda, Köztársaság tér 1. szám.

Marosvásárhely, 1957. december 23.

A kihallgatás 9 óra 15 perckor kezdődött, és 12 óra 30 perckor ért véget.

Kérdés: Az 1957. december 18-i jegyzőkönyvben azt nyilatkozta, hogy az előző jegyzőkönyveiben nem nyilatkozott őszintén, vagyis hazudott, de mostantól őszintén³⁵ fog nyilatkozni. Mutassa meg, hogy miért nem nyilatkozott őszintén a kihallgatás kezdetétől fogva!

Válasz: Én azért nem nyilatkoztam őszintén, amikor ki voltam hallgatva mint tanú, és a kihallgatásom kezdetén, mivel azt az utasítást kaptam Fodor Pál mérnöktől, hogy ne mondjam el senkinek sem a szervezet tervét – azokon a személyeken kívül, akiket beszerveztek ebbe az akcióba –, tehát legyek titoktartó, még abban az esetben is, ha kérdezve leszek. Ezenkívül pedig arra gondolva, hogy félre fogom tudni vezetni a kihallgatási szerveket, azon igyekeztem, hogy eltitkoljam mindazt, amit a magyar nacionalista szubverzív szervezetről tudok, és így sikerülni fog mentesíteni magam a felelősség alól. Végül látva azt, hogy a hazugságaimat³⁶ leleplezték, és nem fogom tudni eltitkolni a cselekedeteimet, elhatároztam, hogy őszintén fogok nyilatkozni.

Kérdés: Az előző jegyzőkönyvben azt nyilatkozta, hogy a házfőnök szobájában az esztelneki zárda keretében állam- és rendszerellenes beszélgetést

³⁵ Dori bácsi valóban őszinte ember volt. Naivsága mellett ez volt a legfőbb jellemzője. Nem tudta képmutatóvá tenni, megváltoztatni a kihallgatási tortúra, a per, az ítélet sem. Derűs személyisége mindenhová végigkísérte. Beszéltem sok politikai elítélttel, volt börtön-, cellatársaival, akik vallották, hogy ő volt a megmentőjük, mert nem hagyta, hogy magukba roskadjanak, lemondjanak az életről, felvidámított mindenkit, állandóan dörömbölt a cellaajtón, hogy vigyék munkára, aminek lett is eredménye. Kiszabadulása után sem változott, nem lett zárkózott, megkeseredett. És természetesen továbbra is politizált. Erre a legbeszédesebb példa a sok közül az egyik anekdota, amelyet a családban is ismertünk, de a papság körében gyakran emlegették. A sztorit megtaláltam leírva is, fr. Bartalis János OFM *Halálraítélve* című memoárjában: „Az 1980-as évek közepén a mini kerület papsága egy autóban ment Tordáról Marosludasra, hogy Gere Béla bácsit köszöntse. Izidor atya a maga kilencven évével elől ült jobb felől, a sofőr mellett. Útközben azt mondja nekünk: »– Ti nem tudtok semmit, mert nem olvastok újságot, nem hallgattok rádiót, nem néztek tévét, nincs élettapasztalatotok!« Hosszú csend következik. Ismertük a szöveget, zsörtölődéseit. Nem haragudtunk miatta. Utána kényelmesen elhelyezkedik az ülésen. Cigarettára gyújt. Így töri meg a csendet: »– Úgy zavarják a Szabad Európa Rádiót, hogy nem tudom pontosan kivenni: Ki az a peresztrojka? Gorbacsovot tudom, de hogy ki az a peresztrojka...« Önkéntelenül kirobban belőlünk a kacagás, hahota. Izidor atya érzi, hogy elszólta magát, próbálja visszaszívni előbbi szavait, de már lehetetlen. A végén Izidor atya megnyugtatóra kisütjük: Izidor atya, Peresztrojka Gorbacsovnak a második felesége!”

³⁶ Hát azért irult-pirult, szerintem lelke mélyén nagyon restellhette magát ennek a szónak a kimondásakor.

folytattak Fodorral, Hajdúval és Keresztessel együtt. Ez alkalommal hogy került a házfőnök szobájába?

Válasz: 1957 márciusában, amikor Fodor látogatást tett az eszterneki zárdában, úgy estefelé járhatott az idő, amikor megtudtam valamelyik paptól, hogy Fodor ott van a zárdában, a házfőnök szobájában, melynek hallatára én is odamentem, anélkül, hogy hívott volna valaki engem.

Kérdés: Ha magát nem hívta oda senki, akkor miért ment a házfőnök szobájába?

Válasz: Én azért mentem a házfőnök szobájába, mivel tudtam, hogy ott van Fodor, és találkozni akartam vele, tekintettel arra, hogy gyermekkori barátom.

Kérdés: Mondja el részletesen, hogy mit beszéltek maguk a házfőnök szobájában!

Válasz: Amint már nyilatkoztam, most sem tudok részletesen visszaemlékezni arra, hogy ki mit mondott ez alkalommal, még arra sem, amit én mondtam, ellenben arra visszaemlékszem, hogy én és a többi pap, akik ez alkalommal jelen voltunk a szobában, elsiránkoztuk a helyzetünket Fodor Pálnak, aki azt mondta nekünk, hogy nemsokára megváltozik, mivel Márton Áron katolikus püspök kikerült a börtönből, és a kezébe fogja venni a zárdában lévő katolikus papok sorsának elintézését, és vissza fognak kerülni a régi helyükre. Mindezt onnan tudja, mivel több ízben meglátogatta Márton Áront, akivel többek között erről is elbeszélgetett.

Tovább Fodor kiemelte a Márton Áron személyiségét többek között, és azt mondta, hogy Erdélyben Márton Áron kell legyen a katolikusok, valamint a magyar nacionalisták vezetője, ezzel mi, a jelenlévő papok egyetértettünk. Megjegyzem, hogy nem emlékszem vissza, hogy ki mit mondott ez alkalommal beszélgetés közben, ellenben azt tudom, hogy ellenségesen nyilvánultunk meg a jelenlegi rendszerrel szemben.

Ezen beszélgetés után én elmentem a házfőnök szobájából, mivel megszólalt a vacsorához hívó csengetés, a többiek pedig ott maradtak, és tovább folytatták a beszélgetést.

Kérdés: A többieknek nem volt kötelező ugyanakkor vacsorázni, mint magának?

Válasz: Hajdúnak és Keresztiesnek nem volt kötelező egyszerre vacsorázni a többi papokkal, mivel ők voltak a zárdában a vezető személyek, és ők akkor vacsorázhattak, amikor akartak, ellenben a többi papnak kötelező volt csengetéskor vacsorázni.

Kérdés: Van tudomása arról, hogy a zárda vezetősége, vagyis Hajdú és Kereszties miről beszélgettek Fodor Pállal, miután maga kiment a szobából vacsorázni?

Válasz: Én nem kérdeztem meg őket, hogy miről beszélgettek, miután elmentem vacsorázni, és ők sem mondták meg, így hát nem tudom, hogy Fodor, Hajdú és Kereszties miről beszélgettek.

Miután a jelen jegyzőkönyvet elolvastam, és láttam, hogy szóról szóra megfelel az általam tett szóbeli nyilatkozatomnak, fenntartom és aláírom.

A kihallgató állambiztonsági tiszt:
David Ioan Hadnagy s.k.

Vádlott:
Szőcs Ignác s.k.

(ACNSAS, *Fond Penal*, nr. 108., 2. kötet, 225–228. lap [rektor/verző]. Kézzel írt, magyar nyelvű dokumentum.)

•

Néha eljátszom a gondolattal, mi lett volna, ha még marad egy kis idő a szervezkedésre. Talán a Szoboszlai-csoporttal is összefonódik a Fodor-ügy, mint ahogyan vezettek is szálak arrafelé. Akkor a vád eljutott volna a hazaárulásig, amiért elég bőven osztogatták abban az időben a halálos ítéleteket. Akár Dori bácsi is közéjük kerülhetett volna. Olvasom a kivégzési jegyzőkönyveket, és végigfut hátamon a tyúktetű borzalom. Mutatóban álljon itt a családkhoz legközelebb álló, csíktaplocai Orbán Istváné.

Orbán István kivégzési jegyzőkönyve
1958. szeptember 1.

Ma, 1958. szeptember hónap 1-ső napján, 24 órakor mi, Mureșan Gavrilă, a Kolozsvári III. Hadtest hadbíróóságának katonai ügyésze, Jumătate Alexandru, a Kolozsvári III. Hadtest hadbíróósága főtitkárának segédletével, az Igazságügyi Minisztérium Katonai Törvényszéki Igazgatóságának 01110. számú, 1958. augusztus 26-i parancsa alapján ismertetik, hogy az RNK Nagynemzetgyűlésének Elnöksége visszautasította ORBÁN P. ISTVÁN (ȘTEFAN) halálraítélt kegyelmi kérvényét: Kiszálltunk a Belügyminisztérium Temesvári Igazgatóságához, hogy végrehajtsuk a Kolozsvári III. Hadtest hadbíróóságának 719. számú, végleges és végrehajtó erejű ítéletét.

Megérkezőn a temesvári börtönbe, ott találtuk:

Bodor századost, a börtön parancsnokát, Gornic Gheorghe, törvényszéki orvost, Schnellbach Martin alezredest, a Belügyminisztérium küldöttét, Stroe M. főhadnagyot, a kivégzőosztag parancsnokát.

A kivégzés előtt a halálraítéltet azonosították: anyakönyvi adatai meg egyeznek a 719. számú, 1958. május 30-i, a Kolozsvári III. Hadtest hadbíróósága által hozott ítéletben közöltekkel: ORBÁN P. ISTVÁN (ȘTEFAN), született 1900. augusztus 20-án Csíkcsomortánban, Csíkpálfalva község, Csíkszereda rajon, a Magyar Autonóm Tartományban, Péter (Petre) és Teréz (Terezia) fia, földműves, nő, öt gyermeke van, vagyona öt hektár föld, Csíkszeredában, Taploca utca 79. szám alatt lakik, a Magyar Autonóm Tartományban.

A fent nevezett halálraítéltet a kíséret Bodor százados, parancsnok felügyeletével a temesvári börtön kivégzőhelyére vezette.

A kivégzőhelyen az ítélet titkára felolvasta a halálos ítéletet, a kegyelmi kérvény és a fellebbezés visszautasításának rendelkezéseit.

Ezt követően a kivégzőosztag parancsnoka elrendelte a kivégzés megkezdését.

A halálraítéltet tűzfegyverrel, **háttal a kivégző osztagnak**, agyonlőtték.

A kivégzésre 1958. szeptember 1-jén 23 és 24 óra között került sor.

A kivégzés után a törvényszéki orvos megvizsgálta a holttestet, és megállapította az elítélt halálát.

[.....]

•

Az 1956 utáni romániai megtorlásokban Stefano Bottoni szerint 1957 és 1959 között 9959 elmarasztaló ítélet született. 45 személyt végeztek ki, 139 személy hunyt el a vallatások során, illetve a börtönbeli kínzások, szenvedések nyomán. A Szekuritáé szervei 1957 és 1959 között 430 „ellenforradalmi szervezetet” lepleztek le, göngyölítettek fel.

Egy másik adat szerint a Szekuritáé szervei 1950 és 1968 között Romániában 91 333 személyt tartóztattak le.

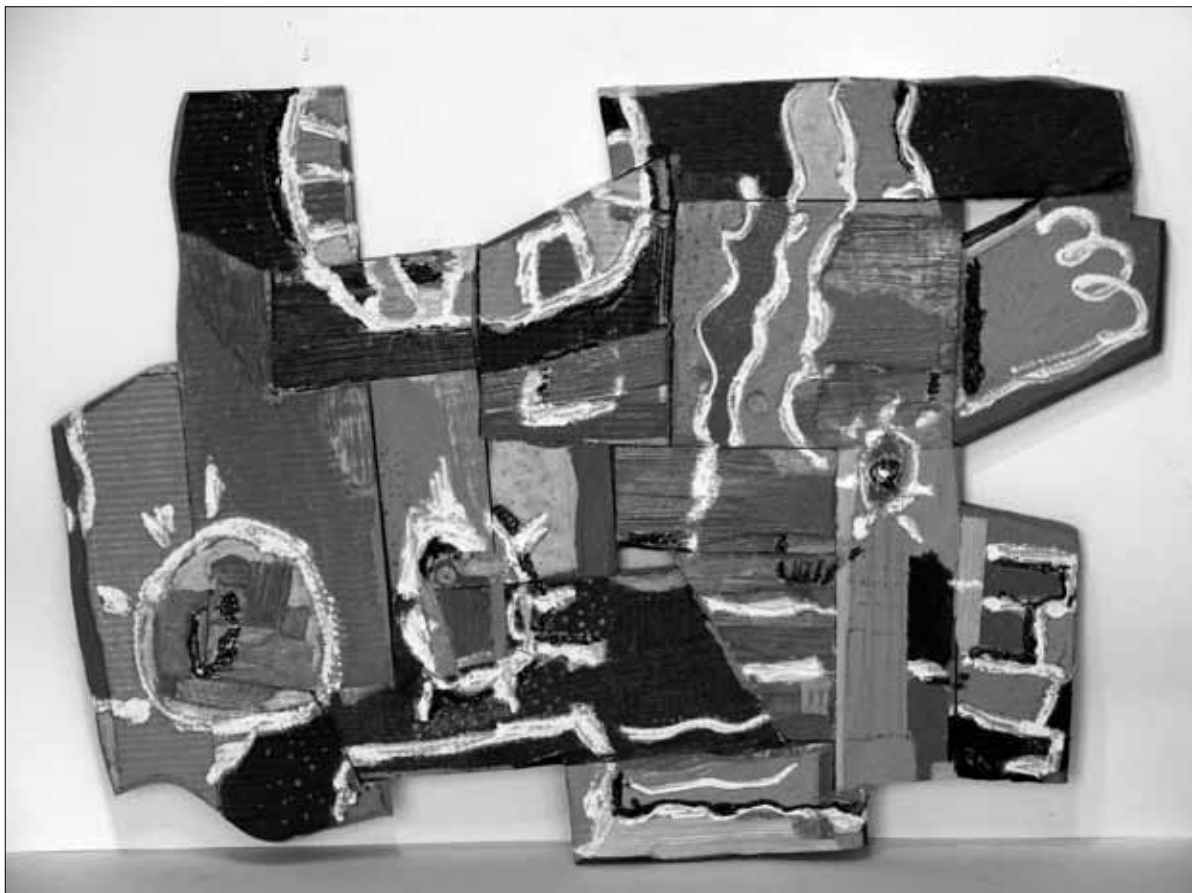
Pál Antal Sándor kutatásai a Magyar Autonóm Tartomány adatait is feltárták. Itt 1956 és 1965 között összesen 826 személyt állítottak hadbíróság elé. Közülük 620 magyar (az elítéltek 75,1%-a), 184 román (22,5%), 18 német (2,1%), 2 zsidó és 2 cigány (0,2%).

•

A ferences szerzeteseket általában utolsó szolgálati helyükön, abban a kolostorban temetik el, ahol bekövetkezik a haláluk. Ott voltunk a „vasmiséjén”, utána díszebéd. Valamiért türelmetlen volt, háromszor mondta el az asztali áldást. Ott volt Leonárd atya is, az akkori provinciális, ő volt a mise koncelebránsa. Aztán kiderült, hogy miért olyan nyugós. Péter Szöcs Izidor kérésére a rend vezetősége jóváhagyta utolsó kívánságát: „Édesanyámék mellé temessetek.” Oda is temettük. A csíksomlyói anyateplom temetőjébe. A sírkerezt, amelyre az ő nevét is felvésték, keletre, Csíkcsmortán felé néz.

Háta mögött, talán ötven méternyire van a Fodor-kert. A templom cintermében vannak eltemetve a Fodor család tagjai is. A temetővel szemközt kéklőn ragyognak a Hargita szentséges ormai. Árnyékukban jobbról ott látszik Szakállas Ábel Csíkcscsója, egy kicsivel fennebb Madéfalva, balra pedig Csíkszék hajdani székhelye, Csíksomlyó, a város, Nagy Imre Csíkszögödje, Nagy István Csíkmindszentje. Béke van. De a föld alatt, azt hiszem, tovább folynak a titkos összeesküvések, a felforgató tevékenységek arról, hogy hazát nem árulunk el, ezt a kis hazát pláne soha, semmi áron.

Síklasztika, 2015

VASADI PÉTER

Bartók: II. zongoraverseny

VASADI PÉTER (1926) Budapest

Lassan föláll egy ember
a lappangásban. Látja
a roppant tornyait
megringató homályt,
amely ahogy sötétedik,
mind zordabb hegy-
vonulattá testesül.
Az ember alól, mit
egyor teremtetett földnek
mondhatott, és rajta
lépés, séta, ritmus,
bizonyosság elsurrant.
A vágy is, hogy ujjaival
karját, a testét meg-
ragadja, nem nyílt többé
szavakra szája, szeme
közelre, nem szorongatja
torkát az „igen, ez én vagyok!”:
megritkítva könnyedén
emelkedik a szétesésben.
Darabokra hasadozott
idő hányja magát
kopár űrben halomba,
koppan nagyot, ide-oda
röpködnek szilánkjai,
pattog, akár a meg-
rakott tűz, újra barbárul
összeáll, majd megdermed
Kozmosz salakjaként.

Egy ember áll a partján,
ki él ugyan, de elfeledve,
s meghalni nem tud.
Most kezd el dübörögni
– ahogy a csorda lüktet –
a féktelen futás.

Az ember tudja: ennek
a fahangú csörtetésnek
valahová meg kell érkeznie,
bár maga láthatatlan,
s az is marad, mert
se eltűnő csönd, se
halkulás, se törmelékes
hang és hangközök sora, ami
hangzatként nem tűrhetné
a semmi sejtető jelzéseit.
Rohan egymásnak a futás
jobbról s balról is:
a kaotikus így vág
elébe a kozmikusnak.
Megszűnt a keskeny
úton botorkáló tudás.
A tagadás pedig – mint
mindig – elterpeszkedik;
ám meggyöngül a legnagyobb
erő is, ha akadálytalan.
S eljön a pillanat, mikor
megadja magát a Névtelennek.

Békének, sőt békességnek,
a tetteivel robbanásig
megtelő Létnak s létezésnek
mondja őt az Ember.
Nem tudja róla más, csak
a lázból, halálból, néma
süllyedésből méltósággal
kilépkedő:
a Semminevű verhetetlen,
minthogy szeret, bár gyűlölik.

ÁGH ISTVÁN (1938) Budapest

ÁGH ISTVÁN

Tavaszi láz valaki nélkül

Tél elején, a szürkébe borult Gellért téren,
mintha cinke tévedt volna a varjak közé,
ruhája elütött a divat sötét egyen-színétől,
szép volt, ha szépnek mondható egy koldus,
szép volt, mint sudár egyetemista lány,
de az ő sápadt arca más hiánytól derengett,
ajka íve másféle szomjúságtól feszült,
csapzott nőisége bizalmatlan dacot,
közönyt és megvetést villantott szemében,
míg tenyerét nyitva-zárva körben járt,
s mint külön végtag támadt rám a kéz,
megállított utamban oda-vissza,
már nem is adtam, szó nélkül fizettem
aprópénzzel a kéregető karnak,
emitt kitértem, amott meglepett,
bújócskáztunk, már én lettem a koldus,
ő meg valakim a tél álarcában.

Mikor a tavaszi lázban lüktető térről eltűnt,
nem jutott eszébe rajtam kívül senkinek,
s ahogy most odaképzem a városalakók közé,
nem vetélkedhetne velük, sőt a hátránya végleges,
mégis ő a minden nőben jelenlevő titok,
akit csak a szerelmeket túlélő férfi ért,
hiányoznia kell, hogy nyíljon, amit itt hagyott,
mandula és aranyeső, szóljon a nyitnikék,
ne érezze, mikor a testek atommáglyáiból
sugárkitörés húz át a városon, s a gyönyör
robbanóanyaga gyúlik föl mindenütt,
s akik a rengeteg szándék keresztútjében
járnak az elképzelt kifutón, s mindannyian
gyönyörűek, s veszélyesen fiatalok,
ám én, mint aki föléltte jussát, nem válogatok
testek és részletek között, életem nincs miért
próbára tennem szenvedélyeim gondjaival,
ha már csak azt kapom, mit az Isten adott.

Nem kell ahhoz nap, se hold

Nem kell ahhoz nap, se hold,
így is látlak, úgy ragyogsz,
hogy én szórom rád a fényt,
nem ez a tavaszi dél,

nem a virágorgiás
völgyben gomolygó homály,
sem a hatalmas szírom-
vulkánná szőtt hegyorom,

inkább valami örök
tudat alatti öröm
siettet kikeleti
kedvemet gerjeszteni,

így árad szét, úgy hat át
ez a kölcsönös varázs,
mint a dalos madarak
énekét a virradat,

és egyszerre beborul,
a föld olyan szomorú,
hogy az elragadtatás
sötét visszájába vált,

akármilyen sűrű zöld
leplezi a temetőt,
látszik alóla a csont,
a földdel kiforgatott

lenti figyelmeztetés,
s az égi malomkerék
forgását félelmetes
kíváncsiság tartja fenn,

vajon mire alkonyul,
mi lesz velünk oda túl,
leszünk-e, mint még vagyunk,
voltunk-e, ha meghalunk?

Véglegessé vált a sorrend

Most mikor nővérem elment,
véglegessé vált a sorrend,
ahogy jöttem a családba,
úgy maradtam utoljára,

megfogyatkozásunk fönről,
édesapánkkal kezdődött,
akkor még a nyolcvan évet
soknak véltem, most kevésnek,

hamar annyi leszek én is,
két esztendő kell megérni,
akkor már negyvenre bővül,
ami elmúlt bátyám nélkül,

életfogytig tartott gyásza
kilencven éves anyáknak,
lányai hozzávénülve
nyolcvan fölött fejezték be,

öten haltak meg előttem,
haláluktól szíven lőttek,
félholt magamat túlélve
álltam sírgödrük szélére,

mint egy elnyújtott kivégzés,
míg sor kerül rám a végén,
hallanom kellett a dobszót,
mit a föld vert a koporsón,

visszhangzott haláltusájuk,
házunk romba dőlt utánuk,
idegeik szörnyű kínját
tört cserepek sikoltották,

téli hóban, nyári hőben,
mindegyik más temetőben,
Iszkázon és idegenben,
együtt csak emlékeimben,

pedig mikor még nem voltam,
bennük kezdődött a múltam,
mára csak egy szakadt láncnak
maradtam a karikája,

s ha már nővérem is elment,
végleg eltűnt az a gyermek,
kit az emlékezet őrzött
emléknélküli időmből.

Fészekrakó

Ha egy madár csőrében száraz ággal
száll a földről, akkor vége a télnek,
fölszállítja az akác magasába,
tavaszt épít, ha elkezd a fészket,
amint az első gallyat odarakta,
rögtön kinyílt a hóvirág alatta,
szálanként hordja össze ezt a verset,
fészket rak bennem is, a vén akácon,
közben, ha az ablakon kitekintek,
érkezni és máris távozni látom,
egyik sor alá a másikat húzza,
amit évente írtam, kezdem újra,
bár ugyanaz, mégis megunhatatlan,
ha megjelent a jelenben a régi,
különös ünnepe a pillanatnak,
az öregnek ifjúságát ismétli,
mit minden esztendőben visszahódít,
ringat a böjti szelek kék rugóin,
amíg a szorgos madár végzi dolgát,
ablakomból néha párosan látom,
a cingár ibolyákból sűrű zsongás
folytatódik, s a zöldbe torlott mámor
virágot ölt szívforma boltozatban,
s az a szívvel telt fészek azt dobogja,
ne engedjek a sötét szorongásnak,
hogyan mit jelent, mikor a levélrészén
fekete lángok csapnak ki, a szárnyak,
nem gyászmadár fordul az eleséggel,
míg újabb sorral bővíti a verset,
írom tovább a befejezhetlent.

Papírrelief, 2014–2015

BALÁZS ATTILA (1955) Budapest

BALÁZS ATTILA

Magyar Fauszt

(az ördögi színjátékból)

részlet

KÖVETKEZIK A BEFEJEZŐ RÉSZ: A FÉNYBE TÚNŐ CSODABOGÁR

Végre és végtére: a kezünk ügyébe került *Introductio ad principia philosophiae* című művében, amely a legteljesebben maradt ránk, dr. Hatvani Isván tudós-filozófus professzorunk kísérletet tett/tesz arra, hogy kifejtse az okosabb debreceni deákok és a műveltebb közönség előtt a maga vastag és réteges, több helyütt akár fanyarkásnak tetsző, ugyanakkor édes hittel nyakon öntött világnézetét. Különös tekintettel tehát az Ég és a Föld, a vallásos és a tudományos gondolkodás összefüggéseire, a kettő bizonyíthatóan zavartalan, akár gyümölcsöző, egymást termékenyítő, ellentmondásoktól mentes együttélésre. Közös glóriájára. Koronájára. A latin eredeti 1757-ben jelent meg tetszetős nyomtatott formában, háromszázhusz lappal, amelybe sajnos – mert aligha lehet másképp – bosszantó mód nagy sürgősséggel belecsúfított a nyomda arra bókászó *diarrhoeás* ördöge, ettől azonban erős idegzetű tanár urunk nem látszik megrendülni ma sem, miközben a magyar fordítást vizsgálgatjuk. (Címe anyanyelvünkön: *Bevezetés a szilárdabb filozófia elveibe.*) Előszavában arra hívja fel a könyvét felütő kíváncsi lélek figyelmét a türelmes szerző, hogy mielőtt nekilátna olvasni, vessen akár kurta pillantást a fejlettebb agancsú hibák mellékelt jegyzékére, javítsa ki a tévedéseket, pótolja a hiányokat. És nem mulasztja el azt sem megjegyezni, miszerint ő se fényes nappal, se éjnek idején, harang kondultakor, gyomra kordultakor, de lázasan, továbbá részegen sem lopott el senkitől semmit, viszont páncélt-vértezetet se fog magára öltetni, hogy a tőle elvett babérocskákat vad kurjongatásokkal netán visszaszeresse. Ellenben ha valaki olyasmire bukkanna az ő szerényke *opus*ában, amit másoknál nem talál majd meg, s azt neki tulajdonítaná: elismeri a sajátjának, nehogy gazdátlan (apátlan-anyátlan) maradjon.

Az *Introductio* kötete három részre tagolódik, s nem csupán filozófiai érdekeségű, mivel példáinak sokaságát a tudományok különféle ágazataiból meríti széles tájékozottságú, világ látta régi/új polihisztorunk: elsősorban a matematikából és a fizikából. Az előzővel kapcsolatban úgy tartja, hogy a mozgás, az idő, a keménység, a szám, a gyorsaság, a nagyság, a hang, sőt az összes test is növelhető vagy csökkenthető, ezek tehát mennyiségek. A dolgok mennyiségének a megismerését pedig matematikai megismerésnek nevezzük. Annak a tudománynak azonban, amely a mozgásoknak, erőknek, ellenállásnak és a többi jelenségnek, amelyek a testeken történnek, azoknak a valódi értelmét megadja, a neve: fizika. Ugyanakkor metafizikának nevezzük közös néven az ontológiát, a kozmológiát, a pneumatikát vagy a pszichológiát – amelynek tárgya az emberi lélek – és a természetes teológiát – amelynek tárgya az Isten. A metafizika tehát az a tudomány, amelynek *objektje* a létező és a világ általában, ezenkívül a szellemek.

DR. FAUST: Szellem.

DR. HATVANI: Legyen.

DR. FAUST: Mi legyen?

DR. HATVANI: Legyen egyes számban.

DR. FAUST: Szép magától. De akkor a filozófia? Kérdelem alázattal. Az meg mi fán terem? Per definitionem.

DR. HATVANI: A filozófia mindazon dolgoknak a tudománya, amelyek vannak, vagy amelyek lehetnek.

DR. FAUST (*az asztal lapján doboló ujjakkal, miközben kiköpi a papírkosárba a fogorvos véres labdacsát*): Nem lehetne ennél is pongyolábban?

DR. HATVANI: Pontosítom. Az említetteknek, elsősorban pedig bennük igaznak a helyes okoskodás alapján levezetett és az ember boldogságára felhasznált megismerése.

DR. FAUST: Ez a filozófia?

DR. HATVANI: Ez.

DR. FAUST: Borzasztó.

DR. HATVANI: Mi borzasztó?

DR. FAUST: Hallgatni is.

DR. HATVANI: Kicsit avíttas, bevallom, ám a lényegét illetően ma sem vélekednék másképp.

DR. FAUST: Az a baj, drága Stephanóm, hogy ön mintha csak az orvostudomány haladását látná, a többi meg lefagyott maga körül. Mint a Mária bolygón a víz, hiába látta magát oly haladónak. És nagyon darabosan ad elő mindent. Rémes. Rémesebb, mint a Batman.

DR. HATVANI: Az meg most hogy jön ide megint?

DR. FAUST (*vállat von*): Sehogy.

(Csend.)

DR. HATVANI: De, de, de, igenis, értem! Ennyire szörnyű lennék?

DR. FAUST: Borzalom, mondom. Hallgatni is rossz. Akár ülve, akár állva. Vélhetően fekvő is. Nem beszélve a törökülésről. Magától a plafonon szaladgál kínjában az épeszű ember.

DR. HATVANI (*most sztoikus mosollyal*): Rendben, akkor sétáljunk egyet, jó? Kimerítettük az összes többi lehetőséget.

DR. FAUST (*miután tátott szájjal vizsgálta magát darabig a tükörben*): Gilt. Gyerünk! Nővéreként úgyse hagyja sokáig ezt a lazását.

DR. HATVANI: Viszont ha Ashmoodi főnök urunk becserkész bennünket?

DR. FAUST: Most olyan hangulatban vagyok, hogy akkor éles golyóval visszalövök. Vagy vállról indítható rakétával. Pontosan a tökfész közepébe. Mohamed vagy bárki ide vagy oda, a kolléga sorsa megpecsételődött.

DR. HATVANI: Elégge szép rakás rossz fát tett a tűzre az utóbbi időben a Nagyfőnök. Füstöl...

DR. FAUST: ...mint a kigyulladt korom a pokol kéményében.

DR. HATVANI (*nevetve*): Pont úgy. Dr. Ashmoodi elfordulni látszik tőlünk.

DR. FAUST: Világos, meglovagolta ezt az új politikai trendet. Amely újfent nem ismer pardont.

DR. HATVANI: Úgy. Ellenben óvatosan a Próféta emlegetésével!

DR. FAUST: Azok a mézárszéki sültbolondok elszaporodtak volna már a mi kis parkunkban is, mint a vakondok?

DR. HATVANI: Vakondokok.

DR. FAUST: Eh! Nem tudják, hogy nálunk felszámolták a diliházat, és hogy Berkes doktornő meg elment megvizsgálni az északi fényt?

DR. HATVANI: Pszt, a bokornak is füle van.

DR. FAUST: Meg a madárkának, amely rája szállott. Ugyanakkor az éremnek meg két oldala létezik, ugyebár? Már megint kezdtünk félni? Ismétlődik a történelem? Ne legyünk már önmagunk karikatúrái! Íme, hogy recetálok! Rec-rec-rec... (*Reszketést utánoz, majd köp még egyet a kosárba.*) Pfuj! (*Megtörli a*

száját egy tiszta gézzel, elhajítja.) Okháj-bokháj, sárkányfog kinő, nem fáj. Mehetünk.

(Odakinn – miközben a felhők közül kibújik a nap, s a hőmérő higanyszála kellemes huszonkét fokot mutat – dr. Faust dr. Hatvani vállára teszi a kezét.)

DR. FAUST: Azt hiszem, Stephanio, hogy a maga problémája tisztán newtoni, egy kis balettel.

DR. HATVANI: Ezt hogy értsük?

DR. FAUST: Hogy egy kis spárgával.

DR. HATVANI: Még távolabbra csúsztam a megértéstől.

DR. FAUST: Szóval úgy van ezzel, mint a kedves Isaac. Minél többet tud meg a világról, mert azért maga is halad, annál kétségbeesettebb igyekezettel próbálja áthidalni a szakadékot a tudomány racionalitása és a hit irracionalitása között.

DR. HATVANI: Sohasem mond mást a természet és mást a bölcselet.

DR. FAUST: Márpedig mond.

DR. HATVANI: Sohasem, ha jó a bölcselet. A legfőbb bölcsesség pedig Krisztus, aki a Szentírásból szól hozzánk. Egyébként itt az űrutasok és a Biblia élő példája...

DR. FAUST: Ajjaj! Hogy rakétát látott-e a túl sok mákonyt fogyasztott Ezékiel próféta?

DR. HATVANI: Ezékiel amit látott, józanul látta.

DR. FAUST: Fújt a szondába?

DR. HATVANI: Ne legyen megint ilyen primitív, drága kolléga.

DR. FAUST: Én egy őstulok vagyok, mindenki tudja. És forrón eszem a kását, tudják.

DR. HATVANI: Persze, miként azt is, hogy ön két cukrot tesz a kávéba. Amikor vezet, motorral fékez, harminchetes cipőt visel a pici lábán, a legfőbb elve pedig az, hogy vastagon kell hinteni a reszelt sajtot a tésztára. Mindenki tudja. Így-e?

DR. FAUST: Épp erre gondoltam.

DR. HATVANI: Én meg például az amerikai űrkutatókra.

DR. FAUST: Történt velük valami említésre érdemes?

DR. HATVANI: Csupán annyi, hogy sokaságuk istenfélő ember, ami érdekes-mód nem gátolja meg őket abban, hogy a világűr titkait fürkésszék, hovatovább, például, embertársakat küldjenek a Holdra.

DR. FAUST: Vagy csak a fészker mögötti pusztába.

DR. HATVANI: Ugyan, ugyan, hisz azokban a kupuszini pletykákban, hogy az egész holdutazás humbug? Mire alapozza!? Hogy leng a kitűzött zászló? Belelóg a képbe a zsinórpadlás? A kellékes jelölése látszik valamelyik kövön? Mi van még? Kutyaszar a bokor alatt?

DR. FAUST: Bolha van még.

DR. HATVANI: Bolha? Bolha a fülben?

DR. FAUST: A szerelésben.

DR. HATVANI: Pontosan nem tudom, mennyit bír ki levegő nélkül a bolha, ám a szkafanderben nyugodtan átvészelhette az egész kalandot, ha arra céloz.

DR. FAUST: És utána ugrál boldogan, mint a Mick Jagger. Nem az űrhajós ancúgban találták a kis mázlistát.

DR. HATVANI: Hanem hol?

DR. FAUST: Nos?

DR. HATVANI: Mindegy, nem? Ugratni akar. Az űrhajó sarkában, ott sírdogált. Kérdés viszont, hogy az oroszok miért nem reklamálták meg az egész ügyet.

DR. FAUST: Mert ők is csaltak Gagarinnal, ennyi. Ellenben ismeri azt a viccet, hogy az orosz hadseregben a katonák minden áldott nap gatyát cserélnek?

DR. HATVANI: Hogy csinálják?

DR. FAUST: Úgy, hogy Aljosa cserél Ivánnal, Iván cserél...

DR. HATVANI: Fúj! Fele sem tréfa.

DR. FAUST: Egyébként nem. És egyébként mindegy ez is. Dögöljön meg harmadszorra is Tesla, egy azonban biztos: ha tényleg megvalósulna az a varázslatos teleportáció, amivel egyelőre csak a gonosz tud terjedni villámgyorsan, mint a szikra...

DR. HATVANI: ...meg az Úr is, hál' istennek...

DR. FAUST: ...ez az egész mese sztornó lenne. Jég alá kerülne, mint a mamutok heregolyója.

DR. HATVANI: Testis unus testis nullus. Oké, fokhagymával szeretjük.

DR. FAUST: Értettem a középerős elmetáncot és nyelvek közti szójátékszást. Egyébként petrezselyemmel még, rendben? Maradunk a trendben. Gilt?

DR. HATVANI: Maradunk, ha...

(Ebben a pillanatban mögülük felhangzik Crescencia nővér figyelmeztető füttyjele, amitől egy óriási, a 19. századból származó tölgy komfortos árnyékában a két egymásnak arccal álló doktornak menten földbe gyökerezik a lába, mintegy megrepesztve az aszfaltot.)

NŐVÉR *(szeppenten a hatástól)*: Jaj, bocsánat! Nem akartam ennyire megremíteni az urakat, de megzavarni se... Viszont örömhírt hozok.

DR. FAUST: Mint az a hírvívó a marathóni csata után? Vigyázzon, kedves Crescencia, vegyen mély levegőt!

DR. HATVANI: Miről van szó, nővérke?

NŐVÉR: Megjött váratlanul, hazarebbent az anygalkánk, a Psychécske.

(A hírre mindkét férfi arca felderül.)

DR. FAUST: Hip-hip-hurrá! *(Örömben leereszkedik, és kozák táncot jár.)*

DR. HATVANI *(leplezhetetlen izgalommal)*: És hol van a mi szépségünk?

NŐVÉR: Bement a mosdóba, de azt üzeni, már nagyon szeretné látni a doktor urakat. Várja önöket a szobájában egy picinyke koccintásra.

DR. FAUST: Remek! Mindjárt megyünk, pillanat.

(Crescencia el, a két doktor most tanácstalanul néz egymásra.)

DR. HATVANI: Hol is hagytuk abba?

DR. FAUST: Az úrhajós bolhánál meg a Rolling Stonesnál, de nem mindegy? Gyerünk!

(Egymással versenyezve a nővér nyomába erednek egy hangos Kentucky Bourbon-reklám alatt, amilyeneket régebben a repülőgépeken lehetett látni-hallani [és talán most is]. A gyorsan rákövetkező jelenetben hárman Berkes doktor-nő szobájában ülnek, kezükben pohár, és már javában beszélgetnek, mire mi is nagy nehezen utolérjük őket, mivelhogy beleakadt a kabátunk a kerítés drótjába. Utána meg a díszcserje tüskéibe.)

DR. BERKES: ...aztán itt bukkant fel az az eszkimó srác, akiről írtam. Meg képet is küldtem.

DR. HATVANI: A Harvardon?

DR. BERKES: Igen. Nagyon aranyos fiú.

DR. FAUST: Ó, olyan kis majom pofi! Szereti a banánt?

DR. BERKES *(azzal a két kikerekített szép szemével)*: Az eszkimó? *(Nevet)*
Egyáltalán nem majom pofi. Keveri valakivel. Cukinak viszont cuki.

DR. FAUST: Mennyire?

DR. BERKES: Hogy érti?

DR. FAUST: Konkrétan.

DR. HATVANI: Én meg nem értem, milyen jogon faggatózik a kedves kolléga ilyen szemérmetlenül. *(Dr. Fausthoz)* Az ördög bújt magába, ejnye, no!

DR. BERKES: Nincs semmi baj, bevallok mindent. Egy ízben csak az éjjeli-szekrényke választott el bennünket.

DR. FAUST: Mekkora?

DR. BERKES: Mondom: szekrény-ke!

(Elnevetik magukat, emelik ismét a poharukat.)

DR. HATVANI: Isten hozta vissza magát! Előbb is, mint gondoltuk, drága Psychécskénk!

DR. BERKES: A honvággy nagyon erősen kezdett munkálni bennem. Szinte belegebedtem.

DR. FAUST: Mint akit titkos féreg foga rág. Anyánk muskátlis ablakai az eszkimók jégvirágos földjéről nézve. Nem semmi. Viszont hadd kérdezzem: a kutyák megvoltak?

DR. BERKES: Hm, ezt viszont nem értem.

DR. FAUST *(fádul)*: A klasszikus kutyafogatra céloztam.

DR. BERKES: Ja, az meg! Nagyon nagy élmény.

DR. FAUST: Fókavadászat?

DR. BERKES: Tudják, hogy nem bírom a vért.

DR. HATVANI: Pingvinetetés?

DR. BERKES: Kipipálva.

DR. FAUST: Futás a jegesmaci előtt?

DR. BERKES: Ki sem maradhatott. Az aztán izgalmas. De nem fogják elhinni, mivel tértem vissza. Mire bukkantam épp Alaszkában?

DR. FAUST: Poláris cseresznyére, már ajánlották magyar külügyminiszteri figyelembe.

DR. BERKES: Arra is rászaladtam, épp virágzott, mint a sarkvidéki tök. Ellenben?

DR. HATVANI: Kérem, árulja el, és ne gyötörjön bennünket tovább!

DR. BERKES: Nem fogják kitalálni. Nikola Tesla utolsó, édesanyjához írt leveleire.

DR. FAUST: Oh, váratlan döfés a gyanútlanokba!

(Csend, melybe belekonganat a kiszuperált mosógép motorja mozgatta harang, de most nincs jelentősége. Csak szépen szól, melengeti Berkes doktornő szívét.)

DR. FAUST: Hol az ördögbe' botlott bele a levelekbe? Az eszkimónál?

DR. BERKES: Nem. A srácnak van egy amerikai villamosmérnök barátja, Nick, aki Davosban dolgozik. Tesla nagy imádója. Ő szerezte valahol, nem akarta elárulni pontosan, hogy hol. A horvát karsztvidéken született édesapja után tud némelyest horvátul.

DR. FAUST: Tehát gagyog.

DR. BERKES: Annál picit jobban. Lefordította nekem ezzel a hiányos nyelv-ismeretével. De összeáll a kép.

DR. FAUST *(Pál fordulatával a damaszkuszi úton, azaz felcsillanó szemekkel)*: És mi van azokban a levelekben?

DR. BERKES: Nem sok, illetve...

DR. FAUST: Illetve?

DR. BERKES: Hatvani doktor urat is érdekli?

DR. HATVANI: Természetesen. Hovatovább... nagyon is.

DR. BERKES: Annyiszor elolvastam, hogy fejből tudom.

DR. FAUST: Azt hittem, hogy Freud a téma.

DR. BERKES: Az is.

DR. FAUST: De Tesla szelleme is, így?

DR. BERKES: Pontosan. Egyik generálja a másikat. Szóval azt írta Tesla a mamájának... figyelnek?

DR. HATVANI (*tréfásan*): Csupa fülek vagyunk.

DR. FAUST (*türelmetlenül*): Hess! Mit írt?

DR. BERKES: Azt, hogy mindig olyan nehéz a szíve, amikor az édesanya jut eszébe, mert érzi, hogy nincsen jól. Mellette szeretne lenni a betegágyánál, hogy a kezét fogja, hogy egymást vigasztalják. Ugyanis ő, a fiú úgyszintén vigaszra szorul. Bántja őt, Nikolát, Nidzsót, hogy mindaddig, amíg az emberiség boldogulásán ügyködött, nem sok vidámságban lehetett része, annál több sértésben és meghurcoltatásban.

DR. HATVANI: Ennyire fekete lett volna ott az ördög? Sose akaródzott elhinnem.

DR. FAUST: Váltóáramként működött nála az Úr és Lucifer energiája. Vagy ezt már elsütöttem?

DR. BERKES: Hát, nem lehetett vidám élete, gondolom, bár a depresszió nem minden esetben van ezzel összefüggésben. Szóval, ami nekem külön megragadta a figyelmem, az, hogy beleírta a levelébe, hogy azon a reggelen, amikor tollat ragadott, a lakás összes sarkából valamiféle szívszorító mauri gyászéneket hallott. Erről, írta, aligha fog beszámolni dr. Lyonelnek, ugyanis hallotta, hogy az Edisonnál járt...

DR. HATVANI: Borzasztó rögeszme.

DR. FAUST: Súlyos.

DR. HATVANI: Valóságos démonná nőtte ki magát Edison a szemében.

DR. FAUST: Üldöztetési mánia?

DR. BERKES: Még ha csak az lenne, ellenben a még mindig elkapkodott diagnózis helyett mesélném inkább a levelet. Jön egy felettébb érdekes rész, tulajdonképpen a legérdekesebb, amelyben a vezeték nélküli áramszolgáltatásról ír a mamájának.

DR. FAUST: Mit mond benne?

DR. BERKES: Azt, hogy a találmánya kapcsán felfogta, a hatalom ugyanaz az óceánon túl is, mint Európában, ezért aztán inkább legyen Európa. Visszatutazik az anyukájához, máris intézkedik. Csak még pár dolgot elsimít.

DR. HATVANI: Mi is volt itt a traumatikus esemény?

DR. FAUST: Komplet kiábrándult az amerikai kongresszusból, nemde?

DR. BERKES: Úgy ám. Merthogy felállította előtte a turbináit a Niagarán, aztán besétált a szenátorok ülésére, és percnyi türelmet kért. Ami ezt követően az egész termet tízszeres erővel bevilágította, drót nélkül érkezett oda a vízesésről. Úgy írja, abban a pillanatban azt érezte, valaki más találta ki ezt az egészet, ő csak a természetfeletti erők játéka esendő kis része, porszem az elemek harcában, amitől nyomban valami üresség támadt benne. Fogta a kalapját-kabátját, és úgy elment, hogy hátra se nézett. Elmenőben hallotta, ahogy ismét felcsendül valahonnan az a mauri gyászdal. Nem is látta többé az anyját élve.

DR. HATVANI: Megrendítő.

DR. BERKES: Az. Az utolsó levelet sosem postázta. Maga vitte el, és helyezte édesanyja sírjára.

DR. FAUST: Mintha ki lenne találva így szépen a végére.

DR. BERKES: Mit akar ezzel mondani?

DR. FAUST: Semmit, pardon. Semmit. Ne haragudjon, kérem! Nyugi, nyugi...

DR. HATVANI *(őszinte áhítattal, ujjait összeillesztve)*: Az Úr csodákra képes!

DR. FAUST *(a bajsza alatt)*: Az Úr igen.

(Csend, merengnek. Berkes doktornő hirtelen csettint.)

DR. BERKES: Megvan, most mit játszunk!

DR. HATVANI: Ugyan mit?

DR. FAUST: Körben-áll-egy-kislánykát.

DR. BERKES: Na, na! Azt csináljuk, mivel most mi így hárman megint bol-dogan együtt vagyunk, hogy én szépen lefotózom magukat. Nagyon belejöt-tem Amerikában a fényképezésbe.

DR. FAUST: Ó, nem vettem fel a legszebb pepitás öltönyöm, szerencsére még így is fessebb vagyok Hatvani kollégánál. Nem egy kicsit slamos ez az ember?

DR. HATVANI: Nem ellenkezőleg? Engem mindig mintha divatos dobozból húztak volna elő, selyempapírba csomagolva, nem inkább?

DR. FAUST: Ó, persze, persze...

DR. BERKES *(máris géppel a kezében)*: Húzódjának kicsit összebb, kérem, így, így. Csak beállítom a vakut, mindjárt... csíz! Repül a madárka. Istenem!

DR. FAUST: Mi van?

DR. BERKES: Nem lehet igaz.

DR. FAUST: Mi?

DR. BERKES *(ijedten)*: Mintha Nikola Teslát láttam volna egy pillanatra az objektívben. Mosolygott.

DR. FAUST: Maga hallucinál.

DR. BERKES: Mitől?

DR. FAUST: Valamitől. De most lekattintana bennünket végre?

DR. BERKES: Le.

(Megtörténik, belenéz a próbaképbe, ismét elfehéredik.)

DR. BERKES: Nem értem.

DR. FAUST: Mit nem?

DR. BERKES: Hogy, hogy... dr. Hatvani nincs rajta. Csak valami halvány körvonala.

DR. HATVANI: Mármint, mi van velem?

DR. FAUST *(kajánul)*: Drága Stephanusom, nem vagy...

DR. HATVANI *(türelmetlenül)*: Nem igaz, mutassa!

(Nézik, közben nem veszik észre, hogy az ablak két üvege között eleddig mozdulatlanul a hátán fekvő óriási, csaknem kiszáradt légy új életre kel, kirepül az ablakrészen át, lassan felemelkedik a kis kórházunk fölé, ahonnan minden látszik. Az is, ahogy vélhetően az összes békés ideából kiábrándult dr. Ashmoodi a hadra fogható betegekkel futóárkot ásat a diabetológiáig. Köztük egy szökés, ősz, hosszú hajú férfi vezet, ha itt egyáltalában bármiféle versenyről lehet szó. Lassan eljutnak a bejáratig, bár azt már aligha várjuk meg. Mert elérvén a tervezett magasságot, a kamera elhúzza valamerre délre, miközben az apokaliptikus muzsika után megszólal a szférák zenéje. Végül az angyalok kara. Legvégül vadludak – mintegy valami természetfilmből, amelyet műholdról vettek föl – nyújtott nyakkal elhúznak a kis kórházunk fölött. Fe-lőlről látjuk őket; suhogó szárnyacsapkodás hallatszik, aztán ismét csend.)

ITT EGYELŐRE VAGY MINDÖRÖKRE VÉGE

TANDORI DEZSŐ

Nem/lét/ige

TANDORI DEZSŐ (1938) Budapest

Tándori Dezső ①
ÍRÁSOSSÁG (VAGY BÁRMI?)
 A nemlétige; is létige?
 A nemlétige is létige!
 Nemlétig-e. ~...
 Létig-e? ~ (Vagy bármi.)
 Rég tréjál sz. Ezzel
mindenre. De: el →
 SE VALLOMÁS.
 SE HALLOMÁS.
 CSAK AZ UGYANAT-SE-MÁS.
 (Ugyan-se más)
 csak... ne mondd: „MÁS a végállomás!”

③ Vége. Kéret. Más.
 Kéret-e. Vég. (Vagy bármi)
 Vége. Fél.
 Félkéret. Félvég.
 Rég-e. Rég. (Vagy bármi)
 Fél-e. Fél(?) -e. Rég.
 Fél sz. Ugyan, az se más.
Máig félé
 Mindenféle/ön/en/en
 Mindenfelét torzok.
 József-ét mindere.
 Csak az vagyok nekem,
 Anni ön velem.

② ✕
 MÉG MESSZE NINC S TAVASZ.
 DE MESSZE A TAVASZ!
 MÉG KÖZEL SINC S TAVASZ,
 DE KÖZEL A TAVASZ. VAGY BÁRMI
 ✕
 AZ ÍRÁSOSSÁG ANNAK A
 VALÓSÁGA, AMI NINC S.
 DE VAN, AMI VAN. VAGY BÁRMI
 NINC S „LENNI VAGY NEM.”
 ✕
 MÉG SOK MINDEN VAN
 BENNEM. SOK MINDEN
 NÁR NINC S. ÉS EZ SE MINDEN.

③ Más, és nem
 Más, ha nem
 nem meg, más,
 ha nem akkor
 menni. Pl. az aradás.
 ✕
 Nem olyan egyszerű
 menni, nem men-
 nek ez a dolga. Ön, ez
 még annál is gyengébb.
 ✕
 Egyenlőben nem meg?
 Egyenlőben meg és nem!

4) Élve tesz, holtan vesz
 Nekem az írás volt
 A köztvalóm. Vagy bármi.
 Nekem a közt volt
 Az írás-valóm. Vagy bármi.
 Nekem a való volt
 Az írás-köröm.
 Nekem a köztírás
 Nem volt valóm.
 +
 Hesse se jár.
 Keelyben sem.
 Járak? Ok se.

5) ÉLVE, HALVA
Gyökérzés pontból
 vagy V bármi
 Hullóadás egyelőre
 ~~~~~ ugyanarra  
 (Helyeknek a zenejét  
 hallod?)  
 TESZ-FÉLET MINDENNEK

6) 7  
 Semmiért-elen.  
 Semmiért:elen.  
 Semmi és, tele.  
 Semmi-elen.  
 Semmi-elen.  
 Nem ériutkerem?  
 Nem kerem ériut!  
 +  
 Ne dönts! Eldölsz.  
 Eldölsz! Ne dönts.  
 +  
 Végleg üggetlen vagyok.  
 Örökké üggetkednem kell.  
 ~~~~~

8) Hesz, Vesz. (Vagy bármi)
 Héri ha a viren jár,
 2x nem ugyanarr pl.
 a jár. 2x1 nem
 ugyanarr a fél, az őst,
 se (törölre) a tavarr.
 Marad Vagyok, mara-
 dok, jó ottal csak Vára-
 dok. Volt, Van, Vesz,
 egy nap még élve tesz,
 holnapra már Völtan lesz(!).

(9) Régi idézetem
 „És egyszerre el-
 kezd valami dög,
 sem-tőlem lenni,
 sem-velem,
 elkezd és meg,
 megkezd és el,
 s nem tőlem,
 sem velem,
 sem valaim,
 se kezd, se vég,
 se tere; így.”

(10) Jörök-megyet
 Ha nem akar nek
 hallani semmit
 semmit,
 miért akar?
 mondani. bármely
 bármint? Öh, en, én.
 Pedig akarok.
 Pedig nem akarok.
 Mit akar miért??
 Mar nek?! A jörök!

(11) Kár, míg, örök

Mit érdemes lenne,
 már nem tartom
 érdemennek
 elmondani;
 a költőt
 nem érdemes.

(12) TÉGY! NE „MİNDEZZ!”
 Néha el-
 gondolkodom.
 Néha vissza. (Vagy bármí)

 Főleg együtt a kettő.
 Fél-fél.
 Fél fél,
 Fél fél
 Fél-fél.
 Fél fél-fél;
 Le fél fél.
 Fél fél. (Vagy bármí)

(13) Ah régi nyár!
(Az írásjeliség)
 A tegnapi még =
 a holnapai már.
 A tegnapi már ≈
 a holnapai még!
 A mégis már (=
 a mári még.)
 A mégis a máris %
 a máris a mégis...

(14)
 Ha
~~Amikor~~ annyira
 nem akarst mondani
 semmit,
 mit mondd ezt is
 annyit.
 Vagy bármí.

(15) Héri a vízen nyár

Vagy bármí.

(16) Az írásjeliség
 (∴ % √ ,)
 ≈
 ! ... ≈ ? ;
 - X =

(Kandinszkij-Kant!)
 "Szép az, ami érdek
 nélkül tetszik"

SZIGETHY GÁBOR

Napló múltidőben

1956. július–augusztus

kortársalgó

SZIGETHY GÁBOR (1942) Budapest

Július 3.

Kezembem jeles bizonyítvánnyal (csak oroszról és kémiaiából volt négyes osztályzatom) és a boldogító hírrel, hogy ősztől már a József Attila Gimnázium első osztályos tanulója leszek (bizonyítványomban dr. Szabó Dezső igazgatóhelyettes úr kézírásával: *Felvettük*), utaztam haza ezen a napon büszkén és boldogan édesanyámékhoz, Kecskemétre.

A város határában laktunk, túl a Műkerten, a hajdani Parasztfőiskola gazdaságában. Édesanyám második férje a Kísérleti Gazdaság vezetője volt, így kerültem én – budai, aszfaltkoptató értelmiségi gyerek – az ötvenes évek második felében nyaranta falura. Megtanultam a rozs és a búza közötti különbséget, etettem disznót, csutakoltam lovat (a Lilit és a Lesvárt – Istenem, hol vannak már?), morzszoltam kukoricát, kapáltam a kertben...

Falun nyáron nincs politika – munka van: aratás, cséplés, betakarítás, gyümölcsszedés, másodvetés... De Budapesten sem tudta akkor senki, hogy Simon Jolán, a munkásmozgalom régi harcosa, 1945-től 1953. január 3-ig Rákosi Mátyás titkárságának vezetője, Péter Gábor államvédelmi altábornagy, az Államvédelmi Hivatal korábbi parancsnokának felesége levelet írt Rákosi Mátyásnak.

Kedves Rákosi Elvtárs!

1955 szeptemberében Ács és Szatmári elvtársakon keresztül kértem, hogy fogadjon. Azt a választ kaptam, hogy egy későbbi időpontban hívatni fog. Fél évig vártam erre – hiába.

1956. március 21-én levélben megismételtem kérésemet – választ sem kaptam.

Ezúttal ismételtlen kérem, hogy fogadjon. Úgy érzem, közel 3 évtizedes becsületes munkásmozgalmi múltam feljogosít erre a kérésre.

Eltársi üdvözléssel

Simon Jolán

Bpest, 1956. július 3.

Öntudatosan kér vagy megalázkodva könyörög? Nehéz eldönteni.

Hogy is van ez? Simon Jolán, a kommunista párt régi tagja, a harmincas években többször ült

börtönben, 1945 után Rákosi Mátyás bizalmasa, titkárságának vezetője. Élet-halál ura, ő dönti el, ki jut be az „öreghez”, intézkedik: csak gumitalpú cipőben lehet közlekedni az irodában, hogy a cipőtalpak csikorgása ne zavarja munka közben az elvtársakat. Teljhatalmú összekötő kapocs férje és Rákosi, az Államvédelmi Hivatal és a pártközpont között... egészen 1953. január 3-ig. Aznap – *Ne saját kocsján jöjjön!* – Rákosi magához rendeli titkárnőjét és férjét. Péter Gábor 1956. július 10-én levelet írt a Magyar Dolgozók Pártja Pártbizottságának, így emlékszik a történetekre: „Engem 1953. január 3-án este ½ 8 órakor nem Farkas Mihálynál, hanem Rákosi Mátyás hálósobájában, Rákosi Mátyás utasítására, Rákosi Mátyás (Farkas Mihály, Piros László, Bukor) jelenlétében Boda nevű személyi biztosítója bilincselte hátra.”

Rákosi megadta a módját: saját lakásán tartóztatja le hűséges munkatársaival hűséges munkatársait.

Péter Gábort életfogytig tartó börtönre, Simon Jolánt két év négy hónapra ítélik, de már 1954 őszén szabadul. Gyári munkásként dolgozik, bármennyire szeretne találkozni Rákosival, minden próbálkozása sikertelen. Péter Gábort perének újratárgyalásakor, 1957-ben négy évre ítéli a Katonai Bíróság. A négy elemít végzett altábornagy szabadulása után könyvtárosként dolgozik, a múlttól közös megegyezéssel feleségével sem beszélgetnek; hallgat 1993-ban bekövetkezett haláláig.

A *Péter Gábor és bandája* kifejezést 1956 nyarán a Szabad Népből nemcsak én olvastam: Rákosi magyarázta el a dolgozó népnek – *munkásság, parasztság, haladó értelmiség* –, hogy mindenért, ami az elmúlt években történt, Péter Gábor és bandája a felelős. A párt (és Rákosi Mátyás) ártatlan. Péter Gábor és bandája küldte bitófára Rajk Lászlót és társait, hajszolta öngyilkosságba, családját kivégző önpusztításba Zöld Sándor belügyminisztert, zárta börtönbe ártatlanul szenvedő magyarok száz ezreit, akasztatta föl...

Mindenért Péter Gábor és bandája felelős.

Hatvan év múltán Péter Gábor 1956. július 10-én írott levelét olvasom. A szabósegédéből lett altá-

bornagy állítja és bizonygatja: *mindenért* Rákosi a felelős, ő csak (pártfegyelem!) végrehajtotta Rákosi elvtárs utasításait.

Simon Jolán azon a tavaszon fölkereste – a börtönevei után szabadlábon már a pártban új helyét kereső – Marosán Györgyöt, és arra kérte: járjon közben Rákosinál, hogy Péter Gábort, aki *ártatlan*, engedjék ki a börtönből. Marosán harminc év múlva így emlékszik a múltra: „Mit is mondott nekem Rákosi 1956. március 30-án? »Nagyon sajnálom, hogy Péter Gábor bandája ezt tette magával.« És mit ír 1957 elején Péter Gábor nekem: azt, hogy ő mentett meg az akasztástól. Melyik a nagyobb gazember?”

1957 elején Kádár János és bandája (Apró, Dögei, Münnich... és Marosán) a Rákosi–Gerő-klikket okolta s tette felelőssé az elkövetett aljas bűnökért, politikai gatzettekért.

Kamasz tavasz, kamasz nyár: iskolába és színházba jártam, a júniusi nyárban is lódenkabátban, mert az hittem, az a *pipec*. Nyáron Kecskeméten fára másztam, a víztároló medence meredek oldalán öcséimmal bicikliversenyeztem, Tolsztoj-regényeket olvastam... nyaraltam. Olvastam, de nem érdekelt a Szabad Nép. Nyár volt.

Ma azon töprengek: vajon ki volt a nagyobb gazember. Rákosi Mátyás vagy Péter Gábor? Azok a kommunisták, akik kommunistákat (és másokat!) végeztek ki, vagy azok a kommunisták, akiket elvtársaik elfelejtettek fölakasztani?

1956. július 3-án s az azt követő napokban volt főnöke, kegyura nem fogadta Simon Jolánt, két hét múlva, július 21-én elvtársai *lapátra tették* Rákosi elvtársat, aki ősszel a Szovjetunióba menekült. Sztálin *legjobb* tanítványát Hruscsov elvtárs a Távol-Keletre száműzte; kopott fénykép őrzi a sanyarú évek emlékét: Rákosi elvtárs két vödörben vizet hord a kútról.

1956. július 3-án személyvonattal zötyögtem Kecskemétre (három és fél óra az út, Nagykőrösön is álldogált tíz percet a szerelvény), fogalmam sem volt arról, hogy ki az a Simon Jolán, hogy Rákosi nemsokára röppöl, s hogy milyen forró lesz hazánkban az ősz. Örültem, hogy győzött a Vasas Prágában, és a Vörös Lobogó (hajdan MTK, később Textiles, majd Bástyá) a belgrádi 1:1 után a Közép-európai Kupában 5:3-ra tarolt a Népstadionban. A bácsik a vonaton végig arról beszélgettek: mekkora potyagólt kapott a jugoszlávok világhírű kapusa, Beara.

Július 11.

Béke és Szabadság: esténként ismerősömtől moshanság kapott régi újságokat olvasgatok. Hat évtizeddel ezelőtt néha én is megvettem az Országos

Béketanács *békeharcos* hetilapját, de csak az *évszázad mérközéséről* beszámoló példány élte túl az elmúlt évtizedeket.

Régi újság, régi történet. A reflektorfénybe sohasem került, csodaszínésznő felesége, Bulla Elma árnyékában élő, halk szavú író, Fendrik Ferenc útinaplóját közli ezen a napon a képes hetilap: *Buda-pest–Párizs*.

Bécsben álldogál a vonat, a hálókocsin gyógykezelésre Franciaországba tartó Fendrik Ferenc régen ízelt és soha nem ismert ízekkel barátkozik. „Gyümölcsöt veszek. Az árus almát kínál – valahogy úgy magyarul sárgállnak felém –, persze, nekem banán kell és narancs. És Coca-Cola! A banán drága, rögtön kevésbé ízlik, a Coca-Cola pedig?... Menyit írtak otthon egy időben erről az »átkos« amerikai italról, amikor a nagy buzgalomban minden »átkos« volt, ami nyugati. Emlékszem egy cikknek erre a mondatára: »...Coca-Colától mámoros amerikai katonák dülöngélnek«. Hát a Coca-Colától bajos mámort kapni.”

Déjà vu! Évtizeddel később, ifjú ösztöndíjasként négy hétig bolyongtam álomba varázsolatlan Velence sikátoraiban, Firenze múzeumaiban, Verona, Vicenza, Padova sok évszázados kőrengetegében. Vendéglátóm Firenzében a családi körben elfogyasztott bőséges ebéd végén almával kínálta, s igencsak furcsállta, nem is értette, hogy a drága, ízletes alma helyett miért kérek s eszem banánt... nem is egyet!

És ittam Coca-Colát! Vonzott a titok, mert kamaszkoromban én is olvastam valami hasonló ostobaságot, mint amire Fendrik Ferenc emlékezett. A velencei Lidó legtávolabbi pontján, a sziget északi csücskén, a szabadstrandon a tengert bámulva vásároltam a mozgóárustól egy palack *amerikai* italt, és miközben ittam, csalódottan arra gondoltam: *ennél a Fagifor is jobb!*

Ma arra gondolok: a cellába zárt rab lehet ropant okos, netán bölcs, de a börtön falán túl lüktető, alakuló, változó valóságból keveset lát, keveset ért...

A magyar rab – az író Párizsban 1956-ban, a diák Velencében 1965-ben – ízletesebb, örömfakasztóbb gyümölcsnek álmodja a banánt, mint az almát. S egy pohár csopaki rizlingnél, szekszárdi kadarkánál kíváncsibb italnak hiszi a Coca-Colát...

1956. október 23. előtt. 1956. november 4. után.

Július 16.

Reggel indult a Molotov (ma újra, mint száz éve: Vigadó) térről Bécsbe a Deák Ferenc nevű, sok mindent túlélő öreg hajó, amely már a háború előtt is Budapest és Bécs között közlekedett. *Színészhajó* –

Sikplasztika, lábakon, 2015

százhatvanegy boldog magyar színész hajókázik fedélzetén négynapos látogatásra az osztrák fővárosba. *Színészhajó* – új idők új hajója: évtized múltán újra utazhatunk (egyelőre csak kiválasztott, „kiváltságos” művészek) Nyugatra. Politikai parancsnok Gobbi Hilda: intézkedik, rendelkezik, kiosztja a zsebpénzt; színésztársaitól kapott új szerepe, címe, rangja: *a hajó anyja*.

Ruttkai Éva, Gábor Miklós, Várkonyi Zoltán, Apor Noémi nyugágyon, fürdőruhában a Bécs felé ringó hajó fedélzetén napoznak. Wellesz Ella felvételén Ruttkai Éva csukott szemmel álmodik, mindkét lába vízszintesen a hajókortláton pihen: itt nincs átjárás; mellette Gábor Miklós keresztbe tett lábbal mereng: ő már járt *Nyugaton*; Várkonyi Zoltán fegyelmezetten, feszesen sütteti magát, mozdulatlanul pihen, tarkóján a két tenyere; Apor Noémi beszélgetne – de nincs kivel. A Bécset a régmúltból már ismerő Lukács Margit a világháború előtti Bécs-térképet böngésző fiatal színésznek, Tarsoly Elemérnek magyarázza: a sógorok fővárosában mi merre van. Néhányan – kezükben ceruza, előttük árkus papír – merész városnéző terveket készítenek. Még nem tudják: a partraszállás pillanatában minden másképpen lesz.

Új idők új hajója – a Béke és Szabadság július 18-án a hajó indulásának pillanatáról közöl fényképet: Szemere Vera, Várkonyi Zoltán, Ruttkai Éva és Gábor Miklós még a parton állva önfeledten integet az itthon maradóknak. Mögöttük a hajó, amely néhány napra az álmodott világba „röpíti” őket. Másik fotó: öt fiatal művész – Schubert Éva, Szinetár Miklós, Vámos László, Gordon Zsuzsa, Berek Kati –, őket sorsuk szerencsecsillaga Franciaországba, az Avignoni Fesztiválra „röpíti” ezen a nyáron.

Új idők – senki nem tudja: valójában merre tart a *magyar hajó*. De aki új vizeken hajózik, az új világról álmodik. Színművészek: ismerik Ady Endre *Új vizeken járok* című jövődőlését.

Álmodott világban könnyű eltévedni. A Béke és Szabadságban augusztus 29-én jelent meg Schubert Éva *Egy éj a Montmartre-on* című úti beszámolója. Hatvan éve született írás: önfeledten boldog beszámoló egy montmartre-i művészkocsmában eltöltött, mosolyt s könnyeket fakasztó, felszabadító éjszakáról. „Nyissunk csak be ide a *Gill nyulához* címzett bohémtyánjára! Furcsa, ablak nélküli, sötét tónusú szobába kerülünk. Hosszú, sima asztalok, a falon nagy festők képei, akik száraz torkú, szegény kezdő korukban így rótták le a »virrasztások« árát. Hogy milyen is egy ilyen virrasztás, »rèvellion«?

Amint belépünk, a házigazda úgy fogad bennünket, mintha régen várt, kedves ismerősei lennénk. A már bent lévők is rögtön helyet szorítanak,

s a háziasszony máris hozza a szokott és kötelező italt, a ratafiát (alkoholban eltett szárazmeggyet, esetleg ringlót), s közli, hogy ha van kedvünk, meghallgathatjuk X vagy Y »barátunkat«, aki szeretne nekünk gitározni.”

És a *barátjuk* velük, nekik gitározik, azután egy másik *barátjuk* a zongorához ül, Corellit játszik, s később – talán tudja: valaha magyar volt – Kozma Józsefet. A falon a képek: *aktok* és *Krisztus-szobor*. Aki énekelni akar, énekel, aki bábmeszkodni, bábmeszkodik. *Mindenki jól érzi magát* – összegzi az est élményét a népi demokráciából a polgári demokráciába kiszabadult fiatal színésznő.

Hatvan év múltán olvasom a ma már matróna korú színésznő ifjúkori írását.

Vajon hogyan emlékszik ma arra a néhány napra, amikor boldog volt Párizsban, és 1956 júliusának utolsó hetében azt álmodta: feje tetejéről talpára fog állni a világ...

Augusztus 9.

Mi fáj a magyar dolgozó népnek 1956 nyarán tréfás kedvű hetilapunk, a Ludas Matyi szerint?

...*hogy a legforgalmasabb KÖZÉRT-ek előtt néha félnapig állnak az egymásba rakott gyümölcsös- és zöldséges-ládák, s ilyesmi Európa egyetlen fővárosában sem látható.*

...*hogy a Gellért-fürdő kellemetlen hangú bementője kétpercenként fülébe dörgi a fürdőzőknek a legújabb filmek címét.*

...*hogy a legújabb pesti divat szerint a legnagyobb és legszebb éttermek kirakatait fagyaltárusítással csúfítják el.*

...*érthetetlenül mindenütt málnának adják el a narancsízű szörpöt.*

Augusztus 9-én Rákosi már nem fáj a magyaroknak. Gerő még nem fájhatott.

Emlékszem, nagyanyám is azon morfondírozott: valaha minden cukrászdában lehetett inni igazi málnaszörpöt. Miért nevezik ma a narancs ízű szörpöt málnaszörpnek, amikor se málnára, se narancsra nem hasonlít az íze?

Rosszkedvű kérdésre azonnal válaszolt is magának: *igaz, a proletárdiktatúráról is azt mondják, hogy ez népi demokrácia...*

Augusztus 23.

Rövid ismertetés a Nők Lapjában Vas Zoltán *Két igaz férfi* című könyvéről. A méltató írás szerint Vas Zoltán „a lenini tanítás szellemében közeledik könyvének hőseihez”, és szembesít a *lenini* tanítással: „Még mindig »szerelmes vagyok« Marxba és Engelsbe, s nem bírom nyugodtan hallgatni, ha bármilyen tekintetben ócsárolják őket. Nem, ezek az igazi

emberek! Tőlük kell tanulni. Erről az alapról nem szabad letérnünk.”

Az *alap* alapvetően elhibázott, vagy a letérők tévelygő szakadárok? Amikor a „négyesfogat”, Rákosi, Gerő, Révai, Farkas 1953-ban Vas Zoltánt magas párttisztviseléséből kiebrudalta, *önkritikára* kényszerítette és száműzte Komlóra trösztigazgatónak, akkor Rákosi és társai tértek le az *alapról*, vagy Vas Zoltán lett hűtlen a párthoz, a lenini tanításhoz?

Nem sokkal később – már Nagy Imre a miniszterelnök – Vas Zoltán a Minisztertanács Titkárságának vezetője. Aztán leváltják Nagy Imrét (Rákosi szerint letért az *alapról*), Vas Zoltánból miniszterhelyettes, majd a SZÖVOSZ elnöke lesz. Újabb fordulat: Nagy Imre második kormányában, 1956. október 26-tól Vas Zoltán a Közellátási Kormánybiztosság elnöke. November 4-én Nagy Imrével együtt menekül a jugoszláv nagykövetségre, őt is letartóztatják a szovjet megszállók november derekán. Romániába internálják, 1958-ban térhet vissza feleségével Magyarországra. Budapesten, visszavonultan él, színházba jár, könyveket ír. Lenin haláláig szerelmes volt Marxba és Engelsbe, Vas Zoltánban lassan elapadt a Marx és Engels iránt érzett ifjúkori szerelem.

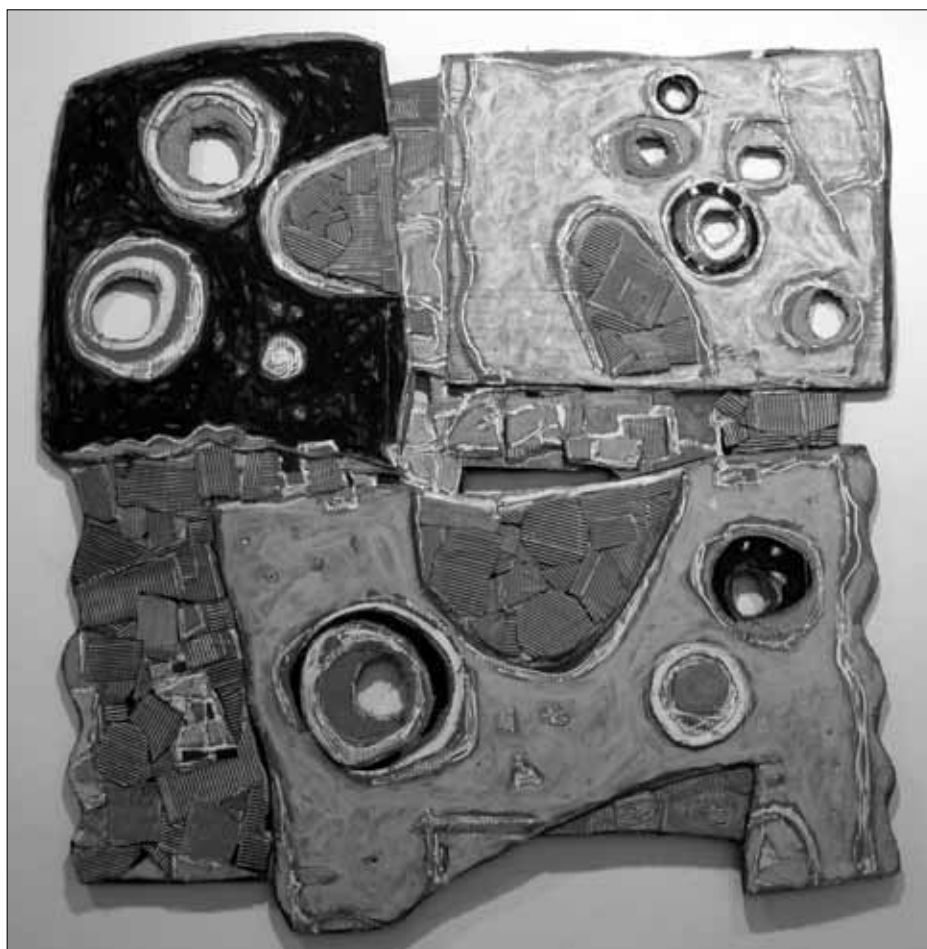
1974 vagy '75-ben, a Nemzeti Színház előcsarnokában, a néhány perces szünetben véletlenül egybecsapódó társaságban találkoztam az agg bolsevikkel. A kedélyesen cinikus, szószátyár öregúr inkább látszott sikeres, önérzetes üzletembernek, mint tizenhat évet börtönben töltött kommunista veteránnak.

A rövid kis cikk írója 1956 nyarán azt remélte, hogy Vas Zoltán folytatja Marx és Engels életrajzát, s a két filozófus ifjúkora után megírja majd hosszú, tanulságos politikusi pályafutásuk történetét is.

Tévedett. Vas Zoltán a múlt század hatvanas-hetvenes éveiben Kossuth Lajos és Horthy Miklós regényes életrajzával lepte meg olvasóit, s élete alkonyán saját *viszontagságos* életének emlékirattá formált betűtengerével.

Utóirat. Nagy Imre emlékirataiban érdemben egyszer említi Vas Zoltán nevét, amikor az országnak és a pártnak maradandó kárt okozó, nemzetidegen, bűnös *klikk* tagjait név szerint felsorolja: „Rákosi, Gerő, Révai, Farkas, Kovács, Vas, Nógrádi, Berei stb.” (*Snagovi jegyzetek. Gondolatok, emlékezések 1956–1957*, 2006, 93.)

Kommunista labirintus. Még vészkijárat sincs.

Papírrelief, 2014–2015

Síkplasztika, lábon (előlnézet, hátulnézet), 2015

Síkszobrok, 2014–2015

NOVOTNY TIHAMÉR

„Bestiák és Kistiák”

Zámbó Attila kiállításáról

Zámbó Attila élénk színekben pompázó, inkább vidám, mint szomorú benyomást keltő játékos *festményszobrai*t vagy *szoborfestménye*it nézve el tudom képzelni, hogy az újszülött csecsemő, az eszmélkedő gyermek, amikor mintegy varázsűtésre felpattintja a szemhéját, amikor először lát és ismer fel valamit a világból, a környezetéből, akkor pont ilyenként ismeri fel, pont ilyennek látja a rá- vagy fölé hajoló, az előtte sürgő-forgó, izgő-mozgó titokzatos lényeket, majdani embertestvéreit. De ha ez nem így volna is, mégiscsak valami ilyesmit vélünk felfedezni a fiatalosan korosodó művész hátrafelé tekintő, a gyermekkor képzeletvilága felé forduló, ösztönszerű s egyben tudatos megnyilvánulásaiban. Tudniillik tárgyiasító magatartásában már jó ideje mintha valamiféle mélyfúrás ígézetében cselekedve szeretne eljutni a fertőzetlen vízig, a legtisztább forrásig. És ezt az üdítő közeget a gyermeki fantázia gátlásoktól mentes önfeledtségében, őszinte, gyors, problémátlan és életerős kifejezőképességében meg is találja, sőt, annak egyszerű eszköztárát alkotásainak legújabb ciklusában hasonló bátorsággal, merészséggel, kreativitással és puritán derűvel alkalmazza.

Alig több mint egy éve a budapesti A.P.A. Galériában, közismert néven az APÁ-ban (Ateliers Pro Arts) megrendezett hasonló tematikájú kiállítása kapcsán a művész lánya, Zámbó Bianka egy André Bretontól, a szürrealisták egyik atyjától vett idézettel hívta fel a figyelmet az „Apa”, azaz Zámbó Attila munkáinak legfőbb erényére, a képzelőtehetség leigázhatatlan szabadságának félelemnélküliségére. Ám mindezekon túl maga az alkotó legfőképp a pillanatban megfogalmazódó visszavonhatatlan törvényszerűséget emeli ki műveiben, és a teljes önazonosságot hangsúlyozza teremtményeivel. Vagyis a kész szoborfestményben már a világeért sem kíván kételkedni, mert azt nem a tökéletesség mércéjével, hanem az alkotás folyamatában megnyilvánuló abszolút azonossággal méri.

S ha már említésre érdemesnek tartottuk a véletlen képzettársításokra, a spontaneitás szabadságára, a tudattalan és az álomvilág szimbólumaira, a tárgyak meglepő társításaira építő szürrealizmust, akkor a másik nagy modern formálóerőt, a konstruktivizmust is ide kell sorolnunk Zámbó művei kapcsán. Sőt, a Kassák Lajos által kidolgozott képarchitektúra fogalmát is – amely elveti „az individualista cikcakk és az impresszionista tarkabarka”, valamint a tér síkban alkalmazott illúzióját – szükséges összeboronálnunk a szürrealizmus eszméjével. S a kettőt módfelett kíváncsú egy duálisan összetartozó, a mi közép-európai régiókra oly jellemző konstruktív szürrealizmussá alakítani.

S hogy ez mennyire igaz a szemlélő meghökkentésére, megfogására és megállítására törekvő művész esetében, azt a saját szavaival muszáj igazolnunk: „Nem beszélek félre és festek háromdimenziós hatású festményt, hanem a kétdimenziós felületet fokozom a háromdimenziós felé már-már hanyag hatású felület-összeépítésekkel. Így a megnövekedett képfelület szokványostól eltérő formája egy olyan rejtett nyugtalanságot kelt, ami ingerli a szemlélőt a festmény teljesebb befogadására. Ennek fokozása a szoborfestmények vagy festményszobrok. Amíg a falra akasztott képet csak behatárolt szögből nézhetjük, addig a szobrot ideális esetben körbesétáljuk. A kör szimbolikus értelmét nem kell taglalnom. Ez a körbenezés időt is igényel, ami újabb ajándék az alkotónak az időszűkében lévő érdeklődőtől.”

Való igaz, hogy a jelenlegi élénk és vidám színekben pompázó *statikus lobbanékony*sága, valamint a játékos síkplasztikai formákból építkező *elemi erejű harsánysága* újabb keletű felismerése a művésznek. Az alkotó sok, mondjuk így, „igazságkereső” korszakon esett át, hiszen festett már absztrakt-expresszionista gesztusképeket, realiztikus portrékat cigányokról és vakokról, az egyszerűség kedvéért éppen azokról az emberekről, akik testi és lelki hiányosságai és fogyatékságaik ellenére tudnak boldogok lenni és teljes életet élni. De gyúrt elementáris formavilágú agyagszobrokat, készített plein-air hatású tájképeket is, míg el nem jutott a papírpépből mintázott nagy-

méretű plasztikáig, illetve a ragasztóanyaggal átnedvesített és meggyúrt rongyreliefeken keresztül a festett-színezett fából és talált tárgyakból összerakott kisszobrokig és domborművekig, valamint a jelenlegi, térben körüljárható síkplasztikáig.

Megfigyelhető tehát, hogy életművének nagy része az expresszív anyaghasználatok alkalmazásához köthető. Így azt is megkockáztathatjuk, hogy Zámbo képzőművészeti tevékenysége – különösen az utóbbi időkben készített alkotásait nézve – leginkább az art brut, vagyis a nyers, csiszolatlan, bárdolatlan művészet fogalmkörébe sorolható. Hirtelen el is képedhetnénk ezen a kijelentésen, de ha belegondolunk, hogy milyen erős nyomokat hagyott ez az irányzat a magyar képzőművészetben, már nem is tűnik olyan merésznek ez az állítás. Sőt, azt is mondhatnánk – s ez különösen Nyugat-Európára értendő –, hogy maga a jelenség sokkal régebbi, mint az elnevezés, a gyűjtőfogalom megalkotása. E kérdéskörrel én magam is sokat foglalkoztam *Az első világháborús katonaemlékek antropológiai és művészetszociológiai vizsgálata* című könyvemben, valamint a szentendrei Vajda Lajos Stúdió, illetve más expresszív anyaghasználatú alkotók sajátosságait kutató tanulmányaimban.

Am nézzük magát a szótári meghatározást *Az új művészet fogalmátára 1945-től napjainkig* című kötetből: „Az art brut kifejezés Jean Dubuffet-nek, a francia informel festészet jeles képviselőjének nevéhez fűződik. Szó szerint nyers, durva, csiszolatlan művészetet jelent, és az elmebetegek, a perifériára szorult ismeretlenek, a naivak, a rabok, a gyermekek és részben a »primitívek« képzőművészeti munkáinak összefoglalására használatos.

Dubuffet 1945-ben figyelt fel az art brut fogalmkörébe tartozó képek és szobrok elementáris drámai erejére, és egyrészt elkezdte őket gyűjteni, másrészt belőlük indult ki saját művészeti világának kialakításakor. Az első nagyobb art brut kiállításra 1949-ben került sor a párizsi René Drouin Galériában, ahol 63 ismeretlen alkotó mintegy 200 munkáját mutatták be. E kiállítás katalógusában jelent meg Dubuffet *Kulturált művészet helyett nyers művészet* című manifestuma, melyben a szerző a professzionális, tanult alkotók »magas művészetével« szemben az elmebetegek, a spiritiszta médiumok, a gyermekek és a »primitívek« megfontolatlan, spontán önkifejezése mellett állt ki.” (A francia művész 1971-ben múzeumot is alapított a svájci Lausanne-ban, amely példának azóta számos követője akadt szerte a világon. Érdekes, hogy az angolok ugyanezt a jelenséget *outsider art*-nak, kívülállóknak, kívülrekedtnak, az amerikaiak pedig *visionary art*-nak, azaz látnoki, képzeletbeli művészetnek nevezik, s ezek a fogalmak tovább tágitják és árnyalják az eredeti kategória határait.)

A lényeg tehát nem azon van, hogy Zámbo Attila társadalmi, egzisztenciális és pszichés értelemben vett nyers, kívülálló, látnoki vagy gyermeki alkotó, hanem azon, hogy művészeti világa ezen fogalmak tartalmi összességével rokonítható, stílusa ebből merít, ebből táplálkozik, szerepvállalása ehhez a magatartáshoz, ehhez a jelenséghez, ehhez az eszközhasználati nyelvhez köthető, hasonlítható. Ezt a megállapításunkat jól alátámasztja a művész autodidakta mivolta, kívülállósága, alkalmazkodásra képtelensége, vizuális nyelvének keresetlen őszintesége, eredetisége, hitelessége, közvetlensége, felfokozottsága, szokatlan anyaghasználat, öntörvényűsége, valamint a motorikus, ismétlődő gesztusok és műveletek öngyógyító szerepének már-már mániákus jelenléte. (*Munkácsy Galéria, Törökbálint, 2016. február 25 – március 26.*)

Síkplasztika, 2015

FINTA ÉVA

Szülőföldem

szülőföldem

FINTA ÉVA (1954) Sárospatak

Beregszász egykori megyeszékhely ma is kisváros, amolyan igazi „porfészek”, mivel az északkelet és délkelet felől körülfogó, mára már szelíd vulkanikus hegyek légörvénye a táj minden szemetét, porát az egykori Verbőczy, majd Felszabadulás, jelenleg Kossuth téren rakja le, állandóan gondoskodva az utcaseprők mindennapi feladatáról, ha betevőjéről nem is feltétlen. Talán ennek köszönhető, hogy ebben a légörvényben mindig is nyitottan hagyták ezt a teret, amely a város főtengegyének egyik csomópontja, a Széchenyi és a Mozi utca metszéspontja is lett, s melynek derékszögvonala áll az egykori zsinagóga. Jól kirajzolódik a települések keletkezését meghatározó keresztvonal is: a sok utcanevvel ellátott kelet–nyugati főtengegyt észak–déli irányban a Vérke patak szeli át. A Vérke hídjának túloldalán a város legpatinásabb építészeti ékessége, a gótikus római katolikus templom nagy hivatástudattal hirdeti, hogy ez itt a városmag, az egykori szent negyed, a domonkos és ferences rendbéliek lakhelye, melynek már kövei is mélyen alámerültek az idő iszapjába. Alapítása I. (Nagy) Lajos király édesanyjának, Lokietek Erzsébetnek köszönhető, aki itt udvarházat is tartott a 14. században, s gyakran töltötte benne nyarait.

Az idő rettentő szorgalommal porlasztja a múltat, de mindig hagy valamit belőle. Gyakran nem is a kövek, az építmények bágyadt hangja az, ami elvárás és emlékeztet bennünket, hanem valami tetten nem érhető delej – ott rezeg a levegőben, abban a főtéren lehuppanó kőporban, lávaporban is, amit az ott élők akarva-akaratlan belélegeznek, hogy szervesüljenek a tájjal. Egy helybéli szülött, mint jómagam, hajlamos azt hinni, hogy mindez csak az ő belső vetítívásznán rajzolódik ki, s hogy elfogultságai a semmiből érkeztek hozzá, úrbéli vagy álompor formájában. Ám Pálóczi Horváth Lajos *Álompákászát* fellelőzve lenyugszik a kedély, kifényesedik a száj mosolya. Olyan „bűn” ez, melynek vonzása minden beregszászit elért, fogva tart, bárha szülöttest úgy vitte szét a történelmi léghuzat, mint a pitypang érett magvának fehér bóbítáját.

Szülőföldről írni nem is lehetséges a történelem és az egyéni sors történet megkerülésével. Nincs tőlünk független tájélmény. Valójában a szülőföldem a biográfiám is. Rossz mesélő vagyok, a történeteket nem vagy rosszul jegyzem meg. Mi az hát, ami megmarad az emlékekből, melyek az én életemmel-sorsommal átfedett helyszínek-történetek...?

Mozi utca. Drávai Gizi néni, aki magyartanárom lett. A Kossuth téren, a mai kultúrház helyén, az egykori zsinagógában a hatvanas években ki-be jártak a teherautók, áruszállítók. A meggyalázott mozaikpadlón zöldséges ládák, saláta- és káposztafejek, -levelek heverték. Raktár jellegű kosz, erjedő, bűzös zöltségillat. Alsó osztályba jártam, református létemre még nem látam a templomunk belsejét, tilos volt a hitélet. A római katolikusba már ellátogattam titokban nagyanyámmal, aki nem sokat adott a politikai elvárásokra, de a kispolgárra sem. Azt nem tudtam, hogy az épület zsidó templom, csak azt, hogy szent hely, és valami olyasmi történik benne, vele, aminek nem lenne szabad megtörténnie.

Az egykori zsinagóga korpuszára ráhúzott művelődési ház, színház funkciójú építmény később otthonommá lett. Érettségi után ide jártunk a népszín-

ház jövőendő előadóiként, hogy Nádas Anna vezetésével megtanuljuk és előadjuk Bródy *Tanítónőjét*. Nem tudom a történet végét, én kiszálltam, sokszor hangzott el a „kásahegy”, amin át kell rágni magunkat... Néhány évvel később itt rendeztünk kiállításokat a város hivatásos és amatőr képzőművészeinek alkotásaiból minden állami ünnep előtt, innen, a hatalmas portálüveg nyitott végtelenjéből csodáltam meg esti városomat holdfényben, a Nagy-hegyre fel-futó főutca sejtelmes kigyózását őszi vagy tavaszi estén, és hallgattam meg Cikajló Pál egy zenedarabját a Lembergi Filharmonikusok előadásában. Mert Beregszásznak saját zeneszerzője is van (volt), akit a helyi zeneiskola zongoratanáraként ismertek, de művelt barátai tudták róla, hogy kiváló komponista. Az esti zenehallgatás a város fölött kísértetiesen szép és bensőséges élményem maradt. A zenedarabot soha többé nem hallhattam, csak a hangulata él bennem, és az, hogy szervesen egy volt a városképpel.

Szerettem a Mozi utca hangulatát. A mozi melletti házban egy Krúdy-hangulatú nő könyökölt állandóan. Amolyan Majmunka. Se nem fiatal, se nem szép, mégis nagyon nő. Sokan megálltak az ablaka alatt beszélgetni vele. Volt köze a mozihoz. Talán jegypénztáros volt. És vörös hajú.

A Mozi utca sarkán két régi épület állt. Közvetlenül a zsinagóga szomszédságában, a barokk homlokzatú földszintes, apró épületben illatszerbolt működött. Mellette a városi könyvtár, építészeti jellege kitörlődött az emlékezetemből. A faragott bejáratú ajtót, a rézkilincset még fel tudom idézni, és a portálüveg méretű ablakokat is a bejárat két oldalán, s aztán csak a belső térre emlékszem. Már gyerekként bemerészkedtem. Faragott bútorai angol enteriőr hangulatát árasztották, amit csak fokozott a padló és a lépcsők, faragott korlátok recsegő, nyikorgó hangja. Sok Charles Dickens-regényt olvastam, az angol irodalom volt a kedvencem. Dickenstől szinte mindent ismertem ötödikes koromra. A *Nicholas Nickleby élete és kalandjai* testes, kétkötetes regényét a nyári vakációban kínlódtam végig, nem igazán találtam érdekesnek. Ez volt az első, ezer oldalt meghaladó terjedelmű olvasmányom. Tizenkét éves voltam, készültem a hatodik osztályba.

Az olvasóterem egy légtérben állt a polcokkal és a kölcsönzővel, csak egy dobogóra kellett felmenni. Körülötte, alatta foglalt helyet maga a könyvtár, s egy íróasztal mögött az éppen ügyeletes könyvtárosnő, asztalán sok titokzatos dobozkában a könyvek és kölcsönzőik jegyzéke. Az asztalokon olvasólámpa, magazinok, újságok – békebeli, ismeretlen hangulat. Legalább ötven év időutazás visszafelé. Lapozgattam, majd becserkésztem a könyvtárosnőt. Hatodikos általánosba jártam, a 6-os iskolába, középtermetűnél kissé magasabbnak számítottam. Be szerettem volna iratkozni. Eltanácsoltak, menjek gyerekkönyvtárba vagy az iskolaiba. Már mindegyiken túl vagyok, mindent elolvastam. Az otthoni könyvtárunkat is. Svéd Piroska, akit akkor még nem ismertem, hitetlenkedve csóválta a fejét. Ő csak felnőtteket írathat be. Tizenhat vagyok, leszek nemsokára, korrigáltam. Három könyvvel távoztam akkor. Próbaidős lettem.

Ekkor került a kezembe először kortárs verseskötet, az akkor divatos Váci Mihályé. Már az is meglepett, hogy vannak élő költők. Az irodalom számomra archivált dolognak számított. Valami régi, másik világnak. A tankönyveinkben dúlt a 19. század. Persze a java.

Drávai Gizi néni ötödikben lett a magyartanárom. Ő volt minden gyerek kedvence. Pulyás Gizi néni – így hívták, maga terjesztette önmagáról. Középkorú, jól öltözött, remek megjelenésű nő volt, egyedülálló. Mindig megbámultuk az aktuális brossát a pulóverén, amit többnyire barátnője, Horváth Anna szobrásznő készített. A kosztümjeit, pulóvereit ízléssel válogatta össze. Levendulaillata volt minden ruhájának. A levendula jól hatott rám, azt hiszem, mindenkire. És persze Gizi néni, akinek hatalmas saját könyvtára volt a Mozi

utca 43-as számú, parasztkorok jellegű vályogházban. Persze, hogy ebbe is beszabadultam. Valójában ez lett az étletterem felnőtté válásomig, második otthonom, ahova hazajártam apám-anyám engedélyével, s ez lett helyszíne és világa *Párkák* című verses darabomnak is.

Szülővárosomban minden utcának több neve volt, van. Mozi utca az ott lévő moziépület miatt lett, nem hivatalosan, hogy ki lehessen kerülni az Ivan Frankót. Minden utcának legalább két neve volt a történelem szeszélye folytán. A magyarok nem akarták az újat használni, bár a borítékra, a címzések helyére ráírták. Kimondani egyfajta értelmetlen szentségtörés lett volna.

Megveszekedett lokálpatriótaként másik városba sem voltam hajlandó költözni. Ungváron három évig számítottak rám a Kárpáti Igaz Szónál, de a helyi tévécsatorna is szívesen látott volna. Csak a diplomám kézhezvételét kellett megérnem. Maradtam, mert semmi értelmét nem láttam az úgynevezett karriernek és az ehhez társuló, általam kisztílúnak ítélt életformának. Minden itt történt tehát velem. *Megy a gőzös Beregszászba...* Sok-sok utcában kell megállnunk, sokat költöztünk, én magam is ilyen vándormadár lettem. Talán öröklődik. Sosem szerettem a változást. Iskolák helyben, egyetem Ungváron, ismét Beregszász, tanári diplomával kirakatrendezés, kézműves-életforma, házasság, gyermekek. 1990 teléig.

Újabb filmkocka: két éves lehetek, szüleim a Munkácsi utca végén béreltek egy önálló épületet, a tulaj az utcai házban lakott. Két nagyobbacska lányához sokféle emlékekkel kapcsolódok. Egy alkalommal ölben vittek le végtelenbe nyúló kertjük végébe. Ebből a magasságból már látni lehetett a Muzsalyi-hegyet. Hatalmas tér nyílt ki előttem a szőlőtőkék között. Első tájélményem, amire vissza tudok emlékezni, ekkor vésődött be.

Betegeskedés hét éves korom táján. Anyám azt hitte, nem élem túl. Kórház, fertőző osztály, betegszoba, ötéves diftériás kisfiú szobatárs, vele volt az édesanyja. A nő állandóan rémtörténeteket mesélt. Akkor a szörnyetegei belém költöztek, a betegségem mellé. Nehéz volt elválasztani a kettőt: a betegség és a közérzet maró kellemetlenségeit. Utóbbit nem is lehetett megbocsátani.

A beregszászi kórházat elég korán megismertem. Nagyapámmal itt álldogáltam évek múlva a betegszoba teraszán, bámulva az őszi platánokat, utazva vele a semmibe. Majd a fiam születése után, akár ugyanaz a szoba is lehetett volna, talán az is volt, hiszen állandóan változtatták az osztályok elhelyezését, fiam anyjaként, a túlélés ünnepével a szívemben. Haldokló anyám látogatása a szülőszobán. Ez is itt, kórházi környezetben. Apám halálakor, a kórházkert távoli zugaiban a kórboncnokot keresve, hogy felöltöztesse halottunkat.

A kórházkert szomszédságába költöztünk fiam születése után, első közös családi fészünkbe. Memento mori...

Munkácsi utca 117., nagyanyámék, az utcában Fedák Sári egykori kastélya. Ott kellett elmennem, ha későre járt, a hosszú, parkosított kert mellett, melyben talán még ma is áll a hídon egymásnak feszülő kecskék szobra, s a park kerítéssel leválasztott sarkában még ott a bádogkrisztus. Mindez a Szovjetunió hatvanas éveinek második felében is érintetlen maradt. Mennyi ellentmondás! A Munkácsi utcának ezt a részét félelemmel jártam a késő esti órákban, pedig akkor még nem volt mitől tartani, szinte alig volt bűnözés.

Gyerekkor, Füzesi, azaz Korolenko utca, dédike egykori háza. A szomszédban egy ruszin család lakott. Ircsit nagyon kedveltem. Úgy két évvel volt idősebb nálam. Nyugodt, békés, értelmes lány volt, talán kissé lomha az én izgága húgaimhoz képest. Apám mindig ideges volt, ha együtt látott bennünket. Évek múlva, felnőttként tudtam meg, hogy tüdőproblémái voltak, rendszeresen szanatóriumba hordta a családját, féltek, hogy elkapom.

A szomszéd Janival sem volt szabad játszanunk. Pedig Jani a fiúkkal állandóan kifőzött valamit, néha szó szerint is. A közeli bányatóban halat, rákot és békát fogtak. Az udvaron szabadtűzön főzték meg, bennünket is megkínáltak a foghíjas kerítésen át.

Gyár utca tizenkettő, Horváth Anna beregszászi szobrász-keramikus családi háza. A kiskamasz esti beszélgetései okos felnőttekkel. Ismerkedés az architektúrával, az agyaggal, a képzőművészettel. Szlogenek Horváth Anna szájából: az építészet a képzőművészet csúcsa, legnemesebb megnyilatkozása; tétje van: anyagi függőség, megrendelő elvárásai, a tervező saját ízlésvilága és tudása; szintézist kell teremtenie a produktum megvalósítása érdekében; a stílusjegyek is jelzik a műfaj magaslatait, hiszen leginkább az architektúra alkalmas elkülönítésükre; a szobrász kulis ember, kell, hogy ereje legyen: követ, fát farag, agyagot gyúr, formáz, fémet munkál meg – nem női foglalkozás (Annának erős izomzata volt, mint egy sportolónak); a művészetek másik csúcsa a költészet, a szavak művészete; az emberi szellem magaslatai ebben tetőznek, hiszen ez a legszabadabb műfaj; a szerző nincs kiszolgáltatva a megrendelőnek; írni fejben is lehet, egy darab papírra is, bármivel...

Az általános iskolámat nagyon szerettem, illetve most úgy gondolom. Az épület hangulata vonzott, a Vérke partjára lenyúló iskolakert, ahová biológiaórán olykor levitt bennünket a tanár, vigyázva, nehogy valamihez hozzányúljunk, nehogy ártsunk szépen gondozott mintakertjének, melyet szaporán műtrágyázott, a kor aktuális követelményei szerint.

A Vérke-part csodás tájélményt adott akkoriban. Második osztályos koromban tanítás után itt gyülekeztünk a velem egy irányba hazatartó osztálytársakkal. A lejtős parton felmentünk a kertek alá, a fű illatos és smaragzöld volt, tele kék ibolyával. A domb tetején lefeküdtünk a fűbe, és legurultunk, egymás után többször is, míg bele nem untunk, míg úgy nem éreztük, hogy kimerítettük a számunkra engedélyezett szabadságot.

A 6-os iskola az Attila (ma Sevcsenko) utcában, a város egyik leghangulatosabb, legzöldebb utcájában. A hársak, gesztenyék boltíve alatt jutunk ki a település északi bejáratához. Étterem, borospincék, szálloda épült ezen a vidéken, egykori délutáni-alkonyi sétáink helyszíne korosodó barátaimmal. Az ember húszperces séta után kívül került az utcákon, s a szőlőhegyek magaslatairól nagyszerű kilátás nyílt a városra. Privát, bensőséges beszélgetések, tervezgetések, eszmecserek kiváló fórumaként őrzöm emlékeimben, noha nem sokan látogattuk ezt a városrészt. Leginkább Horváth Annával s az ő öreg barátaival ruccantunk ki ide. Amolyan szent helynek számított, akárcsak az újkígyósi középkori gótikus templom vagy a Borzsa folyó partja, völgye a kánikula múltán, ha már a duzzasztó zsilipjét leengedték, s csak egy-két magányos horgász álldogált bokáig-térdig a vízben a jó fogás reményében.

Egyetemista koromban gyakran hajnalban mentem ki a vasútállomásra. A reggelek tejfehérek és tiszták voltak. Az utcán vesszőseprűvel emberek takarítottak. A levegőben tisztaság és nyugalom terjengett. A madarak még nem ébredtek. Amúgy is: ősz vagy tavasz volt. Hajnali vonattal értem el az előadásokat az ungvári egyetemen. Így vésődött emlékeim szagmintáinak tárházába a lemergi vonatok reggeli bűze. A hegyekből már órák óta úton voltak az emberek. Felhúzódtak a felső fekhelyre. Akkoriban még hálókocsis vagonokkal utaztunk. Fölöttem aludtak kinyújtott lábbal. Lábszag, bűdös zoknik, parasztkolbász fokhagymás szaga. Csapon menetrendszerűen belázsodtam. Sosem derült ki, milyen okból. Ungvárt nem szerettem. Sok felszínes dologgal találkoztam. Szigorú és rendíthetetlen vélemények fogságában telt ifjúságom.

A kert, majd az utca, majd a város, majd a vidék volt az, ami sokáig velem utazott, bennem élt, hogy ne kelljen nélkülöznöm a jelenlétét. Ez akkor is így

volt, ha egyik utcából a másikba költöztem. Kisebbségi létben nagyon kereste a „haza” a helyét bennünk. Az én hazám 1990 decemberéig, áttelepülésünk teléig Kárpátalja és Beregszász volt. A beregsurányi határátkelő ukrán oldalán ma is kijavít a kiskatona, akinek oroszul vagy ukránul válaszolok, hogy én nem vagyok, nem lehetek magyar, ha odaát születtem és jártam iskolába. Én ukrán vagyok – mondja nekem őszinte meggyőződéssel.

Pályám kezdetén és még sokáig küldetés volt a szülőföldről írni, beszélni. Ezek a törekvések nem tűnnek el, de álruhát öltenek. Beregszász egykori szellemi és etnikai mikroklimája harminchét éven át sugározta be minden napjaimat. A város a leghomogénebb magyar település volt Kárpátalján mind azzal a szellemi komforttal, melyet Magyarországra településemet követően nélkülözni kellett a fővárostól távol eső vidéki településeken.

Gondolatban még ma is hazaküldöm verses üzeneteimet, pedig meglehet, már nem olvassák, nem érdekli és érinti őket az én róluk levált világom. Minden az elmúlás és megújulás felé tülekedik. Az elmúlás nem kiküszöbölhető, és ott van az öröknek hitt dolgokban is. Ma hazamenni semmi rendkívülit nem jelent már az utazás kényelmetlenségein kívül, ám otthon *lenni*, tartózkodni, valamit tevékenykedni, valamiben megmártózni: kegyelmi állapot.

Horváth Anna művészi hagyatékának örököse vagyok. Az elmúlt két évben életemet kitöltő és minden részletében befolyásoló feladat volt a rendszeres utazgatás haza, a rendezgetés, pakolás, cipekedés, hagyatékmentés. A fiam és a lányom segített felváltva, amúgy magányos elfoglaltság volt. Álltam a kilenc éve bezárt lakás nyitott ablakában, és néztem a beregszászi hegyeket a kora őszi napsütésben. Nagyon boldog és nyugodt voltam, valami mélységesen ősi sejt-nyugalom lüktetett bennem. Körbevett kilenc év pora és egy rendkívüli életpálya tárgyi rekvizitumai. Sietnem kellett volna, mégsem tettem. Ott volt velem az örökkévalóság, az elmúlhatatlan múlt, valami, amit megnevezni sem tudok. Ott volt körülöttem az anyagi világ, melyből vétettem, és amely a régi otthonossággal ölelt magába. Időtlen nagy élmény, molekuláris szinten, és akkor úgy éreztem, minden megvan, semmi el nem vész, mert a túlélők felfogják a dolgok isteni lényegét törékeny corpusukba. Hogy hatalmas rend és folytonosság uralkodik körülöttünk. A visszatérésem és annak a valósága, hogy a feladat is az enyém maradt, a kötelezettség is megtalált, és még az unokáim is ezeket a feladatokat fogják életük során maguk előtt görgetni. Ez a bizalom, bizonyosság, a végtelen rendjébe vetett már-már vallásos hit ma is eltölt.

Szeretem meghódítani a környezetemet. Tartósan nem tudok idegen maradni egy tájban vagy közösségben. Tehát minden vidéket belaktam, mindehütt voltak barátaim, szent helyek és szent emberek. Ők az életem ajándékai, de nekik nem tartozom. Útitársak, akik majd az egyik fordulóban másik irányba térnek.

Évek óta Sárospatakon élek. Lassan összefonódott a képesítesem, a munkaköröm és az életvitelem. Jelenleg egy tanulmányköteten dolgozom Sáfáry László munkácsi születésű költőről. Ez is olyan feladat, amely hazavisz. Igaz, hogy Munkácshoz nem sok emlékem fűződik, lokálpatriotizmusom legfeljebb Zrínyi Ilona egykori lakhelyét, a várat engedte hozzám közelebb. Egykor csak macskaköves udvarát járhattam, a benne működtetett traktoriskola semmi magasztosat nem ígért sem látványban, sem tartalomban. Pataki lakosként kívált érdekes, hogy a 17. században I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna lakta és szépítgette ezt a várat is, s hogy a fejedelem itt rendezte be udvarát, ahol a követeket fogadta. Az idő nyikorogva, de dolgozik. Akár a beregszászi egykori Törvényszék épülete, a munkácsi vár is megújult, lassan visszakapja a történelem által plasztikusra formált bástyáit, kapuit, falait, hogy valamit megsejthessünk egykorvolt titkaiból.

Számomra a szülőföld a többnyelvűséget is jelenti. Az utcánkban egy-két ruszin család lakott csak gyerekkoromban, ők is inkább magyarul beszéltek, iskolás koromig nem sok szláv kifejezéssel volt dolgom. Az általános iskola irodalomórái nem csak magyar nyelven voltak izgalmasak. Puskin orosz nyelven – varázslat volt, a Tatyjana levele Anyeginhez – igazi szenvedély. Önszántamból orosz nyelven csak a legalapvetőbb dolgokat tudtam gombóccal a torokban kipréselni, de Puskint értettem, mi több: a szöveg ódon erkölcsi üzenete is rezonált gyermeklelkemben. Valójában egyetemistaként mélyült el oroszstudásom, és az ukrán meg a ruszin nyelvet is akkor kezdtem bátrabban használni. Ma is sajnálom, hogy ellenálltam férjem akaratának, aki gyermekeinket kétnyelvűségekre akarta fogni, de akkoriban az volt a hivatalos tendencia, hogy óvodás korig nem szabad a gyermeket többféle nyelvi hatásnak kitenni. Én még nagyon hittem az írott betűnek és a médiának... A sors fintora, hogy verselő fiam igen szokatlan kifejezéseket teremt szövegeiben, gyártja az ismeretlen gyökerű szavakat, és bármilyen nyelvet szimulálni tud.

A többnyelvűség önmagában jó és hasznos dolog, ha nem kapcsolódik hozzá alárendeltség. Mi csak a hivatalokban találkozhattunk ilyesféle magatartással, de ez sem volt általános. Szláv ajkú ismerőseimmel a kölcsönös udvariasság nevében gyakran a másik nyelvén fejeztük ki magunkat: én oroszul, ő magyarul.

Mióta 1990-ben áttelepült a családjunk Magyarországra, tágas világképem eléggé összezsugorodott. Korábban a tudatomban lévő bonyolult hovatartozási képlet igen nagy területet kebelezett be: Kárpátalja volt a szülőföldem, a Szovjetunió volt az ország, ahol éltem, és amely birodalmi méreténél, szabad és olcsó közlekedésénél fogva változatos lehetőségeket tartogatott az utazónak, és Magyarország volt a Haza, a nyelv és a nép, ahova tartoztam, de ahova legfeljebb kétfévente utazhattam, akkor is csak szoros rokoni kapcsolat bizonyításával. A Szovjetunió belpolitikájával, oroszosító nyelvi és kulturális manővereivel voltak gondjaink, de lokálisan megtehettük, hogy sok mindenről nem veszünk tudomást. Ha lemondtam a karierról, nem kellett egy sor kellemtelen elvárásnak megfelelnem.

Szülővárosom időközben kardinálisan megváltozott. Van ebben sok jó és nagyon sok idegen elem. Nehezen fogadom például, hogy már nem a magyar a többségi nyelv, ha belehallgatózok egy utca, egy közterület zsvájába. Meglep, hogy a fiatalok kapásból váltanak ukránról magyarra és fordítva. Az élőbeszédben tehát a kétnyelvűség az uralkodó. Azt azonban nem tudom felmérni, hogy ez a negyedszázad nélkülüm hogyan hozta létre ezt a kétnyelvűséget. Hogy a ruszin és ukrán anyanyelvűek tanultak meg ilyen kifogástalan beregi dialektusban magyarul, vagy a beregi leányok, az éttermek és kávézók fürge pincérei sajátították el a helybéli szláv dialektust. Leginkább a vegyes házasságokra és az iskolákra gyanakszom. Ma is sok magyar szülő adja ukrán iskolába gyermekét, hogy később jobban boldoguljon a felsőoktatásban.

A házak is megváltoztak, a középületek funkciót váltottak, amortizálódtak vagy éppen újjászülettek, mint az egykori Törvényszék épülete, ahol ma az Orosz Ildikó vezetésével felújított és továbbfejlesztett II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola működik. A város régi álma valósult meg az 1994-es kezdeményezésben, amikor a Nyíregyházi Főiskola speciális képzéseket szervezett ide, s a két évvel későbbi önállósulásban.

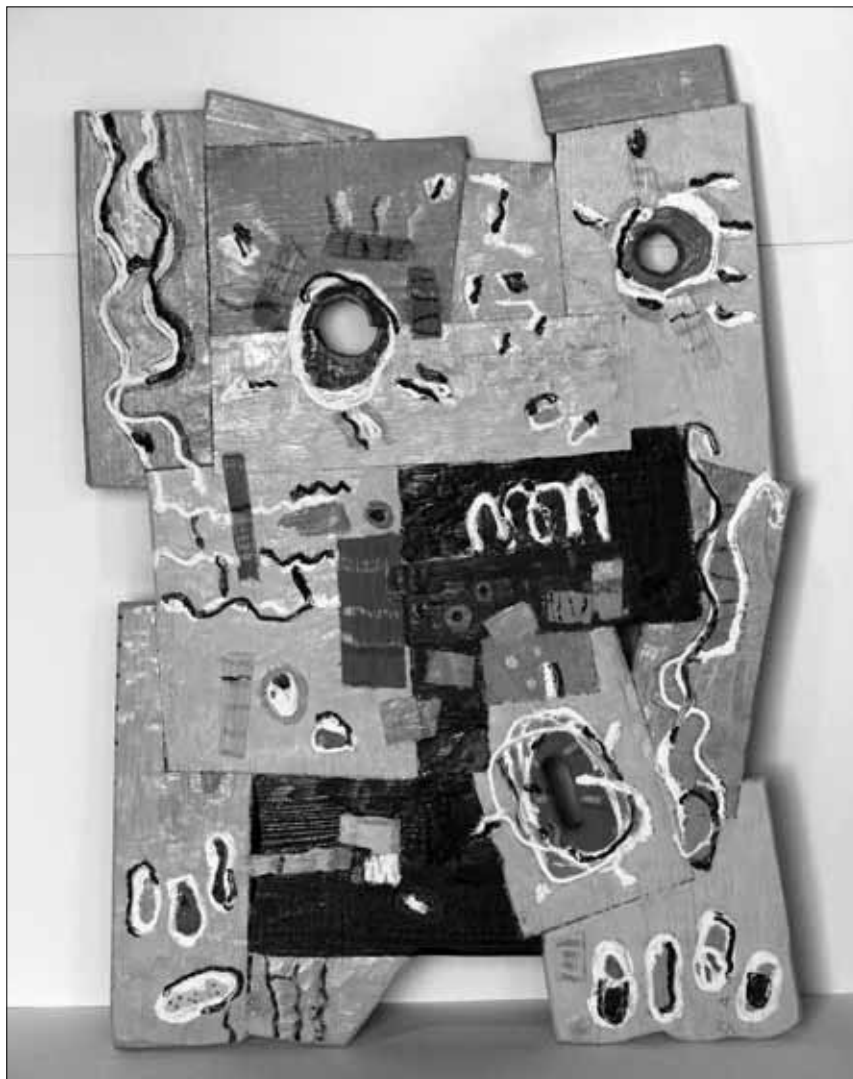
Meglehetősen eklektikus benyomások érnek mostanában szülővárosomban. A narancsra pingált szecessziós polgári ház kék tetőfedéssel sokkal, színvilága semmi rokonságot nem mutat a város hagyományaival. A főutca, az egykori korzó állandó zsvaja, a rengeteg fiatal, az egymást érő szabadtéri ünnepek viszont soha nem tapasztalt belső mozgásról adnak hírt. Beregszász nagyon élénk társadalmi életet él, és ebben a magyar fórumok épp-

olyan jelentős helyet foglalnak el, mint az ukránoké vagy ruszinoké. Igaz, utcáin Krúdy ma már éppúgy eltévedne és meghökkenne, mint Szindbád vagy a Majmunka külsejű nő, ha valaha is jártak volna ezen a félreeső, ámde fejedelmi vidéken.

Nemsokára hazamegyek. Egykori általános iskolám, a beregszászi 6-os számú iskola névadó ünnepséget szervez, hivatalosan is megszületett a határozat, hogy az intézmény Horváth Anna szobrász-keramikus nevét viselheti. Itteni magyar szakos tanárnőm, Drávai Gizella érdekében kilincseltek sokat földijeim, többek között Horváth Anna is, hogy viselné nevét volt iskolája, hiszen Drávai Gizi néni nem volt hétköznapi ember. Nyelvi tankönyveinket és a kárpátaljai magyar szakos tanárok módszertani szakkönyvét is ő írta, rendkívüli óráira Magyarországról is ellátogattak, bravúros módszereiről rendszeresen jelentek meg publikációk. De a történelem nem akarta ezt a névadást, nem érett meg rá a politikai légkör. Ez a közben lepergett néhány évtized most átcsencsengyűrűzi annak, aki egykor Gizi néninek szánta. Hogy ez a földi igazságszolgáltatás körében hogyan értelmezhető, nem tudom. De az is benne van, hogy a nyugdíjas Horváth Anna élete utolsó tizenöt-húsz évét töltötte itt mélységesen baráti légkörben. A Szovjetunió széthullását követően a közoktatás magára és tankönyvek nélkül maradt. Ebben a hiátusban minden lehetséges volt, értékek is portyázhattak, Anna fél napokat töltött az öt-nyolc osztályos gyerekekkel, akiknek a táblán rajzolva tanította meg játékosan a művészettörténetet.

Most már a nagy idő is pártfogásába vette a nevét. Az emberi emlékezeten és a legendákon túl. Az égiek, meglehet, egy kicsit kuncognak a csínytevésen.

Sárospatak, 2015. december 21 – 2016. január 17.

Síkplasztika, 2015

DOBOSS GYULA (1945) Budapest

DOBOSS GYULA „Tandori light”

A Tandori-jelenség magyarázatához legalább a hetvenes évek elejéig vissza kell mennünk. Akkor költészetét elemezték és értékelték, prózáját alig. Utóbb születtek komoly, elmélyült írások, amelyek a prózai munkásságával foglalkoztak, de regényeinek elementáris különbözőségét a kortárs magyar irodalom bármelyikétől senki nem vizsgálta tüzetesen. (Ez nem jelenti azt, hogy ne hatott volna a magyar regényírássra.) Most a kritikusok, az írók s az olvasók zöméről van szó (tisztelet tehát a kivételnek): a *zöm* nem tudja, mit kezdjen a Tandori-prózával, és nem is akar vele semmit sem kezdeni, nem olvassák, nem ismerik.

A hetvenes években a levegőben volt, hogy máshogy kell prózát csinálni, vagy máshogy is lehet, sőt, máshogy érdemes, mint ahogy azt korábban tették az írók. A világirodalomról beszéltek, és az irodalomtudományról. Az irodalomelmélet, a magyar is, ekkoriban megfigyelte, hogy a posztmodernnek nevezett regénytechnika minő jellemzőket mutat. A minták külföldi regények voltak, s ezek elemzései. Ihab Hassan Joyce-elemzése például. Vagy tanulmányok Becketttről, akit a posztmodern őskének tekintenek sokan. Barth írásai, Bret Ellis művei, Calvino *Ha egy éjszakán egy téli utazó* című regénye mint jelenség s annak egy szellemes magyarázata egy Jauss-cikkben, amelyet a Holmiban is lehetett olvasni. Nos, sorolhatnám. Ezekből a kritikákból és a posztmodern regénytechnika leírásából előttünk áll egy szempontrendszer, amely megérteni látszik az újfajta regényírást. Valójában nem ez történik. Egyes műveket értenek meg, vagy egyes elméletírók megértenek más elméleteket. De hogy ez összeállna egy kritikai iskola vagy egyetlen irodalomtörténész fejében, s ezen szempontrendszerrel mint hálóval halászna a Tandori-prózában – ez nem történik meg. Szegedy-Maszáék Mihály például egy régi Helikon-cikkében leírja, hogy a posztmodern regénytechnikát jellemzi a történelem újfajta felfogása, a nyelvi problematikusság, amely azt jelenti, hogy az író nem bízik abban, hogy a nyelv maradéktalanul alkalmas a kifejezésre – Wittgenstein is eszünkbe jut! –, ugyanakkor nem tud mást tenni, mint hogy a nyelvre támaszkodik, a nyelvére, hisz semmi más lehetősége ezenkívül nincs. Ez a nyelvfilozófiai kétely sok mindent von maga után, csak példaként említem, hogy egyfelől a szövegiség megerősödését, a szöveghez távolabbról tartozó szupraszegmentális eszköz alkalmazását vagy épp a tomboló nyelvjátékok jelenlétét posztmodernnek nevezhető szövegekben. Sorolva tovább a Szegedy-Maszáék-féle jellemzőket: ilyen az intertextualitás vagy szövegköziség, az antilinearitás, tehát mindenféle egyenes vonalú elmondás elvetése, a *nagy történetek* halála. Nincs már egy nagy története az emberiségnek, és nincs valahová irányuló teleologikus, célelvű, fejlődéselvű változás a világtörténelemben, akkor miért lenne a regényekben. Nem valahonnan valahová tart egy regény története, nem is zárul le. Előtérben van eme szempontrendszerek ismeretén kívül Umberto Eco azon nézete, hogy a szöveg sem zárt valami, nem olyan lényeg, ami a könyv első és utolsó lapja közé csukható, áthatol a könyvborítókra, az egyik könyvből a másikba, végighalad a könyvtárak polcain, tehát megállíthatatlanul szétáramlik. Ezek a posztmodern technikák – a szövegiség imént említett felfogása, a Duchamp-féle *talált tárgy* műként való érvényesülése és divatja a hetvenes években a képzőművészetben és irodalomban (a világ művészetéről beszéltek), a minimalista törekvések és még valami, amiről később szólnék – olyan példaszerűen, sűrítetten mind-mind megfigyelhetők a Tandori-regényekben (pl.: *Miért élnél örökké?*, 1977), hogy égnek áll az ember haja, látva, hogy ezt mintha senki sem venné észre. Vért izzadva keresnek példákat a posztmodern jellegzetességekre (a hatvanas, hetvenes évekre) a magyar irodalomtörténészek, antológiaszerkesztők, s aztán föllelnek szerzőket, akiket Tandori-tanítványoknak, Tandori-unokáknak tekinthetünk. Ha posztmodern jellegzetességekről van szó, akkor százszor említik Parti Nagyot vagy Kukorelyt, míg Tandorit egyszer sem. (Bár e két szerző ártatlan ebben, ők nagyon jól tudják, hogy mit is jelent számukra a Tandori-minta – versben is, prózában is.)

Nos, ami még megfigyelhető ezekben a Tandori-művekben, az az *anamorfózisosság*. Ezt én írtam le először egy Alföld-beli tanulmányomban, ahol említettem Orosz István anamorfotikus ábrázolását és Tandori híres koanját, amely így szól: „Némaság a hang helyett. / De a némaság mi helyett?” A nagyon érzékeny Tandori-kutató – nemrég halt meg, s lassan már a nevét is elfelejtjük –, Fogarassy Miklós barátom ír az anamorfotikusságról. Hol? Egy kitűnő Vermeer-tanulmányában. Érdekessé, hogy a Tandori-kutató nem veszi észre, legalábbis nem szól róla, ha észrevette volna is, hogy az anamorfotikusság bizonyos értelemben döntő formateremtő elv Tandorinál. Az anamorfotikusság ugyanis látásmód, gondolkodásmód. Látásmódként az a lényege, hogy valamit, mondjuk, egy ábrát – a híres példa a pszichológiában a serleg – láthatok akár serlegnek, de két oldalról egymás felé néző profilkontúroknak is. De ezt nem tehetem meg egyetlen ránézésre. Nos, Arcimboldo gyümölcsökből összerakott portréja ilyen – híresen sokat emlegetetten anamorfotikus megoldás. Rápillantok a képre, almák, zöldségek s egyebek; vagy rápillantok a képre: egy emberi arc. Egyszerre tudom aztán már mind a kettőt: arc és gyümölcsök, gyümölcsök és arc.

Mi történik itt? Vagy mi történik Orosz István grafikáján (*Sarokház*, 1989), ahol úgy van megrajzolva egy ablak, hogy ha *így* nézem, felém nyílik, tehát kifelé, ha *úgy*, akkor befelé, tehát a szoba felé. (Feltételezve, hogy én most kint állok az utcán.) Mi az anamorfotikusság lényege? Nézzük a művészeteket! Evidenciákról beszélek. A zene időben történő művészet, az irodalom is. A beszéd időben zajlik le, akár csak a zenemű, a szöveget időben tudom leírni vagy szememmel végigtapogatni, elolvasni, dekódolni, megérteni. A képzőművészeti alkotás befogadása persze, hogy időben történik, de az *érzékelés* egyetlen időpillanathoz köthető. Ránézek, és utána jön a dekódolás rövidebb vagy hosszabb ideig tartó művelete. De ez a ránézés egyszeri, egyetlen pillanat. Mit követel Arcimboldo vagy Orosz István műve? Azt, hogy legalább két elkülönült pillanat legyen a ránézés. Ránézek, serleg, megint ránézek, két összefordított profil, ugye (a pszichológiai ábrában), és most már az agyamban játszik, vibrál, ide-oda mozog a kétszeri ránézésből adódó kétféle megértés, értelmezés, felfogás. Mi történik akkor, ha egy irodalmi műben nem folytonos időben lezajló a gondolat vagy a gondolat leírása? Hanem pillanatonként megállított? Ekkor több idő lép be az alkotói vagy értelmezői folyamatba, és a több idő, minimum kettő, egyetlen értelmezői pillanatba képes belesűrűsödni.

Orosz István grafikáján láttuk, az ablakot nézem, mondjuk, az utcán állok, befelé nyílik, a szoba fele. A következő pillanatban úgy látom, hogy kifelé nyílik, felém. Nem tudom ezt a folyamatot időben megragadni, de logikailag belátható, hogy egy mozdulatlan kép csak úgy jöhet mozgásba, csak úgy változhat meg rajta valami, ha én, a néző, a befogadó változom. Azt történik, hogy az első nézésből kilépek. (Nem lehet nem idézni egy Tandori-versrészletet: „Minden hogy kitágult, mióta / elmozdulhatok nézéseim mögül.”) Tehát kiléptem az első nézésből, és bármily minimális is, vagy alig mérhető, de *idő telik el*. Egy második nézésre vállalkozom, és most már felém nyílik az ablak, az utca felé. Az elmondottakra két értelmes, bár leegyszerűsítő magyarázatom lehet. Egy: idő telik el a két rápillantás között; kettő: a két rápillantás között térbeli elmozdulás is van. Egy koordináta-rendszer, teret képezek – a kép és én – az első ránézésben, pillanatnyi idő múlva kiléptem ebből, és egy másik koordináta-rendszerben, másik térben szemlélem most már a képet. (Másik koordináta-rendszer alkotunk, a kép és én, a befogadó.) Értelmezésemben tehát a mozdulatlan kép mozgásba jön, mert eltelik egy időpillanat, amelyben átrendeződik a koordináta-rendszer. Megváltozik a tér-idő. A Tandori-koanban, amely mesterpéldája a Tandori-féle alkotó módszer és gondolkodás lényegének, hasonló dolgot érzékelhetünk. Így szól a koan: „Némaság a hang helyett. / De a némaság mi helyett?” Ennek utcai értelmezésben nincs se füle, se farka. Hiszen megmondta az első sorban, hogy *némaság a hang helyett*, hát miért kérdezi másodszor, hogy *de mi helyett*? Akkor válik értelmessé a két sor együtt, ha hasonló értelmezői mechanizmust tételezek fel, mint amit az előbb vázoltam az Orosz-grafika befogadásakor. Itt eleve tartósabb idő telik el. A tartósabb idő: míg elolvasom, felolvasom vagy leírom (ebből a szempontból ez most mindegy) a szöveget. „Némaság a hang helyett!” Itt váltás következik be. Ezt a mondatot más térben, más kognitív koordináta-rendszerben mondom, mint a következőt. Legegyszerűbben és a hagyományos értelmezéshez közelítően azt mondhatom, hogy „síkváltás” következik be a két sor között, mint amilyen síkváltás következik be egy metafora értelmezésekor. Egyszer a hasonlítóra gondolkodom, következő pillanatban a hasonlítottra. Itt is valami ilyesmit látunk, „némaság a hang helyett” azután: „de...”. Hogy a Tandori-szöveg értelmes maradjon, illetve értelmet nyerjen, a térdimenzió lép be, a térdimenzió

Sikplasztika, lábakon (előlnézet, hátulnézet), 2015

megváltozásával másik kognitív szituációba kerülök, abban dekódolom a második sort. „De a némaság mi helyett?” – itt már másról beszélek, másra kérdezek rá, más a szövegkörnyezet, ami hozzágondolható ehhez a második sorhoz. Durván így: Miről hallgat itt a néma? Mit tenne hallgatás helyett? De a lényeg épp a mozgó jelentés: gondolkodási folyamat keletkezzék – egyetlen gondolat helyett.

A Tandori-művekben ha nem is ennyire markánsan, de mindenütt jelen van, újra és újra felbukkan az a fajta váltás, ahol az értelmezéshez térdimenzió-változást kell feltételeznünk. Különösen pregnánsak ezek szójátékaiban. De, mint ahogy egy korábbi írásomban erre rámutattam, ez a gondolkodás fellelhető az abszurd vagy groteszk irodalom némely helyén. Kitűnő példa erre Karinthy Frigyes *népdala* (*Drámák ecetben és olajban*, Tevan), amelyben zseniálisan jelenik meg ugyanez a térdimenzió-váltás által megtörténő gondolati „síkváltás”, csak hogy itt a cél a komikus hatás. Így szól Karinthy népdala: „Pándon már volt búcsú, / Pécelen még nem. / Szeret engem egy kislány, / de ő engem nem.” A „szeret engem egy kislány” értelmes. Értelmes folytatás a hagyományos szövegalkotásban az lenne, hogy *de én őt nem szeretem*, hiszen a *de* ellentétes mellérendelő kötőszó. A *de* után az előző jelentés ellenkezője kell, hogy következzen. Itt nem ez történik, tehát „hülyeség” az egész! De nem. A szöveg mégis teljesen értelmes lehet, ha feltételezzük ezt a síkváltást. A térdimenzió-váltás belépésével egy másik kognitív, gondolati, pszichológiai rendszerbe, szituációba kerülök. *Szeret engem egy kislány* – ez a költő vágya. *Ő engem nem szeret* – ez a valóság. A lány nem szereti a beszélőt, aki itt a történetet előadja. Éppen az ellenkezőjéről van szó, éppen az ellenkezője az igazság, mint amit mond a költő. Az igazság az, hogy szereti ő a kislányt, de a kislány őt, a költőt *nem szereti*. Ennek a pszichológiai valóságnak felel meg a látszólag ostoba, értelmetlen, de valójában zseniálisan mély értelmű, síkváltással megszerkesztett ellentétesség. A költő a vágyát mondja, majd elszólja magát. Belátva most már ennek a fajta gondolkodásnak, a síkváltásos, térdimenziós gondolkodásnak a mélységét, értelmességét, felismerve a mechanizmus működését, könnyedén értelmezhetővé válnak Tandori különös szójátékai, szöveghelyei, verssorai.

Világos, hogy miért olyan fontos számára Hérakleitosz mondása: „kétszer nem léphetünk ugyanabba a folyóba”. Azért nem, mert idő telik el, és már a folyó nem ugyanaz, és mi sem vagyunk ugyanazok. Ez a magyarázat az imént látott globális Tandori-gondolkodásmód megfejtése. Világos, hogy az egész pályát átszövő hérakleitoszi vonatkozás, a költő-filozófus gyakori emlegetése, a *folyóhasonlat* többszöri és különféle formában történő előadása, variálása és értelmezése a Tandori-életmű hihetetlenül következetes művészi-gondolati egységét bizonyítja. Vers, próza, rajz, firka, konkrét költészet, még a telefonbeszélgetései is (!) mind ugyanezen egységesség megnyilvánulásai. Egyik újabb könyvében, a *Tandori lihgtban* található a Hérakleitosz-jelenség bölcsen komikus, új megközelítése, illetve variációja. Azt mondja szerzőnk, hogy mindenki ismeri azt a mondást, hogy kétszer nem léphetünk ugyanabba a *folyadékba*, ahol ott van Hérakleitosz, aki belemegy vagy nem, meg ott van a folyadék. De mi van akkor, ha nincs folyadék, folyó? A szituáció címe *Héri-sec*. Tehát száraz Hérakleitosz.

Ez a 2013-as könyv a mester 75. születésnapjára jelent meg, és kitűnően példázza a mostanáig taglalt Tandori-módszert, s a másikat, amelyről az alább szólunk.

Tulajdonképpen nem más módszerrel van szó, hanem az alkotásmód másik pilléréről, másik alapjellegzetességéről – másik oldaláról. Ez pedig a *következetes szövegfelfogás* mindent és minden átítható megjelenése. Az az elméleti közhely, hogy az irodalmi mű – szöveg, s ennek a ténynek számos következménye van, többször meghirdettetett. A vicc az, hogy Tandori nem ortodox szöveg-hívó: a mű nem *csak* szöveg nála. Viszont rajta kívül teljes életműben (magyar nyelvűségekre merek csak hivatkozni) senki sem képviseli valójában abszolút következetességgel, hogy a mű szöveg (is). Ha ez így van, nem csoda, hogy ezt a fajta radikális következetességet gyanakodva és a magányos különcnek járó elutasítással fogadják szerzők és értelmezők egyaránt. Más kérdés, hogy mindeközben a Tandori-szövegfelfogás lecsapódásaként megjelenő életművet, pontosabban annak darabjait, részleteit megismerve az írók felszabadító mintát látnak, s ez hat írásművészetük bizonyos vonatkozásaira. Fentiekkel kapcsolatban egyetlen határozott véleményt ismerek, ez pedig Esterházy Péter 2013-ban keletkezett esszéjében olvasható: „A kortárs magyar próza *mindent* Tandorinak köszönhet.” Igaz. Tegyük hozzá, hogy nem a Tandori-költészetnek, hanem a Tandori-életműnek, amelyben, röstelllem ismételtetni, a költészettel egyenrangú, a költészettől s egyéb műfajaitól elszakíthatatlan prózája. Már a kérdésfölvetés is rossz, ha valaki az *elemi szövegtani* gondolkodást gyako-

rolja. Az irodalmi mű egyetlen szöveg. A világirodalom egyetlen szövegfolyam, egy individuum csak ebben a szövegfolyamban létezhet, e szövegfolyam által jön létre, s e szövegfolyamban értelmezhető. Vers, esszé, regény – szöveg, szöveg!

Ez a gondolkodásmód, a szövegtudományi felismerés premisszája nélkül, megjelent már a magyar tudományosságban, jellemzően szintén egy nagy író műhelyében. Szentkuthy Miklós mondja a *Prae*-ben, hogy az ő regénykompozíciójában a térdarabok az időben nem egyetlen szállal kötődnek egymáshoz, hanem sokszoros kapcsolatban vannak: ez a *pánreláció*. Ennek a kompozíciós jelenségnek a vizsgálatával foglalkozott több évtizeddel ezelőtt Bori Imre. Ahogy Szentkuthy gondolatáról teljességgel megfélekezett a magyar regényelméleti szakirodalom, úgy Bori Imre idevágó felfedezéseiről is.

Én bátorkodtam a *Dolgok és viszonyok* című, Tandoriról szóló cikkemben s korábban a *Hérakleitosz Budán* című monográfiámban felhasználni ezt a Szentkuthy-gondolatot, és a Tandori-féle szövegfelfogást *pántextuálisnak* neveztem el. Ez a – most már hadd mondjam így – *pántextualitás* két irányban nyilvánul meg a Tandori-pályán. Az egyik az *egybekomponálás*, a másik a *szétpublikálás*. Az egybekomponálás fogalom alatt azt értem, hogy a fent jelzett következetes szövegfelfogás értelmében Tandori egyetlen műnek tekinti az irodalmat, *jelzők nélkül*, hogy világ-, magyar, Esterházyé, Mándyé, Tandorié, akárkié, tehát az irodalom, ez az *egyetlen entitás* csak átmenetileg ragadható meg mesterségesen kiszakított részleteiben. Mintha egy testből szakítanánk ki húsdarabot. Csak klinikailag vizsgálható a darab önmagában. De ebben az esetben is, s legyen ez a klinikum az irodalomelmélet, látnia kell a vizsgálónak, hogy a kiragadott rész magában hordja sokszoros kapcsolatait az egésszel, tehát semmi sem gátolja az alkotót, Tandorit abban, hogy egyetlen, mondjuk, versében vagy ciklusában, vagy könyvében a *jelzők nélküli irodalomból* bármit kisajátítson, felhasználjon. Gyakorlatilag azért a számtalan világ- és magyar irodalmi utalás mellett inkább arról van szó nála, hogy saját, már megjelent vagy megjelenőben lévő műveit többszörösen újra és újra átkomponálva egy-egy mű részévé szerkeszti. Az intertextualitás elvével az teljesen egybevág, hogy egy szerző más szerzőktől idéz. Ez a posztmodern irodalom banálisan emlegetett jellegzetessége, egyébként nagyon érdekes lehetősége egyben. Az viszont, amit Tandori művel, a *nem* következetes szövegben gondolkodó kritikusok számára elfogadhatatlan és botrányos. Érthetetlen módon azt hiszik, hogy ha egy bekezdést már ismernek valahonnan, és újra rátalálnak máshol: önisméttlés, önplagizálás. Hagyjuk most már őket, ezeket a szűk látókörű és következetlen gondolkodású tradicionalistákat.

Nézzük, hogy mit tesz a Mester. Például a *Tandori light, érintés* című könyvében megjelennek kiemelkedően emlékezetes, ismert, már több kötetben és folyóiratban is publikált versei. Megjelennek itt-ott látott szójátékai. A lapok között ott vannak a kiállításokon, más könyvekben, folyóiratban s egyebütt látott rajzok. Tehát már publikált s készen lévő anyagokból is építkezik. Persze, nemcsak ismert művek szerepelnek a könyvben, hanem újak is, és az *egész könyv* teljességében originális, lenyűgöző Tandori-mű, amely elementáris hatást tesz a nyitott, türelmes olvasóra. Összeköttetései, kapcsolódásai, pántkompozíciós jellegzetességei gondos munkával nagyrészt kimutathatóak. Autonóm műként is funkcionál létezésére legjobb bizonyíték tehát a befogadóra tett új, korábban nem létező *hatás*. Az egybekomponálás kirívó, ismereteim szerint a kortárs magyar- és világirodalomban egyedülálló példáját látjuk.

A *szétpublikálás* jelensége ugyanennek a koncepciónak, alkotói viselkedésnek másik oldala. Ugyanazok a részletek megjelennek sok helyen. Persze, hogy eszünkbe jut egy Tandori-vers, az *Egy domborítás két fele*. A sárga könyvben olvashattuk: „Időpont, többszámban. / Leendő ugyanaz.” Itt versben történik *magyarázat* az anamorfotikus gondolkodásra. Most a domborítás két fele, a *leendő ugyanaz* legyen metaforája az egybekomponálás és szétpublikálás két összetartozó, egymást feltételező jelenségének, amely jelenleg egyedülálló, nem utánczó írói, alkotói elv, magatartás, módszer – Tandori Dezsőné!

Papíreliefek, 2014–2015

Sikplasztika, lábakon, 2015

REMÉNYI JÓZSEF TAMÁS (1949) Budapest

REMÉNYI JÓZSEF TAMÁS

Tőzsér Árpád exterritórium

Előszó egy tanácskozáshoz

A Tőzsér-költészet védjegyének tekintett *Mittel*-verseket az elmúlt évtizedekben a recepció igazán körültekintően helyezte el a költő életművén belül, ritkábban esett/esik szó azonban arról, hogy Mittel úr, a Mittel-szövegelés születése mennyiben egymásra mutató, egymással rokon irodalomtörténeti és irodalomszemléleti események egyike. Jellemzően a 20. század utolsó harmadának magyar irodalmi fejleménye, retardált polgárosodásunk nyomán kelet-közép-európai megkésett-ségben, de annál súlyosabb történelmi-ideológiai katasztrófákkal hitelesítve. Egy megelőző, rámutató pillanatot már az ötvenes évek végén rögzíthetünk.

A pesti Vidám Színpadon 1959. január 9-én mutatták be Kálnoky László *XXIII. Richárd* című, hazlandza nyelvű paródiáját.¹ Ebben a kis remekben a deklasszált literátus polgárság alávetettségét átélt szerző – a műfordítói robotba száműzöttek fintorán túl – az önkifejezés hiábavalóságára mutat rá, mintegy belátva, hogy az értelmesnek, sőt művészeknek gondolt artikuláció a kultúra önigazoló sormintájává, üres díszítményévé degradálódik. A kötetben *Shakespeare: XIX. Henrik* címmel megjelent szöveg félelmetes sajátossága, hogy benne megfelelő grammatikai rendbe állítva a jelentéshordozásra csupán emlékeztető hangalakokat is érteni véljük. Azaz: „nyelv” ez is. Ha viszont így van, érzett rá kínjában Kálnoky, előjöhet a parodisztikus formából kiszabadítható formátlanság önáltatástól mentes szelleme. (Ez a világháborút, ötvenes éveket, majd '56-ot megélt nemzedék/nemzedékek tapasztalatából születő radikális fölismerés szülte Sarkadi *Oszlopos Simeonjának* abszurdját éppúgy, mint Örkény szilenciumban fogant groteszkjét.) A szellem Kálnoky pályáján Homálynoky Szaniszló képében érkezett meg, ő Mittel Ármin testvérbátyja.

Szaniszló és Ármin színre lépését szerzőik szinte maguk is meglepetve fogadták, naplójának tanúsága szerint kezdetben Tőzsér Árpád igen bizonytalanul nézegette saját szülöttét, nemigen tudta, hogyan anyakönyvezzé Mittel urat.

A líratörténeti esemény, a késő modern renitensek fölismerése, miszerint értékcentrumként fölslegessé vált énjüket naftalinba tehetik, irodalomtörténeti idővel mérve pillanatok alatt további csüggesztő, egyszersmind fölszabadító tudomásulvétellel járt: hogy tudniillik tele van a szekrény levetett énekkel. A késő modernt úgy nevelték, hogy a szekrényajtót időnként ki kell nyitni, és semmit sem szabad kidobni, az éntelenségnek tehát, ennek – az Elbától keletre születettekénél – 20. század végi fejleménynek az a legmegrázóbb paradoxona, hogy minél pistipistipistibb, annál -talanabb, -telenebb. Azaz minél zsúfoltabb a multiplikációk tömege, annál üresebb a tér. Fogalmazunk inkább így: azért zsúfoltabb, mert... De ezen a zéruson belül az egyes pistik maradékainak, emlékeinek vállalása, továbbhurocolása nélkül a belátás hányaveti fricska, mutatós divat volna csupán. Tőzsér sokat emlegetett újra- és átíró módszerének, versvilága folyamatos színejátszásának, nyughatatlanul változó művészi stratégiáinak, Mittel úr újabb és újabb alakokban történő szétírásának hátterében épp a megszakított folytonosság szüntelen, makacs, gyötrelmes tudatosítása áll.

Amikor a poétikai váltásokat vizsgáljuk, azt is látnunk kell, ahogyan alapvető paradoxonjait megérzékítve a költő ugyan modernitás utáni destrukciókba „kényszeríti” magát, ám a modernitás reflexeit immár a post' konzekvenciáinak birtokában nem engedi el. Működteti. Közép-Európában (s itt, ezen a ponton érdemes külön jelezni: ráadásul kisebbségi szorításban) akár az eredendő konzerváló attitűd is radikális lépésekre kényszerül, nehogy az ellenzéki értékvédelem, a polgárságpótló gondolkodás és az organikus polgári fejlődés hiányát megsínyló egyén beidegződéseivel

Az írás a költő 80. születésnapja alkalmából 2015 októberében megrendezett pozsonyi konferencián elhangzott előadás rövidített, szerkesztett változata.

(el)számoló önirónia avítt, bezápt formákba merevüljön. Ne legyenek ráhúzhatók sem az ideológiai-politikai kényszerzubbonyok, sem a nemzedéki fellépőruhák, de még a közép-európai illúziók báli toalettjei sem. A Tőzsér-művek feszültségét a legmagasabb hőfokon épp az adja, hogy a költő – s persze az esszé- és naplói – minduntalan számot vet ennek az egyrészt belső, másrészt belsővé tett konfliktusnak a pillanatnyi állapotával. Olyannyira, hogy a feszültség lesz maga a műtárgy, ez ölt testet egy meghívott előadókkal színpadszerűen berendezett térben.

Ötvenes évek végi indulásakor a „csehszlovákiai magyar költőt” „dühöngő fiatalnak” titulálták. Osborne darabjának elképesztő hatása nyomán akkoriban mifelénk a valamennyire is saját elképzelésekkel föllépő ifjakat – érintsék ezek az elképzelések a ruházatot vagy a kisebbségi politikát – dühöngőként jegyezték, ami az akkori kontextus szerint az imperialista közegben egyébként *indokolt*, noha anarchisztikus indulatok *indokolatlan* átvételének, egy szocialista közegben legföljebb gyermekbetegségként elfogadható magatartásnak szólt. Egy „szocialista” rendszerben evidenciák pusztá említése is forradalmi tett, ehhez bátornak, olykor vakmerően bátornak kellett lenni. Tőzsér dacos, de egyúttal tépelődő és önfegyelmező alkat, olyan magánzó (szándékosan használok Kálnoky kifejezését), aki mintegy beletanult a lázadásba. Ezért, hogy Tőzsér életútját sokáig a menekülés és a látszólagos beérkezés ellentmondása jellemezte: betegségbe rejtőzés a felnőttkor terhei elől, vállalt száműzetés az irodalmi életből, miközben már többkötetes szerző, a pozsonyi Irodalmi Szemle szerkesztője. A „beérkezés” szót meg kell toldanom a „kiállás” szavával. Ő ugyanis a hatvanas–hetvenes évek fordulóján (Csehszlovákiában!) azt tette, amit csak azok tehettek, akikben, úgymond, megbíztak, akiket már „beengedtek”, kiadtak, s akik ezt a muníciót hálátlan módon az új undokok pártolására használták. Ezt tette Tőzsér Árpád is például az *Egyszemű éjszaka* botrányos nemzedékének fölkarolásával, s ebbe a köztes helyzetbe majdnem belepusztult.

Tőzsér vacillálását késő modern és posztmodern határán mindannyian ecseteltük már, akik keresgettük az életmű kulcsát/kulcsait. A legárnyaltabban és a legszélesebb argumentációval Németh Zoltán kísérté pályájának utóbbi állomásait.² Egyetértek vele és magával a szerzővel: máig elragadtatottan olvasom, ahogyan nagy ars poeticus kompozíciójában, a *Mittelszolipszizmusban* Tőzsér sorra bontogatja a „között” fogalmának életrajzi, történelmi, filozófiai és hatástörténeti vonatkozásait, beleértve természetesen annak a határhelyzetnek a természetét is, amelyben a költő alapvető, sőt megváltó költészetstratégiai elhatározásra jut, de tudatában is, ösztöneiben is hagyja működni (itt most ez a germanizmus a legmegfelelőbb kifejezés) korábbi éneinek *kitéphetetlen* karakterjegyeit. Amikor Tőzsér Árpád a szülőföldet búcsúztató *Tépések* című képversét silabizáljuk, sortalanságot sortalanság alá, ez a belátás ragad magával. A *Tépéseket* pedig együtt kell olvasnunk évekkal későbbi fejleményével, a *Finnegan halálával*, hiszen a kettő együtt „adja ki” Tőzsért: a költő előbb egy elsüllyedt világ rekonstrukciójának reménytelenségét demonstrálja, amelynek aztán sérülten is megőrzött látványa szükségszerűen tér vissza, megtalálva a helyét – ahogy a költő szereti jellemezni – az új *emléktelenség* regisztereiben. (Évek múltával egyre jobban megértem, hogy Tőzsér nem csupán szerénységgel növesztett megalomániájában szeretné legalább évente együtt látni teljes vers-konglomerátumát, hanem azért is, mert a művek valóban organikus egészet alkotnak a belső variabilitásukkal.)

De vissza a *Tépések*hez. Azóta Tőzsér már számtalan fényképet talált, tépetten, avagy maga tépte őket szét, de eldobni nem tudta, az orrára nőttek, mint a mesében. Hajlamosak vagyunk elfelejteni – a szakmai hivatkozások szokatlanul népes seregszámlája miatt –, hogy a pistipistik között ugyan kiemelt sorsvonala a költő pistinek, a költő pisti munkásságának van, de Tőzsér cipeli magával az árvaságba lökött pistit, az esendő pistit, a hiú és féltékeny pistit, a „hogy *hittem* volt, arra naponta emlékeztetem magam” pistijét és persze az ifjú szívében Babitsot és Nagy Lászlót őrző pistit. (Vagy azt a pistit, aki versben nemigen, inkább naplóiban vallja be, hogy a világot igenis kereknek látja – a női fenekek vonatkozásában.) Egy lebegő költői létmód, a minden tekintetben fennhatóságon kívüli, exterritoriális berendezkedés mögött tehát fölrajzolódik egy *alkotás-lélektani* térkép is, amely Tőzsér Árpád életművét egy korjellemző konfliktus terepének mutatja. Ez a konfliktus szüntelenül, kényszeres lezárhatatlansággal, önkínzásig menő következetességgel működik. A Kálnoky-fordulat, nevezzük így, az elmúlt évtizedekben Tőzsér pályáján éli meg legnagyobb formátumú változtatást. Eszerint a költő a 20. század bármely modernségének megőrzését, konzerválását (ergo egy tragikus-abszurd történelemmel szemben egy korábbi művészetfelfogás nemes konzervativizmu-

sát) folytathatatlan heroizmusnak látja, miközben az így bekövetkező nyelvvesztés okozta űrt ugyancsak heroikus erővel töltögeti föl nyelvekkel.

Az „exterritórium” kifejezést persze Végel Lászlótól származtattam át, attól a vajdasági szerzőtől, aki helyzetét és választásait illetően sok tekintetben Tőzsér közvetlen kortársa. Mindketten korán elhatárolták magukat a kisebbségvédelem szokásos formáitól, ugyanakkor kötődésüket a szülőföldhöz nem a tájkultusz jegyében őrzik. Makacs otthonmaradók, akik az úgynevezett anyaországban idegesítő turisták, távolabbról nézve európai fattyúk. Nincs bennük ádáz profetizmus, ám olyan ügyekben kénytelenek monologizálni, amelyek dialógust kívánnának. Ahová kell, mozdulnak, teszik, amit fontosnak látnak, de magányos harcosok, nem hatja meg például őket a kisebbségek agyonhangoztatott híd-szerepének ornamentikája, hiszen a mindenkori hivatalos és a mindenkori ellenzéki Magyarország csak a tulajdon visszfényére kíváncsi, másrészt a többségi kapcsolatok gyümölcsözőek, ám különösen sérülékenyek. Amit Végelnél olvashatunk nemegyszer, Tőzsér naplóiban is visszatérő rezignáció: a pesti vonatutak bensősége a pályaudvarok bejáratánál véget ér. A véresen széthulló Jugoszlávia maga alá temette a *jugoszlávság* termékenyítő képzetét, *csehszlovák* változatban ez, ha jóval konszolidáltabb is, ugyancsak egy használható hipotézis retardált kimúlásával jár. De mindezek fölött és alatt a legsúlyosabb tapasztalatban egyek ők, amelyet Végel így fogalmaz meg legutóbbi, „természetesen” Márai Sándor-olvasatokra épített könyvében: „Modernek akartunk lenni, azonban polgárság hiányában modernségünknek nem volt méltó ellenfele.” A naplóit olvasva nem csodálkoznék, ha megszületne Tőzsér Márai-könyve is. A belső, irodalomba vonuló emigráció tekintetében Márai az ősmóddal, azzal a lényeges megszorítással, hogy miközben Márai *gondolkodóként* ostromozta az értékörző konzervativizmust lehetetlenné tevő, csökkent középosztályt – amelybe besorolta a száználmas kispolgárt és miniszteri tanácsost éppúgy, mint a volt népfít –, ennek *művészként* nem vonta le a konzekvenciáit. Nem volt Kálnoky-fordulata.

Hogy ez a fajta belső különállás ne misztifikálódjék mártíriummal, ahhoz kell igazi lelkierő, bölcsesség és önanalizáló képesség. Ha van ilyen lélektanilag értékelhető magyarázata is Tőzsér szórózó énképeinek, illetve a meghívott fenomének közt eltűnő énjének, akkor azt sem tekinthetjük véletlennek, milyen módon nyúl a költő az „örök zsidó” metaforájához. Ezen a ponton most nem Mittel Árminhoz vagy más versszöveghez fordulunk, hanem a naplók egyik 1999-es kommentárához, amely Heller Ágnes rádióbeszélgetéséhez kapcsolódik. A zsidó, fejtegeti Heller, ha „nem asszimilálódik, megmarad páriának, ha asszimilálódni törekszik, parvenü lesz”. S még hozzáteszi: „van egy harmadik típus is...” „Nem fejezte be a mondatot – írja Tőzsér. – Feltehetően saját magára gondolt. Ismerem a harmadik típust. A sok parvenü és pária kisebbségi magyar közt én is ilyen harmadik típus vagyok. A kisebbségek világában a parvenü és a pária az mindig a másik kisebbségi, mindig valaki más” (*Napló, 1999*). Az én tehát, máshonnan szemlélve, mindig valaki más. Akinek viszont engem tartanak, az nem én vagyok.

„Máskor más” – olvashatjuk egy Szent Sebestyén-festményt megidéző vers, a *Sebastianus mondja* (alcímmel együtt: *miután az agyonnyilaztatását túlélte és börtönbe zárták*) kitüntetett, refrénszerűen ismételt sorában.

*Ne panaszkodj! Máskor más, most meg ez
adatott neked feladatként.
Börtön? Jó, de az ablak ad fényt,
s néha kikattan a földi retesz.*

*Élj, ahogy a szélütött hold neszez
csillagok hideg rostélya mögött!
Oly mindegy, most épp mi a börtönöd,
ne panaszkodj: máskor más, most meg ez.*

*S hallgass! Még szádban válogasd szét
a sírást s a csendet, s csak azzal érvelj,
hogy ne valld be, amit nem követtél el.
Most ez adatott feladatként.*

*A mártír-kínban éppen az szép:
nyakadból esendően áll egy fanyíl ki,
s nyitva a mell – s a száj nem tud kinyílni.
Börtön? Jó, de az ablak ad fényt.*

*S ahogy a tekintet ki-kirepes:
a vers ablakán kihajolva
fölnyújtózkodsz egy égi sorba,
kikattan halkan a földi retesz.*

*S végül majd kikattan minden retesz,
és addig börtönablak ad fényt.
Most ez adatott feladatként:
ne panaszkodj! Máskor más, most meg ez.*

A kitüntetett pozíciójú vers Tőzsér kötetről kötetre magával vitt, mindig módosított műve, az 1995 és 2005 közti évtized centrális vallomása. Vallomás. Ne habozunk ezzel az ódivatú meghatározással, írhatta volna Nemes Nagy Ágnes, Babitshoz visszahajolva. Csakhogy. Csakhogy a verset az *Euphorbos monológja*, az *Utószó pokoljárásokhoz*, a *Kettős ballada...*, mind nyersebb, végtetesebb kiéneklések szomszédságában olvassuk. Ezek előtt, de már a *Mittelek* után, azaz *között*, mintegy megállva, a lehetséges jövőnek dőlve és a zaklatott előzményekbe visszahajolva, megkapaszkodva egy pillanatra. Az egyik legkedvesebb Tőzsér-művem. Igaza van H. Nagy Péternek, ez nem önmegszólító vers, hanem egy valami korábbira adott válasz.³ Megtoldva ezt: a vers – korábbi variánsának maga a dialogikus műforma, a *Glossza* volt a címe – nem is válasz, hanem felelés, mégpedig a da capo al fine sémája szerint végtelenített vita, amely a költői magatartás ethoszának és e tartás mindennemű félrestilizálásának elutasítása között zajlik. „Élj, ahogy szélütött hold neszez / csillagok hideg rostélya mögött!” – mondja súlyos, Nemes Nagy Ágnes-i férfiassággal *valaki*, aztán *a másik* nem áttal egy ilyen sort odaríttenteni: „nyakadból esendően áll egy fanyíl ki” – a nagyasszony jól fenéken is billentené ezért –, hát még a rím: „kinyílni”. Merthogy: „A mártír-kínban éppen az szép.” Hahotázhatunk az agyonnyilazókkal együtt mi, olvasók, akik vallatókként kérjük számon a költőt is az önfeláldozást, mióta a világ világ. És mégis, a fényt adó börtönablak átlényegül a vers ablakává – H. Nagy Péter oly pontosan elemzi ezt –, s megfordítva persze, a vers maga is önfegyelmet parancsoló börtön. A vértanú egyúttal a vér tanúja.

A *Glossza* és a *Sebastianus mondja* közti szövegeltérések több szemináriumi dolgozatra való, gyönyörűséges munkát adnak. A korábbi versben szereplő „agy csöndje” helyén az újban olvasható „mártír-kín” mennyivel gazdagabb szerepértelmezés. És hogy a *Sebastianusban* nem „néha” kattannak az a bizonyos börtönretesz, hanem „végül”, az nemcsak tárgyias és kozmikus megállapítás egyszerre, hanem a versbe is visszacsempészi a hűtlenül elhagyni vélt pátoszok *itt és így* hiteles szótárát. Persze ha tudjuk, hogy a vers Rilket is memorizálja, és Antonio Pollaiuolo festményének ekphraszisa, kezddhetjük előlről... „Általában – mondja Tőzsér – csak arról támad eredeti gondolatom, amit olvasok. Amit élek, arról nagyon ritkán” (*Napló, 1994*).

Máskor más, most meg ez. Tőzsér lírai seregletének sajátossága, hogy a meghívott „mások” közé, a szerepekbe színpadi(as), játszott szerepek kerülnek. Egy Corneille-darab hőseitől Shakespeare Zubolyán és Madách Keplerén át a barguzini mese-Petőfiig hányan. (Hadd illesszem ide, mintegy úrfelmutatásként Vladimír Holan nagy poémáját is, hiszen az *Éjszaka Hamlettel* műfordítása Tőzsér életművének szerves része.) De határozottan ebbe a sorba illeszthetjük a 2004-es *Tanulmányok költőportrékhöz* modelljeit is, minthogy ebben a sorban csupa olyan kortárs szerepel, aki „trendi”, már beleállt önmaga szerepébe. Tőzsér velük szembesíti, ha úgy tetszik, méri össze magát, s nemcsak stílusukkal, de egyúttal a kánonban elfoglalt helyükkel is jellemzi őket. (Hogy még pontosabban érzékeltessem, mondjuk, Petri költészete és a Petri-image közti különbséget, Karinthyra emlékeztetnék, aki a legjobb paródiáiban nem pusztán egy szerzőt ér tetten, hanem azt a közönséget is, amelyik a szerző modoráért „odavan”. Így a névtől a személyteleníthető modor és modorosság felé vághat a nevetés éle, biztosítva a konkrét modell ismeretétől független ráismerés élvezetét.)

Tőzsér műhely-hangulatot teremt, olykor mintegy illusztrálva a nem sokkal korábban megjelent *Milétoszi kumisz* című tanulmánykötet Orbán-, Kukorelly-, Rakovszky-elemzéseit. Sokan, többször is írtunk az elmúlt években a *Tanulmányok...* költői vállalkozásáról, most újraolvastam a „között” fogalmának körüljárásához, s a korábbinál határozottabban a ciklusnak arra a sajátosságára figyeltem föl, hogy a megidézett kortársak szövegeinek, akár tudatosult ez a költőben, akár nem, jól fölmérhető hierarchiája van. Az könnyen megállapítható, melyik sikerült jobban (már amikor perszifláló mutatványnak gondoljuk a verseket; máskor másnak...), de ennél jelentőségteljesebb a kérdés: melyik miért nem sikerült? Petri György vagy Rakovszky Zsuzsa például inkább csak kolléga egy virtuális költői esten, akikkel fellépőként udvariasan számolni kell. Kukorelly nyelvszemléletével pedig Tőzsér egyenesen csődöt mond, árulkodó módon a grammatika belsejében, az új-avantgárdnak a posztba áthajtott hangszerelésében már nem tudja követni egyébként elismeréssel illetett pályatársát. Hát még a szóhasználat: „Hja, őket nem ki, hanem le, miként / a szeretőnket s a cukrosbácsit...” – írja Tőzsér. *Hja* – efféle indulatszóval Kukorelly nem színezheti a felszínen rezzenéstelen érzelmeit; *szeretőnkről* pedig többes számban utoljára valamikor a hatvanas években szóltak a költők. Ezt nem az ihlet csekélyebb volta hozza, hanem annak a bizonyos „közötnnek”, a határsávnak a természete. Kukorelly ezen a vámon nem megy át. Ugyanakkor Orbán Ottó nyilvánvalóan a hasonló költői szerep bensőségével, az azonos határsávban kóborló társként jelenik meg. „Nyúzzák Marszüaszt. Sikolt a múzsák kegyelte szatír, / ahogyan csak a torka sípján s strófái sípján kifér!” Igen, ez még/már az ő embere, ez az előklasszicizált posztmodern, itt már fölszabadultan méregetheti, mennyi Orbán van saját magában, magához is ölelheti, el is tarthatja magától egy inverz metaforapárral s egy még csak nem is kancsal, mégis dallamos(!) rímpárral.

A hierarchia csúcán Oravecz Imre áll, tovább emelt érületi és ars poeticus szinten. A *halászóembert* Tőzsér nemcsak itt, a *Tanulmányokban* hívja elő (két versben is!), nem csupán a naplóiban üdvözlí és csodálja körül úgy, mintha Oravecz helyette írta volna meg. A határszomszédot mint saját, évekkel korábbi jóslatának beteljesítőjét is „üdvözölheti”, aki már akkor „garantáltan urbánus verset csinált a nehéz szalmaszágból”. Tőzsért *A halászóember* túlbecsülhetetlen pillanatában a „konzerváló emlékezet” forrósága járja át, azé az emlékezeté, amelyről egyrészt naplójában így ír: „Kutya kötelességünk emlékezni a huszadik századra, mert más nem teszi, nem teheti meg helyettünk” (1997), másrészt azé az emlékezeté, amely nem azonos a nosztalgiával, ellenben tárgyias rekonstrukciókban él, tehát konstruáló természetű, aminek révén „az elveszett”, „a nincs” provokálta fájdalom, reménytelenség válik a költői teremtés feltételévé.

Nekem Tolnai Ottó hiányzik ebből a sorból, akit a tengertelen Tőzsér bácskai és adriai hercegként becsül. A könnyebben elérhető tágassággal és mediterrán színek birtokában hajózó költőben Tőzsér több helyütt is olyan pályatársat lát, aki hozott és gyűjtött anyagát ugyanúgy kavicsforgatóként kezeli, mint ő a magáét. Egy hasonlóan szimultán teremtésmód más alkatú képviselőjeként rokonszenvez vele. És ide kívánczik még egy név, Aczél Gézáé, akinek *ablakszakács*-programját, az öreg avantgárd formabontó fegyelmét és bölcsességét, a debreceni-Kassák anti-cívus „közöttiséget”, az öregkor szerepet akkurátusan végigpróbáló új korszakát ajánlom egy Tőzsérrel egybevető dolgozat leendő szerzőjének.

Apropó Tolnai. Aki exterritóriumon él, nyelvben is magára marad, noha mást sem tesz, mint kommunikál, közír, állást foglal, fölszólal, mégis mintha a falnak beszélne, ami közelebb áll a félnótához, a félnótások beszédéhez, ahhoz a regiszterhez, amelyen például Tolnai Ottó *Wilhelm-dalaiban* a félnótás rikoltoz, és még közelebb annak a kórtermi betegtársnak, Damjanichnak az önkifejezéséhez, aki Tőzsér Árpád kismitológiájában a verbalizálást is kiiktatva szellentések útján értekezik. Nem diskurzusra, csupán monologizáló mutatványra szorítkozik. Ha ez a szorítás – szó szerint – fölenged, már nem is marad semmi, de semmi más, mint a végső elnémulás. Végső elnémulás? Legyünk tárgyyszerűbbek: beszárás. S ebben az utcanyelvi fordulatban még valami meglepődés, sőt elismerés is rejlik, Tőzsérnek való jelentésmódosulással. Ez a kényszerűen excrementált költészet (lehet, hogy megírta már valaki, akkor elnézést kérek tőle, de elkerülhetetlen motívumanalízist kínáló téma ez, s ha Csehy Zoltán kétszer is oda óvatoskodta Tőzsér *Félnóta* című, 2012-es kötetének kritikájába Sziveri János nevét,⁴ hadd emlékeztessenek én is Sziveri sokáig méltatlanul elhanyagolt anti-poézisének ide kívánczó párhuzamára), szóval ez a kényszerűen excrementált költészet a *Leviticus*-kötetben – élet és életmű sűrűsödési pontján – az „anyagot” már a „kozmosz gödör” tartalmának látja, a tölünk eltávozott jelentések, világtérképezések menthetetlen végtérképének.

Én innen olvastam a *Félnótának* a második ciklusát is, amelynek *Ezüstkor* című versében Pegazus maga szarhat a színpadra, „fő, hogy polkorrekt mód' nyerítsen”, amiről – mi másban, mint a vershez fűzött lábjegyzetben, Tőzsér kíméletlenül a verseibe applikált filozófiai, művelődéstörténeti konkrét szövegeinek egyikeként – megtudjuk, hogy ez egy Schopenhauer-anekdota: „egy színész, mikor megtiltották neki, hogy belerögtönözzön a szerepébe, s egyszer az volt a feladata, hogy lóháton jelenjen meg a színpadon, s a ló a színpadra ürített, így dorgálta meg a lovat: Kolléga, nem tudja, hogy tilos a rögtönzés?” A *Félnótának* ez a fele csupa ingerült rögtönzés a költészet-szakma állapotáról, kötekedés a kollégákkal, mintha már fárasztó volna, egyenesen fájna fönn tartani az intellektus méltóságát egy mind csörömpölőbb korban. Az exterritórium lét paradicsom (volt) ehhez képest, s a lírában örömet már gyakran csak (csak?) a működésbeli kihagyásnak álcázott játékok hozhatnak.

„Én szívem szerint azt mondanám: Szabadság – Egyenlőség – Közösség. A nemzetiséget s testvériséget is ideológiának érzem, azaz olyasvalaminek, amit egy megteendő lépés előtt meg kell vallani, hogy a lépés bekövetkezhesen” – olvashatjuk a naplók egyikében. Közbevetőleg: ugyancsak a *Naplóból* értesülhetünk róla, hogy ha Tőzsér mégis pártot alapít, azt kizárólag a kórteremben, betegként teszi – mintha azt mondaná: ez *beteg ügy* –, akkor is egy morva(!) emberrel szövetkezik (azaz se nem magyar, se nem szlovák egyénnel, viszont ha már nevet kell adni ennek a pártnak, hát a névadó csak Hašek lehet). Ezért vált az elvi-erkölcsi kapaszkodónak gondolt Közép-Európa történeti-földrajzi közössége fokozatosan higiénikus, nélkülözhetetlen illúzióvá, Márai értelmében vett attitűddé, majd az Én abszurdjává, paródiába, kiforgatásba váltott karnevállá. Tegyük hozzá: csúf maszkarádévá. Nem meglepő Tőzsér életművének alakulásában az a súlyosbodó paradoxon, hogy művészete minél kifinomultabb artikulációkba bocsátkozik, minél elegánsabban, tanári módon működik, annál brutálisabb konklúziókra jut. Mittel úr elköszön, a szobatársunk Damjanich. És persze a haldokló Vrba úr. Illetve: „csak üvöltés Vrba úr helyén”.

Aki exterritóriumon él, annak nincs kihez intéznie szavait. Egy egyébként írói szótárak tömegével rendelkező korban küzd azzal a paradox érzéssel, hogy mégis szótártalan. Efelől nézve sem véletlen, hogy Tőzsért hosszú éveken át foglalkoztatta Szenczi Molnár Albert, a földije, aki megírta a szótárát, mégis védtelen (illetve csak teljes passzivitást vállalva védett). A *Faustus Prágában*, amelyet drámai költeménynek nevezünk, de Tőzsér a megszokott pedantériájával nem hiába titulálja „dialógokba és jambusokba szedett történetnek”, azaz a vallomást megkerülő műfajok enciklopedikus gyűjteményének, magában a műben és a róla szóló nyilatkozatokban hangsúlyozott kora barokkjával arra figyeltet bennünket, hogy Tőzsér a „köztes” fogalmát szinte ünnepélyesen korreprezentatív funkcióba emeli, egy ismétlődésében történeti, korszakközi attitűdöt is fölmutat. Azaz nem egyetlen váltás (modern/posztmodern) levitálását tapasztaljuk Tőzsér művészetében, hanem koronként visszatérő elő- és utójátékok, ismétlődő maniere-ek tapasztalatát. Lyotard nyomán Angyalosi Gergely boncolgatja ezt azokkal az – én így fogalmaznám – mutációkkal kapcsolatban, amelyekben, „a fejlődéseszme önnön szatírájába fordul”.⁵

Ilyen értelemben a posztmodern nem a történelem vége, a világlatrinán éppenséggel vágható lesz még alkalmas méretű ülőke. S noha a *Faustusban* Szenczi Molnár – akiről Tőzsér Árpád flaubert-i határozottsággal kimondja: „Szenczi Molnár én vagyok” – döntéshelyzetben azzal tüntet, hogy nem dönt, költőnk mást sem tesz egész életében/életművében, mint hogy döntések sorozatára ösztökéli magát. Hogy ez zsigerileg mennyire így van, azt a naplófolyam eddigi köteteit egybeolvassva világosan láthatjuk.

Itt a megkésettség-élményről is szót kell ejtenünk. Tőzsérnek azt kellett tapasztalnia, hogy mire berendezkedett költészetének azon a szintjén, amelyet intellektusa, érettsége megfelelőnek talált – joggal –, a közönséggel elment a vonat, leáldozott a kitüntetett (s így politikai sínekre lökött) irodalom presztízse. Költők még kellenek, jól mutatnak a nemzeti, pláne a kisebbségi indóházban, de vers – vers az nem kell. Így lesz Mittel úr vers nélküli költő, így íratik meg vers helyett csupán a vers receptje, így úszná meg a költő Cinna mai utóda a kínhalált, de egyúttal élete tétjét is, így születnek az üres sorok, lásd ismét csak a *Leviticusban*: „üresen szoktam a teát inni üresen / hagyta a teáscsészémet” (ami egyébként megint csak úgy hangzik, mint kétségbeesett hommage a déli rokonhoz, Tolnai Ottóhoz, noha két sora miatt Tőzsér Bertóknak ajánlotta). Vagy mint *A polai amfiteátrumban* kezdődik: „Felülről hatalmas zérusnak látszik”.

Léteznek azonban műveken kívüli szótárak is, amelyekről gyávaság lenne nem beszélni. Hogyan működik egy nagy formátumú alkotó a stílusok, irányzatok köztársaságában? A kiindulópontot

a legtömörebben Németh Zoltán könyvéből vett idézettel minősíthetem: „Az történt, hogy – jobb esetben – minden elméleti iskola megtalálta a maga számára fontos szerzőket és műveket, s az azon túl levőket figyelmen kívül hagyta, rosszabb esetben pedig az, hogy minden elmélet ugyanazon szerzőket preferálva próbálta kivédeni a másik oldalról érkező támadást.” Ez jóhiszemű látélet, a helyzet valójában pocsekább, gyomorforgatóbb. A „másik oldal” kifejezésnek még ebben a – nevezük így – irodalom-közéleti kontextusban sem volna helye, de jó ideje már a megítélés és a kiszorítási nem irodalmi jellegű, mert csupán a politikai mágia megnevezései, ráfogásai mentén működik. Egy velejéig átpolitizált közegben – amelyben „én mondom meg, mi a politikai korrektség” – a szerzők és művek pusztán nominális érvek a vitát nem ismerő ítéletekben. Ezekben akár egyetlen hallomásból ismert gesztus inkriminálása elég ahhoz, hogy az esetlegesen még fönmaradt, amúgy is rendkívül szűk szemhatáru olvasói kíváncsiság kioltódjon. Ennek a roppant primitív, az írásbeliséget a kommentek szintjére züllesztő szokásnak áldozata maga az irodalom, mintegy részeként annak az általánosabb, nem csak tözséri tapasztalatnak, hogy a gyorsuló fejlődés okozta kábulat és a hihetetlen sebességű fogyasztói leépülés okozta kábaság szétszálazhatatlan.

Tözsér Árpádról, mint említettem, igazán sokan, sokszor, sokfelől írtak, mégis a „között” létérzésének része, akár továbbgenerálója az is, hogy gyanús figura – térjünk vissza Schopenhauer lovához –, egyik istállóba sem lehet bekötni. Egy-egy futamra megteszik olykor jó nevű bukmékerek is, de Pesten nem tülekednek a már nagyon esedékes új monográfiát megírni. Pécsi Györgyi kötete⁶ óta húsz év telt el. Hadd ne soroljam, mi minden történt azóta az életműben. Jóleső érzés látni ugyanakkor, hogy a Tözsér-recepciót más is jellemzi, a legbiztatóbb módon az a figyelem, amely a szűkebb pátriában (istenem, mennyire ostobán hangzik ez) fiatal kritikusok, esztéták nem kis mértékben épp rajta, vele birkózva-vitakozva tanulták meg a szakmát, s keletkezett csodálatosképpen olyan kölcsönhatás, mint amilyen egykor például Mészöly Miklóst és egykorú recepcióját jellemezte. Mintha most kapná vissza igazán Tözsér azt, amit két generációval korábban adott. Ha van egerút az exterritóriumból, ez az.

•

Abban az élvezetes interjúban, amelyet néhány éve Bedecs László készített Tözsér Árpáddal, költőnk elpanaszolta, hogy 2010-ben a Palatinus Kiadónál megjelent válogatott kötetének élére ő más címet szánt: *Erről az Euphorboszról beszélnek*, ezt szerette volna, de – idézem – „a szerkesztőm körülményesnek és, tudós utalásával, olvasót elijesztőnek találta, így végül én is elálltam tőle. Pedig ez lett volna a válogatásomhoz a legtalálóbb cím.”⁷ Nos, a szerkesztő, e sorok írója akkor, a 75. születésnapon valóban dacosan úgy gondolta, hogy korántsem mindegy, milyen címmel nem vásárolnak az emberek verseskötetet, s most, utólag, talán sikerült némileg érzékeltetnie, miért tartja igenis találónak egykori döntését: *A vers ablakán kihajolva*. (Amúgy megnyugodhat: költőnk makacs ember, s ha nem a 75-iken, hát a 80-ikon mégiscsak Euphorbosz köszönheti őt magát és az olvasót egy újabb kötet címében...)

JEGYZETEK

¹ KÁLNOKY LÁSZLÓ *összegyűjtött versei*, szerk., jegyz. FERENCZ Győző, Osiris, 2006.

² NÉMETH Zoltán, *Az életmű mint irodalomtörténet. Tözsér Árpád*, Kalligram, 2011.

³ H. NAGY Péter, *Levél Tözsér Árpádhoz*, Új Szó, 2003. január 10.

⁴ CSEHY Zoltán, *Ketten az „onto-libikókán”; pillanatképek egy irodalmi játszóteréről*, Bárka online, 2012. december.

⁵ ANGALOSI Gergely, *A mítosz mint a líra alapanyaga*, Alföld, 2007/10.

⁶ Pécsi Györgyi, *Tözsér Árpád*, Kalligram, 1995.

⁷ BEDECS László, *Faustus Pozsonyban. Beszélgetés Tözsér Árpáddal*, Parnasszus, 2010/4.

KELEMEN LAJOS

Ítélettel fölérő belátás

Kalász Márton intellektuális életrajzához

KELEMEN LAJOS (1954) Kaposvár

A művészet lényegéhez, tehát minden bizonnyal a lírai alkotáshoz is elválaszthatatlanul hozzátartozik egyfajta rejtélyesség. „Nem merülhetett tenger bíbor mélyére már, kinek másfelől muszáj volt / fölhoznia kis gyűrűt is” (*Hölderlin; Rajna-töredék*). Tenger bíbor mélye! Csillanó gyűrű! A merülés! *Nem szerep végül* – mondja Kalász Márton.

Csakugyan: mintha az alkotás világsíkok váltogatása lenne, szükségszerű transzformáció; kaland a megőrzés végett megteremtendő dolgok terében. És szakadatlan vállalkozás a remény, a kétségbeesés, az akaratérő tartományaiban is. Ahol (Kalásztól véve a szót) a *káosz-matematikából* eredő feladványok megoldása az érzékiségnél és a szellemi észleléseknél kezdődik. A megoldás egyszerre az absztrakt és a konkrét felé visz. A létező legkülönlegesebb, egyszersmind a mindennapi élet helyszíneit legpontosabban illusztráló, mondhatni, fizikai térbe, ahol titkos szálakat, a nyelvhez vezető kivételes hangú húrokat pendít meg egy-egy érzés, és univerzális összefüggéseket summáz a forma. Az alkotó, önmagát legyőzve, itt aratja győzelmeit.

Megnevezni egy tárgyat a lírában: ráérezés a tárgy lényegére. Ekkor a fogalmak egymáshoz való viszonyukban meglepetésszerűen kitágulnak vagy összeszűkülnek. E kockázat ad súlyt az alkotás tétjének. Azonnal elszegényedik az az alkotás, amely nem a fölérhetetlent akarja fölléni, Istennek vagy akármilyen másnak definiálva a lét lényegében rejlő abszolútumot. A hierarchia iránti érzék és a hierarchia feloldása jelenti az alkotásban rejlő szabadságot. Arányokról van szó. A hierarchia, ahogy a *Babits* című versében Kalász kifejezi, nem a nagyság mércéjének elmosódottsága, ellenkezőleg: a nagyság iránti metafizikai éh, vagy ha úgy tetszik: lépcső az isteni titkokhoz vezető úton. Egyébként is: az anyag határain túláramló lét sosem lehet megalázott. Miután Istenhez fordul, így fohászkodik a versalany: „ügyelj rám, ne múlj el éhem fölől egészen / ha lényeged lent rekesztem / az irdatlan, rám való kicsinységben”.

A líra az emberi tudat számára a lehető legpontosabb utalás. Akármilyen szabatos is, szívből fakadóan az: ám jaj neki, ha ügyét az episztemológiába keverik. „ha egy test csatakos csomóját, / hogy világossá válik minden részlete, kioldod” – kérdi Kalász Márton –, „hova rejtet... a titkot s erőt?” (*Ismeretlen*)

Vagyis a líra spirituális és kézzelfogható tárgyakat és erőket összegez s nevez meg, méghozzá fölcserélhetetlen szabatossággal. Ez evidencia. És evidencia az is, hogy folyamatosan újraalkotja magát. Mindig minden vers úgy kezdődik, hogy át kell törnie a csend falát. A csendben, a névtelenben feltételezett létező felébresztése végett a leghalkabb, a legpuhább vers is egy tizedmásodpercig hatalmas üvöltés. A továbbiakra nézve a vers persze maga gondoskodik a megnevezés tónusáról.

„Hazádnak rendületlenül...” – ez a kifejezés tökéletes értelemben sohasem jelenti minden magyar számára minden egyes percben ugyanazt, de értelmi, érzelmi aurájának valamennyi apró árnyalata összefügg, s ez teszi abszolút komollyá, jelentőssé és tekintélyessé.

Amiről tehát itt szó van, egyáltalán nem elfordulás, épp ellenkezőleg: alkalmazkodás az olvasóhoz. Minden sejtetés és névadás a jelentőségért (végső soron a másik alkotóért, vagyis az olvasóért) történik. Még ha a vers igenis létező (ösztönös vagy megkomponált) misztikumának első birtokosa a költő is.

Nem lesz a líra többé különleges processzus, szívbéli próbáció; nem lesz úgy, mint az intelligencia és a nyelv közt váratlanul megteremtődő, a logikán logikusan túllépő, merőben egyedi beszédforma; s nem lesz úgy, mint az erkölcs zenéjének, a filozófia változatos ritmusainak képekben való továbbvitele, ha az emlegetett alkotói–olvasói viszony felborul; ha az érzékeken túli valóság nem

nyer tartós kifejezést – azaz: ha elnémul a metafizika. (F. Schlegel időszerű! Tőle ered ugyanis a megállapítás, hogy a költészet és a filozófia a vallás különböző formái.)

Elsősorban ne a rendelkezésünkre álló technikákra gondoljunk most. Ezek főképpen kiegészítői csupán a lírának, amely mindenekelőtt az ösztönökben sejlik fel. S amely különféle érzések, benyomások hatására vesz fordulatot ilyen vagy olyan gondolkodásmód felé. A többi már valóban tanultság, módszer, fogás – noha persze ezernyi titok közepette. Az „omlékony / világnak visszalopasz / (nem gondolod) / gyűszűnyi omló anyagot” – írja Kalász Márton a *Sár* című versében.

Vers akkor születik, ha az ösztönben megmozduló élmény, éppúgy elkötelezve magát a szenvedélynek, mint a tisztánlátó gondolatnak, egy, a köznap logikától eltérő, annál sokkal hatékonyabb rendszerben talál levezetést. Ilyen vonatkozásban (akármit jelentsen is az élmény) a vers sohasem a konkrétumok, hanem a velük legfeljebb összefüggő, jobbra előreláthatatlan dolgok rekesze, de – minthogy valóságát forma hordozza – végül is a test győzelme. Nem árt tehát megjegyezni, hogy csakugyan *a dal szüli az énekesét* – már amennyiben az énekes az úr, s a vers csak cifra (vagy nem is olyan cifra) szolgálja.

A metafizikának jóformán önkéntelenül, külső eszközök bevetése nélkül kell saját rejtekéből előbukkannia. Kalász Márton *Hozzánk a hóbagoly* című kötetét olvasva az ember gyakran tapasztalhatja, hogy az egyes versek kényes precizitással kiválogatott szavaival egyenértékűen hat az, ami a művekben nincs kimondva. Aki akár csak egy összetört kódarabra pillantva is megérzi a valaha benne rejlő élet utáni sóvárgást, az egykori életidők múlttá vált lekötöttségét, annak nem nehéz megértenie például a *Vándorlást*, amely egy mindennapi jelenség nagy realizmussal ábrázolt folyamatában az anyag elevenségének és kihűlésének körforgását adja; a lét áthullását a nemléthe, csupán egy falevél momentumain: „sose tudom meg azt, mikor / történt! S vajon méregetett-e / vagy inkább csak ablakom őrszi / üres kékjét nézte: hol lehetek – // s ha ott állnék, érdemes volna-e / beavatnia engem e reinkarnáció / titkába.”

A *Hozzánk a hóbagoly*ban minden kicsit lelkebb, misztikusabb, mint amilyennek ígérkezik. Az értelem kontrolláló ellenőrzése alatt épül a kötet; formára, írásképre, terjedelemre nézve az egyik legváltozatosabb, mégis egyöntetű munkája Kalász Mártonnak. Emitt pár soros remekművekben (*Elmenni, havazás előtt, Mese, Virágom, virágom*) ragadja meg azt, amit megfoghatatlannak vélénk, amott az úgynevezett hosszúvers (*Hegyi gyümölcsös, Hóbagoly, Helsingör lelke*) virtuozitásával él. Az érzékek költészetének és az érzékeken túli világoknak majdhogynem maradéktalan összejátszása ez. Versről versre haladva titkok és rejtelmek nyílnak: s a lelki emelkedettségnek csaknem minden misztérium-vadonban megbecsült vadásza az irónia. E kötet érdes élet, darabjai puritán lelki szigetek. De olyan is, mint a hasznos mag-őrzés, azt mondja: „Ki vagyok téve ennek az időnek, / akár a földre”. S közben sugározza a bizalmat, hogy kihajt, nőni fog; ég benne a felső világ iránti szomj; lent kezd: *Úti pillanat, Délibáb, Medve, Szennai fohász* – ilyesféle címek alatt derengenek elő lelki szigeteinek, sőt tájvilágának láthatón túli perspektívái.

Egy tárgyban rejlő dualitás felismerése; ideát a konkrétumok, odaát az érzékfelettiek – nem egymás hasonlatai, hanem a születőben lévő vers számára rendelkezésre álló, összefüggő létezők; a költő, tehetsége legelvontabb tornáiban is, egy már kész, megkomponált világ sokféleségéből reméli kihallani a mélység hívó szavát. A *Hozzánk a hóbagoly* az ember ama bizonyos kettőssége jegyében (negativitás–pozitivitás vagy szkepszis–lelkesültség, destrukció–konstrukció) igyekszik úgynevezett örök érvényű kapcsolatokat felfedezni. Ha nem vetné meg a kegyetlenséget, nagy átfogó pillanataiban talán azt mondaná: birtokolván immár részemet a világból, köszönöm, de nem szorulok rá még egy világra.

Nem látszik, mintha effélékéért erőlködnék, ám e kötet így is csupa feszültség. Verstől a vershez az az olvasáshangulat viszi az embert, hogy e roppant műgonddal létrehozott könyvből bármikor előbukkanhat a legváratlanabb gazdagság (mondjuk, itt a fű „véknyan füttyöl... fény-Marseillaise-t”). Hosszú, esetleg nehézkes hasonlatok helyett, íme, a könnyed komplikáltság és a nagy egyszerűség! Amely azonnal megállít igazával. Hiszen nagyobbára nem felszólító-e, nem lázító-e a fény? Más kérdés, hogy a kötetben végig ott kísért az ember holnap nélküli, nehéz csöndje is.

Roppant gazdagság, nehéz csönd. A *Hozzánk a hóbagoly* bonyolult ihlet. Nyilvánvaló, hogy formai cselekedetként nem tűrheti a lélek révületét, se másmilyen szeszélyt. Érthető hát, sőt természetes, hogy a könyv versein nyomát sem találni semmiféle csillogásnak; nincs színezés, kikendőzés; e kötet szerzője az, aki szavakat kölcsönöz a kimondhatatlannak, de ő az is, akinél a téri-testi

világban nem számítás a metafizika, hanem valóban eredő lényeg. Továbbá ő az is, akit edz és nem éget a fegyelem; mondandóját feltűnés nélküli szikárságba zárva páratlan fenséggel ruházza fel a töredéket. Mert megragadható és megragadhatatlan itt egyaránt a töredék végtelennek tetsző lehetőségeivel nyűgözi le az olvasót.

A *Hozzánk a hóbagoly* az a kötet, amelyben a vers jószerivel elengedhetetlen epikumánál sokkalta érdekesebb a különleges színű, hangulatú, jelentésű szavak metaforákba zárkózása. A bensőséges hang, a takarékos szó ritkán futja terek olyan távolait, mint Kalász Mártonnál. Megengedheti magának, hogy eltörpüljön: „megbújnék pulzusütemedben” – írja, s egy másik miniatűr a sokszorosára szorozza: „dúdol a fű homérosza / vakon az üres szilvafák közt / kitalálna oly hosszú éneket / kitaláljon a hó / történelme alól tavasszal / fönt megújuljon / egy személy ezer szálaban” (*Eposz*).

Kalász Márton talán ebben a könyvében rakja le végleg a zsugorítás személyre szóló izmusát. Innentől nincs verskönyve, amely ha áradatos is, ne egyénien kinyíló vagy ne nagyon is a szerzőjére vallóan hermetikus lenne. Azzá a költővé növekszik, aki négy egymás mellé kívánckozó szóért képes lemondani tizennégy másik szóról. Ez hatalmasabb és keservesebb írásmódi, mint elsőre gondolnánk. Pláne, hogy e mindinkább belülré húzódo költészet, a maga ragaszkodó istenhitével, egy másodpercre sem mond le bizonyosfajta szekuláris vonatkozásról; benyomásait és érzéseit többnyire a világ világosságánál kezdi elemezni. S mire kész a mű, íme, lehetséges, ami nem gyakran szokott lehetőséggé válni: előkerül a szó, éppúgy a konkrétum, mint az elvontra vonatkozóan – a szó, az éppen megfelelő kifejezés, amely végösszeg is. Ezek szerint az élet tartalmi és érzéki képei nem sorban megjelenő klasszisok, hanem egyek, s úgy egyek, hogy egyazon lényegben találkoznak.

S még vigasztalóak is. Ha vigasz, hogy ez az egyetlen élet számtalan valóságot takar.

Talán az eleven hit kivételével, a testek világában semmi sem bizonyos.

A hit, amely a gondolkodó lény egyrészt ösztönös, másrészt akaratilag processzusainak egyike, több annál, mint hogy a látható mögött a rejtett éli világát; és nem azonos azzal a szintézisképpzel, amelyben a dolgok az utolsó porcikájukig olyanok, amilyeneknek egy boldog, mindent feloldó harmónia varázslatában lenniük kellene. A hit ma sokgondú út a transzcendensig. „ha egyszer hosszú futamba / tévedne át szépen a hangod / ha nem hideg veríték / volna léleknek szánt öltözeted / ha te se kívül és mi sem belül” – fordul Kalász Márton a világhoz. (*Hideg veríték*)

E vers mellé tüstént odaáll magyarázatul az *Itt, a földön*, amelyben borzongatóan szép lírai magyarázat hangzik fel arról, hogy a hívő miért nem érheti be a feltételek módjában rejlő visszafelé-élés szorongásos előérzetével: „szállásunk s világ sugallata közt / nézzünk rá hirtelen a készülő nap / rémülten omló agyagára: volt éjjel teremtés // s köszönjünk el a lényeg nevét megfordítva: élet / atyám, az út lefelé visz a koponyák hegyére”. Arról nem is beszélve, micsoda teherpróbája a hitnek, és csöppet sem mellékesen micsoda finom korrespondencia az *Itt, a földön* nap-motívumára ráerősítő életföltétel a *Reggel, nulladik zóna*. Hangoztatni, amit a vers a hit erkölcsi értékétől sarkallva ki-mond (Kölcsey egy patinás szavával): *lélekszükség*.

És mégis, hinni akarni könnyebb, mint hinni. A hitben egy meggyőződéshez kell körömszakadtáig ragaszkodni, s ez áldozatokat kíván. Akár láрма, akár csendes meggyőződés vallja: nem igaz, hogy a hit csakis a szimbolikus formákban keresi a feltáratlant. A vers értékskálájáról nemigen olvasható le, mi volt a vers még sejtelemszerű gyökere, forrása. A véletlenekből, látszatok felszíne alól egyszer csak kipattan a hit irányába mutató lelkiség: „állj föl, gyermek! hallja bennem a lélek / a láthatatlannal titkon helyet cserélek” – írja Kalász Márton az *Állj föl, gyermek!* című versében. Kell-e markánsabb megvilágítása a törekvésnek, hogy a jobb költő minduntalan megpróbál „odébb látni a szemével” (*Éjszaka*)? Kívánjuk vagy terhes nekünk, hiába, megannyiszor bebizonyosodik: titkok öveznek bennünket.

Üssünk csak meg egy hangot, rezgéseit nyomon követve megfoghatatlan árnyalatokig juthatunk. Ekkor nem a pontosságon van a nyomaték. Hanem az érzékenységet kielégítő váratlanon. Azon, hogy az előre nem várt dolog a hitben majd meghatározódik.

Ősi, örök gesztus ez: noha egyetlen igazi célunk a tisztánlátás, erősen bízunk, hogy csoda történik velünk; és csakugyan elmondhatóvá válik az, ami elgondolható.

De csakugyan elmondható-e? A világban minden kíválságos a szóra? Emlékezzünk: e kérdésekre válaszul a fiatal Kalász Márton milyen bravúrosan komponálta meg érveit a *Viola d'amourban*. Különös, furcsa monumentumok a törpeség látszatával környékezve, ez a *Viola d'amour*. Nagyon itteni, holott nagyon messzire visz. Csupa egyforma rövidségű vers, nyolc sor – s a formulát kerekén

százszor ismétli a szerző. De ki felejtí kedvességeit, kissé pózos udvarlását, mélységét, titokteli szimbolikáját vagy éppen képszerűségét e verseknek? A ciklus minden egyes darabjában lappang valami rejtély az érzékletes külszín alatt. „TÖRTET, mint zene a déldei / épületek falaiban, / sok érzés. Örjítő harsányan, epésen, / fonák-összhangzatosan. / Fülel-e sóváran rád, az igazira / parányi emberke (ha van) / bensőmben. A dallamra, melynek képe te vagy – / fülel-e, mint itt magam?” Lám, kérdéseket futtat végig a *Viola d'amour* hatvankilencedik szerenádja is. A lélek túl van a tárgyiasság hatalmán, de az iránta való ragaszkodásról nem mond le. Hirtelen elragadtatott hang szólal meg. A testi gesztus nem volna elegendő. Valami eretnek megsokszorozódás kecsegtet a megoldással, az emeli eggyé az érzést, a testies rajzot, a dallamot, amelynek képe ama másik. Itt is, mint Kalász Mártonnál annyiszor, a test kalandja gyűjtja föl a fantáziát – egy-egy intim vonás, játékos, érzelmes komplikációk: ezek mind pillanatnyi részletek. Annak a lehetőségét, hogy az érdes világnál magasabb szintre emelkedjen a vers – maga a vers adja. Hogyan, miképp? Szinte magyarázhatatlan. Anynyi diszparát dolognak talál közösséget a szépség színe alatt.

A költők szabadok. De rögtön tessék ezt félreérteni: szabadok, mert szabadságukban (hacsak nem puhultak el) azt teszik, amit kérlelhetetlenül muszáj. Hol kezdődik egy vers? S mikor esedékes a kihordási ideje? Ugyan ki tehetne hitet amellet, miért éppen kerek húsz esztendővel a *Viola d'amour* követően bukkan fel a félig-meddig repetíció? Megint a nyolcsoros klassziszból, megint a külső forma kicsiség-favorizálása, és megint spórolós magvasság; kis felületen a gondolatársítás nem szokványos íráskultúrája, a rettentően összepréselt szavak – feltehető, hogy mindez részben Celan-inspiráció, s az a szintén inspiratív tény, hogy a szerzőtől nem idegen a mai skandináv líra lapidáris nyugalma. Az *utolsó érintés* fölött időzve megint hinnünk kell, hogy a magas szellemi jelentőség egy nem példátlanul széles tematikából, önkorlátozott terjedelemben, távol a (manapság újra és újra meglovagolt) verbális megalomániától is összeállhat. Az *utolsó érintés* a földszellem és a földtest vers-koboldjai provokálják. Például így: „megint a gyökereknél hallgatózom – / Uram, egy ideje / nem virrad fejem fölött a vizek zúgása / a nyílás emlékével ugyan szemeim tele // mit mondasz a fülemben forgó sírás ütemére / vakond névtelen járata / nincsen derengés hozzánk csomózva, gondolataim végén / úgy muszáj a sejtésnek itt magát kitapogatnia”.

Úgy látszik, egy darabig még poétai utána-menés lesz a vers-matematikussal Mallarmé félmondatának megfelelni: „azt hiszem, hogy elegendő a célzás”. Az *utolsó érintés* súlyegységének és fokának legigazibb kifejezője csakugyan a célzás, a rögzített élmény, a jelzésszerűen lejegyzett felismerés vagy a szemlélődésből fakadó utalás és sugallat.

Ám alig kétséges, hogy Az *utolsó érintés* leghasonlítóbb őse a *Viola d'amour*. A cognatus rejtettebb mértéke azonban megenged bizonyos írásérintkezéseket: a *Getsemánétól* az *Időeltolódás-naplóig*. Kellően nemes vérvonal! Ha nem inkább testrészekről kellene beszélni.

Az igazi jelentőségre szert tett töredék sokkal inkább egy darab, egy rész álma az egésztől, semmint az egész balesetének maradványa. (Ki ne érzékelné? Torzók ellen vívunk, torzóktól körülvéve.) Nincs olyan, hogy a nagy költő hétfőtől péntekig lelket cserél. Ha átformálódik, legalábbis optimális esetben, a tapasztalat formálja át. Korunkra vonatkoztatva pedig képtelenség jelzőként eltolozni a töredékességet.

Mégis: lehetetlen nem észrevenni, hogy egy adott ritmus szerint, többé-kevésbé megjelent köteteknek periódusát követve, Kalász Márton önépítési szabályféleje – némi túlzással szólva – hódolat a modifikációnak; ha a ma készülő művei felől visszatekintünk, egy egységes életmű az övé, amely azonban a változásban teljesedik ki.

Kezdetben ott a pompás ironia; már amennyiben a *Szállás* című kötet egy bizonyos értelmezésben akár második újrakezddésnek tekinthető. Következik az írás egyik legkegyetlenebb, legtöbb szívósságot igénylő színtere: létrehozni a nyereséggel dolgozó töredéket (*Hozzánk a hóbagoly*). Az ironia, amely Schelling szerint többnyire megáll a negatívumnál, s csupán paradoxonokat rögzít, Kalásznál az íráserő lehűtött és uralt energiáival (*Ki olvas éjszaka verset?*, *Rejtek, Tört mi*) halad túl az ellentmondások korlátain.

Hogyan is állna össze az ugyancsak egyéni, egymásra következő arcai ellenére is önazonos vers-korpusz? Irónia, megfontoltság, írásszigorral felügyelt töredékesség, hit és a régi kedély fájdalmas szétszakadása – s mi hiányzik még?

Az ítélettel fölérő belátás? „ne sóhajts, ne romolj, ne rémülj / vedd e megszűnés távlatát / szem voltál: a fényt döntik át / végsőként, létünkre emlékül” (*Az utolsó érintés*).

A hősi, csillogó, éles, keserű szem – szem *voltál*, azaz magnyi csupán. De sűrű, komprimált élet. S e magfélébe mint vers-testrészebe van beletömörítve, hogy miféle távolságok, kötődések, próbák, nekifeszülések árán elevenedik meg az a líra, amelyben az érzékiség és a transzcendencia mind keserűbben dolgozik össze, de egyre zártabb is. Nem csupán emiatt erős („a gyöngék erején megtörnek az érvek” – *Levélke divertimentó*), viszont annyi anyag, meglátás, érzés, ismeret tódul itt már az egy-alkatú versbe, hogy szinte muszáj is hermenetikussá válnia. Tulajdonképpen azért, hogy a leg-lehetetlenebb mámor, a beérett tudás egzisztencializmusát és az erkölcsiség hermeneutikáját kivételes tömörséggel adja; mellőzve mindennemű alázengést, fölös lirizálást.

„...jó itt behunyni / szemünk; készítetve, lélekben, zsigerben / áramlik szét benti idő” – írja Kálász Márton a *Padka* című versében. Jó itt behunyni a szemünk, de azért nem árt, ha fél szemünk nyitva. Miért? A vadnyugati gúny, a *Western* verzhősei az avulékonynak tetsző élc-költészetből ugyanazt a fagyos figyelmeztetést hangoztatják: „fülelve, merről hány csapat dobog – // láthatnak minket egy őrült cselekmény szélén”, mint amit *A zérópont múzsája* beszél ki: „a vers fagyos fehér / burkában ránk sötétedik a szív / zord, mint úri láda mélyén vadak feje”.

Ebben a félig-meddig abszurd állapotban nemcsak élni, alkotni is muszáj.

E. BÁRTFAI LÁSZLÓ (1954) Budapest

E. BÁRTFAI LÁSZLÓ

Csend és szinesztézia

Az érzékek keveredésének

egy sajátos típusa

„Itt olyan sötét és simogató csönd van, mint a fekete bársony...”

Örkény István: *Tóték*

RETORIKAI SUHANC

A *szinesztézia* elnevezés nem szerepel sem Cicerónál, sem Quintilianusnál, 19. századi retorikai suhanc. Noha sokáig nem számított külön retorikai alakzatnak, a jelenség korábban sem volt ismeretlen. Már Arisztotelész felhívta a figyelmet arra, hogy a hangzás *élessége* és *tompasága* kifejezéseket a „tapintás köréből átvett értelemben használjuk”.¹ Az előkelő ógörög mintára alkotott kései szóösszetétel (σύν + αἴσθησις = együtt + érzés) az orvoslás és a kísérleti lélektan nyelvében született meg. Alfred Vulpian francia ideg orvos 1864-ben tartott, nyomtatásban 1866-ban megjelent előadásában a fény hatására működésbe lépő tüsszentési reflexszel kapcsolatban használta a *synesthésie* szót.² A retorikában azt a szóképet nevezik így, amelyben különböző érzéki területek kapcsolódnak össze. Az egyik legkorábbi és legtöbbet idézett példája az *Iliás*ból való: a tücskök „liliomhangon [ὅπα λειριόεσσαν] ciripelnek”. A gondolkodókat hosszú évszázadokon át más kérdések foglalkoztatták, nem az érzékek keveredése. Arisztotelész a *Metafizikában* úgy vélekedett, hogy a szem a kitüntetett érzékszerv, mert leginkább „képesít bennünket ismeretszerzésre”.³ A közös érzékről (*sensus communis*) szóló tanításában pedig azt fejtette ki, hogy a különmű érzettárgyakat különböző érzékszervekkel érzékeljük ugyan, de szükségszerű, hogy „a léleknek egyvalami része legyen az, amivel mindent érzékel”.⁴ A lélek, vagyis az egyes érzékszervek működését szabályozó közös érzék helyét a szív artériás kamrájában jelölte ki.⁵

A teológusokat sem foglalkoztatta az érzékek keveredése. Az isteni szenzórium megelégedése érdekelte őket, megannyi évszázadon át azt akarták megtudni, miképpen tehetnek szert istenismeretre. Pál apostol a fület tartotta a kitüntetett érzékszervnek – „A hit [...] hallásból fakad, a hallás pedig Krisztus tanításából” (Róm 10,17) –, erről vall Aquinói Szent Tamás himnusza (*Éneke Krisztus testéről*, 1264) is: „Szem, ízlés, tapintás megcsalódhatnak: / de a hallás Rólad hittel biztosít”. Már a Bölcsek mondásainak gyűjteményében is ez áll: „Nyisd ki a füledet és halld meg szavaimat, / igyekezz szíveddel megérteni őket” (Péld 22,17). A keresztény gondolkodók a szívet Szent Ágoston óta „a szellem lakhelyének, az isteni felfogószervének, edényének” tekintették.⁶ Szent Bonaventura, a ferencesek hetedik rendfőnöke egyik misztikus művében úgy vélekedett, hogy mind az öt érzéknek megvan a maga lelki megfelelője. Amikor a hívő ember „a belélehelt Ige felfogására áhítozik, [...] visszanyeri lelki szaglószervét (*recuperat spiritualement olfactum*, *A lélek zárándokútja Istenbe*, 1259).” A teológusoknak a legtöbb fejtörést a hang és a fény összeegyeztetése okozta.⁷ Az Úr így szólt Mózeshez a Sinai-hegyen: „Megteszem, hogy elvonul előtted egész fényességem [...] De arcomat nem láthatod, mert nem láthat engem ember úgy, hogy életben maradjon” (Kiv 33,19–20). Az Urat felhő és homály övezi (Zsolt 97,2), láthatatlan, de jelen van. Az Ószövetségben a hallás előbbre sorolódik, mint a látás, de az Úr az Újszövetségben sem látható (Jn 1,18), szokásos tartózkodási helye továbbra is a felhő (Mt 3,17). Az Újszövetségben mégis a látás kerekedik felül, mert az Atyával egylényegű Fiú, a megtestesült (*incarnatum*), de teremtetlen (*in creatum*) Krisztus (Jn 3,16–17; *Credo*) az emberi szem számára is láthatóvá vált: „S az Ige testté lett, és közöttünk élt” (Jn 1,14).

FOGYATÉKOSSÁG VAGY ANTROPOLÓGIAI KÉNYSZERŰSÉG

A szinesztézia szüksége hol az egyén fogyatékoságából fakad, hol pedig az antropológiai kényszerűség nyelvi lenyomata. John Locke szerint az egyszerű ideák forrása az érzékelés. 1690-ben megjelent értekezésében az egyszerű ideák meghatározhatatlansága mellett érvelt: „Azt remélni, hogy hanggal [...] fény-ideát vagy szín-ideát keltünk, annyi, mint azt várni, hogy a hangok láthatók legyenek, vagy a színek hallhatók, és hogy a fül megoldja az összes többi érzékek feladatát. Ez pedig ugyanannyi, mint azt mondani, hogy ízleljünk, szagoljunk, lássunk a fülünkkel.” Érvelése úgy is értelmezhető, hogy nem lehetséges szinesztéziás tapasztalat. Egyik példája egy tudományszerető vak ember, aki „sokat törte a fejét a látható tárgyakon”, hogy „megértse a fények és színek gyakran útjába kerülő neveit”. Egyszer azzal büszkélkedett, hogy „már érti, mi az a skarlát” (‘égő piros szín’), és a barátja kérdésére azt válaszolta, hogy „olyan, mint a trombita hangja”.⁸ A példa sokak képzeletét megragadta, és a szalonok kedvelt társalgási témájává vált, miután Henry Fielding 1749-ben kiadott kópéregényében afféle képtelenségnek nevezte, mintha a nyájas olvasót a szerelem „egy tányér levesre vagy egy adag jó vesepecsenyére” (*Tom Jones*, 1749) emlékeztetné. A született vak ember kénytelen-kelletlen hagyatkozik szinesztéziára, míg a látó zenekritikus az akusztikai szókinccs fogyatékos volta miatt fanyalodik arra, hogy a vonósok *fényes* vagy *selymes hangzását* hiányolja. A színekkel kapcsolatban néha a látók is zavarban vannak. Ludwig Wittgenstein jegyezte fel 1949-ben: „Nem tudom megmagyarázni, hogy mi a »szín«, hogy mit jelent a »szín« szó, hacsak nincs kéznél színminta. Olyan magyarázat tehát nincs, hogy »milyen volna a szín, ha lenne«.”⁹ Weöres Sándor kívánsága ezért teljesíthetetlen: „Csak egyetlen színt elgondolni tudnék, / amilyet nem látok soha –” (*Rongyszőnyeg* 105, 1944).

A jelenség a 18. század derekáig inkább csak elvétve bukkant fel, korai előfordulásait Albert Welck, Ullmann István és P. Dombi Erzsébet gyűjtötte fel.¹⁰ A szinesztézia első elméleti igényű felvázolása Johann Gottfried Herder nevéhez fűződik. A nyelv eredetéről felállított stadiális tipológiájában az érzékeveredés az egyik klasszifikátor. Állítása szerint minél régebbi egy nyelv, „annál inkább keresztezik egymást az érzetek a szógyökökben”.¹¹ Úgy gondolta, hogy a tapintás az alapvető érzék: „Ezek a szavak: *illat (Duft)*, *hang (Ton)*, *édes (süß)*, *keserű (bitter)*, *savanyú (sauer)* stb. úgy hangzanak, mintha tapintási érzeteket fejeznének ki, mert mi más eredetileg minden érzék, mint tapintás?”¹² 1769-ben papírra vetett, de nyomtatásban csak 1846-ban megjelent írásában azt panaszolta föl, hogy az emberi lénynek miért nincs egy közös, egyesített érzékszerve,¹³ *Értekezés a nyelv eredetéről* (1772) című művében viszont már arra hajlott, hogy ez mégis lehetséges: „Miképp függ össze a látás és a hallás, a szín és a szó, az illat és a hang? [...] Gondolkodó *sensorium commune* vagyunk [...] Tele vagyunk a legkülönbébb érzetek effajta összefonódásával...”¹⁴ Ha minden szó egyszerre több érzéknek ad hangot, akkor a névadás nem lehet önkényes, a tárgyak, színek, alakok stb. neve nem lehet tetszőleges, ellenkezőleg az ember természetével „a nyelvnek silány, üres önkénységből eredő kitalálása”.¹⁵ Herder fittyet hányt Locke nevezetes ellenérvére, amely így hangzik: ha „bizonyos tagolt hangok és bizonyos ideák között” természetes kapcsolat volna, „akkor az embereknek csak egyetlenegy nyelvük volna”.¹⁶

A FOTIZMA ÉS TÁRSAI

Azt a tételt, hogy a szavak jelentése nem önkényes, egyetlen lépés választja el attól az állítástól, hogy a hangok szemantizálhatók.¹⁷ A fotizmak – a magánhangzók kiejtését kísérő látási érzetek – története nem Arthur Rimbaud *Magánhangzók (Voyelles)*, 1871) című szonettjével kezdődött. August Wilhelm Schlegel 1794-ben a metrikáról szóló írásában a magánhangzók színskáláját (*Vokalfarbenleiter*) állította fel: A – vörös (roth), O – bíbor (purpurn), I – azúrkék (himmelblau), U – ibolyakék (dunkelblau).¹⁸ P. Dombi Erzsébet táblázatokba foglalva (angol, francia, magyar, német, román, svéd nyelvre vonatkozó elemzések alapján) tette szemléletessé, hogy „még az ugyanazon nyelv magánhangzóira megállapított színmegfelelések sincsenek összhangban egymással”.¹⁹ Rimbaud, akinek versében az A fekete (noir), az O kék (bleu) és az I vörös (rouge), nem az érzékek egyesítését tekintette elsődleges feladatának: „Költő akarok lenni, és azon dolgozom, hogy *látnokká* tegyem magam. A Költő azzal válik látnokká, hogy hosszú, roppant, meggondolt munkával *összezavarja összes érzékeit*.”²⁰ Mások az érzetek ösz-

szekapcsolásával egyfajta *Gesamtkunst*-ot hirdettek meg. Babits Mihály 1909-ben az illatok hangversenyéről ábrándozott, egy „illatversenyteremről”, amelyben egy „odorikus zeneművet” adnának elő.²¹ Alekszandr Nyikolajevics Szkrjabin 1910-ben komponálta *Promethée (Le Poème du Feu)* című zenekari művét. A hangok és fények szimfóniáját 1911-ben mutatták be Moszkvában, de az előírásai szerint megépített fénybillentyűzettel (*clavier à lumières*) először 1915-ben a New York-i Carnegie Hallban adták elő. Vaszilij Kandinszkij 1912-ben megjelent művészetelméleti tanulmányában úgy hangszerelte a színeket, mintha komponista volna, nem festő: „Zenei szempontból a halványkék szín a fuvalához, a kék a csellóhoz, a kék sötétebb árnyalatai a nagybőgő hangjaihoz, az ünnepélyes mélykék szín pedig az orgona mélyzengésű basszusához hasonlítható.”²²

A SZINESZTÉZIA NEM TRÉFADOLOG

Több mint másfél évszázaddal Charles Baudelaire érzéki tapasztalatnak álcázott programja – „egy-másba csendül a szín és a hang s az illat” (*Kapcsolatok*, 1857) – után a szinesztézia elektronikus népi divatja minden képzeletet fölülmúl. Sokan a világ megismerésének a szokványostól eltérő útját vélik ily módon megtalálni, és a forrás megjelölése nélkül minduntalan Vladimir Nabokovot idézik a „színes hallásról” (*Szólj, emlékeztél!*, 1966). Az érzékek kevergetésével való bíbelődés azonban nem mindig volt ilyen veszélytelen foglalatosság. Az 1849-ben Pesten született zsidó orvos, újságíró, Südfeld Simon Miksa 1892–1893-ban Max Nordau néven Berlinben megjelentetett *Entartung* című kétkötetes művében a századvég elfajzott művészetét ostromozta. A *fin de siècle* nem kis részben az ő sikerkönyvének hatására vált egyszerű, becsületes időhatározóból kóroktani diagnózisnak álcázott esztétikai megbélyegzéssé. Mesterét, Cesare Lombrosót követve azt gondolta, hogy a művészet elkorcsosulása a művészek elkorcsosulására vezethető vissza. A francia szimbolistákról úgy vélekedett, hogy „a maguk színes hallásával a fúrókagylók és az osztrigák elkülönületlen érzéki tapasztalásának szintjére akarják lealacsonyítani az embert”.²³

Zavarba ejtő elmélettörténeti adalék, hogy Max Nordau, a cionista mozgalom egyik alapítója előlegezte meg a hivatalos nemzetiszocialista propaganda egyik alapfogalmát. *Entartete Kunst* címmel 1937–1938-ban vándorkiállítás járta a Harmadik Birodalom nagyobb városait, hogy kellőképpen elrettentse a derék német tárlatlátogatókat. Azok a városlakók pedig, akik nem mentek el a kiállításra, a köztereken nézhették végig, hogyan raknak máglyát az „elfajzott művészek” könyveiből, képeiből, kottáiból. Jerzy Stempowski 1948-ban a meglepődni már semmin sem képes ember hűvös eleganciájával állapította meg, mire vezet, ha a pedagógiát felcserélik a zootechnikával: „A karakterológia tudósai, amennyire tőlük tellett, megpróbálták a megfelelő vágányra terelni a mézszárlást és kialakítani e tömeges sebészeti beavatkozás tudományos előfeltevéseit. Így például elkülönítették a tanult német ember számára különösen visszataszító és pusztulásra érett S-típust, melyet könnyű felismerni a rá jellemző szinesztéziás képességekről, azaz a vizuális és audiális benyomások összekapcsolásának képességéről.”²⁴

Kocsány Piroska írja az *Alakzatlexikon* idevágó szócikkében: „A jelenség egyaránt tárgya az érzékelést vizsgáló lélektannak és orvostudománynak, a jelentéssel foglalkozó nyelvtudománynak, illetve a szóképekkel foglalkozó retorikának és stilisztikának.”²⁵ A szinesztéziát merőben retorikai-stilisztikai alakzatként tárgyalom, de nem foglalkozok állást abban a kérdésben, hogy hová sorolandó a szóképek meglehetősen kusza rendszerében. A magyar és nemzetközi kutatás állásáról újabban Szántó Bíborka tájékoztatott hitelt érdemlően.²⁶ Egyetlen írásra hívom fel a figyelmet, Joseph M. Williams csaknem feledésbe merült tanulmányára. A 2008-ban elhunyt amerikai nyelvész az angol (és a japán) melléknevek szinesztéziás jelentésváltozásának történetét követte nyomon. Táblázatba foglalta, mikor kapcsolódtak egymáshoz először a különböző érzéki területekhez tartozó szavak, és megmutatta, hogy a szavak közvetítette „érzéki modalitások” kapcsolódásai szabályos mintázatokat rajzolnak ki. Az érzékkeveredésről készített ábrája egyszerre családfa és térkép.²⁷ Diakrón elemeket tartalmazó történeti szemantikáját legutóbb a római egyetem professzora, Maria Catricalà fejlesztette tovább.²⁸ A következő lapokon mindössze két dologra vállalkozom: 1. zömmel magyar nyelvű példákkal szemléltetem, hogy a *csend* szó az érzékkeveredés minden egyes típusában felbukkan; 2. megpróbálok magyarázatot találni arra, hogy miből fakad a *csend* szó szokatlanul erős szinesztéziás termékenysége.

ALKALMAZOTT KOMBINATORIKA

Első hallásra vonakodnék elismerni, hogy a *kerek, kemény, sárga* melléknevek a *csend* megfelelő és találó jelzői lehetnek. Ám József Attila – a „völgy kerek csöndje” (*Téli éjszaka*, 1932) –, Orbán Ottó – „Kalapácsok kemény csendje” (*Menedék*, 1962) – és Kosztolányi Dezső – „Piros levéltől vérző venyigék. / A sárga csöndben lázas vallomások” (*Negyven pillanatkép*, 15. *Októberi táj*, 1935) – azon nyomban rám cáfol. A *kerek, kemény* és *sárga csend* szinesztézia, mert ezekben a szóképekben egymástól különböző érzéki területek kapcsolódnak össze. Weöres Sándor *Variációk* (1979) című versében azt vette számba, hányféleképpen kapcsolódhat egymáshoz négy érzéki terület (hang, illat, íz, szín), ha csak kéttagú érzettársítást enged meg, és a kapcsolódás sorrendjét is fontosnak tartja. A kombinatorikában járatosak azt mondanák, hogy a költő négy elem másodosztályú, ismétlés nélküli variációját akarta megadni, amiből megjósolható, hogy ha minden sorba egy-egy lehetséges kapcsolatot vett fel, akkor a versnek tizenkét sora van: „a hangok illata / az illatok íze / az ízek színe // a színek hangja / a hangok íze / az ízek illata // az illatok színe / a színek íze / az ízek hangja // a hangok színe / a színek illata / az illatok hangja”

Ha ötödik érzéki területként a tapintást is versbe szedte volna (*a hangok tapintása, a tapintás hangja*), akkor öt elem másodosztályú, ismétlés nélküli variációját tartalmazná a kombinatorikai költemény, amely – változatlan feltételek mellett – húsz sorból állna. Ullmann István 1951-ben a glasgow-i egyetem tanáráként áttekinthetően csoportosította az érzéki területek keveredésének lehetséges eseteit. Megoldása a nemzetgazdaság ágazatközi jószág- vagy szolgáltatásáramlását szemléltető input–output táblázatokra emlékeztet. Az orosz származású amerikai közgazdász, Wassily Leontief az input–output elemzést egy három ágazatból álló gazdaság példájával szemléltette.²⁹ A sorok a kibocsátást (termelést), az oszlopok a felhasználást (fogyasztást) mutatják. A mezőgazdaság sorából kiderül, hogy az adott évben előállított 100 zsák terményből hány maradt a mezőgazdaságban (önfogyasztás), hány került az iparba, és hány fedezte a háztartások szükségletét. A mezőgazdaság oszlopa pedig azt mutatja, hogy a 100 zsák termény előállításához hány egységet használt fel terményből (önfogyasztás), ipari termékből (vászon, méterben) és a háztartások munkájából (munkaidő, évben). Az ágazatközi jószágáramlást bemutató táblázat törzsrésze kilenc (3×3) mezőből áll, és számadatokat tartalmaz.

Fogyasztó Termelő	Mezőgazdaság	Ipar	Háztartás
Mezőgazdaság	25	20	55
Ipar	14	6	30
Háztartás	80	180	40

A szinesztézia jelensége kvadratikus (n×n-es) mátrixokkal szemléltethető, amelyekben a sorok és az oszlopok száma megegyezik. Ullmann István egy 6×6-os mátrixot szerkesztett, hogy bemutassa John Keats költői műveiben az érzékek keveredésének gyakoriságát. A sorokban azok az esetek szerepelnek, amelyeket egy adott érzéki terület ad át egy másiknak, míg az oszlopokban azok az esetek, amelyek egy másik érzéki területről kerültek ide. Két magyar példa erre: Nádas Péter elbeszélésében – „látom a hangokat!” (*Szerelem*, 1971) – a látás a képadó, a hallás a képfogadó, míg a Wei Wu Wei zenekar *Csendsziget* című 1993-as dalában – „hallgatom tekinteted” (dalszöveg: Somogyi Ferenc) – a hallás a képadó, a látás a képfogadó. A táblázatban szereplő számok azt mutatják, hogy az angol romantikus költő hányszor élt verseiben a szinesztézia egyes típusaival.³⁰ A nemzetgazdaságtannal vonható távoli párhuzam azonban itt véget is ér, mert a Leontief-féle modellben megjelenő önfogyasztás a szinesztézia esetében nem értelmezhető.

	Tapintás	Hőérzet	Ízlelés	Szaglás	Hallás	Látás
Tapintás	–	1	0	2	39	14
Hőérzet	2	–	0	1	5	11
Ízlelés	1	1	–	1	17	16
Szaglás	2	0	1	–	2	5
Hallás	0	0	0	0	–	12
Látás	6	2	1	0	31	–

A táblázat tanulmányozásakor azonnal szembeötlik, hogy a bal felső sarkot a jobb alsó sarokkal összekötő mezőkben számértékek helyett vonalak találhatók. A négyzetes mátrixok diagonálisát (főátlóját) azok az elemek alkotják, amelyeknek a sor- és oszlopindexe megegyezik. E mezők forrás- és céltartománya – vagy másképpen: a képet adó és a képet fogadó szemantikai mező – ugyanahhoz az érzéki területhez tartozik, vagyis nem értelmezhetők szinesztéziaként.³¹ A „látva lássanak” (Ady Endre, *Sem utódja, sem boldog őse...*, 1909), a „vak fény” (Babits Mihály, *Búcsú a nyárilaktól*, 1936) és a „csupa-keserű íztelenség” (Berda József, *Valaki kinevetett...*, 1928) a példa erre. A főátló elemeinek száma megegyezik a négyzetmátrix rendjével, 6-tal, ami ez esetben a táblázatba felvett érzéki területek száma. Ullmann 6×6-os mátrixa 36 mezőt tartalmaz, de ebből le kell vonni 6-ot, mert a főátló mezőibe sorolható elemek nem értelmezhetők szinesztéziaként. Eredményül 30-at kapunk. S valóban, hat elem másodosztályú, ismétlés nélküli variációinak száma: 30. (A két számot – 36 és 30 – gyakran felcserélik.)

ÁLSZINESZTÉZIA

A mátrix a kételemű (bináris) szinesztézia válfajainak gyakoriságát mutatja John Keats költői műveiben, az ábrázolásmód a kettőnél több elemű szinesztézia megragadására voltaképpen alkalmatlan, holott számos esetben ennél több érzéki terület fonódik össze. Örkény István mottóként idézett hasonlatában például a látás, a tapintás és a hallás: „Itt olyan sötét, simogató csönd van, mint a fekete bársony.” Bár kételemű kapcsolat, még sincs helye az érzékek mátrixában Vörösmarty Mihály – „barna gondok” (*Csongor és Tünde*, V. 1831) –, Tóth Árpád – „férfigondok barna fedélzetén” (*Lomha gályán*, 1915) – vagy Juhász Gyula – „fehér remények” (*Fehér éjszakák*, 1910) – szóképének. A választékosabb mindennapi nyelvben használt *csípős idő* és *hideg közöny*, *keserű sors* és *sötét jövő* is ilyen. Ullmann István ezeket a szóképeket nevezte álszinesztéziának (*pseudo-synaesthesia*), mert egy érzetet leíró szó nem egy másik érzetet leíró szóval, hanem egy érzést vagy elvont fogalmat kifejező szóval alkot közös szintagmát.³² Furcsa, de néha még egy álszinesztéziáról is kiderülhet, hogy nem igazi, például akkor, ha egy lelki folyamat jellemzésére egy nem létező szín hivatott. A francia népmesében a boldogság időszínű madár (*un oiseau couleur du temps*).³³ A *színtelen zöld idea* oximoron is az álszinesztézia határait feszegeti. Noam Chomsky híres mondata azt példázza, hogy a grammatikailag kifogástalan mondatok is lehetnek teljesen értelmetlenek: „A színtelen zöld ideák dühösen alszanak.”³⁴

SZINTAXIS ÉS KONTRÁRIUM

A szinesztézia aszerint is vizsgálható (akár az érzékkeveredés egyes típusain belül is), hogy milyen szintaktikai kapcsolatban jelenik meg. Olyan példákat választottam, amelyekben a *csend* is érintett. A magyar nyelvben a jelzős szerkezet a leggyakoribb megjelenési formája: „Hűvös, homályos csend,

amely a halálra emlékeztet” (Tersánszky Józsi Jenő, *Csöndes emberek*, 1910). A jelző összetett szóként önmagában is alkothat képzettársítást: „csend-ízű tér” (Keszthelyi György, *Gordiusz éjjeli csomója*, 2010); „a falról a lepkecsönd rebben” (Bella István, *Kollégium*, 1956) – lepke: ’könnyű’. Az értelmezős szerkezet is gyakori: „Megöl a csend, ez a fehér lepel...” (Ady Endre, *A fehér csönd*, 1906); „Oh én fehér sírboltom, tiszta csönd!...” (Kosztolányi Dezső, *Csönd*, 1907); „Csönd... csönd... Isten követje, nemes arany jelenség” (Tóth Árpád, *Evokáció egy csillaghoz*, 1910). Előfordulhat névszói állítmányi szerkezetben: „a csönd fölötté világnagy lilium” (Csoóri Sándor, *Falusi délután*, 1957); „Kifakult csönd vagyok” (Poór K. Zsigmond, *Nehézkesen*, 1970). Igei állítmányi szerkezetben sem ritka: „Szemet a csönd nyitogat / fület a csönd nyitogat / száját a csönd nyitogat” (Csorba Győző, *A csönd*, 1972); „Már fénylik a csönd, édesem, este van, bontsd fel az ágyat” (Bella István, *Dal*, 1969). Sokszor hosszabb-rövidebb szövegbe ágyazva, más színesztetikus képekkel társul: „Munkámban legfőbb testvérem a csönd volt: azon terültem el pihenni, mint vízírózsa a tón. S nyugodtam a nagy azúr íve alatt: a tompa csend nyomása alatt, mely lassan zizzenni s káprázni kezdett” (Gelléri Andor Endre, *Vándorlás*, 1930).

Arisztotelész az egyes érzéki területeket skálaként fogta fel, amelynek két szélső pólusa között ellentét feszül, a halmaz köztes elemei pedig a két szélsőtől való távolságuk arányával határozhatók meg: „Az érzékelés valamennyi tárgyában megvan a kontrárius ellentétesség: a színben a fehér és a fekete, az ízben az édes és a keserű. Az érzékelés valamennyi egyéb tárgyában is kontráriumok a legszélsők.”³⁵ Az antonim párok ugyanabba a szemantikai mezőbe tartoznak, és egyetlen (vagy néhány) jegy megléte vagy hiánya különbözteti meg őket egymástól. Izajás próféta így hirdette jövővendülésében Izrael és Júda összeomlását: „Jaj azoknak, akik a rosszat jónak mondják, és a jót rossznak. Akik a sötétséget világosságnak teszik meg, s a világosságot sötétségnek, ami keserű, azt édesnek, az édeset meg keserűnek” (Iz 5,21). Az egyes érzéki területek két csoportba sorolhatók aszerint, hogy a szélső pólusaikat kifejező fogalmak milyen logikai viszonyban állnak egymással. A fényérzékelés és a hallás esetében ez a kapcsolat kontradiktórius, míg a színérzékelés, a szaglás, az ízlelés, a tapintás és a hőérzékelés esetében kontrárius ellentétként írható le. A *sötétség* és a *világosság*, illetve a *csend* és a *zaj* ellentétes jelentésű szópárok, predikatív kifejezésként két komplementer részalmazra osztják a tárgyalási univerzumot, nem húzódik közöttük senki földje.³⁶ A *csend van a szobában*, illetve a *zaj van a szobában* állítások egymás tagadásai, ha az egyik igaz, akkor a másik hamis, és hamisak sem lehetnek egyszerre.

Az antonímia szűk értelemben vett fogalma John Lyons és Alan Cruse munkássága nyomán honosodott meg a szószemantikában,³⁷ a nyelvészek a kontrárius ellentéteket kifejező szópárokat nevezik így. Legjellegzetesebb példányaik a fokozható melléknevek, mint amilyen a *kemény–puha*, *éles–tompá*, *hideg–meleg* ellentétpár. Közös jellegzetességük, hogy nem osztják maradéktalanul két részre a szóban forgó konceptuális teret, a skála két végpontja között számos fokozat képzelhető el. A senki földjét gyakran szemléltetik a *meleg* és a *hideg* között elterülő *langyos* jelentéstartományával: *A leves sem nem hideg, sem nem meleg*. A *hideg* és a *meleg* antonim jelentésviszonyt testesít meg, ami egyirányú implikációval fejezhető ki. Abból, hogy *a leves meleg*, következik, hogy *a leves nem hideg*, de abból, hogy *a leves nem hideg*, nem következik, hogy *a leves meleg*, mert langyos is lehet.³⁸

NEGATÍV SZINESZTÉZIA

A látás és a hallás esetében beszélhetünk az inger hiányáról, vak sötétségről vagy süket csendről, de a térbeli érintkezésen alapuló tapintás területén nincs ehhez fogható – tapintható „tapintatlanság” nem létezik. Legfeljebb a semmibe markolunk. A Bauhausban tanító Moholy-Nagy László a húszas évek végén arra törekedett, hogy a hallgatók megismerjék az anyagok természetét. A kurzusok tapintási gyakorlatokkal kezdődtek, tanítványaival szemléltető-bemutató eszközöket készítettek. Walter Kaminski például egy forgatható korongot, Rudolf Marwitz pedig egy forgatható hengert szerkesztett.³⁹ A henger palástjára, illetve a korong felületére – durvasági sorrendben: a lágy se-lyemtől a karcos csiszolópapírig – különböző anyagokból kivágott darabokat erősítettek. Aki a hengert vagy a korongot forgatta, érzékletes fogalmat alkothatott a tapintásról. A tapintási tapasztalatot példázó tapintásnak a kiindulópontja azonban nem „nulla”, mint például a táskarádió hangerő-szabályzó gombjának.

A csend mint akusztikai jelenség a hallás fennhatósága alá tartozik, de másként, mint az emberi szó, a kutyaugatás vagy egy vonósnégyes. A csend sajátos tapasztalat. Még egy érzékei teljes birtokában lévő, ép, egészséges, ifjú ember sem hallhatja a csendet, pusztán azt tudatosítja előbb vagy utóbb, hogy nem hall semmit. Fónagy Iván negatív szinesztéziának nevezte azt a jelenséget, amelyre az a jellemző, hogy az egymással vegyülő érzéki területek közül legalább az egyiket negatív pólusa, az inger hiánya képviseli.⁴⁰ Ilyen például a híres ószövegségi hely. Az Úr így szólt Mózeshez, amikor a kilencedik csapással sújtotta Egyiptomot: „Nyújtsd ki a kezedet az ég felé, és olyan sötétség borítja el az egész országot, hogy meg lehet tapogatni” (Kiv 10,21). Dante művében a nőstény farkas olyan vidékre űzte a költőt, „ahol a nap hallgat” (*Isteni színjáték*, 1320 k.), Szabó Lőrinc költeményében „néma fény” szerepel (*Szun Vu Kung lázadása*, 1935). A csendet tartalmazó szinesztéziás szóképek egytől egyig negatív szinesztéziák, mert a hallás esetében a csend az inger hiánya. A csenddel vagy hallgatással kapcsolatban két olyan szemantikai mező van, ahol kettős megfosztottság, kölcsönös priváció is előfordulhat. Az egyikben képadó – „néma sötétség” (Hunyady Sándor, *Katasztrófa*, 1930) –, a másikkban képfogadó: „vak csöndben” (Babits Mihály, *A titkos szél*, [Úti emlék] 1930).

ALAPSZÍNNEVEK

Két amerikai tudós, Brent Berlin antropológus és Paul Kay nyelvész 1969-ben megjelent, immáron klasszikus munkája nyomán az alapszínnevek – lexikalizálódásuk, illetve hierarchiájuk sorrendjébe állítva – a következők: I. *fehér–fekete* // II. *piros* // III. *sárga, zöld* vagy IV. *zöld, sárga* // V. *kék* // VI. *bar-na* // VII. *lila, rózsaszín, narancssárga, szürke*.⁴¹ A szerzők nem kevesebbet állítanak, mint hogy az alapszínnevek – nem tévesztendő össze a színelméletek alapszíneivel, amelyeket többnyire a kiegészítő vagy komplementer színekkel állítanak szembe⁴² – ebben a sorrendben válnak valamely nyelv szókincsének részévé, mégpedig hierarchikusan, azaz – az első stádiumot leszámítva – az adott nyelvet beszélők csak akkor léphetnek fel egy következő lépcsőfokra, ha az előzőre már fel léptek. Evolúciós tipológiájuk kizárja az „ugrást”, de a kezdeti lépések után – a vasutasok szóhasználatával – elágazást, majd becsatlakozást (III., IV.), sőt váltóparkot (VII.), majd ismételt becsatlakozást is megenged. Talán meglepő, de a világ nyelveinek döntő többsége nem halad végig ezen az úton, hanem „megreked” valamelyik fokon. A nyelvek történeti alakulását leíró egyetemes szabályszerűség alapján minden nyelvben lexikalizálódott legalább két alapszínnev. Ha a terepmunkát végző antropológus a megfigyelt embercsoport tagjainak beszélgetéséből először a 'kék' jelentésű szót jegyezte fel, akkor biztos lehet abban, hogy – a 'fehér' és a 'fekete' mellett – a 'sárga', 'zöld', 'piros' jelentésű szavak is szerepelnek nyelvükben.

Ez az egyszerre leíró és történeti osztályozás a matrjoska babával szemléltethető. A festett orosz fajáték eredetileg csak nőalakot ábrázolt. A legnagyobb baba egy kisebb babát rejt magában, az pedig egy még kisebbet, és így tovább. Az antropológus nem azt vizsgálja, hová tart a nyelv, hanem azt rögzíti, hol tart éppen, és e történeti szabályszerűség ismeretében elkészíti a „matrjoska röntgenfelvételét”. A szerzők nem rejtették véka alá, hogy a színek lexikalizálódási sorrendjéről vallott nézeteikre termékenyítően hatott Roman Jakobson és Morris Halle 1956-ban megjelent könyve, amelyben a gyermek fonológiai rendszerének fejlődéséről alkotott elméletüket fejtették ki.⁴³ Az univerzálék e típusát implikatív univerzálénak nevezik. Az alapszínnevek esetében is többlépcsős, de egyirányú implikációs univerzáléről van szó, mert minden egyes lépcsőfok implikálja az összes előzőt, de egyikük sem implikálja a következőt.

Berlin és Kay szerint egy színnevet akkor tekinthetünk alapszínnévnek, ha eleget tesz négy feltételnek: 1. Monolexémikus, azaz egyetlen szótövet tartalmaz, mint például a *sárga*; a magyarban nem alapszínnev a *narancssárga* és a *rózsaszín*. 2. Nem szolgálhat egy másik szín árnyalatának kifejezésére, mint például a *drapp*. 3. Alkalmazási köre nem korlátozódhat szűk körre, mint például a *szőke* (hajra és vízre). 4. Széles körben ismertnek kell lennie; a szerzők ellenpéldája: *A rozsdá színe a nénikém öreg Chevrolet gépkocsiján*.⁴⁴ A megjelenése óta eltelt csaknem ötven esztendőben az elméletnek számtalan bírálója akadt. Anna Wierzbicka, az Ausztráliában élő lengyel származású nyelvész már tanulmánya címében – *Why there are no 'colour universals' in language and thought* (2008) – kétségbe vonta e teória életrevalóságát. A csend és a színnevek kapcsolatát vizsgálva azonban ez a tipológia pusztán az elemzést segítő eszköz, érvényességét nem firtatom.

Az érzékek piacának harsány csereberéje Babits Mihályt is megihlette, versének címéül egy törlömszett kapitalista kifejezést választott: *Free Trade* (1924). Az érzékek adásvételének nemzetgazdasági hasonlatát összhangzattanként, keserű harmóniaként fogta fel. A költő a trianoni békediktátum meghozatala után, a nagy hirtelen határvárossá lett Esztergomban úgy vélekedett, hogy legalább az érzékek kereskedelme legyen szabad és határtalan: „Ilyeneknek nincs ör, se sorompó.” Szinesztéziára mozgósított: „Komoly édes dombok muzsikája! Szerthe / hang, szín, zamát, illat, simogatás verte / muzsika! Öt érzék ezer muzsikája!”

Az érzékek nyüzsgő piacán a *csend* is becsülettel ad-vesz, ami a színeket illeti, csaknem mindegyikkel élénk metaforikus forgalmat bonyolít, és nem csak az alapszínnevekkel köt üzletet. Somlyó Zoltán *Kukoricahaj* című verse valós és képzetes érintkezések láncolata. A réten „Szeptember szőkesége száll”. A dolgok között „szőkeszín szavak” teremtenek érintkezésen alapuló oksági kapcsolatot: „szőke kazlak”, „szőke haj”, „szőke kukoricahaj”. Annak rendje s módja szerint érintett egy asszonyszemély is: „A szőke haj, a szőke vont / szívemre szőke pántot...” A költő megtapasztalta „a szőkeségnek mámorát”, amely „megszőkít minden rútat”. Szívében „szőke rend van”. Mindent megsimít, ami szőke, mert: „A kaszált, sima réteken, / oly szőke, szőke csend van.”

SZÍNÉRZÉKELES

Az alapszínnevekkel kezdem az elemzést. A *fehér* és a *fekete csend* meglehetősen gyakori szókapcsolat. A *fehér csend* kifejezést leggyakrabban akkor használják, ha frissen esett hó borítja a mezőt – „Milyen fehér csöndesség ez!” (Babits Mihály, *Halavány téli rajz*, 1925) – vagy az éjszakai utcákat, néha akkor is, ha „a tél perel a nyárral”, és „puhán szítál a ragyogás akár a hó. / Csend van. Fehér csend” (Orbán Ottó, *Tűnődő nyár*, 1960). Jack London elbeszélése a messzi Északon játszódik: „A természet sok fogással meg tudja győzni az embert végességéről [...], de a legszörnyűbb, a legdermesztőbb a fehér csend roppant mozdulatlansága” (*A fehér csend*, 1899). A karjalai harcokról beszámoló Atti egyszerre több érzéki területet – maró hideget, vakító fényt és tompa zajtalanságot – kapcsol össze egyetlen szóképpben: „S ebben a fagyfehér csendben kellett harcolni fától fáig...” (Mészöly Miklós, *A kitelepítő-osztagnál*, 1988). A *White Noise Black Silence*, a Dark Tranquillity szerzeménye (*Damage Done*, 2002) kevésbé félelmetes, dallamos metálzene (*melodic death metal*), amelyet többek között ez a svéd együttes honosított meg a kilencvenes évek elején. A *Black Silence* nevet vette fel egy utrechti metálzenekar, és az egykori Non-Stop együttes dalának címe is *Fekete csend*. Orbán Ottó *A haldokló beszéde* (1960) című versében a testén megépült „fekete csöndről” írt, amikor „már [...] se hús se csont”. Csáth Géza végzetes novellájának címe is *Fekete csönd* (1905). A hírlapírók is gyakran használják a *fekete csend* kifejezést, a Zsaru Magazin még címben is, amikor egy város vagy ország gyászba borulásáról, a fekete zászló felvonásáról tudósítanak.

Weöres Sándor versében a csönd *piros* – „Néhány halk szó röppen. / Duzzadt piros csönd” (*Négy kis rajz*, 3. 1944–1947) –, Petri Györgynél már *vörös*: „A kályhában megomló / szén / vörös csendje” (*Valahol megvan*, 1989). Kosztolányi Dezső *sárga* csöndet emleget, Dsida Jenő versében „kék és sárga csend” szerepel (*Mint lázas kisfiú...*, 1938), Juhász Ferenc hosszú költeményének már a címe is *Zöld csönd* (1993), illetve *A zöld csönd-szívre függő pokol-viszály* (1994). Tolnai Ottó így emlékezett vissza kamaszkora egyik nyarára, amikor reggelenként a barackosból jövet a foci pályán „halként úszkáltak” a zöldben: „Zöld csönd volt. Isteni zöld teste volt a csöndnek a világoskék ég alatt. A zöldben mostuk a lábunkat, a zöldet haraptuk. Nincs kizárva, hét és nyolc között van egy-két pillanat, amikor a harmat és a fű és a klorofill és a smaragd barack között megszűnik a határ. Csak zöld van. A zöld” (*Most majd én vezetgetlek tégedet*, 1987).

Ha az ajkunkba mélyesztjük a fogunkat, ajkunk elkékül, beszélni sem tudunk, legfeljebb a fogunk között szűrjük át a szót, többnyire szitkot. A fájdalmas érintkezés okozta elkékülés olykor poétikai érintkezés is, metonímia: „Ajakba / kékül a csend” (Kovács András Ferenc, *Ikrek hava*, 1988). Juhász Gyula *Stanzák* (1916) című versében – „Kék csönd, te légy már harcaimnak ára, / Hol a galamb és az öröm lebeg” –, illetve Kassák Lajos *Angyalföld* (1929) című regényében a *kék csend* egyaránt az ég helyett áll: „S talán ez a kék csönd őt is megnyugtathá, visszaengedné önmagához.” Sík Sándor versében viszont (*Kék csend*, 1948) már egyszerre kapcsolódik a vízhez, az éghez és a belső megnyugváshoz: „Kék víz ideleln, / Kék ég odafönn / Kék csend a szivemben”

A *kék csend* szókapcsolatot az utazási irodák is előszeretettel használják, ha adriai vagy égei-tengeri útjaikat reklámozzák, összekapcsolva az ég és a tenger kékjét, ahogyan a szemhatáron valóban egymásba is mosódnak. Lesznai Anna versében (*Sötétben, mélyen...*, 1909) a *barna csend* a mindig megújuló, termékeny földre utal: „Övé a földnek lomha álma, / Kelyhében úszik barna csend.” S hasonlóképpen a természetre, a fákra utal a 2009-ben elhunyt Sulyok Vincénél (*A szögesdrót cölöpjein túl*, 1957). Szülőhazájából szökve, már az akkori Jugoszláv Föderatív Népköztársaságban, Eszéken vetette papírra: „Kirajzolja, mint öröket a tájék / a partfokokra barnacsendű fáit.” Szilágyi István regényében nem a természet, hanem élettelen tárgyak, öreg bútorok csendje az, ami „örökbarna” (*Kő hull apadó kútba*, 1975). Bánhidi Lajos kilencéves volt 1945-ben, amikor a szövetségesek az utolsó bombát dobták le Tatabányára. Légnyomást kapott, megsüketült. *Csend* (1981) című versében írja, hogy otthona „a barna láthatár”: „Milyen a csend? – csak én tudom / barna színe van.”

Az esetek zömében a szókép hasonlóságon alapul – nem érintkezésen, szomszédságon nyugszik, mint Weöres Sándor és Kovács András Ferenc versében –, ezért használtam a semleges „valami helyett áll”, „kapcsolódik valamihez”, „utal valamire” kifejezéseket. *Vörös csend* – a tűz, a kályhában parázsló szén; *sárga csönd* – őszi lombok; *zöld csönd* – a rengeteg erdő, illetve a gyümölcsös, a liget üde zöldje; *kék csönd* – az ég szelíd kékje, illetve a vízé és a megnyugvásé is. E szóképek forrásvidékén ott munkálnak az elemek: a tűz, a víz, a levegő és a föld. Minden elemnek rendre megvan a maga csendszín-megfelelője: tűz (vörös, de lehet piros is), víz (kék, de lehet zöld is), levegő (kék), föld (barna). Empedoklész „beszélt elsőként anyag formájában négy úgynevezett elemről...”⁴⁵ *A természetről* című művének első tankölteményében az elemeket először istenneveken említette: Zeusz (tűz), Nészisz (víz), Héra (levegő), Aidóneusz (föld).⁴⁶ Azt állította, hogy a világban „mindennek négy gyökere” van, vagyis minden ebből a négy elemből tevődik össze: „Mert egyetértésben kötődnek mindennek a saját részeikhez, / a napfény, a föld, az égbolt meg a tenger, / ami csak belőlük messzire űzve a halandókban létezik.”⁴⁷

Birtalan Ferenc *Lila* versében (1991) minden lila: „Lila csönd, / lila ég, / lila este.” A manapság divatos elektronikus zene is kimondottan vonzódik a lilához. A német előadó – az egyszemélyes *dark ambient project* –, Apoptose 2007-ben *Violet Silence* című szerzeményével aratott sikert. A színnevek lépcsőfokain felfelé lépkedve egyre nehezebb példákat találni. Juhász Ferenc *A tékozló ország* (1954) című eposzában egy helyütt „rózsaszín-csőnd” szerepel. Jessica Brooklyn honlapján (ahogy ő nevezi: Csodaországában), az *Álmatlan hajnalok* című írásában narancssárga a csend. Hizsnyai Zoltán triptichonjában (*Nyár-Ősz-Tél / Sör-Bor-Pálinka*, 1999) pedig a sörital bódító hatásának, kétségtelen előnyeinek és vitatható hátrányainak gondos számbavételekor, a vers elején (I. *Présburgi ser-leg*) kétszer is feltűnik a *szürke csönd*, másodjára egy ürgén: „az ürgén szürke csönd”.

ARANY ÉS EZÜST

Az alapszínnevek mellett, valahol a főnevek és a melléknevek határán ott vannak még az anyagnév-ből – *arany*, *ezüst*, (esetleg) *gyémánt* – lett színnevek. (A *rózsaszín* és a *narancssárga* sokban hasonló: a virág, illetve a gyümölcs neve egyben szín jelölésére is szolgál.) 1914 októberében Nadányi Zoltán keserűen írta *Háború* című versében, hogy szüreti vigasság helyett „vasbogár bűg véres tereken”, s talán „Csak álom volt az aranycsend, a béke”. Szergej Jeszenyin (*Nézd az ostoba szerencsét!*, 1918) a tó tükrén lenyugvó Napot köszöntötte így: „Üdvözlégy, te csönd! Arany csönd!” 1964-ben a Four Seasons egy kislemez B oldalára játszotta fel a *Silence is Golden* című dalt. Az átütő sikert azonban a Tremeloes együttes felvétele aratta, amely 1967. május 18-tól három héten át vezette az angol listát, és aranylemez lett. Harmincnégy év múlva az alternatív rockzenét játszó Garbage énekesnője, Shirley Manson énekelt lemezre egy dalt ugyanezzel a címmel. A sportújságírók a magyar vízilabda-válogatott olimpiai szereplésével kapcsolatban emlegettek csaknem negyed századon át – 1976 (Montreal) és 2000 (Sydney) között – *aranycsend*et.

Szilágyi Domokos versciklusában (*Éjjel, régi temetőben*, 1956) a Hold, „a Tejút bölcs rendőre” a felelős azért, hogy „A csönd / ezüstitengerként / mindent elönt”. Zalán Tibor költészete valóságos ezüstmánya. *Ezüst szarkofág* (*Mostan Babits Mihályról álmodom*, 2008) című versében, önállóan vagy szóösszetételben, ötvenháromszor szerepel az *ezüst*. Ezüst itt minden: az egek, a havak, a felhők,

a szavak, az angyal. A saját versét kifigurázó „Így írtok én”-ben pedig így bolondozik: „Ezüst csönd ül királyuk homlokán.” Szabó Lőrinc varázslatos *Tücsökzenéje* ezekkel a szavakkal végződik: „s ott játszik tovább, ezüstcsöndü fény, / a pók sokszögű tündérlemezén” (VII. 370. *Holdfogyatkozás*, 1957). A költő egy árvíz gyermekkori emlékét is megörökítette versfűzésében. Az Ipoly előtötte a réteket. A kisfiú tutaja az árból kifogott ajtó, azzal járja a legelőt, amely most éppen „fény-tó” (III. 73. *Tutajon*, 1947): „kék nyárban, mely szikrázott, lobogott, / gyémánt csöndben, mely körülcsobogott”.

Az előbbi példákban tetten érhető a kettős szófajúság: az *arany* és előkelő társai hol főnevek, hol melléknévek. Az *aranycsend* szóösszetétel a vízilabda-válogatottal kapcsolatban – éppúgy, mint például a *szélcsend* – valaminek a hiányát jelenti. Nadányi Zoltán nem rejtette véka alá, hogy az *aranycsend* szóösszetételben az *arany* előtag nem anyagnévi jelző, mint például az *aranygyűrű* esetében. Átvitt értelemben inkább minőséget jelez: 'szép, ragyogó'; a *csend* pedig: 'örökre letűnt béke-idő'. Jeszenyin versében viszont már egyértelműen melléknév az *arany*: 'aranyló, aranyban fürdő'. A *hallgatni arany* (*beszélni ezüst*) közmondás jelentése elszakad a mondást alkotó szavak jelentésétől: 'a hallgatás hasznosabb, mint a beszéd'.⁴⁸

A *csend*del azonban nemcsak az egyes színnevek, hanem a *szín* szóból – ha úgy tetszik: magából a nemfogalomból – képzett *színes* melléknév is alkothat szóképet. Az édesanyját elsirató Mécs László (*Búcsúztató*, 1943) a *szívétől* és *szívtelenül*, illetve a *színes* és *színtelen*, *kong[ó]* *csend* szembeállításával érzékeltette fájdalmát: „amíg otthon várt remegve / a szívétől színes csend! /.../ itthon elszíntelenedtem / szívtelenül kong a csend”. Az Erdélyből elszármazott Derzsi Sándor versében a *csend* nemcsak színes, hanem hangos is: „A csend színes, hangos csoda” (*A csend*, 1971). Az olasz filmrendező, Michelangelo Antonioni 2006 őszén *Színes csend* (*Il silenzio a colori*) címmel állította ki absztrakt festményeit Rómában, Hadrianus császár templomában (Piazza di Pietra). Az egykori Romantic együttes (a zenekar vezetője Gáspár Győző, azaz Győzike volt) énekesnője, Kunovics Katica 2008-ban szólólemezt jelentetett meg (*Bárcsak lennék*). A címadó dal refrénjének egyik sora így hangzik: „Színes csend a szürke zajban én.” Juhász Gyula szonettjében az ősz, „A méla piktor bús nótát füttyöl / És néha megborzong e tarka csendben” (*Tájkép*, 1924).

FÉNY ÉS ALAK

A látáson belül – másodlagos érzetként – gyakran egymástól külön tárgyalják a fény- és színérzékelést. A *csend* nemcsak színes, hanem fényes vagy sötét is lehet. Weöres Sándor szavai – „csönd fénye [...] fény csöndje” (*Dob és tánc*, 1962) – határozzák meg azt a skálát, amelynek szélső pontjai is kijelölhetők. Pilinszky János filmvázlatában így következnek egymásra a képek: „VAKÍTÓ csend. Az újonnan jött foglyok raportja a női láger udvarán” (*Rekviem*, 1961). Áprily Lajos ezekkel a szavakkal búcsúzott a ravatalnál: „Sugaras csenedet / mért árnyékolja búcsuzó beszéd?” (*Virág helyett*, 1941). Szabó Lőrinc a gyászról írta: „A fekete ég kibőgi magát, / s utána ragyog a csend” (*Farkasrét*, I. 1932). Jékely Zoltán szép sorai is ideillenek a Holdról, a „kék magasság kihalt csillagáról”: „Rajta a nemlét gyöngyházfényű csendje” (*A Holdhoz – tán utólszor*, 1937). Pilinszky János költeményében – „Fésülködöl a fényes csendben.” (*Félmúlt*, 1958) – és Raffai Sarolta versében – „a csönd [...] egyre fényesebb” (*Fénylő csendben*, 1975) – is fénylik a csend. Cholnoky László regényében viszont „sápadt” (*Kisértetek*, 1926), Poór K. Zsigmond önmeghatározása pedig így hangzik: „Kifakult csönd vagyok” (*Nehézkesen*, 1970). Tersánszky Józsi Jenő „homályos csendről” (*Csöndes emberek*, 1910) beszélt, Zalán Tibor a halálról tűnődve vetette papírra: „A végtelen sötét csendjében jártam már” (*Kopszohiladészi elégiák*, 3. 1996).

A látáson belül harmadik alkategóriaként az alakérzékelés is elkülönítendő.⁴⁹ A térbeli alak látható és sokszor tapintható. Egy korong vagy egy asztal kerek voltáról tapintással (sötétben) és látással (világosban) egyaránt meggyőződhetünk, de egy völgy kerek voltáról kézzel már aligha. Senki sem tesz ilyet, vagy ha mégis, félnótásnak tartják. Nem véletlen, hogy Sebastian Brant *A bolondok hajóján* (1494) annak is helyet szorítana, aki megpróbálná kézzel mérni a hegyeket, a Péliót vagy az Alpokat. A „völgy kerek csöndje” (József Attila, *Téli éjszaka*, 1932), „a csend gömbjének túl-fala” (Kormos István, *Citerázó asszonyok*, 1953), „gömbölyű csöndem” (Weöres Sándor, *Négy korál*, IV. 1968) és a „kockacsend” (Pilinszky János, *Ravensbrücki passió*, 1959) egyaránt olyan színesztézia, amely az alaklátást (esetleg tapintást) és a hallási inger hiányát kapcsolja össze. „Szögletes csend

a lelke mindennek” – írta valaki a minap egy laptopról. A tesztelő azt értette a kifejezésen, hogy a szóban forgó szögletes készülék a halk ventilátornak köszönhetően szokatlanul csendes.

SZAGLÁS ÉS ÍZLELÉS

A szaglásérzetek kifejezésekor a nyelvhasználó szűk szókészletből válogathat: *jó* vagy *rossz szagú*, azaz *illatos* vagy *bűdös*. Az *illatos* a kellemes, a *szagos* a kellemetlen szagok jelentésudvarát sajátította ki magának. Tamási Áron regényében „Illatos csend volt mindenfelé, s az erdők úgyszólván lombosok már” (*Magyar rózsafa*, 1941), Hajnal Gábor versében „rigófűtlyel átszőtt / illatos nyári csönd” (*Naptalan napok*, 1973–1976) szerepel. Bars Sári a népi demokrácia hamis idilljét festette meg a vészterhes időkben. Amikor Fehérné, a boldog mama, elégedett SZTK-tag egészséges gyermekével a karján távozott a törökszentmiklósi szülőotthonból, már alkonyodott: „Odakint a lombok alatt halk méhzsongással muzsikál az akácillatú csend...” (*A második műszak*, 1959). Batta György azt ismételtette versében, hogy „Csend van, balzsamos csend” (*Az új iskola*, 1961). Szántó Piroska egy régi erdélyi utazás, esti pizstrángsütés emlékét idézte fel: „Sűrű, jó szagú csönd van és kobaltkék éjszaka” (*Kisbárány*, 1994). Darvasi László prózájában „Szúrós szagú csönd lett, éhes kutyák lihegtek a bozótosban” (*Virágzabálók*, 2007). Bogdán József, a verselő törökkanizsai plébános „kátrányszagú csöndben” (*Délelőtt, délután, este*, 2000) költötte el vacsoráját a parókián, Mándy Iván elbeszélésében pedig áporodott, dohos (*A gyerek*, 1949) a csönd. Nádas Péter drámájában „még a lámpaoszlopok is rettenetes csendet ontottak magukból, és ez a töméntelen, ez a mérhetetlen mennyiségű csend megült az ágakon, az égen, de még mindig jött, jött ki a sötét kapualjakból, a csatornák nyílásából, és siessünk megjegyezni, hogy ez volt a bűdös csend, a nagy bűdös csend...” (*Temetés*, 1980). Ám nem csak a csendnek lehet valamilyen szaga, valami másnak is lehet csendszaga. Csepregi János *Reggel* (2008) című haikujában „csendszagú ködben / a foszló álmokra hull / pergő vakolat”.

Arisztotelész az ízek hét fajtáját különböztette meg, bár – sok fejtörést okozva ezzel az elemzőknek – felsorolásában nyolcat említett: édes, olajos, csípős, savanykás, savanyú, fanyar, sós, keserű.⁵⁰ A 20. század elejére az ízek listája négyre csökkent: édes, savanyú, sós, keserű. Hans Henning egy tetraéder segítségével szemléltette kapcsolatukat, a háromszög alapú gúla négy csúcsának a négy alapíz felel meg.⁵¹ A *csend* azonban nemcsak az alapízeket kifejező mellékevekkel vegyül, hanem azokkal is, amelyek az ízek gúlájában nem szerepelnek csúcsként. „Ünnepélyes, lankasztó, édes csend” volt a bokrok között, amikor Tóth Mari és Noszty Feri a rókakaland után végül felkerekedett (Mikszáth Kálmán: *A Noszty fiú esete Tóth Marival*, 1906). A csend Baka Istvánnál savanyú (*Vasárnap délután*, 1980), Varga Imrénél (*az alany ha tárgytalan*, 2004) sós, Sulyok Vince pedig 1956 decemberében „keserű csendű téli kertekről” írt *Falun* című versében. Hamvas Béla valósággal elkényeztette a csend és ízlelés kapcsolatával foglalkozókat: „az eredeti létezés kininnél keserűbb csendje” mellett ott van még „a gulyás és a pörkölt csendje”, „az édes és a savanyú bor csendje” és „az őszibarackbefőtt csendje” is (*Karnevál*, 1951). József Attila költeményében „savanykás csönd tölti szánkat” (*Végül*, 1926/1930), Cholnoky László regényében a barátok közé „fanyar” (*Kísértetek*, 1926) csend furakodott. Nagy Gábor *Caorlei töprengések (etűdök)* című versfüzérének egyik darabjában „fűszeres csend” (5. *Vihar előtti csend*, 2010), Greccó Krisztián regényében pedig még „csípősebb csönd” (*Megyek utánad*, 2014) szerepel. Úgy látszik, a csendnek bármilyen íze lehet, olykor viszont valami másnak van csendíze: „nyári csók / csend-ízű éji dallama” (Varga Nóra, *Nyársirató*, 2008). Az *ízű* sokszor jelenti azt, hogy ‘olyan, mintha, de nem az’. Közismert példa erre a narancsízű cukorka vagy a citromízű szörp. Az *ízes* jelentése viszont ‘finom, zamatos’. Kovai Lőrinc történelmi regényében a bájitalokat kotyvasztó csillagjós, Riego Montez (Regulus Montanus) távozása után XIV. Lajos a kitárt ablak előtt állt: „Mély, tiszta, ízes tavaszi csend volt” (*A végzet tenyerén*, 1973).

TAPINTÁS

A tapintáson belül a felület- és hőérzékelést szokták különválasztani. Ilyetén tapasztalatainkat gyakran fejezzük ki mértéket jelölő mellékevek segítségével, amelyek antonim párokba rendezhetők: *kemény–puha*, *éles–tompá*, *sűrű–híg*, illetve *hideg–meleg*. Kiefer Ferenc meghatározása szerint:

„Az antonim melléknevek ugyanazt a dimenziót azonosítják, de ennek a dimenziónak ellentétes értékeit jelölik.”⁵² A csenddel kapcsolatban a felületérzékelésre is találni példákat. A csend olykor kemény, mint a Párizsban élő Papp Tibor regényében: „Az Anna presszóban a távolbalátó-adást [az első kísérleti televízióadást] várók halk moraját egyszer csak kemény csend váltotta fel” (*Olívér könyve*, 2004). Kálnoky László versében „A puha csendben megkásásodott az / éj...” (*Elégia*, III. 1939). Zsolnai Hédi *Nagykörút* című slágerét az ötvenes évek végén füttyörézték: „Nagykörút, néked adok ma randevút, / Ha az utcazaj elpihen, / S az esti széllel Budáról átoson a lágy csend” (Hajdú Júlia és Romhányi József szerzeménye).

Bársonyos is lehet, mint Kerékgyártó István pikareszk regényében: „Már a szivarnál tartottam, Melanie és a bárónő áfonyalikórt szopogattak, bársonyos csönd telepedett a nappalira...” (*Trüffel Melán avagy egy kalandor élete*, 2009). Vagy selymes, mint Rainer Maria Rilke költeményében (*A csend*, 1902): „Moccanok épp csak – a selymes csendben...” Csorba Győző versében a gyöngye lány „magánya sima csöndjében puha / álmokat dajkált a gyönyörű / szerelemről” (*Amor Sanctus*, I. 1959). „Éles csend utána” – mondatta Esterházy Péter nőíró alteregójával, Csokonai Lilivel (*Tizenhét hattyúk*, 1987). Fekete István pap hőse sok-sok év után lépett be ismét az ismerős könyvtárszobába, ahol „tompá csend volt, csak az öreg könyvek sóhajtottak néha, és szű percegett valahol a fában” (*Kísértés*, 1941). Berda József arról számolt be, milyen egy öreglegény szobája késő este: „Csak a tompa csendet érzed” (*Gyertya mellett*, 1949).

A *sűrű csend* viszonylag gyakori, a *híg csend* rendkívül ritka. Márai Sándor írja útirajzában az átkelésről, amikor a hajó már angol felségvizeken haladt: „Körös-körül híg csönd, üresség, az elemek színtelen közönye” (*Napnyugati órjárat*, 1936). Mindez arra utal, hogy a *sűrű-híg* antonima a csenddel kapcsolatban féloldalas. József Attila *Holt vidék* (1932) című tájversében „Sűrű csönd ropog a havas mezőben”; a hiányos hipallagé harmadik szerkezeti elemét, alighanem a csizmát, a költő nem említi, pedig bizonyára az ropog a hóban. (Nádasdy Ádám viszont feltehetően magas szárú cipőt viselt: „Voltak száraz helyek, aztán bokáig / cuppogó csend megint.” *Két kemény este*, 2012.) A *sűrű csend* sok mindent érzékeltethet. Sokszor kapcsolódik a testi szerelemhez, mint Lesznai Anna – „A sűrű csend nyaldosta testünk” (*Búcsú*, 1910) – vagy Kassák Lajos – „A sűrű csöndben volt szeretőim szemei ragyognak” (*Megállt az óra*, 1962) – versében. Legtöbbször mégis annak nyomatékossítására szolgál, hogy feszélyező csend, hosszan tartó szünet állt be a beszélgetésben, mint Juhász Ferenc *A Sántha család* (1950) című termelőlőszövegkezesi eposzában: „Juli néni meg a sűrűsödő csendben, / készült már kitörni háborogva-zengve!” A fagyos éjszakában portyázó halál közeledtét is kifejezheti, mint Jékely Zoltán költeményében: „egy percre sűrű csend / lesz” (*Első kutyám emlékére*, 1933). A rossz előérzetnek is metaforikus foglalatja lehet, gyakran tájleírássá kibomló látomásként. Pilinszky János *Éjféle fürdés* (1943, eredeti címe: *Éjjel a tavon*) című költeményében az ismeretlen víz alatti világba vetítette szorongását: „Mert lenn hináros rét lobog, / alant a kagylók boldogok, / szívük remegve tölti meg / a fénnel érő sűrű csend.”

Ami a hőérzékelést illeti, a csenddel kapcsolatban is a *hideg-meleg* antonim pár egyeduralma jellemző. Balla Zsófia *Téli ablak* (2010) című verse számvetés, az elmúlás higgadt tudomásulvétele: „Éjszakámban egy nyitva égő / ablak: hideg csend, kék szegélykő.” A hideg csend a halálhoz is kapcsolódik: „Az ágy irányából mozdulatlan, hideg csend áradt felé” (Tormay Cécile: *Emberek a kövek között*, 1911). Füst Milán 1921 novemberében *Az elmúlás kórusa* című verseskötetének előszavában (*Egy lélek története*) keserűen állapította meg: „Ma már nem tudok verset írni.” Emelt fővel vetett számot lírája elapadásával, amit „hideg csendnek” nevezett. A *fagyos* és *dermesztő csend* gyakoribb, mint a *hideg*. Karácsony Benő posztumusz művének hőse, Felméri Kázmér idegenkedett „a város fagyos csendjétől” (*A megnyugvás ösvényein*, 1946). Amikor pedig fent a Hargitán Ábel és az apja nem mertek belépni a fenyődeszkákból összeeszkábált kis házba: „A csend dermesztő volt, csak a macska nyávogott fel kis szünetekkel a hátunk megett” (Tamási Áron: *Ábel a rengetegben*, 1932). A *hideg*, *fagyos*, *dermesztő csend* állandósult szókapcsolatok, az újságok szalagcímeiben is gyakran feltűnnek: *Hideg csend fogadta a bankelnök javaslatát; Tavaly nyáron Szegeden megtört a fagyos csend; Dermedt csend a forintpiacon*. A kapcsolatok megszűnését vagy kiüresedését is gyakran társítják a hidegség érzetével. A hideg csendek rendszerint a beszélgetést némítják el, sokszor pedig a kínos hallgatás vagy a fásult közös magány következményei: „Vagy már szavak sincsenek. A háziak csak ülnek egymással szemben. Rég nem látogatnak senkit. Rég nem látogatja őket senki. Ülnek egymással szemben. Kihűlt konyhában, kihűlt csendben” (Mándy Iván: *A szicíliai*, 1983). A *hideg-meleg*

skálán köztes helyet foglal el a meglehetősen ritka *hűvös*, illetve *langyos csend*. Lesznai Anna *Hazatérés* (1946) című versében „Tornác kövén hűvös csend”, Radnóti Miklós költeményében „neszekkel teljes, langyos csönd ölel” (*Tajtékos ég*, 1940).

A másik véglet az ájult, forró csend, amely sokszor valóban az eszméletvesztést megelőző vagy követő forróságra, közvetve a halálra utal. Bodor Ádám regényében olvashatjuk: „Amint a lajtosok, a kavicsosok után elszáll a por, egyszer csak elbődülnek a szamarak, a falak közé forró csend ereszkedik. Ilyenkor itt mindenki elájul, ez itt a rémület, a halál órája a Paltin lejtői alatt” (*Verhovina madarai*, 2011). Kedves színtere a padlás: „A fülledt és forró csend belepte ezt a különös mézszínen vibráló és tikkasztó színpadot, melynek a tetőszerkezet ácsolt vára adta a háttér-díszletet” (Takáts Gyula: *Egy flóbertpuska története*, 1967). A mondatban keveredik a hőfok (*forró*) és a páratartalom (*fülledt*), illetve a forróság okozta bágyadság (*tikkasztó*). A *szegény kisgyermek panasza*inak egyik bácskai életképében is rekkenő a hőség. Délután két óra van, mégis minden – „a sárgára pörkölt nyári kert”, a haldokló, „sápadt rózsafák”, az „ablakokban kókádó virág” – és mindenki – öreganyó, a márványaljzatra nyelvét lógató kutya – a forróságtól megváltó éjszakát várja. Mindenütt: „Tikkadt, tompa csend” (Kosztolányi Dezső: *Künn a sárgára pörkölt nyári kertben*, 1910). Az okozat (tikkadt) áll az ok (hőség) helyett.

A forróság a szerelemnek is forrástartománya: A SZERELEM MELEGSÉG, illetve A SZERELEM TÚZ. A fogalmi metaforához kapcsolódó nyelvi kifejezésként a *meleg* vagy *forró csend* a szavak nélküli, perzselő testi érintésnek, illetve az arra való vágyódásnak is velejárója. Marsall László *Első szerelem* (1970) című szabad versében ez áll: „Sosem felejttem: forró dübörgő csönd.” Horváth Livia költeményének egyik sora így hangzik: „Forró csend karjába vesz” (*Lecsukott szemmel*, 2009). A testi szerelem néma forrósága színekkel is összekapcsolódhat: „Arany és lángfehér a csend” (Orbán Ottó: *Csók*, 1960). Füst Milán elbeszélésében Dániel bíró így emlékezett vissza arra, mi történt éppen harminc esztendeje a régi krakkói zsinagógában: „az elfogódott, meleg csendben, – valaki egyszerre csak hozzásímúlt – s felnézett rá hű szemeivel...” (*Dániel bíró*, 1920). 1948 őszén a fiatal, szöke segédápolónőt, Angi Verát három hónapos pártiskolára küldték. Amikor a deres pálya mellett a nagy testű, őszülő pártfunkcionárius, Traján Anna átkarolta a síró Angi Verát, akit arcon talált a kemény röplabda, „Kis forró csönd” támadt (Vérsi Endre: *Angi Vera*, 1977).

POLISZÉMIA, ANTONÍMIA, ENANTIOSZÉMIA

A *csendre* a szinesztézia minden lehetséges esetében számos példát találtam. Nem minden szó ilyen kezes. P. Dombi Erzsébet gyűjtötte ki fáradtságos munkával a Nyugat lírikusainak műveiből azokat a szavakat, amelyek a szóképek sűrűjében fűvel-fával összeállnak.⁵³ A *csend* is közéjük tartozik. A listába szedett szavak mindegyike az alapszókinszhez tartozik, a 42 szóból 26 egy szótagos, 14 két szótagból áll, és mindössze 2 tevődik össze háromból. A magyar szinesztézia aranykorában is toronymagasan kiemelkedő látás mögött a hallás a második leggyakoribb érzéki terület: *csend*, *dal*, *halk*, *hang*, *néma*, *szó*, *zene*. Jóllehet a listába szedett szavak túlnyomó többsége egy ellentétpár egyik tagja – a *hang* és *szó* (vagy akár a *dal* és *zene*) egyaránt a *csend* antonim párjának tekinthető –, formálisan mégis mindegyik jelöletlen (a *csend* tartozik ide, nem a *zajTALANSág*). Egy magyarul tanuló diák magából a *csend* szóból nem következtethet arra, hogy ez a hangsor valaminek a hiányára utal. Alan Cruse a valaminek a hiányát kifejező szavakat nevezte természetes negatívumoknak,⁵⁴ a *csend* társaságában mindenképpen ilyen az *árnyék*, *éj*, *éjszaka*, *hideg*, *néma* és *seb*. Az inger teljes hiányáról csak a látás és a hallás esetében lehet szó. A *vak sötétség* és a *süket csend* ezért erős kifejezések. A *csend* és leghűségesebb társai – *vak*, *néma*, *sötét(ség)*, *éjszaka*, *árnyék* – egyértelműen privatív szavak, valamitől való megfosztottságot fejeznek ki. (Mi egyebet jegyezne fel, aki a Sátán birodalmának jószágait próbálná számba venni?) A nagyváradi születésű Reuven Tsur, a tel-avivi egyetem professor emeritusa hívta fel a figyelmet arra, hogy „az íz-, a szag-, a hang- és a vizuális észlelési módok közül a szín- és fényészlelet Gestalt, azaz alak nélküli, ún. anyagtalan és formamentes észlelet”.⁵⁵ Megállapítása fokozottan érvényes a negatív észleletekre, a *csendre* és a *sötétségre*. Mivel egyiknek sincs anyaga, alakja vagy szerkezete, szinte kötöttségek nélkül kapcsolódhatnak más érzéki területről származó szavakhoz.

A *csend* szó poliszém. A külvilág állapotaként zajtalanságot jelent, lelkiállapotként pedig többnyire békességet, lelki nyugalmat. Ritkaságnak számít, ha a két jelentés egymás mellett jelenik meg. Weöres Sándor írta *Két csönd* (1979) című versében egy lejtőn álló erdei házról: „Az ajtajában összeér / A külső csend s a belső.” Füst Milán is egyetlen, rövid mondatba foglalta a kettőt: „Most csend van a fülemben és a szívemben” (*Denevérek*, 1946). Ha a külső, akusztikus értelemben felfogott *csend* vegyül más érzéki területekről származó szavakkal, mint Kassák Lajos versében – „süket szurokban ül a télutói csönd” (*Most mi vagyunk az Idő és Tér éber csőszei: katonák!*, 1915) –, akkor negatív színesztéziáról van szó, ha pedig a belső, lelkiállapotként felfogott *csend* vegyül más érzéki területekről származó szavakkal, mint Orbán Ottó versében – „ragyogó csend van bennem mint minden dolgok legelején” (*Vázlat a fiatalságról*, 1960) –, akkor álszínesztéziáról. Meglehetősen gyakori, hogy az összetett költői képekben egymásba fonódik színesztézia és álszínesztézia. Tóth Árpád *Esti sugárkoszorú* (1923) című költeményét ebből a szempontból is sokan elemezték. Az érzékletek és gondolatok keveredésének alkonyati varázslatában a csend és az illat előbb a ragyogás kíséretében tűnik fel a színen, majd álszínesztéziaként ismét a fénnel teremt kapcsolatot: „Titkok illata / Fénylett hajadban s béke égi csendje”.⁵⁶ Van, amikor a *csend* egyértelműen a külvilág állapotára utal. Fekete István elbeszélésében a fiatal erdész „Benézett a templomajtón. Kongó, fekete csend tátozott...” (*Alkony*, 1941). És van, amikor egyértelműen lelkiállapotot fejez ki: „E csönd, e béke: ez itten a csúc” (Reményik Sándor, *Add a kezéd*, 1920).

A külvilág csendes vagy zajos volta és a lélek békessége vagy békétlensége négyféleképpen kapcsolódhat össze. Mivel a fülsiketítő zaj okozta, mardosó lelki nyugtalanság jelensége nem ide tartozik, csak három eset marad. Ide tartozik, de külön tárgyalást érdemel az a nehezen elsajátítható képesség, hogy a szerzeteseket és a jógikat még a legnagyobb zaj sem zavarja meg a meditációban vagy a relaxációban. A *csend* szó színesztéziával összefonódó poliszémiájának vizsgálatakor két eset mérvadó. Az, amikor a külvilág csendje lelki megnyugvást okoz, illetve az, amikor azt a külvilág csendje sem hozza el. A jellegzetes esetek szikár pontatlansággal kegyelmi adományként vagy kínzó hiányként ragadhatók meg. A *csend* szóval jellemezhető lelkiállapotok tehát a külső csend megléte esetén két szélső típust testesíthetnek meg. Szokatlan, hogy nem antonim párról van szó, mint amilyen a *hideg–meleg*, hanem egyetlen szó játszik kettős szerepet. A szószemantikában ezt a jelenséget nevezik enantioszémiának, a magyarban legismertebb példája az ellentétes értelmű *kölcsönöz* ige: 'kölcsönad', avagy 'kölcsönkér'. Mivel a csendnek nincs sem anyaga, sem alakja, sem szerkezete, a *csend* szó poliszémiája nem alapulhat hasonlóságon. A *csend* metonimikusan motivált poliszémia.⁵⁷ A *csend* 'zajtalanság' és 'lelki béke' jelentése egyaránt természetes negatívum, és gyakorta megesik, hogy a külső csend lelki nyugalmat eredményez: „S talán ez a kék csönd őt is megnyugtatná, visszaengedné önmagához” (Kassák Lajos: *Angyalföld*, 1929). Sík Sándor napsütötte vízpartot idéző soraiban – „Kék víz idelenn, / Kék ég odafönn / Kék csend a szívemben” – a kék csend már a lelki béke meglétére utal. A *csend* szó makacsul ellenszegül a színesztézia–álszínesztézia fogalmi megkülönböztetésnek, mert egyszerre utalhat zajtalanságra és lelki békére. (Poliszém szavakkal alkotott szóképekben nem ritka az efféle paradoxon.) Arra az esetre pedig, amikor a külvilág csendje sem hoz lelki megnyugvást, a gyász, a szerelmi csalódás vagy a világfájdalom a jellegzetes példa: „Csak ez a csend, e tespedt ájulat rossz / Csendje ne volna!” (Tóth Árpád, *Jöjj, vihar!*, 1911.) A kapcsolat ekkor éppen a fordítottja, nem kauzalitásról van szó, hanem projekcióról: a nyugtalanító érzések kivetítéséről. Azt, hogy a *csend–zaj* ellentét burkolt értékelést is tartalmaz, jól szemlélteti, hogy nem beszélünk *csendszennyezésről* és *zajháborításról*, csak *csendháborításról* és *zajszenyezésről*.

JEGYZETEK

¹ ARISZTOTELÉSZ, *A lélek = Lélefilozófiai írások*, Európa, Budapest, 1988, (420a) 85.

² Vö. Alfred VULPIAN, *Leçons sur la physiologie générale et comparée du système nerveux*, Gerner-Baillière, Paris, 1866, 464. k. Lásd még Jamie WARD, *Where have we been? Where are we going?* = Julia SIMNER – Edward M. HUBBARD (eds), *The Oxford Handbook of Synesthesia*, Oxford University Press, Oxford, 2013, 1024.

³ ARISZTOTELÉSZ, *Metaphysica*, Logos, Budapest, MCMXCII [1992]. I. (A1) 980a26.

- ⁴ ARISZTOTELÉSZ, *Az érzékelés és tárgyai = Lélekfilozófiai... i. m.*, (449a) 206.
- ⁵ Vö. Dr. SATTLER Jenő, *Arisztotelész műveinek orvostörténeti vonatkozásai*, Orvostörténeti Közlemények, 62–63, 1971, 83. – Sir David Ross hívta fel a figyelmet arra, hogy Arisztotelész fejtegetése a közös érzékről – Platón *Kharmidész*e mellett – az öntudattal foglalkozó legrégebbi szöveg az európai filozófiában. Vö. Sir David Ross, *Arisztotelész* (1923), Osiris, Budapest, 1996, 184.
- ⁶ KOCZISZKY Éva, *Hölderlin. Költészet a sötét Nap fényénél*, Századvég, Budapest, 1994, 221.
- ⁷ Vö. GERÉBY György, *A tudás fénye*, Café Babel, 1997/3, 20. skk.
- ⁸ JOHN LOCKE, *Értekezés az emberi értelemről* (1690), Akadémiai, Budapest, 1979, II, 32. és 33.
- ⁹ LUDWIG WITTGENSTEIN, *Észrevételek* (1914–1951), Atlantisz, Budapest, 1995, 119. (Kertész Imre fordítását egy helyen megváltoztattam.)
- ¹⁰ Vö. ALBERT WELLEK, *Das Doppelempfinden im abendländischen Altertum und Mittelalter*, Archiv für die gesamte Psychologie, 1931, 120–166.; STEPHEN ULLMANN, *The Principles of Semantics* (1951), Basil Blackwell – Jackson, Son & Co., Oxford–Glasgow, 1957, 268. skk.; P. DOMBI Erzsébet, *Öt érzék ezer muzsikája. A színesztétia a Nyugat lírájában*, Kriterion, Bukarest, 1974, 19. skk.
- ¹¹ JOHANN GOTTFRIED HERDER, *Értekezés a nyelv eredetéről* (1772) = *Értekezések, levelek*, Európa, Budapest, 1983, 255.
- ¹² *Uo.*, 246. (kiemelés tőlem)
- ¹³ Vö. UŐ, *Kritische Wälder oder Betrachtungen über die Wissenschaft und Kunst des Schönen* (1846) = Herder und die Anthropologie der Aufklärung. II. Carl Hanser Verlag, München–Wien, 1987, 90.
- ¹⁴ UŐ, *Értekezés... i. m.*, 242.
- ¹⁵ *Uo.*, 241.
- ¹⁶ LOCKE, *i. m.*, II. 12.
- ¹⁷ TRIMBERGI Hugó bambergi iskolamester 1300 körül írott, *Renner* (Hírnök) című tankölteményében az ábécé egyes betűihez kapcsolt meghatározott jelentést. Vö. ALFRED LIEDE, *Dichtung als Spiel. Studien zur Unnsinnpoesie an den Grenzen der Sprache* (1963), Walter de Gruyter, Berlin–New York, 1992, 2. 224–225.
- ¹⁸ Vö. AUGUST WILHELM SCHLEGEL, *Betrachtungen über Metrik* (1794) = EDGAR LOHNER (hrsg.): *Kritische Schriften und Briefe*, I.: *Sprache und Poetik*, Kohlhammer Verlag, Stuttgart, 1962, 199.
- ¹⁹ Vö. P. DOMBI, *i. m.*, 11. és 29.
- ²⁰ ARTHUR RIMBAUD levele Paul Demenynek Douai-be, Charleville, 1871. május 15. = *Összes költői művei*, Európa, Budapest, 1974, 282–283.
- ²¹ BABITS Mihály, *Szagokról, illatokról* (1909) = *Esszék, tanulmányok*, I. Szépirodalmi, Budapest, 1978, 55. k.
- ²² VASZILIJ KANDINSZKIJ, *A szellemiség a művészetben* (1912), Corvina, Budapest, 1987, 52.
- ²³ MAX NORDAU, *Entartung*, 1. Carl Duncker Verlag, Berlin, 1892, 274.
- ²⁴ JERZY STEMPOWSKI, *A humán tudományok mai állapotáról* (1948) = *Esszék Kasszandrának*, Orpheusz, Budapest, 1999, 137–138.
- ²⁵ KOCÁNY Piroska, *Színesztétia* = SZATHMÁRI István (főszerk.), *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*, Tinta, Budapest, 2008, 555.
- ²⁶ SZÁNTÓ Biborka, *Alternatív javaslat a színesztétia jelentéstani megközelítésére* = Magyar Nyelvjárások, 48, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2010, 157–167.
- ²⁷ JOSEPH M. WILLIAMS, *Synaesthetic Adjectives: A Possible Law of Semantic Change*, Language, 1976/2, 463.
- ²⁸ Lásd MARIA CATRICALÀ, *From Rhetoric to Cognitive Grammar: The Linguistic Research about Synaesthesia* = María José de CÓRDOBA, Dina Riccò, Sean A. DAY (eds): *Synaesthesia: Theoretical, Artistic and Scientific Foundations*, Fundación Internacional Artécittà, Granada, 2014, 228. skk.
- ²⁹ Vö. WASSILY LEONTIEF, *Input–output elemzés* (1961) = *Terv és gazdaság*, Közgazdasági és Jogi, Budapest, 1977, 19. skk.
- ³⁰ Vö. ULLMANN, *i. m.*, 281. skk.
- ³¹ *Uo.*, 281–282. A megfogalmazás megelőlegezi a kognitív metaforaelmélet két kulcsfogalmát, a cél- és forrástartományt (*source-domain*, *target-domain*).
- ³² Vö. ULLMANN, *i. m.*, 233.
- ³³ Vö. MEZEI Árpád, *Korniss Dezső. Az illuminációk* (1946) = *Elméletek és művészek. Művészettélektani kísérletek*, Gondolat, Budapest, 1984, 114. – Madame d'Aulnoy (1697) tündérmeséjében pedig „Kék madár, az idő színe” (*Oiseau Bleu, couleur du temps*). – Marcel Proust első könyve – *Les Plaisirs et les Jours* (1896) – prózakölteményeket tartalmazó ciklusának a *Les regrets – Rêveries couleur du temps*, azaz a *Panaszok – Időszínű ábrándozások* címet adta. A kifejezés jelentése alighanem 'ábrándozások a változó időben'. Vö. Kiss Sándor – SKUTTA Franciska, „Kis prózai költemények” Marcel Proust első írásai között = DOBI Edit – DOMONKOSI Ágnes – PETHŐ József (szerk.): *Stílusról, nyelvről – sokszínűen*, A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai, 91, Debrecen, 2014, 166. – Apollinaire színpadi művének címe is *Couleur du temps* (1918).
- ³⁴ NOAM CHOMSKY, *Szintaktikai struktúrák* (1957) = ANTAL László, *Modern nyelvelméleti szöveggyűjtemény*, VI/1, Tankönyvkiadó, Budapest, 1988. – Az eredeti: *Colorless green ideas sleep furiously*.
- ³⁵ ARISZTOTELÉSZ, *Az érzékelés... i. m.*, (445b) 193.
- ³⁶ Vö. D. A. CRUSE, *Lexical Semantics* (1986), Cambridge University Press, Cambridge, 1997, 199.
- ³⁷ Vö. JOHN LYONS, *Semantics* (1977), Cambridge University Press, Cambridge, London – New York – Melbourne, 1978, 1, 270. skk., CRUSE, *i. m.*, 204. skk.
- ³⁸ Vö. KIEFER Ferenc, *Jelentéselmélet* (2000), Corvina, Budapest, 2007, 29–30.
- ³⁹ Vö. MOHOLY-NAGY László, *Az anyagtól az építészetig* (1929), Corvina, Budapest, é. n. [1972], 27. és 25.
- ⁴⁰ Vö. FÓNAGY Iván, *A költői nyelvről*, Corvina, h. n. [Budapest], é. n. [1999], 154. k.
- ⁴¹ Lásd Brent BERLIN – Paul KAY, *Basic Color Terms. Their Universality and Evolution* (1969), University of California Press, Berkeley & Los Angeles, 1984, különösen a 2.2 (*The seven stages in the evolution of basic color terms*, 17–22), illetve a 2.3 (*Some typical systems*, 23–35) alfejezetet.

⁴² Lásd a következő kritikai összefoglalást: Kicsi Sándor András, *Az alapszínnevek lexikalizálásáról* (1988) = *Szószemantika*, Tinta, Budapest, 2007, 23. skk.

⁴³ Vö. BERLIN-KAY, *i. m.*, 104–105, illetve Roman JAKOBSON – Morris HALLE, *Fundamentals of Language*, Mouton & Co., The Hague, 1956, 37. Jakobson azonban már évtizedekkel korábban kidolgozta ezt a teóriát, egy 1939-ben tartott előadásából idézek: „a veláris és a palatális mássalhangzók elsajátítása feltételezi a labiális és a dentális hangok ismeretét, és a veláropalatális hangok megléte a világ bármely nyelvében a labiális és a dentális hangok egyidejű meglétét is jelenti. Ennek az összefüggésnek a sorrendjét nem lehet felcserélni.” Roman JAKOBSON, *A gyermeknyelv hangtörvényei és a fonológia* (1939) = *Hang – Jel – Vers*, Gondolat, Budapest, 1969, 79.

⁴⁴ Vö. BERLIN-KAY, *i. m.*, 5–7.

⁴⁵ ARISTOTELÉS, *Metaphysica*, I. (A4) 985a31.

⁴⁶ Vö. EMPEDOKLÉSZ, *A természetről = Görög gondolkodók 2*, Kossuth, Budapest, 1992, (B6) 18.

⁴⁷ Uo., (B22) 23.

⁴⁸ A feltehetően ókori egyiptomi eredetű közmondás számos nyelvben (angol, arab, francia, héber, holland, német, olasz, orosz stb.) megtalálható. Vö. Irina GOLUBEVA, *A csend és a hallgatás a kultúrák közti kommunikációban, avagy hallgatni valóban arany* = NAVRACSICS Judit – SZABÓ Dániel (szerk.), *A mentális folyamatok a nyelvi feldolgozásban*, Tinta, Budapest, 2012, 135.

⁴⁹ Arisztotelésznél az alakot a közös érzék érzékeli, míg például John Locke-nál az alakérzékelés nem egyéb, mint a szín határának érzékelése. Vö. FORRAI Gábor, *A jelek tana. Locke ismeretelmélete és metafizikája*, L'Harmattan, Budapest, 2005, 233. k.

⁵⁰ Vö. ARISZTOTELÉSZ, *Az érzékelés...*, *i. m.*, (442a) 180. Steiger Kornél a 425. lapon található, 29. fordítói jegyzetében a szóban forgó ízek görög nevét is megadta, mert jelentésük gyakran átfedi egymást. Arisztotelész egy másik írásában is nyolc ízt sorol fel, de nem ugyanezt a nyolcat: a savanykást a kesernyéssel cserélte fel. Vö. ARISZTOTELÉSZ, *A lélek*, (422b) 95.

⁵¹ Hans HENNING, *Der Geruch*, Johann Ambrosius Barth, Leipzig, 1916, 2 Anhang: *Die Qualitätenreihe des Geschmacks*, 516. skk. – Úgy látszik, Henning abban lelte kedvét, hogy az észlelést geometriai alakzatokkal ragadja meg, a szaglást egy prizmával (*Das Geruchsprisma*), egy háromélű hasábbal szemléltette, amelynek hat csúcса a legalapvetőbb szagokat képviselte, az összes többit pedig a csúcsoktól mért képzetes távolsággal határozta meg. Vö. HENNING, *i. m.*, 89. skk.

⁵² Kiefer, *i. m.*, 189.

⁵³ Vö. P. DOMBI, *i. m.*, 65. A témaszavak listája: *láng, nap, fény, szem, szó, szín, édes, illat, hang, szél, tűz, zene, vér, csend, csók, arany (mn), tavasz, dal, csillag, éj, köd, árnyék, halk, meleg, lágy, seb, hideg, ég, sugár, íz, kín, alkony, éjszaka, tompa, könny, fájdalom, hold, mély, táj, gyűl, néma, arany (fn)*.

⁵⁴ Vö. CRUSE, *i. m.*, 248.

⁵⁵ SZÁNTÓ B., *i. m.*, 163. Lásd még Reuven TSUR, *Literary Synaesthesia = On Metaphoring*, Israel Science Publishers, Jerusalem, 1987, 265. skk.

⁵⁶ Vö. P. DOMBI, *i. m.*, 146–147.

⁵⁷ Mégpedig pszeudorendszeres, metonimikusan motivált poliszémia. Vö. PETHŐ Gergely, *A nem rendszeres poliszémiajelenségek kognitív háttere*, Általános Nyelvészeti Tanulmányok, XXI, Akadémiai, Budapest, 2005, 144. k. és 154. k.

NEMESKÉRI ERIKA (1943) Budapest

KOSZTOLÁNCZY TIBOR – NEMESKÉRI ERIKA

Egy márványdarab

I.

„Hála és kösz[önet] előre is, jó mulatást kíván igaz barátsággal” – ekként üdvözölte Kuncz Aladár Osvát Ernőt, a Nyugat szerkesztőjét 1914. július 25-én a Bretagne-i Carantecből küldött képeslapon.¹

Kuncz Aladár gimnáziumi tanár, a Nyugat munkatársa, a francia kultúra rajongója éveken át nyaranta Franciaországba utazott, majd 1912–1913-ban egy év tanulmányi szabadságot és ösztöndíjat kapott, így egyvégtében tizennégy hónapot töltött francia földön. 1914 nyarán két hétig Párizsban tartózkodott, majd Saint Malo érintésével érkezett meg Carantecbe. Az utolsó felhőtlen Bretagne-i napokról ekként számolt be barátjának, Laczkó Géának 1914. július 20-án: „A bretonok »M. Dodi«-nak hívnak az egész faluban,² az ember úgy érzi magát, mint a legotthonosabb magyar faluban – azzal a nagy különbséggel, hogy itt van a tenger. S én annak maniákusa lettem. Színeinek, mozgásainak, örökös nyugtalanságának. Ha szép idő van, egy rongyos kis vitorlásba ülök, s úgy repülünk, a hullámok felett, mint az autón. Egy-egy egész nap ott kint, valami különösen jó – utána még e kis rongyos szobák is jólesnek, s az ember alszik, mint a bunda.”³ A levélből az is megtudható, hogy Kuncz Osváttól száz korona előleget kért különböző írásművekre (amelyekből akkor még semmi sem készült el) – a képeslappal valószínűleg a pénzt köszönte meg.

Kuncz eredetileg augusztus közepére tervezte Magyarországra való visszaérkezését. A háború hírére – augusztus első napjaiban – Párizsba utazott, ahol azzal szembesült, hogy a Monarchia konzuli szolgálata sorsára hagyta honfitársait: a francia hatóságok megkezdték a velük hadban álló országok sorköteles korú állampolgárainak internálását. A transzportot, amelybe Kunczot beosztották, augusztus 15-én marhavagonokban az Isle menti Périgueux-be irányították. Itt egy kiürített autógarázsban mintegy százötven férfit zsúfoltak össze, főként németeket és osztrákokat, illetve néhány magyart és lengyelt. A foglyok többségét október elején a Vendée megyei Noirmoutier várába, a „Fekete kolostorba” vitték.

A várépületben összesen 240 külföldit helyeztek el 40–45 fős körletekben. A foglyokra nyomasztóan hatott a tétlenség; élelmezésük silány volt, és a téli időszak beálltával a hidegtől is szenvedtek. Kéréseiket és panaszait a francia hatóságok rendre elutasították. Az internáltak ugyan levelezhettek családtagjaikkal és ismerőseikkel, csomagot és pénzt is kaphattak, mindazonáltal a cenzúra miatt az igazságot nem írhatták meg – a nekik küldött levelek sokszor elvesztek, csomagjaikat pedig megdézsmálták.

1914 novemberében a tizenhat éven aluli és a hatvan éven felüli internáltaknak engedélyezték a hazautazást, így a kiskorú Feldenczer Istvánnak is, aki korábban bátyjával együtt Párizsban szűcsnek tanult. „Feldenczert már napokkal azelőtt kezdték el varrni, toldozni-foldozni. Minden elképzelhetetlen helyre levelet rejtettek el, cipőtálpától kezdve kalapja béléséig. A kis Feldenczer aztán haza is vitt mindent ügyesen” – emlékezett Kuncz a *Fekete kolostorban*.⁴

Kuncz egy Laczkó Géának szóló levelet és néhány fényképet bízott Feldenczerre, aki a küldeményt még karácsony előtt átadta Budapesten. Az 50×10 milliméter nagyságúra harmonikaszzerűen összehajtogatott, december 12-i keltezésű levelet, amelyben Kuncz a tényekre szorítkozva ismertette addigi hányattatásait, Laczkó megőrizte, és szövegét később közreadta.⁵ Feldenczertől a Pesti Hírlap is megjelentetett egy rövid beszámolót⁶ – a cikk megfogalmazásában minden bizonnyal Laczkó Géza is közreműködött.

KOSZTOLÁNCZY TIBOR (1967) Budapest

Kuncz Aladár képeslapja Osvát Ernőnek [Carantec, 1914. július 25.] (OSZK Kézirattár, Fond 253/804.)

Kuncz Aladár és Fenyvesi József mérnök a noirmoutier-i vár 6-os körletének ablakfülkéjében

Kuncz az ablakmélyedést „dolgozószobának” használta; a *Fekete kolostor*ban berendezését ekként írta le: „Kis, mindenféle fadarabból összetákoltt asztalt tettem belé s támla nélküli, háromlábú széket.

Nagy nyomorúságomban is milyen boldogító érzés volt, amikor a kis asztalkához először ülhettem.

Előttem tinta, toll, levélpapír, könyvek!...” (l. m., 134.)

Az OSZK Kézirattárában a fénykép két példánya is fellelhető. Az An. 11 870. jelzetten őrzött kép szerepel a *Fekete kolostor* különböző kiadásaiiban, most a másik, jobb minőségű nagyítást adjuk közre Laczkó Géza hagyatékából. Ezt a képet Kuncz küldte Laczkó Gézánénak (Alice-nak), míg Laczkó naplójában olvasható, hogy egy (harmadik) nagyítást Feldenczer István vitt el Budapestre.

Nem tudjuk, ki exponálta, illetve nagyította azokat a fényképeket, amelyek a *Fekete kolostor* legtöbb kiadásában megtalálhatóak. A párizsi hatóságok is készítették fényképeket az internálótáborokról – egy ilyen látogatást Kuncz is leír, noha annak idejét 1916 elejére teszi. (l. m., 310–311.)

II.

A következő cenzúrázatlan beszámolóra már Île d'Yeu-ből adódott alkalom – a szárazföldről mintegy húsz kilométerre lévő sziget erődjébe 1916 nyarán szállították a foglyokat. A *Fekete kolostor* szerint a súlyosan beteg Riedlt – aki a műben csak vezetéknévén szerepel – 1917 októberében küldték haza Budapestre (az eset valójában az év legelején történhetett, lásd később). Riedl korábban egy párizsi szálló vezetője volt, de az internálásba már elszegényedve és tébolyultan került. „Ajánlólevelet küldtem vele Laczkó Gézához – írja Kuncz a *Fekete kolostorban* –, és vastag talpú cipőjébe két novellát szegeztem be a budapesti Nyugat számára. Riedl egyszer felkereste Laczkó Gézát, azután többé nem jelentkezett, pedig megígérte, hogy küldeményemet ki fogja bontani cipőjéből. Barátom hetek múlva érdeklődött a tömeglakáson, ahol az egykori maître d'hôtel szállást kapott. Ott azt mondták, hogy hazaérkezése után három napra meghalt. Abban a ruhában temették el, amelyet magán hordott, s a cipő is a föld alá került, amelynek talpában írásaim voltak elrejtve...”⁷

Ezzel szemben Laczkó Géza még 1917 nyarán eljuttatta Osvát Ernőhöz Kuncz küldeményét, amely Svájcban keresztül érkezett meg Magyarországra.

1917. június 26.

[Felső-Róna, 1917. június 26.]

Kedves Barátaim!

Itt küldöm Kuncz Aladárnak két művét, amelyet egy beteg internált társa a csizmája talpában csempészett Svájcba. Az írott, az novella s a végén egy hozzámmintézett levél. Igen kérek, mind a kettőt másoldtasd le s ha ki fogod adni, a korrektúrát nekem *kell* látnom egypár változtatás miatt, hogy Kuncznak kellemtelensége ne legyen ott. Az eredetieket ajánlva kérem vissza minden esetben. Korrektúrát s az eredetieket a köv.[etkező] címre küldd:

L. G.

Felső-Róna, u. p. Hegybánya
(Hont megye)

Szíves üdvözléssel

Laczkó Géza

Az *Egy márványdarab* című novella a Nyugat 1917. szeptember 16-i számában jelent meg (473–480.), majd kézirata Laczkó Géza hagyatékával az OSZK Kézirattárába került.⁸ A novella utolsó főlíráján Kuncz megrázó levele olvasható. Dokumentum, amely arról tanúskodik, hogy Kuncz miként próbált felülemelkedni nyomorúságos sorsán. A családtagjaitól és a Laczkó Gézáéktól érkező fényképek *bizonyították* számára, hogy a rabságon túli világ létezik. Néhány fogolytársával együtt szinte éjjel-nappal olvastak, főként idegen nyelvű könyveket, most magyar szépirodalmat kért. Egy rabtársa már korábban egy furcsa alakú csellót készített számára – hihette-e, hogy a frontvonalak kikerülésével a cimbalom és a tárogató is megérkezik?

A VI. kerületi (Munkácsy utcai) állami főgimnázium igazgatója, Finály Gábor fenntartotta Kuncz állását, és fizetését elküldte neki; Kunczot a családja, többek között Ödön bátyja (Dédi) is rendszeresen támogatta. A pénz a túléléshez kellett, hiszen Île d'Yeu-n már szinte állati körülmények között tartották a foglyokat. A helyüket penészes, fullasztó kazamatákban jelölték ki, ahonnan rossz időben ki sem mozdulhattak. Bűnözőkkel, kiszolgált idegenlégiósokkal laktak együtt, sokszor életük is veszélyben forgott. Takarókról, ruháról, élelem-kiegészítésről maguknak kellett gondoskodniuk. A sorsuk miatt való aggodás családtagjaikat is állandó kétségek között tartotta.

Kuncz Aladár csellójával

A regény szerint a csellót von Bergen német szobrász készítette, míg Bárczi Géza szerint a halk, zümmögő hangszer Varga Tamás műbútorasztalos munkája volt, és csak a nyakat díszítő plasztika von Bergené (BÁRCZI Géza, *Emlékek egy könyv olvasása közben*, Irodalomtörténet, 1976/1, 88–100., i. h. 93.).

Kuncz a hónapok-évek múlásával realitásérzékének elvesztésétől rettegett a legjobban; levelében is utal arra, hogy írásait nem tudja objektíven szemlélni. A *Fekete kolostorban* többször említi, hogy az olvasott művek és a külvilág között elmosódott a határ, hű olvasótársával, Németh Andorral ébren is tovább álmodták hőseik sorsát. Álomszerű az út, amely az *Egy márványdarab* című novellában az erdei házhoz és bölcs lakójához vezet. A történetek maguktól értetődőek, az élet elmúlása is fájdalom nélküli. Ugyanakkor a *meg nem faragott márványdarab* Kuncz életét, a *mindvégig* halasztott művet is jelképezi.

A csizmatalpba szegezett másik írás, a gépelt regényfejezet valószínűleg elveszett: a novellakéziraton néhány szó betűfestéke látható halványan.⁹ Nem tudjuk, mi lehetett a regény témája, címe. Laczkó sem említi máshol; az eddig ismert Kuncz-hagyatékban semmi nyoma.

[illegible]

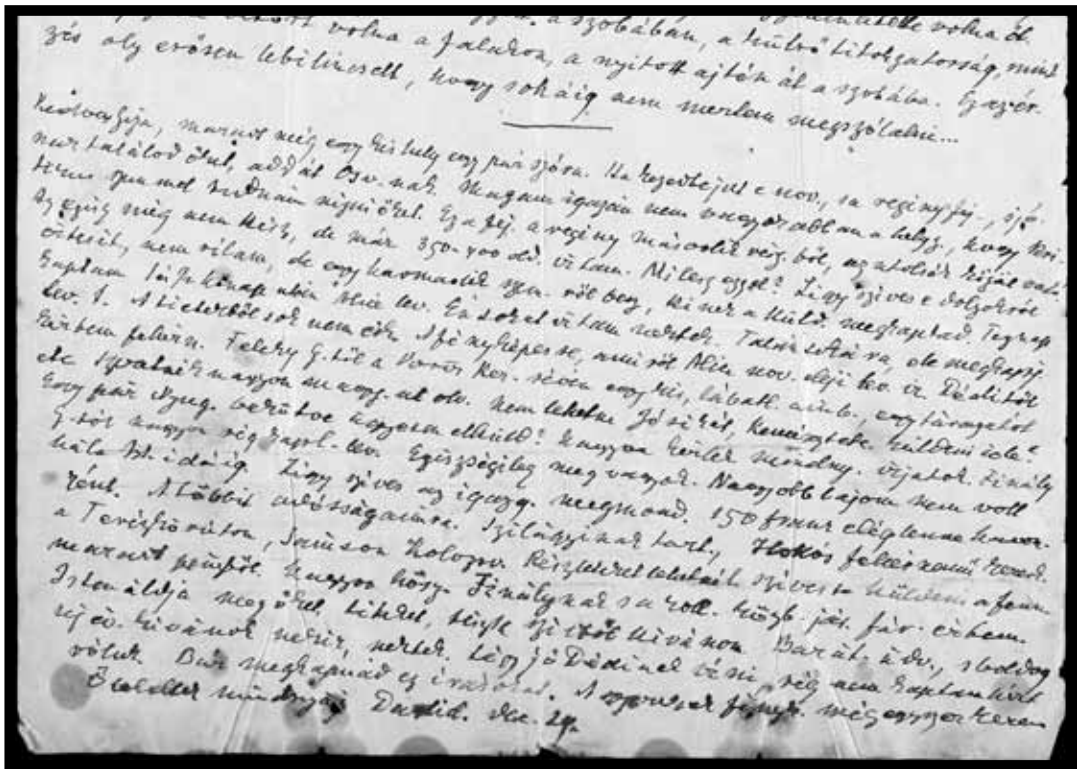
Nyom kossza under által utam, mely jól és éreztél és mertem az az új Sameter
 Ignac erdei lakára. Kossza csak egy messze, de nagy, folt volt az egész, aztán keltakodtak
 a káros fák elcsopok, a messze fenyfolt nagy került volt, mely megállt kibogát, kékes és
 biftos emberi eltekélt lártak a szél, de. A káros csatároz, goldkarsong takaró fákúdt, egytől a
 kőrepen virágokkal megrakott nagy, egyik oldal, egymással rakott dívarkatályok, a mártó,
 lókórs tiszteket, minden csillagok, senniben meglett a függő lámpa levele, sűrű fenyőre, és
 az új Sameter Ignac ott ült az asztal mellett nagy kőkarosszékekben, Kossza gyönyörűre péntek
 még mindig senniben, siető mellett, Kossza pipájából néha maradozó pirospapírt szellett a
 fűre fűre, s fenyő, szarkandzó gomolygással benn lett füstösített, és alakotokba. Az új
 új üldögélt Kossza csatároz, nyugott az ő mellett és álmadozott nagy valómi olyasféléket
 csatároz, mert csak pipázott s kintörte, meg se mozdult. Bőn volt egy ~~hosszú~~ ó benn-
 benn. Komorúság, az ember érejte, hogy ennek az üldözökallu üldözök egy kell ülnie és ha
 egy ül, akkor a legelőt fűre, mert csak tenni képer, így, az ő merengésben volt valómi a
 mindentudók, mindenkesmerők nyugodt, teljes megdöglétséggel, amely annyira ön-
 megától érted, hogy a legkisebb mozgás, mintegy személeteskedésűs példével az új
 Leosonak, ahogy azt a görögök hitték, már földmozgásba, mennyi dörgebe és keltetésbe meg-
 melle került a szegény kalamakok elagázának.... Tehát az új bölcsesnek, a szép fák-
 szarkandzóknak nyugodtan ülnök ~~is~~ kell, csak akkor meg nyugodtan a világ ~~is~~ ~~is~~
 akkor eltek és igazán eltekélt.... legalább így hittem, egy mindig, mikor Kossza benn volt
 az erdei utat nagy karosszékekben ülni s nyugodtan pipázni. Az új csak akkor, szellett fel,
 mikor a leposon felmúlt.

- Te vagy az? - mondta - Lépj feljebb a csónak oldalára, és nézd meg az asztalon.

- Regeinsig latjan wam ? - Lerdog tui en.

— Löveönin, ja meg mindes - valavall, s neha emmei välti ei ega, amet loode'gethink.

Három - négy óráig is elidőzgetünk egy szótlanul. Kocsi társunk, on is sevársa
gyújtattam, a megfőntet papáját. Idet a hegyesármény legyek ráj kádtek a lámpa
körül, hol a farró ágyhoz csapadva, hol a tejcsinél anyának utódra. A fenykő fogta
shet. Nem volt köztél Szabadiaknak. Reméltük belágozt a laugha mások eláttatásul
keletet a virágokra, de csak köpik olyan is, mely újra és újra kelt. Az egytől
át ki lehetett látni az erdei útra, mely innen, egész felér nek látszik; a törtetés körül
emelkedő fákra, melyek a kalotfenyken olyanok voltak, mintha négy dragakóbol
bennük a kiferagra. A fák felett a villagos ég. A kisvárosi nék megalit egy
allat. A szeme egy pillanatra csak villagosított, aztán a látogató elmozdult a sokat
igye. Mi volt, masha, mohus vagy ráka? Ki tudná megmondani...

Kuncz Aladár levele (OSZK Kt. Fond 545., számozatlan)

dec. 29.

Kedves Géza, maradt még egy kis hely egy pár szóra. Ha kezdedbe jut e novella, s a regényfejezet, s jónak találd őket, add át Osvátnak. Magam igazán nem vagyok abban a helyzetben, hogy kritikus szemmel tudnám nézni őket. Ez a fejezet a regény második részéből, az utolsók közül való. Az egész még nem kész, de már 350-400 oldalt írtam. Mi lesz ezzel? Légy szíves e dolgokról értesíts, nem rólam, de egy harmadik személyről beszélj, [beszélve,] kinek a küldeményét megkaptad. Tegnap kaptam 1 és ½ hónap után Alice-től levelet. Én sokat írtam nektek. Talán sokára, de megkapjátok a leveleket. A titekből sok nem érkezett meg. A fényképes se, amiről Alice november eleji levelében írt. Déditől kértem fehéreneműt. Feleky Gézától [?] a Vörös Kereszt révén egy kis, lábatlan cimbalmot, egy tárogatót etc. Szeretnék nagyon magyarul olvasni. Nem lehetne Jósikát, Keményt etc. küldeni ide? Egy pár Nyugatot bekötve ügyesen elküldeni? Nagyon kérlek mindnyájatokat, írjatok. Finály Gábortól nagyon rég kaptam levelet. Egészségileg megvagyok. Nagyobb bajom nem volt hála Istennek idáig. Légy szíves az igazgatónak megmondani, 150 frank elég lenne havonként. A többit adósságaimra. Szilágyinak tartozom, Hollós fehérenemű kereskedőnek a Teréz körúton, Sámson [?] Kolozsvárt. Részleteket lehetnél szíves te küldeni a fennmaradt pénzből. Nagyon köszönöm Finálynak s a kollégáknak közbenjárásukat, fáradozásukat értem. Isten áldja meg őket, titeket, tiszta szívből kívánom. Baráti üdvözet, s boldog új évet kívánok nektek, nektek. Légy jó Dédinek írni, rég nem kaptam hírt róluk. Bár megkapnád ez írásokat. A gyerekek fényképét még egyszer kérem. Öllelek mindnyájatokat

Dadid

[A rövidített szavakat megpróbáltuk értelemszerűen kiegészíteni.]

III.

Kuncz Aladár 1931 júniusában meghalt. Az élete utolsó évében elkészült remekmű, a *Fekete kolostor* korábbi írásai iránt is érdeklődést keltett. Pár hónappal később Laczkó Géza publikálatlan írásként, a következő sorok kíséretében juttatta el az *Egy márványdarabot* az Erdélyi Helikon folyóirathoz: „Régi papírjaim között Kuncz Aladár leveleit kutatva egy fél cipőtalp mellett három sűrűn teleírt kéziratlapot találtam, amelynek szélein rozsdás lyukak mutatták, hogy cipőtalpba szögezve hozta ki valaki a francia fogságból, a »Fekete kolostor«-ból. Egy novella volt. 1916-ban írhatta Kuncz Aladár Île d'Yeu-n.”¹⁰ Laczkó a szöveget az eredeti kézirat (és nem a pontatlan Nyugat-közlés) alapján bocsátotta az Erdélyi Helikon rendelkezésére. Időközben *talán* tényleg megfedkezett az 1917-es megjelenésről, a „felfedezés” értékét mindenesetre növelte, hogy az Erdélyi Helikon megbecsült szerkesztőjének egy elveszettnek hitt műve került elő.

De a novella igazi történetét – mint láthattuk – Kuncz sem mondta el. Nehezen hihető, hogy 1919-es hazatérte után a Nyugat-közlésről ne szerzett volna tudomást, hiszen éppen Laczkóéknál talált átmeneti otthonra. A *Fekete kolostorban* az író fantáziája számos vonatkozást átalakított: bizonyos szereplők jól azonosíthatóak, másoknak több alaktól kölcsönözte tulajdonságait, de Kuncz olykor nagyobb kompozíciós egységek megformálásakor is a képzeletére hagyatkozott.¹¹ A változtatás Riedl esetében sem ok nélkül való. Riedl tragédiája az 1917–1918-as tél eseményei közé illeszkedik: a rabokon ekkor lesz úrrá a kétségbeesés, az apátia és az örület. Kuncz feltehetőleg ezért tette Riedl hazaindulását 1917 őszére, miközben a rá bízott levél keltezése december 29. – ami az *Egy márványdarab* 1917-es Nyugat-megjelenése miatt csak 1916. december 29. lehet. Kuncz a regényben azt sugallja, hogy a fogságból nincs szabadulás, ezért vághatta el Riedl élete fonalát: „Riedl esete is igazolta, ha valakit a fogságból mint beteget hazaküldtek, annak az otthonból osztályrészül már csak a temető jutott.”¹²

Laczkó Géza fiatalkori fényképe (OSZK Kt. Fond 545., számozatlan)

A fényképeket Dinnyés Attila restaurálta digitális technikával – közreműködését ezúton is köszönjük.

JEGYZETEK

¹ OSZK Kt. Fond 253/804.

² Dadi volt Kuncz beceneve.

³ K: OSZK Kt. Fond 545. (számozatlan) M: Laczkó Géza, *Monsieur Dodi Párizsban és a Fekete kolostorban. Kuncz Aladár levelei és híradásai*, Erdélyi Helikon, 1932/6, 363–368., i. h. 364.; újabban: Laczkó Géza, *Öröklés és hódítás*, Szépirodalmi, Budapest, 1981, 291–301., i. h. 293.

⁴ Kuncz Aladár, *Fekete kolostor. Feljegyzések a francia internáltságból*, Kritérium–OSZK, Kolozsvár–Budapest, 2014, 159.

⁵ K: OSZK Kt. Fond 545. (számozatlan) M: Laczkó, *Monsieur Dodi...*, i. m., 365–367.; újabban: Laczkó, *Öröklés és hódítás*, i. m., 295–298.; Kuncz Aladár, *Levelek (1907–1931)*, szerk. JANCsó Elemérné MÁTHÉ-SZABÓ Magda, JUHÁSZ András, Kritérium, Bukarest, 1982, 22–24. – A levelet Laczkó naplójába is bemásolta: „...az irodalmat úgyis megettette a fene”: *Naplók az első világháború idejéből*, szerk. MOLNÁR Eszter Edina et al., PIM, Budapest, 2015, 441–443.

⁶ *A franciaországi internáltak sorsa*, Pesti Hírlap, 1914. december 28., 8. – Évtizedekkel később Lőrinczi Lászlónak módja nyílt, hogy a La Roche-sur-Yon-i levéltárban betekintszen a *Fekete kolostor* lakóira vonatkozó egykorú iratokba. Így találta meg Feldtánczer Jakab kérelmét, amellyel a francia hadseregbe jelentkezett – feltehető, hogy a testvéreknek ez volt a valódi vezetékneve. Feldtánczer kérelmét – mint általában a hasonló helyzetben lévő magyarokét és osztrákokét – elutasították, mert az internáltak a fronton legtöbbször dezertáltak. (LŐRINCZI László, *Utazás a Fekete kolostorhoz. Irodalomtörténeti riport*, Polis, Kolozsvár, 2011, 121–122.)

⁷ Kuncz, *Fekete kolostor*, i. m., 472–473.

⁸ OSZK Kt. Fond 545. (számozatlan)

⁹ Az aviatikus Dudás Emilnek volt írógépe, alkalmanként Kuncz nyilván ezt használta. A regény szerint végül az írógép – mint Dudás minden értéktárgya, áron alul – a Yeu szigeti adminisztrátor birtokába került.

¹⁰ *Szerkesztői bevezető Kuncz novellájához*, Erdélyi Helikon, 1932/1., 16.

¹¹ Lőrinczi László említett könyvében (30–47.) bizonyította, hogy a regény 14. fejezetében ismertetett szökési kísérlet nem történhetett meg – de a Dudás-féle motor nélküli repülőgép elkészültét is bizvást tekinthetjük az írói fantázia termékének. – Bárczi Géza 1917. január legelejéig Kuncz rabtársa volt, az internálás valós eseményeinek rekonstrukcióját segítő jegyzeteit Jeney Éva dolgozta fel *Marginália a Fekete kolostorhoz* című tanulmányában (Ex Symposion, 90. sz., 2015, 6–13.).

¹² Kuncz, *Fekete kolostor*, i. m., 473.

MOHAI V. LAJOS (1956) Budapest

MOHAI V. LAJOS

„Minden különcködésben van valami vidékiesség”

Kosztolányi vidékszemléletéhez

„KÜLÖNC ÉLET”

„A vidék azonban, amely csúf, kietlen és kulturálatlan, de nem sekélyes és sohasem felületes, szabadon hagyja őket, hogy paragon heverészve éljék a maguk különcködését, így lesznek különckők. Mi azt mondjuk: művészek.”¹ Mindez a vidék, a vidékiesség egyik korai körülírása és egy későbbi önértelmezés előrevetítése.

Kosztolányi művészetre összpontosuló szemléletében korán elfoglalja kitüntetett helyét a vidék, a vidékiesség megjelenítése, megítélése. A költői, írói szem vizsgálódásának ez lett az egyik legfontosabb tárgya, és ha az életmű egészére tekintünk, úgy is mondhatnánk, hogy pályája kezdetétől igyekezett megtanulni a vidéket mint a számára magától értetődően adódó irodalmi tárgyat. Szabadkát elhagyva hamar nekirugaszkodott a vidéki hely és a fogalom körülírásának, jeleket, jelzéseket keresve saját irodalmi kibontakozásához.

A vidéket és vidékiességet festi le két, már a címében is a maga tárgyáról valló tárcanovellában: *A jó vidéket* A Hét című hetilap közölte 1908. augusztus 23-i számában, a *Vidéket* pedig az Élet 1910. március 13-án.

Példákat a vidék alakzataira, a sajátos Kosztolányi-féle tájélményre más szövegeiben is találhatunk: „De ki ismeri azt az álmatlanságot, amit a vidéki csend táplál? Ki látta a falu és a kisváros szomorú embereit? Ha figyelmesen és sokáig nézem őket, úgy találom, hogy itt ezerszerte rétegezetten élnek, mint bárhol. Mindegyik egy elzárt, magába fordult bevérgzettség. [...] hányszor jártak egyedül, temetőárokban, gidres-gödrös utcákon, és hogy küzdöttek azzal az ismeretlen, forró hullámmal, mely megrészegíti a vért, kaparja torkunkat, csiklandja az orrot, elszédíti a fejet, és a bódító, dermesztő, öntudatlan egyedüllétben a messze füstölő hegyek láttára, távoli vágyak nosztalgijára végre kicsordítja a megváltó könnyet, oly maróan és kegyetlenül, mint a köhögőt, utálatos, orrfacsaró kénfüst. Ki ismeri egészen az ő szenvedésüket? Csak a vidéki embernek lehet fogalma róla. [...] Ti vagytok megmondható, elhagyott akácok utcák, álmos, sárga házak, neurastheniás vasárnap délutánok, végtelenbe nyúló unalmas ozsonnák, és te, csend, és te, beteg, vidékies holdfény, hogy mennyire igazam van nekem és nekik.” (*A jó vidék*)²

„Kísértetek vannak itt. Akárhogy is futok előlük, nem tudok menekülni. Én látom igazán, aki nem él itt állandóan. Most, hogy pár napra idejöttem, úgy bámulom ezt a kisvárost, mint a falusi paraszt a villámvonatot. Milyen lassan cammog az élet. Sűrű, testes, nehéz érzések hullámanak a kicsiny házak között, a hallgatag emberekben, a tárgyakon, amelyekbe szinte belelépődött sok öntudatlan év, sok eltűnt ember, sok semmivé vált érzés gemmája. Máshol mindez talán föloldódik. Föloldódik zajban, sírásban és kiáltásban, bosszúban és jótétben, egy világosan kimondott mondatban vagy egy költeményben. A poézis itt magukba az emberekbe és a tárgyakba szárad. Azért oly szomorúak. El nem mondott költemények emléke, hervadt fájdalom illata fáj itt, és cselekedetek és gondolatok cse-nevésznek el, törpülnek vissza a semmibe, dalok némulnak el, anélkül, hogy csak egyszer is fölhar-sannának. A tárgyak szinte kiáltani akarnak. Az emberek is mintha minden percben megszólalhatnának, hogy nagy-nagy titkokat meséljenek el, aminőkről – mi, fecsegők – nem is álmodunk. De a tárgyak mozdulatlanok. Az emberek pedig nem beszélnek. Semmi se fog megmutatkozni, és minden elmúlik. A vidéki koporsók rejtenek igazán föl nem bogozott mély titkokat. Szomorúság és sivárság, amerre nézek. [...] A halvány kis utcákon sétáltam. Néztam az utca porát, amelyen a délután melegen pezsgő aranybora szürkfehér hideg holdfénné változott. A borból ecet lett.” (*Vidéket*)³

A részletekből látszik, hogy a tájélményre tett értelmezési igény behatóan foglalkoztatta az író. Kosztolányiban az ismert életrajzi körülményekből következően megvolt a vidékről és vidékiségről alkotott kép és fogalom, készen azonban soha nem lett, véglegessé soha nem vált, mert a művészi

érzékenység és az írói szemlélet és világvélemény alakulása mindig más aspektusát hívta elő belőle. Kis túlzással akár Kosztolányi emelkedő pályája úgy is leírható, mint az állandó visszatérése ehhez a világhoz, élményközösséghez: a vidéki életmódok és lelkiállapotok, továbbá a különböző szocio-környezetek, élet- és magatartásminták leírásához és megfigyeléséhez vagy megfigyelhetetlenségéhez. Ez utóbbira kitüntetett példával az *Esti Kornél* tizedik fejezete szolgál.

A fogalom-pár tartalmának és az íróra gyakorolt érzelmi, indulati és intellektuális hatásának tehát nem lehet a végére járni, mert szinte kimeríthetetlen értelmezési tartomány az író, de bizony állítható, hogy az olvasó számára is.

A korai írásokból azonban érdemes közelebről egy ritkábban kiemelt jelzést, a *különtség* és a *különc élet* kettős megjelölését szemügyre venni. Ez a jelző és fogalom olyan életmódbeli tapasztalatból szűrődhetett le, amelyet a fővárosban, már a vidéktől fizikailag eltávolodva szerzett Kosztolányi. Ezt a feltevést erősítheti meg az *Esti Kornél* említett fejezete, amikor az író Estit jellemzi:

„Ezen az éjszakán új oldaláról ismertem meg. Bevallom, azelőtt sokszor csak afféle kákabélű, nemzetközi világjárónak tartottam, afféle félnótás irodalmi csodabogárnak. Most láttam, hogy ember ő, talpig ember, és a földim. Mennyire bácskai minden lehelete, még felelőtlen bohóckodása és széles hetvenkedése is. Bácska a mi Gascogne-unk. Minden különcködésben van valami vidékiesség is.”⁴

Az utolsó három mondatához kulcsot találunk a korai vidékleírásból. Kosztolányi először azt mondja:

„De ki ismeri azt az álmatlanságot, amit a vidéki csend táplál? Ki látta a falu és a kisváros szomorú embereit? Ha figyelmesen és sokáig nézem őket, úgy találom, hogy itt ezerszerre rétegezettenbb lelkek élnek, mint bárhol. Mindegyik egy elzárt, magába fordult bevégzettség. A fővárosban inkább csak típusokkal találkozom. A vidék azonban az egyéniségek világa. Csehovnak bizonyára igaza van, mikor azt írja, hogy a kisváros és a falu vagy nyárspolgárokat, vagy különöncöket nevel. De ki olvasta meg, mi terem több: nyárspolgár-e vagy különönc?”⁵

Aztán így fejezi be: „Itt, ebben a sívó magányban bolyonganak álmatlan homlokokkal azok a sápadt gyermekek, kikből később poéta lesz. Itt játszik Goethe, a pajta alján itt verekszik Petőfi Sándor, és a téglás, rozoga udvar orgonabokrai között a kis Madách álmodik. Ha tudnók, hányszor jártak egyedül, temetőárkokon, gidres-gödörös utcákon, és hogy küzdöttek azzal az ismeretlen, forró hullámmázzal, mely megrészesíti a vért, kaparja torkunkat, csiklandja az orrot, elszédíti a fejet, és a bódító, dermesztő, öntudatlan egyedüllétben a messze füstölő hegyek láttára, távoli vágyak nosztalgijára végre kicsordítja a megváltó könnyet, oly maróan és kegyetlenül, mint a köhögtető, utálatos, orrfacsaró kénfüst. Ki ismeri egészen az ő szenvedésüket? Csak a vidéki embernek lehet fogalma róla. A főváros bizonyára hamar síkosra esztergályozta volna összes rigolyáikat. Egy német közmondás kis túlzással, de nem minden igazság nélkül hirdeti, hogy Berlinben nem születik költő. A vidék azonban, amely csúf, kietlen és kulturálatlan, de nem sekélyes és sohasem felületes, szabadon hagyja őket, hogy parlagon heverészve éljék a maguk különönc életét, így lesznek különöncök. Mi azt mondjuk: művészek.

Íme, itt van: a komikus, a bábész, a lenézett és ezerszer elátkozott vidék, a jó vidék. Vagy: a mély vidék. Vagy inkább a tehetséges vidék. Ti vagytok megmondható, elhagyott akácok utcák, álmos, sárga házak, neurasténia vasárnap délutánok, végtelenbe nyúló unalmas ozsonnák, és te, csend, és te, beteg, vidékies holdfény, hogy mennyire igazam van neked és nekik.”⁶

A *különc* sajátos önértelmezéssé válik az *Esti*-szöveg és a korai tárcanovellák összevetésével, összekapcsolásával; a vidéki különönc a művész portréját, karakterét rejti, és a vidékisége, amely különöncség, a művészet termőtalaját adja az írónak. Ha pedig elfogadjuk azt a kettős önképet, amelyet az alteregó-fikció képvisel az *Esti Kornél* című novellafüzében, akkor Kosztolányi művészetében – saját állítása szerint – mindig van valami a bácskai, vidéki hozományból.

Szilárdan alátámasztva a Kosztolányi-kutatás állításait.

„BÁCSKA A MI GASCOGNE-UNK”: IRÓNIA ÉS ÖNIRÓNIA

A vidékisége ironikus módon kifaragódik az *Esti Kornél* tizedik fejezetében, amelyben a világpolgár Esti, portugáliai utazásából megtérve, egy budai kocsmában mulatva az időt, bácskai történettel hozakodik elő. A műnek ez a része lecke a vidékiségeben mindig jelen lévő parlagon hagyásról, amely jelen esetben a kivagyiságból és a csökönyösségből lel otthonára. Kosztolányi Esti meséjén

keresztül a vidékiséget jellemző magatartásformák közül most ez az oldalt domborítja ki, de rögtön azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy fintorral és humorral szemléli a (gazdag)parashti gondolkodásmód és életforma – kívülállónak furcsa és körmönfont – megnyilvánulását. Ehhez a nézőponthoz azért is kívánczik Esti alakja, mert ő az úti kabátját épphogy levetve, idegen vidékkel és tájakkal, az utazás megunhatatlan – és az olvasó számára ellenpontozó – élményével a lelkében pillant vissza a hátrahagyott bácskai parasztvilág egyik, kezdetben érdekes, aztán mindinkább ellaposodónak látszó, de korántsem jelentéktelen epizódjára.

Hogyan illeszkedik a vidéki világnak ez a „visszajára-fordított” megjelenítése Kosztolányi addigi fölfogásához? Mivel gyarapítja azt? Mindenekelőtt az ironikus hangvétellel és szemlélettel, amelyben azonban megengedő vagy engedékeny vonás is van – és nem mással szemben, mint Estivel, Kosztolányi saját alteregójával. Erre az a jellemzés utal, amellyel a történetmondó Estit jellemzi:

„Ezen az éjszakán új oldaláról ismertem meg. Bevallom, azelőtt sokszor csak afféle kákabélű, nemzetközi világjárónak tartottam, afféle félnótás irodalmi csodabogárnak. Most láttam, hogy ember ő, talpig ember, és a földim. Mennyire bácskai minden lehelete, még felelőtlen bohóckodása és széles hetvenkedése is. Bácska a mi Gascogne-unk. Minden különködésben van valami vidékiesség is.”⁷

Ez az ironikus (és biztos mondhatnánk: ironikusan szomorú) viszonyulás a vidékhez, vidékiséghoz kezdettől fogva ott bujkált a személyben, az íróban. Ezt Kosztolányi nem hallgatta el, és sok írásból kihüvelyezhető; a hírlapi tárcanovellákban ezt is már idejekorán sikerrel teszi. Itt azonban azt a megoldást választja, hogy közvetítővel, Estivel meséltet el régmúltban lezajlott történetet, amely egyszerre vált ki álmélkodást és megrökönyödést, sőt nyomokban rokonszenvet is, aztán végső soron alig menti meg valami, hogy az anekdoták világába ne hulljon.

Ez pedig a történet fantasztikuma és Esti hozzáfűzött megjegyzése. Az aranyparaszt lányának különös házassága, majd a következmények az első pillanatban kitalálnak és erőltetettnek látszanak, ezért akár elmarasztalható is volna Kosztolányi, mégis látni kell, hogy a tizedik fejezet szerkesztésén beleillik az *Esti Kornél* fantasztikus világába. Az irónia az Esti-univerzum fantasztikumát szerencsésen igazolja, és „a lehetséges”, „a megtörténhet” köntösébe öltözteti. Az eljárás lényege az, hogy a hihetetlen történetbe mindig adagolódik valami *valóságos*, tehát olyan elem, amelyet az olvasó ütköztethet a maga tapasztalatával, és ezért minden további nélkül az, ami Zsuzsikával, a kupporgató és garasoskodó aranyparaszt apjával, a hozomány visszanyerésével és Zsuzsi paraszti létmódba való – kis túlzással parodisztikus – visszaereszkedésével a szemünk előtt lejátszódik: hihető is. Elég a világháborús hadikölcsönbe fektetett vagyon értékvesztésére gondolni, amely rázárja a lakatot Zsuzsika és a történet szereplőinek életére. Ebben a mozzanatban egyébként összetalálkozik a szereplők lejtőre került sorsa a monarchiabeli Magyarországgal, tehát az *Esti Kornél* tizedik fejezetének vidék-témája kiterjed, és országos méretűvé tágu.

„Bizony isten, szeretném ezt az újsütetű népmesét lehetőleg derűsen befejezni, s egy görögtüzes életképben bemutatni Zsuzsikát és Pistát, aki végre megkapja jutalmát, és tejben-vajban fürdik. Sajnos ez nincs módomban. Az öreg 1914. június másodikán halt meg, és június 28-án – amint bizonyára hallottad – kitört a háború. Pista mint tartalékos zászlós bevonult az I-es honvédhuszárokhoz. Minekelőtte kiment volna a harctérre, eltökélte, hogy az egész vagyonát hadikölcsönbe fekteti. Zsuzsika ezt mint afféle kislátóköri, földhözragadt parasztivadék, eleinte nem helyeselte. Azt indítványozta, hogy egy részén mégiscsak vásároljanak aranyat meg földet. Csak akkor állt el ettől, mikor ura, aki mint férfi jobban értett a politikához, megmagyarázta, hogy a háború végeztével megfiadva kapják vissza pénzüket a hálás utókorra alakult világtörténelmi tőkecsoporttól. Hogy ez nem egészen így történt, arról Pista sohasem értesülhetett. Mégpedig nem saját hibájából. Tudniillik az első lovasrohamnál úgy belecsapott egy gránát, hogy belőle egy térdkalács, egy rézpityke se maradt, és lova is eltűnt szőrén-szálán, mintha mindkettőjüket elnyelte volna a föld, vagy mintha mindketten teljes fegyverzetben fölvtágtattak volna a Tejútra, az égnek erre az aranypallójára, és onnan berobogtak volna valami csodálatos és gyönyörűsége hadimennysorságba. Zsuzsika egy darabig várta őt. Amije volt, lassacskán fölélte. Később hadiözvegyi nyugdíjból tengődött. Aztán elköltözött a városból. Múltkor, mikor lenn jártam, azt hallottam, hogy beszegődött egy tanyára gazdasági cselédnek, egészen elparasztosodott, és tyúkokat ültet, libákat töm.”⁸

A kérdés persze az, hogy mennyire hátrahagyott ez a bácskai világ Esti (és a történetmondó Kosztolányi) számára. Esti mondatai itt is – a többi fejezethez hasonlóan – a hatásvadászatra van-

nak kihegyezve, Estit a mese izgalma és fordulatai foglalkoztatják.⁹ Látszólag szenvtelenül adja elő a történetet, a fejezet végén azonban megtudjuk, hogy mindaz, amit elmondott, nem hagyta hidegen:

„Ugyebár, eléggé változatos az élet? Nem, efelől igazán nem panaszkodhatunk. De tegyük hozzá, hogy nemcsak változatos, hanem mély értelme is van. Úgy ám. Hát sohase iszunk már...”¹⁰

Mire gondolhatunk, amikor Esti az élet mély értelmére és változatosságára utal? Valószínűleg arra, hogy az emberi történések megfeythetetlenek a kívülálló számára; de az a tanulság is levonható az aranyparaszt és Zsuzsika történetéből, hogy az öröklött életforma és gondolkodásmód gúzsba köti a bácskaiakat, legyenek bármilyen társadalmi státusúak is, akár városi értelmiségiek, kismesek vagy dölyfös és kuporgató aranyparasztok.

De lehetnek akár írók is, akik a „virágok nyelvén” beszélnek.

JEGYZETEK

¹ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Álom és ólom*, Szépirodalmi, Budapest, 1969, 309.

² *Uo.*, 308–309.

³ *Uo.*, 424–425.

⁴ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Esti Kornél*, Kalligram, Pozsony, 2011, 186.

⁵ *Álom és ólom*, i. m., 308.

⁶ *Uo.*, 309.

⁷ *Esti Kornél*, i. m., 186.

⁸ *Uo.*, 201.

⁹ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Kosztolányi Dezső*, Kalligram, Budapest, 2010, 341.

¹⁰ *Esti Kornél*, i. m., 201.

Síkplasztika, 2015

HALPER LÁSZLÓ (1966) Budapest

HALPER LÁSZLÓ

A világ így rezeg

Beszélgetés Laár Andrással

1955. augusztus 9-én született Budapesten, humorista, énekes, zeneszerző, dalszövegíró, író, költő, spirituális gondolkodó. A KFT együttes és a L'art pour l'art Társulat alapító és jelenlegi tagja. 1990-ben buddhista pappá avatták, 1991-ben alapítója volt a Tan Kapuja Buddhista Egyháznak és a Tan Kapuja Buddhista Főiskolának. 2006-ban művészi tevékenységének díjazásaként a KFT együttes 25 éves fennállása alkalmából a zenekar többi tagjával együtt megkapta a Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztjét.

▼ Amikor azon gondolkodtam, miket is kérdezzek tőled az életutadról, rájöttem, hogy annyi mindent csináltál már, és az életnek annyira különböző területein, hogy nehéz eldönteni, honnan is kellene kezdeni a beszélgetést. A zene, a színház és a spiritualitás párhuzamosan jelen voltak az életedben, vagy a hangsúlyok az évek során áttevődtek egyikről a másikra?

▼ Én hiszek abban, hogy minden ember nagyon-nagyon sokszínű, ha hagyja magát. Nem az a baj, hogy az egyik ember olyan különlegesen sokoldalú, a másik meg olyan kis „kevéssoldalú”, hanem inkább az, hogy jelenleg nincs kultúrája annak, hogy az emberek hogyan hozzák ki magukból azt a sok mindent, ami bennük van, ha nem olyan elszántak, mint egyesek. Én például nagyon elszánt voltam, de nem mindenki az. Vannak békésebb emberek, és nagy kérdés, hogy ők hogyan jönnek rá arra, hogy bennük is minden megvan. Az ember egy csodalény. Bárkit elkezdünk vizsgálgatni, láthatjuk, hogy sokkal több nemesség, tündérerő és varázserő szorult belé, mint amit ő hisz magáról. Ilyen értelemben, azt hiszem, bennem is megvoltak mindig ezek a különböző kreatív erők, csak valamitől – amiről nem tudom egészen pontosan megmondani, hogy mi volt, mert ezt az ember nem feltétlenül képes feltárni – hiába voltak meg bennem, valahogy a körülmények elnyomták ezeket, és ezért tényleg sorban jöttek elő az életemben. Ráadásul pontosan abban a sorrendben, ahogy te említetted. Először jött a KFT, ez volt az első nyilvános megjelenésem. Bár zárójelben meg kell jegyeznem, hogy ez nem teljesen igaz, mert a KFT zenekar előtt, 1979–80-ban már játszottunk Bornai Tibivel egyrészt a Főnix együttesben, amelyik Zoránt kísérte turnékon, másrészt játszottunk Fonográf néven az NDK-ban Koncz Zsuzsával. Ez egy jól összejött társaság volt, amiben benne volt a Fonográf és a későbbi KFT fele. Az igazi ismertség '81-ben, a KFT *Bábu* vagy című számával kezdődött. Öt évvel később, '86-ban lépett a közönség elé a L'art pour l'art társulat. Én 1991-ben – érdekes módon megint csak öt év múlva – határoztam el, hogy leszállok arról a lóról, amin addig ültem, és három évre lementem a színpadról. Akkor elvonultam a Bükkbe egy kis tanyára, ami buddhista kolostorként működött. Ott alkalmam volt két és fél hónapot télen egyedül eltölteni. Ez egy fantasztikusan nagy élmény volt. Ott érintett meg engem az a zene, ami azóta is velem van. Ezt már úgy lehet mondani, hogy ez a misztikus vagy varázs-zene, ami egy sámán-, táltos- vagy révülős zene is lehet. Én nem is szabom már meg, hogy minek hívják, mert nem műfajokban gondolkodom. Ez az a zene, ami közvetlenül az éghez tud szólni. Ez a szerelmem, nincs olyan nap, hogy ne zenéljek az égnek valamit, valahogy, valamikor. Ebből táplálkozom. Ettől persze tudok még KFT-számot is írni, mert például a *Higiénikus Embert*, ami egy kis groteszk szám, azt is én írtam. Sohasem kell olyan komolyan venni magunkat. A sámánizmus sem egy végtelen komoly dolog, hanem erős. Az erővel meg vigyázni kell. Ennyiben komoly, mert meg is lehet halni egy rossz dologban. Ha az ember felkelt egy erőt, ami nincs jól megfogva, attól adott esetben meg tud halni. Ilyen értelemben a sámánizmus komoly, de maga a művelet nem komoly, hanem inkább belemenős.

▼ Visszatérve a zenei pályafutásodra, volt egy nagyon érdekes időszak, amikor a Panta Rhei együttesben játszottál.

✓ A zenei szövevény már a hetvenes évek elejétől jelen volt az életemben. Bornai Tibivel tizennyolc évesen, '73-ban találkoztam, és onnantól fogva együtt zenélünk. Ez a jelen pillanatig tart. 1975-ben Dráni, azaz Bornai Tibi, Szöllősi Mihály meg én, mi hárman egy Küllőrojt nevű zenekarral felléptünk a győri Pop-Jazz Napokon. Ez a zenekar folkszerű zenét játszott, de nem népdalfeldolgozásokat, hanem saját számokat. Ezek kicsit világzene, kicsit népzene jellegűek voltak. Ott megismerkedtünk a szintén jelen lévő Panta Rhei együtessel, akik jazz-rock kategóriában indultak. Nem zavartuk egymás vizeit, mert mi városi népzene kategóriában indultunk a saját dalainkkal. Nekik is nagyon tetszettek a mi dalaink, és nekünk is az ő zenéjük. Ebből a barátságból lett később az, hogy évente találkoztunk, és amikor a Panta Rhei együttest megfogta a lemezgyár, hogy csak akkor adhatnak ki lemezt, ha van énekesük, engem kértek meg, hogy énekeljek náluk.

➤ **Ez egy érdekes kikötés volt a lemezgyár részéről.**

✓ Igen! Működött egy olyan kulturális irányítás, amit sajnos abban a korban többé-kevésbé mindenki megszívott. Voltak ügyesek, akik azért be tudtak valahogy veckölődni ebbe a rendszerbe.

➤ **Sőt voltak, akik meg is lovagolták azt.**

✓ Pontosan. Én nem tartoztam ezek közé, és a Panta Rhei együttes sem. Mi mindig is oldalról jöttünk a marginális dolgainkkal, és örültünk, ha egyáltalán volt valami. Szóval a Panta Rhei-esek megkerestek, hogy kell nekik egy énekes, és rám gondoltak. Őszintén szólva nem jól választottak, azzal együtt, hogy az én éneklésemmel megjelent egy új, friss íz. A Panta Rhei-lemezzel az volt a nagyon nagy gáz, hogy a zenekar nem csinálhatott olyan anyagot, amelyet ők akartak. Nem játszhatták azt a zenét, amit a kisujjukból kiráztak, és amit nagyon dögösen nyomtak. Meg kellett magukat erőszakolniuk, mert három-négy-öt perces dalokat kellett a lemezre fölvenni, amikben az ő képességeik ugyan benne voltak, mert ügyes szólókat játszottak, de nem ez volt az ő igazi műfajuk. Ráadásul én nem is voltam jó énekes. Akkoriban sokkal gyengébb énekes voltam, mint akár a KFT-ban, de most még jobban énekelek, mint a KFT-ben régebben. Ez a lemez a Panta Rhei-rajongóknak sem tetszett – miért újul meg ebbe az irányba a zenekar? –, poposabbnak, megalkuvóbbnak tűnt nekik. Ez a lemez sajnos semmilyen szempontból sem volt sikeres, de olyan értelemben mégis az volt, hogy például Szalai Andrissal írtunk a lemezre egy gyönyörű szép számot, aminek az a címe, hogy *Téli dal*. Andris írta a zenéjét, én írtam hozzá szöveget. Ezt a dalt ő később újra felvette egy másik lemezre.

➤ **Gyerekkorodban miért pont a gitárt választottad hangszeredül?**

✓ Úgy kezdődött a dolog, hogy amikor másodikos általános iskolás lettem, kiderült, hogy lehet zenét tanulni az iskolában. Zongorázni és hegedülni lehetett. Édesapám és édesanyám elém álltak, és megkérdezték tőlem, hogy „Andriska, akarsz-e menni zenét tanulni?”. Mondtam, hogy akarok. Kérdezték, hogy hegedülni vagy zongorázni szeretnél, erre mondtam, hogy zongorázni. Egy hét múlva ugyanúgy elém álltak, és azt mondták: „Andriska, az a helyzet, hogy sajnos zongorázni nem tudsz menni, mert ahhoz zongorát kellene venni, és nekünk nincs arra pénzünk, válaszd inkább mégis a hegedűt.” Én erre mondtam, hogy nem, legyen inkább mégis a zongora. Apámék még próbálkoztak, hogy hogyan lehetne megoldani a zongorát, de kiderült, hogy sehogy. Így aztán elkezdtem hegedülni, és négy évig tanultam. Aztán később váltottam gitárra, amikor már nem bírtam, hogy a hegedűvel semmit sem lehet kezdeni a bulikon, a tábortúznél és más ilyen alkalmakkor. Ha bárki elővett egy gitárt, és elkezdte játszani az Illés egyik számát, abban a pillanatban minden csaj köré ült. Én is szerettem volna, ha a zenének azt a fajtáját művelem, ami hatásos. Igazából rám sem nagyon hatott a hegedűnyirvogás. Én akkor már a Beatlest szerettem, az Illés együttest meg az ilyen zenekarokat. A gitár már egy lépcsőfok volt e felé a zene felé, ezért elmentem klasszikus gitárt tanulni. Ezt is négy évig tanultam egy magántanárnál. Ezután autodidakta módon foglalkoztam a zenével.

➤ **A gitárosok közül kiket szerettél abban az időben?**

✓ A legnagyobb példaképem Jimmy Page volt, a Led Zeppelin gitárosa. Képes voltam beszerezni egy Led Zeppelin-lemezt, és a lemezjátszón mindig visszarakni a szólókat, és újra és újra meghallgatni azokat. Az érdekelt, hogy mi a fenét játszik ott, és próbáltam kikeresni azt az ujjrendet, amit ő játszott. Így egyszer csak kiderült, hogy hoppá, azt a szólót el lehet játszani. Addig misztikus volt, hogy hogyan szól így a gitár, és hogyan tud így pörögni a keze. Igazából itt kezdődött el az én gitárosi érzésem, tehát hogy magamat elkezdtem gitárosnak érezni. Ezt az energiát nem fektette be mindenki annak idején az én gitáros barátaim közül, tehát én rövidesen ezekkel a kis szólókkal elhúzó-

tam tőlük. Ezek még olyan kis kamu szólók voltak, de a Page-től ellesett motívumokkal ízesen lehetett kamuzni.

➤ **A KFT együttesre mindig jellemző volt, hogy úgy szólaltatok meg együtt, hogy nagyon nagy ereje volt a zenekarnak.**

➤ Igen, és mostanra úgy beérett a zenekar, hogy olyan ereje van, mint egy gigásztraktornak. Fölmegegyek a színpadra, és olyan dög van, pusztán attól, hogy a zenekar tagjai mikor és hogy ütik meg a hangokat, hogy az hihetetlen. Megvan az az ízes lüktetés, ami kell. Régen egy kicsit kapkodósabb volt minden. Most van négy nyugodt ember a színpadon, aki a magáét mind rendesen tudja, és nem is akar ennél jobban befutni. A mostani gitárom hangját nagyon szeretem, úgy tudnám körülírni, hogy a gigászdömpör-mruclimehemed.

➤ **Amikor dalt írsz, a zenét vagy a szöveget írod meg először?**

➤ Rendszerint a zenét, de nem írok, hanem inkább szerzek. Én azt gondolom, hogy ezek a zenék valahol már vannak az univerzumban, és az ügyes szerző megszerzi, valahogy lehúzza belőle egy darabot. Nekem a zeneszerzés jobban szokott menni, mint a szövegírás, kezdetben az inspiráció inkább zenei. Aztán előbb-utóbb jön a szöveg is. De van, hogy másképpen születik egy dal. A *Madárijesztő* című úgy született, hogy Márton Andris írta a zenéjét, ő is énekl, és én írtam hozzá a szöveget. A dalírásnál sokszor összedolgozunk a zenekarban, volt, hogy az én dalomhoz Dráni írta a refrént, szöveggel együtt.

➤ **Ahogy a KFT nagyon karakteres szövegvilága kialakult, az csapatmunka volt?**

➤ A lényeg Bornai Tibi és az én együttműködésem volt, mert szerzőileg mi alapoztuk meg ezt a zenekart. A kezdeti időkben én vittem először a számokat, és az a pár, amit vittem, neki nagyon tetszett, aztán közösen írogattunk olyasmi jellegűeket. A legelső KFT-dal, ami megszületett, az a *Nem sikerül kikúrálni magam* című szám volt. Az egy műfajteremtő dolog, mert arra épült gondolatilag a többi. Volt olyan is, hogy ültünk Dráninál, ő zongorázott, én meg gitároztam. A gitárom be volt dugva egy rádióba, és nyomtuk a zenéket. Ilyenkor ő is jött elő témákkal, az *Elmúltak az ünnepek* például az ő zongorázásával kezdődik. Nagyon sok dalt írtunk közösen.

➤ **Úgy gondolom, hogy a KFT szövegei és a L'art pour l'art között gondolatilag van egyfajta rokonság. Valamelyest egy töről fakadnak.**

➤ Persze, sőt az egész L'art pour l'art-ötlet a KFT alapján született. Bevett gyakorlat volt a zenekarban, hogy kis versikéket mondogatunk, például abszurd versikéket, konferálás címén. Évekkel később jött az ötlet, hogy csináljunk egy önálló estet a verseimből. Ez lett a *Laár pour laár*, ami akkor még nem egy társulat neve volt, hanem az én első „költői estem” címe. Az est ezekből az abszurd versekből állt, és az én nevem helyesírása szerint volt írva.

➤ **Ez már önmagában egy szójáték.**

➤ Igen, én már évekkel korábban játszogattam a nevemmel, mert a L'art pour l'art azt jelenti, hogy a dolog önmagáért, ha a szó eredeti francia jelentését nézzük, de ha úgy írjuk, hogy Laár pour l'art, akkor azt jelenti, hogy Laár a művészetért. Annyira jó volt ez a cím, hogy a társulat felvette ezt a nevet, de az eredeti francia írásmód visszaállításával, hogy ne tűnjön úgy, hogy ez az én egyszemélyes társulatom, hanem inkább csak egy szlogen.

➤ **Az írás itt is csapatmunka volt?**

➤ Igen, együtt írtuk a dolgokat.

➤ **A humor szerintem egy nagyon veszélyes műfaj, mert a közönség reakciója nagyon direkt módon hat az előadóra. Ha az emberek nem nevetnek a poénokon, az rögtön kínos szituációt szül. Kiállni a színpadra viccelni, úgy gondolom, egy nagyon kemény és bátor dolog.**

➤ Hát igen, főleg akkor, ha valakinek nincs rá hajlama, és csak kényszerből próbál viccelni, és ezért kicsit erőltetett az egész. Akkor nem is vicces, és nem is sült el jól, és az egy égés. A L'art pour l'artban az a jó, hogy a mai napig nagyon élvezem, amit csinálunk, de akkor is, amikor a többieket csak oldalról nézem. Tehát amikor más produkálja magát, az is nagy élmény, fantasztikusan tehetséges emberekkel vagyok együtt, és ezért hálás vagyok az Úrnak. Például Dolák-Saly Róbert szerintem az ország egyik legjobb színésze, anélkül, hogy színész lenne, mert ő zenész. Olyan karaktereket formál meg nagyon jól, hogy vele kicsit úgy érzem magam, mintha valaki már előre látná, hogy például az a Karinthy, akinek ő kortársa, később egy legenda lesz. Mondjuk, benn ül a Nyugat kávéházban, ő is író, Karinthy barátja, és van egy időugrás a fejében, és, mondjuk, 1970-ből visszanezve látja, hogy milyen nagy dolog volt Karinthyval egy asztalnál ülni. Nekem sokszor van ilyen érzésem, hogy

olyan emberekkel vagyok együtt, akikkel nagy dolog kortársi viszonyban lenni. Robi számomra egy művészgénusz, és szoktam is élvezni, hogy én most egy művészgénusszal vagyok együtt.

➤ **A L'art pour l'art előadásain vannak improvizatív elemek, vagy minden meg van írva előre?**

➤ Hogyne, nagyon sok. Persze egy csomó minden meg van írva előre. Meg kell jegyezni, hogy a L'art pour l'art Társulat utóbbi éveiben nagyon beerősödött Szászi Móni mint író. Olyannyira, hogy a műsor hetven százalékát ő írja. Neki annyira tehetséges a tudata, hogy ő egy személyben minden szereplőnek tud szöveget írni. Ez egyedülálló a társulatban. Én is írok, de elsősorban a magam szerepeire. Én például Boborján-szöveget nem tudok írni, mert nem arra a rugóra jár az agyam. Ugyanakkor Besenyő Pista bácsi-szöveget tudok, mert azt a karaktert én formálok meg. Pethő Zsolt egy nagyon jó gegman és egy nagyon aranyos figura. Zeneileg is nagyon erős, és táncban a legjobb közülünk. Koreográfiában nagyon lehet rá építeni, és a rendezésben is. Külső szemként hihetetlen jó dramaturgiai, rendezésembeli ötletei vannak. Pont ez a négy ember, a mostani felállás egy ideális együttműködési struktúra.

➤ **Említetted, hogy megtaláltál egy másfajta zenét, mint ami a KFT stílusa volt. Hogyan találtál rá erre a zenére? Először a spirituális dolgok kezdtek el érdekelni, vagy ilyeneket hallgattál, és ennek kapcsán kezdett el érdekelni a spirituális háttere?**

➤ A zene önmagában egy nagyon varázslatos dolog. Tizennégy éves koromban határoztam el, hogy zenész leszek. Ez úgy történt, hogy lógott a gitár a nyakamban, pengettem, nagyon elszállós hangulatban voltam, és rájöttem, hogy nem szabad ennél alább adni. Ebben kell élni. Ezért is gondoltam, hogy ebből fogok élni. Végül is kisebb-nagyobb engedményeket téve magamnak – mert több lábon is állok – mégiscsak a zenészségem az első. Ez a fajta varázserő megvolt régebben is az életemben, de mégis volt egy dimenzióváltás. Ez úgy zajlott le, hogy a KFT zenekar egy-két éves működése után csalódott voltam, mert azt hittem, hogy tök boldog leszek, ha befutok. Azt hittem, hogy nekem csak az hiányzik a boldogsághoz, hogy mindent megtehessek, amit egy befutott zenész, és akkor boldog leszek. Aztán eljött a pillanat, amikor mindent megtehettem, amit egy befutott zenész csinálhat, és mégis ott álltam, hogy nem vagyok boldog. Ettől nagyon nagy késztetést kaptam, hogy kikutassam, hogyan lennék boldog. Logikusan a lelki út felé terelődött az érdeklődésem. Természetesen a szellemi út felé is, hiszen a lélek és a szellem úgy függenek össze, hogy az ember a lelkében érzi a gondot, de szellemileg kell megoldania. Nem lehet közvetlenül a lélek szintjéről megoldani a problémákat, mert ha rossz lelkiállapotban vagyok, akkor az a kérdés, hogy onnan hogyan tudok kiugrani. Igazából a szellemi utat kerestem, és nagy szerencsémre be is jött az életembe minden inspiráció, amire szükségem volt. '85-ben összeismerkedtem a magyarországi krisnákkal. Akkor még nem volt ilyen szépen szervezett az egész, hanem volt egy-két közösség, sőt, akkor szét is szakadtak a krisnások két pártra. Ezért nem is tudtam pontosan megismerni az egészet, csak a filozófia jutott el hozzám. Ez a hindu filozófia nagyon tetszett. E miatt a zűrzavaros szituáció miatt nem tudtam a krisnásoknál kikötni, de azóta is nagyon szeretem őket, és nagyon jó barátaim vannak közöttük. Én a buddhizmusban találtam meg azt, amit kerestem. Egy évre rá elmentem a Buddhista Misszióba tájékozódni, hogy ott egyáltalán mit tanítanak. Ők adtak nekem könyveket, és akkor rádöbbenem, hogy ez az. Ha arról van szó, hogy hogyan nézzem a világot, akkor nekem a buddhista filozófia a leginspirálóbb. Aztán a buddhizmus kapcsán elkerültem egy iskolába, ami a Buddhista Misszió keretén belül működött. Ott nemcsak buddhista filozófiáról volt szó, hanem kínai filozófiáról, taoizmusról, hermetikáról, mágiáról, orákulumokról, asztrológiáról, ji csingről, tarot kártyáról is. Én nagyon sok mindent itt tanultam meg. Ennek az utódiskolája lett az, aminek az alapításában már közreműködtem mint gyakorló buddhista, a Tan Kapuja Buddhista Egyház, illetve Főiskola. Pont azért, mert ott ilyen sok mindent meg lehetett tudni, láttam rá arra, hogy mi is az, ami itt, Magyarországon zavart engem a vallási gyakorlatban, és hogy mit jelentett számomra a vallás korábban, és mit jelent most. Valójában számomra volt egy olyan hangulata a keresztény vallásnak, amit úgy lehetne megfogalmazni, hogy büntudatos, szomorú, megtört. Nem tudtam ebbe jól beleérezni magam. Nagyanyám vitt engem templomba, de ott valahogy nagyon szomorúnak tűnt minden. Nem volt benne élet. Ez nem a Krisztus-tan sajátja, hanem egyfajta gyakorlat. A katolikus egyháznak is vannak olyan közösségei, ahol tökéletesen más hangulat van, ott a vallás egy örömnépe. Ennek így kellene lennie máshol is, mert ha az ember a „Legfelsővel” kapcsolódik lelkileg, akkor az mindenképpen öröm, kitágulás és szeretet. Én ezt gyerekkoromban nem éreztem, de később már, megtanulva egy csomó mindent, ezt felfedeztem a kereszténységben is. Krisztus egy nagyon-nagyon fontos személy

számomra. Az, amit képvisel, az az isteni erő, amit Ő megjelenít, azt, úgy érzem, hogy jó, ha az ember önmagába, a szívébe hívja. Van is olyan Krisztus-ima, hogy „Jézus Krisztus, gyere a szívembe”. Ez nem tilos, és ezzel mindenki jól jár. Én túl kerültem azon, hogy a vallásokat egymás ellen próbáljam kijátszani a fejemben. Mindenhol azt keresem, hogy mi az az egy nagyon fontos elem, ami miatt egyáltalán van ilyen, hogy vallás. Ez az elem pedig a legfelső önvaló jelenléte ilyen vagy olyan formában. A buddhizmus messze nem az istenfogalomból indul ki – maximum vannak bizonyos buddhista vonalak, ahol meditációs istenségekkel foglalkoznak –, hanem a szenvedés tanából. Hogyan lehet az emberre ráért szenvedést tudati alapon felismerni és megszüntetni? Ez nem egy önbecsapó manőver, hanem annak a felismerése, hogy mindenki a saját hülyeségének a levét issza. A buddhizmus segítségével kristálytiszta meg lehet állítani magunkban ezt a szenvedésgerjesztő folyamatot. Nagyon érdekes, hogy ez hogyan függ össze Krisztus tanával vagy a hindu vallással. Én jógázom már évek óta, és a személyes mesterem Szvámi Mahésvaránanda – aki egy nagyon magas szintű személy, egy isteni inkarnáció, Siva Isten személyes megtestesülése –, ő hindu, és ilyen alapon én a hindu egyháznak is tagja vagyok. Tehát buddhista is vagyok lélekben és gondolatban, hindu is, és keresztény is vagyok. Nem is értem, hogy miért kellene ezeket összeveszíteni egymással. Ez mind ugyanaz. Mind egy bizonyos oldalról ugyanazt a centrumot nézi. A buddhizmus a tudat szempontjából viszi végig az embert, a kereszténység a szeretet oldaláról, a hinduizmus a jóga oldaláról. Mindegyik egy nagyon jó út. Ezeken egyszerre is lehet járni, mert például valaki a szívében szereti az embertársait, de közben jógázik, és esetleg még meditál is, és ettől semmi baja sem lesz. Amikor a buddhistákhoz odamentem, kérdezték, hogy milyen vallású vagyok. Mondtam, hogy református. Ők erre azt mondták, hogy jó. Fölvehettem úgy a buddhista vallást, hogy nem kellett letennem a reformátust. Amikor a hindu vallást vettem föl azáltal, hogy megkaptam a gurum mantráját, ezzel nem járt együtt, hogy le kellett volna tennem bármit is. Maga Szvámi mondta azt, hogy itt a teremben többféle vallású ember ül, vannak ortodoxok, keresztények, zsidók, buddhisták, hinduk, és ez így jó, mert a jóga mindegyiken túl van. A jóga nem vallási kérdés, hanem egy szellemi, testi és lelki út, amin ha az ember mindenféle vallástól függetlenül jár, akkor ez hasznos lesz neki. Azok a tanok, amik az emberek tudatát vezérlik, nagyon hasonlóak. De az is nagyon jó, hogy nem azonosak. Az az Isten végtelen kegyelmi gyönyöre, hogy ennyi minden létezik egyszerre. Van ilyen nép, olyan nép, és van amolyan nép, mint amikor egy virágos mezőre kimegy az ember. Akkor sem kell mérlegelni, hogy ez a kis fehér virág szebb-e, vagy az a nagy kék. Ez nem összemérhető. Egy kék virág ugyanolyan szép, mint egy fehér. Én így nézek a népekre is. Jó látni a népeket és a kultúrákat, mind egy-egy virág a gazdagság végtelen mezején. Nem is értem, miért kéne állandóan újra és újra veszekedni egymással a különbözőségeken. Inkább tiszteljék egymást, lássák be, hogy miért jó a másik. Ha bárki normális emberrel beszélgetek, aki nincs elkötelezve valamilyen hülye álláspont mellett, az mind ezt érzi a szívében, és nem kell ezt külön magyarázni. Senkinek sem jutna eszébe csak azért gyűlölni valakit, mert más nyelven beszél, vagy másképp néz ki az arca. Ez egy hülyeség, szerintem ez egy mesterséges uszítás. De ez nem csak most van így. Sok ezer éve van valami, ami miatt egymásnak mennek az emberek, pedig ez nem indokolt. Szerintem az ember akkor lesz méltóságteljes itt a földön, amikor majd ezt fölfogja, és a szeretet elve alapján működik együtt a másikkal. Biztos, hogy mindent meg lehet beszélni, és az is biztos, hogy van hierarchia is a világon. Azt sem kell gondolni, hogy minden egyenrangú és egyforma. Ha van két virág a mezőn, akkor az egyik magasabb, a másik alacsonyabb. Függetlenül attól, hogy szép vagy nem, de bizonyos módon a különbségeket is látni kell. Emiatt nem is kell mindenkit ugyanabba a skatulyába tenni, engedni kell a különbséget mint valami jót. De közben van hierarchia, mert a hierarchia azt jelenti, hogy a tudatának minél összeszedettebb helyszínéről néz körül az ember, annál nagyobb rend van körülötte. Igenis vannak olyan működések, amik a rendetlenséget gerjesztik, és vannak, amik a rendet. Ilyen szempontból a hierarchiában magasabb értékű a rend, mert hiszen rendszerről van szó. „Társadalom – együtt sok ember”, ezt csak valami rendszer szerint lehet csinálni. Minden, ami a rendeződést segíti a hierarchiában, egy magasabb szintű dolog, mint ami a széthullást. A demokráciát és a hierarchiát együtt kell elgondolni. Az is egy álszent dolog, ha azt mondjuk, hogy mindenki egyenlő. Egyáltalán nem egyenlő mindenki, sőt nem is akar senki sem egyenlő lenni, az esélyeknek és a lehetőségeknek kell egyenlőnek lenniük. Az kell, hogy mindenki méltó lehessen, és bontakoztathassa ki azt, amire ő van. Amit nagyon utálok, az ez a globalizációs szituáció, amiben minden egyre inkább egy sablonszerű fogyasztói rendszer része, és megszűnnek a kis egyéni dolgok – kisvállalkozások

stb. Mondjuk, amikor már csak egy nagy tömegtejet lehet majd kapni, és az is pasztörizálva lesz nyolcszor, akkor én nagyon szomorú leszek, mert hova tűnik el az a kis finom tej, amit egy tehén tőgyéből kiszedünk? Nehéz úgy, hogy ebben a világban jól fennmaradjunk, de a személyiségnek meg a kibontakozás lehetőségének mégis meg kell maradnia.

➤ **Azt hiszem, az nagyon fontos, hogy a rendet ne keverjük össze a sematizmussal. Ne az legyen a rend, hogy minden egyforma, hanem a színességben kell megtalálni a rendszert és a rendet. Az a „jó” rend, ami nagyon sokszínű.**

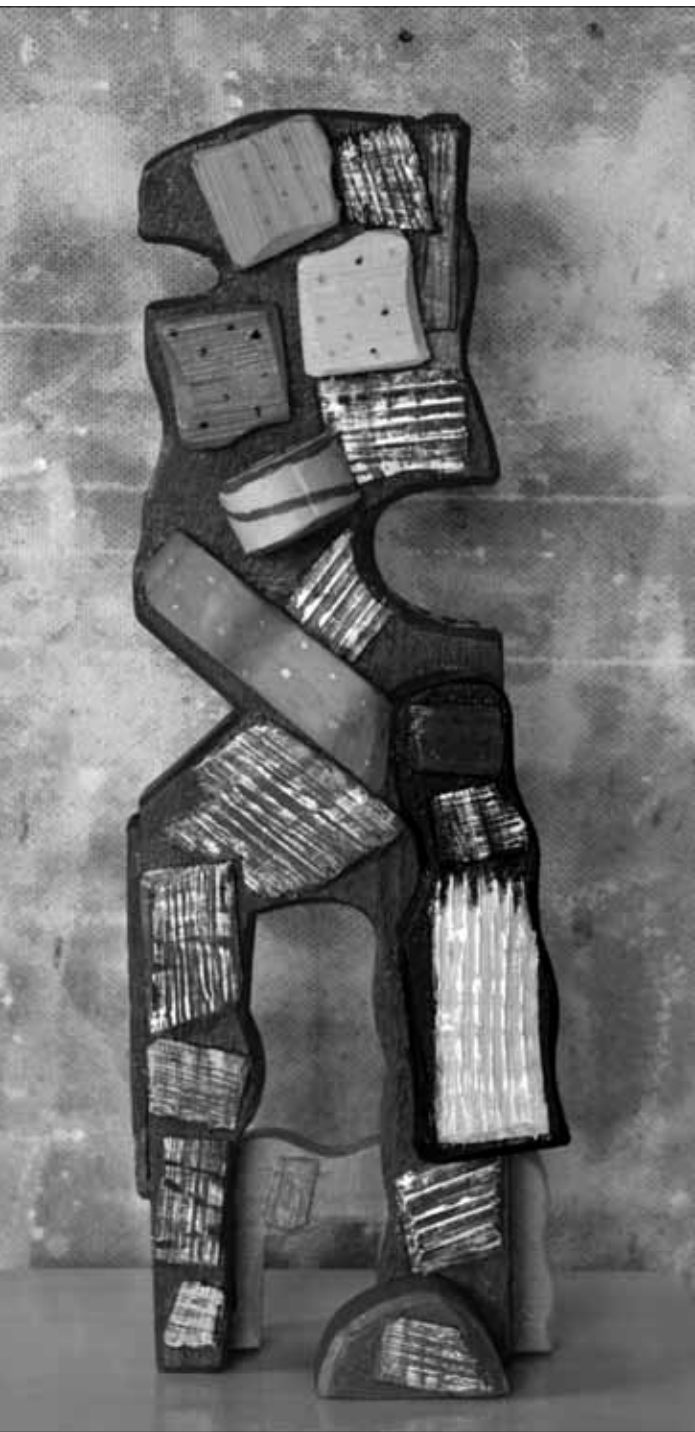
➤ Így van! Mindenki valaki, és ha önmagában az önmaga magasabb szellemi részét kifejleszti, és a saját szellemi feladatát végzi, az a legértékesebb, amit csak tehet. Érezni kell, hogy a szeretet a legfontosabb dolog, és mindent ennek jegyében kell nézni. Azt persze nem lehet elvárni a szeretet jegyében, hogy viszonsszeressenek, mert a szeretet csak odáig tart, hogy én nyitott vagyok és szeretetteljes. Igazából egyre inkább ennek a felismerésére van szükség, mert látom, hogy nagyon sok gyűlölet akar gerjedni mostanság a világban.

➤ **A beszélgetésünk elején említetted, hogy Te a dalokat nem írod, hanem szerzed, mert ezek a zenék valahol az univerzumban már megvannak. Én azt hiszem, hogy a hangszerek is valahogy így vannak, mert azok hangszínek, amiket megszólaltatunk rajtuk, valahol az univerzumban már megvannak, nekünk „csak” rá kell jönnünk, hogy hogyan tudunk fából, fémből, akár üvegből olyan hangszereket készíteni, amelyeken ezeket a hangszíneket meg tudjuk szólaltatni.**

➤ Igen! A hinduk azt mondják, hogy az egész univerzum a hangból jött létre. Ez egy kicsit összecseng a keresztény hagyománnyal, ahol azt mondják, hogy kezdetben vala az Ige. És az Ige az Úr maga vala. Maga az Úr teste volt az Ige. A hindu ugyanezt mondja, hogy kezdetben volt az Om hang, ami maga az Úr megtestesülése. Értetni kell, hogy ez a két megközelítés szó szerint ugyanaz.

➤ **Nagyon érdekes, hogy a hindu megfogalmazás mennyire rimel a kvantumfizika húrelméletére, ami nagyon leegyszerűsítve azt mondja, hogy a világ rezgő energiahúrokból áll. A zene tulajdonképpen nem más, mint a rezgés, a világ hallható tartománya. Több elmélet is van arra, hogy hogyan született meg a zene – a munka ritmusából, a madárcsicsergés dallamának utánzásából stb. Én azt gondolom, hogy egyik sem igaz, mert a zene már hamarabb létezett, mint hogy azt az ember kitalálhatta volna.**

➤ Ez így van! A szférák zenéje egy platóni gondolat. Platón azt mondta, hogy bizonyos tudatállapotváltozás után az ember meghallhatja a szférák zenéjét, tehát a magasabb dimenzió állandó zengését. Milyen érdekes, hogy a bolygók keringési pályájából tudósok meghatároztak egy hullámformát, amit a hallható tartományba lehetett transzponálni. Kiderült például, hogy a Merkúr bolygó *g* hangon szól. A bolygóknak megvan a saját rezonanciájuk, és hallottam egy olyan felvételt, amikor a bolygók hangjai egyszerre szóltak. Ez egy nagyon különleges „zene”. Valójában amit Platón akkor mondott, azt most meg is lehet hallgatni. A valóság meg tényleg az, ha az ember belehallgat a csendbe, akkor egyszerűen egy idő után hallja, hogy a csend mögött valami zengés van. Akár füllel is lehet érzékelni azt a különleges, furcsa, nagyon harmonikus rezgést, ami a csendben van. Egy Szőke Péter nevű hangkutató vizsgálatokat végzett a természetes hangokkal – a szél dudálása az ablaküvegen, madárcsicsergés stb. Ezeket vagy felgyorsította, vagy lelassította, hogy az emberi fül számára értelmezhető dallamot kapjon. Kiderült, hogy minden egyes dallam pentaton, tehát ötfokú zenei skálából áll. A világ így rezeg. Mindig van egy tonika, egy alaphang, és annak a felhangjai szólnak. Ezért „hülyeség”, hogy kitalálták a dodekafóniát, ahol mind a tizenkét hang egyenlő fontosságú, és antidemokratikus a hangokat hangnemekbe szervezni. Schönberg azt találta ki, hogy nem szabad hangnemekben gondolkodni, és a természetnek, a világnak olyan a zenéje, hogy nincs benne hierarchia. De ki hallgat Schönberget? Sehol senki, mert csúnya. Mert nem életzene. Engem Uszón érintett meg a spirituális zenélés, ahol az egyik télen nagyon hosszasan csöndben voltam. Két és fél hónapig voltam három kilométerre a legközelebbi lakott településtől úgy, hogy közben be volt havazva az a kis tanya. Egyméteres hó volt, és csak ott lehetett menni, ahol én kiástam. Azt a csöndet el nem tudom mondani. Az maga volt a kozmikus tökéletesség. A hó elnyeli a zajokat, ezért a hangok tompák voltak, az ég viszont kristályos és tiszta kék volt. Látszott, hogy távolabb mozgás van, meg élet, de az mégis csend formájában jutott el hozzám. Ott jött a lelkembe meg a tudatomba szinte egyszerre az az érzés, hogy az az egy hang – a tonika –, ahonnan kibontakozik minden. Nem kell olyan sokat ugrálni hangnemekben. Az igazi nyugi onnan jön, hogy van egy alaphang. Bach is azért zseniális, mert egy tonikára építette fel a zenéjét, amivel el lehet szállni.

Kisszobor, 2015–2016

▮ Mindennap foglalkozol a zenével?

▮ Mindennap van egy kis zenélés, olyan nincs, hogy ne zenéljek. Egy kis szertartást csinállok, énekelek. Azt hiszem, én ettől vagyok életben. Ha ezt nem csinálnám, már valószínűleg megbolondultam volna.

▮ Ha abból a nagyon sok dologból, amit csinálsz, meg kellene mondanod, hogy mi áll hozzád a legközelebb, a zene lenne az?

▮ Így van. A buddhizmus akkor kell, amikor az ember nem tudja, hogyan vannak a dolgok, szenved, variál a világban, és rossz neki. Az helyre rázza az agyát. Ha egy lakatlan szigetre kerülnek egyedül, ott minek a buddhizmus? Nem kell oda tan, ott magát adja az élet. Ott az ember az igazságot kendőzetlenül látja, csak a társadalmi, hülye emberi dolgok azok, amik elfedik. A lakatlan szigeten egy gitár viszont üdvöztető lenne. Az egy eszköz ahhoz, hogy az ember szárnyalni tudjon. Ha nem lenne ott gitár, fabrikálnék valamit pálmafából.

▮ Ha az emberi társadalom „normálisan” működne, és az emberek megtalálnák benne a helyüket, akkor nem is lenne szükség a vallásokra?

▮ Azt vettem észre, hogy nagyon sokféleképpen lehet ugyanazt a dolgot nézni. Te most elmondtál egy látásmódból fakadó igazságot, amire nem lehet azt mondani, hogy ez nem igaz. Közben azt kell látni, hogy ez az igazság együtt él valami más igazsággal is, nevezetesen azzal a kérdéssel, hogy az emberiség most nem a dolgát végzi-e. Lehetséges – ez csak egy feltételezés –, hogy az embernek most pontosan ez a botladozás a dolga. Bizonyos tanok azt mondják, hogy ez egy tanintézet. A földi élet az ember számára egy tanoda, ahol meg kell tanulnia, hogyan vannak a dolgok. Bizonyos lények már tudják ezt, ezért ők már nem is születnek emberi formába. Például a Nap mint istenség, mint lény, ő annyira korrekt, nagyszerű személyiséggé nőtte ki magát, hogy képes egy naprendszer fenntartani. Neki nem kell emberként megszületnie, hogy gyakorolja a pontosságot és a jóindulatot, mert a Nap a százszázalékos jóindulat tökéletes megtestesülése,

mert mindent fönntart, és egyformán sugároz mindenkire. Tökéletes isteni állapotot jelenít meg. Ehhez képest, ha engem kineveznének Napistennek – persze borzasztóan jólesne, hogy hú, de nagy ember vagyok –, és nekem kellene azt csinálni, amit a Nap csinál, nem lennék rá kész. Tehát az én ügyetlenkedéseim, tökéletlenségeim, így ahogy vagyok: valószínűleg ez a feladatom. Csak az a lényeg, hogy közben próbáljunk okosodni is, mert rendben van, hogy ilyen kis ügyetlenek, szerencsétlenek, irigyek meg önzők vagyunk, de legalább okosodjunk, hogy nekünk egyre jobb legyen, meg azoknak, akik velünk élnek. Mert aki velünk él, az is megszívja a hülyeségeinket, mert ha én hülye vagyok, akkor ráfröcskölöm a mérgemet valakire, aki itt él velem, és akkor már ő is vesztes, nem csak én. Ezért kellene már egy kicsit nagyobb szeretettel lenni egymás iránt.

VILLANGÓ-TÖRÖK IVETT

Egy kömlői parasztasszony élete a 20. században

Csáti Terézia visszaemlékezései

VILLANGÓ-TÖRÖK IVETT (1987) Gödöllő

„Szárnyára bocsájtom két kezem írássát.
Áldja meg az Isten ennek olvasóját.”

BEVEZETŐ

Rengeteg előnnyel bír, ha egy néprajzkutató évekig ugyanarra a településre jár vissza kutatni. Lesz hely- és emberismerete, kitapinthatóvá válnak azok a témák, problematikák, amivel érdemes foglalkoznia. A hátránya, hogy a kutató hajlamos skatulyázni: „ilyen témára biztos nem találok forrást”. Pedig csak keresni kell. Az egyetemi éveim alatt szülőfalum lett a kutatási terepem. A hely- és emberismeret egyértelmű volt, aki nem rokon, az szomszéd. Különböző témákat sikerült felkutatnom, rengeteg kömlői segítségével. Egy napon megkaptam Csáti Terézia visszaemlékezéseit begépelve.¹ Rézi néni személyesen is ismerhettem, így külön értékkel bír számomra ez az írás. Nem egy, a 20. században élt asszony életének eseményeit tartottam a kezemben, hanem egy olyan asszonyét, akivel földik (ráadásul szomszédok) vagyunk, akiről sok mindent tudtam, de ilyen részleteket nem.

A néprajztudomány viszonylag későn fedezte fel a paraszti önéletírás műfaját, bár a 20. század második felében a kutatók igyekeztek ezt a hiányt pótolni. A mindennapi élet felkutatásában a szóbeli adatközlésen túl az önéletírások jelentenek igazi forrást számunkra. Ahogy Páczkán Éva megfogalmazta: „mivel a társadalom általános modelljeit elfogadó személyről van szó, életének egyszerű, hétköznapi eseményeiből arra a kultúrára is következtethetünk, amelyben ez az életpálya konstituálódott”.² Tehát a kimondott és kimondatlan, leírt és sejtetett közlések is pluszinformációt nyújthatnak. Az egyén hétköznapi cselekedeteinek vizsgálatakor nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a társadalom – vagy szűkebb környezete, a falu – által jóváhagyott normarendszert saját szemüvegén át vizsgálja, sajátos módon akceptálja. Vagyis nem általánosíthatunk minden adat esetében, tisztában kell lennünk az egyén döntéshozatalával, egyéni mentalitásával.

A személyes érintettségtől elvonatkoztatva szeretném bemutatni ezt a még publikálatlan önéletírást. A 92 oldalas kézirat terjedelme nem teszi lehetővé a forrásközlést, csupán egy-egy elemét mutatom be. Azt vizsgálom, hogy egy visszaemlékezés hogyan lehet egyszerre forrása a helytörténetnek és a néprajztudománynak. Mik voltak a motivációk a visszaemlékezés létrejöttében, és ezeket milyen stilisztikai jegyek támasztják alá? Végül egy több generációt bemutató önéletírás alkalmat adhat az összehasonlító elemzésre is, erre keresünk néhány példát.

KÖMLŐ, AVAGY A „REGÉNY” HELYSZÍNE

Kömlő Heves megye déli részén található, a néprajztudományban híressé vált Átány tőszomszédságában. A földrajzi adottságaik hasonlóak, ám az alaprajzuk nem: a kömlőiek nagyon büszkék arra, hogy sakkátblaszerűen rendeződnek az utcák, míg Átányon „össze-visszák” (egyik állandó adatközlőm kifejezése). Részletes történeti áttekintésre itt nincs lehetőség, csupán néhány fontos tényezőt emelnék ki. Kömlő, a hevesi járás többi községéhez hasonlóan, állattartásból és növénytermesztésből tartotta fenn magát. A 19. század második felétől folyamatosan nőtt a lélekszáma, 1944-re elérte a 3450 fős maximumot,³ ettől kezdve csökkenő tendenciát mutat a népessége. A legutóbbi népszámlálás szerint a lakónépesség 1849 fő volt.⁴

Az első világháborúban 100 kömlői katona, a második világháborúban 73 katona és 56 civil esett el. 1944. november 6–13. között a falu harcterré változott, összecaptak a német és orosz csapatok. Magánházakat foglaltak el, férfiakat és nőket hurcoltak el partizánsággal vádolva. Minden túlélő emlékezetében megmaradtak ezek a napok, ahogy Csáti Rézi is leírja visszaemlékezésében. 1958-ban hat kis termelészövetkezet alakult a faluban. Már a nevük is hűen tükrözi a kor szellemét: Kossuth TSz, Petőfi TSz, Rákóczi TSz, Dózsa Tsz, Haladás TSz, Szabadság TSz. 1962-ben egyesültek Május 1. Termelészövetkezet néven, ami egészen 2000-ig működött.

Nagyon hamar elindult a polgárosodás folyamata Kömlőn, a falu már a századforduló környékén elhagyta a népviseletét.⁵ A helybeliek főként mezőgazdasággal foglalkoztak, elenyésző volt az értelmiséghez tartozó tanítók vagy a kereskedő zsidók száma, de polgári réteg nem alakult ki. 1936-ban 2672 őstermelő, 470 iparos, 73 kereskedő, 17 közlekedési, 40 közszolgálati alkalmazott, 8 véderő, 20 nyugdíjas, 14 házcseléd és 39 egyéb foglalkozású egyént írtak össze. Önálló gazda az őstermelők közül 490 – akik eltartottak 1259 személyt –, 126 mezőgazdasági cseléd, 794 mezőgazdasági munkás volt a faluban. Nagybirtok nem, csak két középbirtok volt ekkor.⁶

Általában elmondható, hogy mindig is szerettek modernizálni, hamar átvették a technikai újításokat, például a mozit, a tévesz gépesítését elsőként szervezték meg a környéken. Ugyanakkor nagyon ragaszkodtak a gyökereikhez, hagyományaikhoz. Az amerikai kömlőiek a legjobb példa erre, kimentek szerencsét próbálni, sokan vissza is jöttek, akik kint maradtak, igyekeztek anyagi segítséget nyújtani az otthoniaknak. Bár a népviseletet elhagyták, de a népszokások átalakulva tovább éltek a 20. század során, például a kommunizmus alatt megbélyegezték azokat, akik templomba jártak, de a kömlői búcsút a párttagok is megünnepezték. Mentalitásukra mindig is kihatott a nagyon erős katolicizmus. Berze Nagy János (aki a szomszéd falu, Besenyőtelek szülötte volt) síkföldi palócoknak nevezi a környező falvakat, Kömlőn is jellemzőek a lágyított mássalhangzók (pl. *gyinnye*). A nyelvi sajátossághoz tartozik, hogy saját magukat *kömleinek* mondják, valamint a keresztnevék különös becézése is.⁷ Mivel a visszaemlékezésben is Csáti Terézia Rézinek nevezi magát, ezt a névváltozatot követem én is.

A folklórműfajok közül a proverbiumok őrződtek meg a leginkább. A hosszabb prózai alkotások természetesen itt is ismertek voltak, de beszélgetőpartnereim nem tudták felidézni a szövegüket. Csáti Rézi visszaemlékezésében olvashatunk egy mesét, amely a kömlői terepmunkám egyetlen ilyen gyűjtése. Kömlői emberek tollából származó más, ilyen jellegű prózai önéletrajzról nincs tudomásom. Egyedül egy másik lelkes segítőm, Neufeld József által írt verses önéletrajz került birtokomba, amely szintén kiadatlan.⁸

AZ ÖNÉLETÍRÁS SZERZŐJE, CSÁTI RÉZI

Kiss Andrásné Csáti Terézia 1920-ban született egy kisbirtokos családba hetedik gyerekként. Édesanyja ekkor már negyvenéves volt, a testvérei közül pedig a két legidősebb már férjhez ment. Írásában hangsúlyozza, hogy milyen boldog volt a gyerekkora, a szülőház adta neki azt az érzelmi biztonságot, amire férjes asszonyként is visszavágyott. Az elemi iskolát helyben járta, jól tanult, de magasabb iskolába nem mehetett tovább. 1937-ben ment férjhez a kömlői Kiss Andráshoz. Házasságkötésük után férjével, annak bátyjával és feleségével, valamint férje szüleivel laktak együtt. Mivel édesanyja kímélte őt is és menyét is a munkában, a ház körüli feladatokat fiatalasszonyként kellett megtanulnia. Rézi az anyósával nem volt jó viszonyban, erre többször utalt a visszaemlékezésében. Öt gyermekük született, de csak négy érte meg a felnőttkort: Andris (1938), Boriska (1940 – tíz hónapot élt), Boriska (1942), Marika (1945) és Juszker (1949). Rézi szerint anyósának egyetlen jó tulajdonsága volt csupán: nagyon szerette az unokáit.

Férje két évig volt katona, majd a második világháborúban harcolt. Leszerelése után kubikosnak szegődött el, így a fiatalasszony többnyire az apósával dolgozott együtt. Az anyósa otthon nevelte az unokákat. Rézit még 78 éves korában is ez érzékenyen érintette, mindig is úgy érezte, hogy nem vehetett részt a gyereknevelésben. A munka világa mellett részletesen ír gyermekeinek ifjúkoráról, szerelmeikről. 1994-ben hirtelen meghalt legkisebb fia, Juszker, aki nőtlen volt, és még szüleivel lakott. Férje 1997-es halála lehetett a kiváltó oka az önéletrajz megszületésének, bár pontos adataink nincsenek arra vonatkozólag, hogy mikor kezdett el írni. A két férfi halála után elköltözött

Papíreliefek, 2014–2015

a házból, idejének hátralévő részét felváltva töltötte egyik és másik lányánál. 2005. december közepén kapta a hírt, hogy a Hatvanban lakó legidősebb gyermeke, Andris meghalt. Tíz nappal később Csáti Rézi is eltávozott az élők sorából. Sírja Kömlön van, férje mellett.

KISS ANDRÁSNÉ CSÁTI TERÉZIA: REGÉNY AZ ÉLETEMRŐL ÉS TÖRTÉNESEIRŐL

Az írás műfaja önéletrajz, vagyis „a visszaemlékezések tudatosan átgondolt, kronológiai rendben megszerkesztett írásba foglalt változata”.⁹ Csáti Rézi a mindennapi élet epizódjait ciklusokba rendezve, személyes szempontok szerint válogatva írta le. Írásában a személyes élmények mellett a másoktól hallott vagy másokkal megesett történetek is helyet kaptak.

Egy vonalas spirálfüzetben rögzítette emlékeit, a 92 oldalas kézirat több ütemben készült el. A dátumokat elvétele jegyezte le, így inkább a tematikája alapján osztható szakaszokra a mű. Az első részben (1–58.) ír a szülői házról, gyerekkoráról, ifjúságáról. Saját házasságkötésükről csupán néhány mondattal emlékezik meg. Ebben a nagyobb szakaszban meséli el gyermekeinek szerelmi történeteit, házasságkötését, unokái megszületését, majd a fia és férje halálával fejezi be ezt a részt. A második szakasz fél oldal csupán, röviden összefoglalja az eddig leírtakat. Itt szerepel az első dátum: 1998. március 23-án zárja le az eddigieket (58.). A harmadik résznek címet is adott: *Régi szokások és történetek* (58–73.). Itt emlékezik meg a család és a falu vallásosságáról, majd leírja egyik kedvenc meséjét, amit gyakran mondott el társaságban. 1998. április 4-én zárta le ezt a szakaszt, ekkor 78 éves. A negyedik rész tartalmilag és formailag is elkülönül az előzőektől. Ennek a címe: *Visszatekintés a múltba* (75–92.).

Önállóan kezdett hozzá az íráshoz. Az elejétől kezdve kirajzolódik a kettős motiváció. (A Küllös Imola által leírt négy alapmotiváció – 1. idegenek érdeklődése; 2. példaadás, tanító jelleg; 3. panasz; 4. lelki kényszer – mindegyike kitapintható, ám ezek közül csak kettő jelenik meg egyértelműen.¹⁰) Egyrészt a fia és férje halála okozta fájdalmát szerette volna kiírni magából, amit több helyen szavakba is önt: „Mostmár befellegzett az írásom, ezt az útbbsiakat azért írtam hogy ki kapcsolódjak sajnos egyiknapról a másikra akadnak ami tetézzi a bánatom a fájdalom, hiába próbálkozzok úgy élni, hogy könnyítsek a keresztemen, nem tudok.” Másrészt már az első oldalakon is leírja, hogy az utókornak szánja, és példamutató magatartása több helyen megjelenik: „Tehát gyermekeim tisztelnek, becsülnék szeretnek. És ha valaki ennek a főlisoroltaknak ellenkezőjét teszi, rosszul teszi Mert amilyen mércével mérsz olyan mércével mérnek vissza.”

A szöveg stílusa az élőbeszédhez hasonló, amit a központozás is alátámaszt. A mondandóját a hosszú mondatokba tömörített gondolatok tagolják. A 20. századi paraszti önéletírások a szóban elmondott történetek pontos másolatainak tűnnek. Jellemző a szerkezeti lazaság, a nyelvi-grammatikai pongyolaság, az elmondott gondolatok leírása. Míg a 19. századi paraszti írárok egy megelőző kor irodalmi normáinak igyekeztek eleget tenni, addig a 20. századiak (a köznyelv nagyfokú fejlődése következtében) az élőbeszéd törvényeit érvényesítik.¹¹

Az általunk vizsgált visszaemlékezés szókinccse egyaránt tartalmazza a hagyományos *kömlői* szófordulatokat, hangtani változatokat, mint például: „másszor”, „válaszhassa”, „anyós kézre jutott”, „kert fara”, „csinált út”, „akkor még nem volt szokásba”, „kominista”, „pufolykások”. A modern nyelvezet a gyerekei említésekor gyakoribb: „haverjai”, „az volt a menő”, „milyen jó a buli”, „lemezjátszon mulattak”. Választékosan fogalmaz a történetek leírásakor, ami olvasottságra utal: „de ez semmi kép nem jöhetett létre”, „a férjem akivel 60 év házasságot 2 hónap hílyával töltöttem”.

Művelt, jó emlékezőtehetséggel megáldott asszony volt. Hallomás után tanulta a meséket, anekdotákat gyerekkorában, később az imádságokat, egyházi énekeket is. A kalákában elvégzett csoportos munkák során gyakran kérték a fiatalabbak, hogy meséljen nekik meséket, mert nagyon jó előadó is volt. Családanyaként nem volt ideje olvasni, bár gyermekei mindig vittek haza kölcsönkönyveket. Az olvasás ízeire később kapott rá, mikor már egyedül élt. Akkor is vallási témájú könyveket forgatott: elsősorban a *Bibliát*, de előszeretettel vett kézbe a szentek csodatételeiről vagy a pápa életéről szóló munkákat.

Visszaemlékezésének az első három részét önállóan írta. Lánya elmondása szerint többször kérte írás közben gyermekeit, hogy olvassák el a kéziratát, érdekelte, mit szólnak hozzá. Erre nem került sor, az íráson érződik, hogy spontán módon keletkezett. Majd hét év elteltével folytat-

ta, de ezt már „megrendelésre készítette el”. Az unokák elolvasták a kéziratot, és kérték Rézi mamát, hogy róluk is írjon valamit. Így született meg a negyedik, befejező rész. A *Visszatekintés a múltba* alcímet viselő fejezet kifejezetten gyöngybetűkkel készült, a csikos spirálfűzetben csak minden második sorban írt, hogy átláthatóbb és szebb legyen. A családfa megrajzolása valódi műalkotás lett:

„Az életemet egy fenyő-fához hasonlítom, ami elég szépen megterebélyesedett. Ennek a fenyőfának volt egy támasza a férjem, és ennek a fának volt négy gyönyörű galya is ezek a galyák a négy gyermekem volt. Fájó emlék megmaradt, mert a legfiatalabb galy egy napon letörött még pedig tavasz kezdetén, április 25-én ez a galy legfiatalabb fiam Juszker volt. Akit soha nem felejtünk ell, itt hagyta a törzset a szülőket, és testvéreit a 3 galyat.

Ez a három galy nőtt növekedett, és monda három galy gyümölcsöt hozott, és így terebélyesedett a fenyőfám [...]

Tehát hétunoka az ágakon hét gyümölcs.

Ahogy múltak az idők, úgy terebélyesedett a fenyőfa is. A gyümölcsök mellett új hajtások nőttek, ezek a hajtások újból gyümölcsöt hoztak, ezek a gyümölcsök a dédunokák lettek.

Igy terebélyesedett tovább az én fenyőfám.

Ezek a galyak már több gyümölcsöt hozott mégpedig 12 gyümölcsöt ezek a gyümölcsök a dédiunokák.

Igyhát tizenkilenc gyümölcs a fenyőfán.

Tizenkilenc unoka, ezeknek mindegyiknek van, Születésnap, névnap és a többi jelentős ünnep és események, amit nekem, illik is, és kötetlenségem is számon tartani. Tehát zajlik az élet tovább így folytatom írásom. Unokáim kérésére.”

A hét unokájáról egy-egy kedves gyerekkori történetben emlékezik meg. A megmosolyogtató családi történetekből kirajzolódik a modern, engedékeny nagymama alakja, aki még írásban is tanítja az utókort. Történeteiben nemcsak példát mutat („Ebből az a tanulság, ne járj olyan kocsit után aki nem vesz fel.”), hanem kifejezéseket is megmagyaráz.: „Ha volt szabad idő, az ablak alá ez utca részt házunk előtti részt hívtuk ablak aljának, kiültünk, a házunk előtt lóca volt amire 4-5 ültünk szomszédokkal egy kis tere-ferére...”

Az önéletrajz bemutatásakor nem tekinthetünk el egy nagyon fontos momentumtól, hogy Csáti Rézi írása két változatban létezik. Miután az unokák kérésére elkészült a negyedik rész is, két dédunoka vállalta, hogy számítógépre viszi a szöveget. Kinyomtatva, lefűzve tárolják. A dédmama diktálta le, így néhol vannak eltérések a két szöveg között, főként a központosításban és helyesírásban. Csupán egy helyen „szóltak bele” Rézi írásába:

„Tehát mégis kívánságom szerint megbecsültek voltak az anyóssok. A lányom még a mai napig is mesél az anyóssáról, például hogy ezt is anyóssomtól tanultam és ezt is őtől tanultam, tehát a sütetést főzést és sok mindent, és én akkor már elis érzékenyülök, hogy azt meg nem mondja, hogy éntőlem mit is tanult.

[Elnézést, hogy beleszólunk, de ez azért van a dédi saját elmondása szerint is, mert a nagy törvényű anyósa nem engedett beleszólást a gyereknevelésbe, dolgozni kellett hajnaltól késő estig és a gyerekeket az anyós nevelte. Van egy eset amit sokszor emleget, amikor a nagymamám (Marika) még kicsi volt és hazajárt szoptatni az aratásból, nem ülhetett le a székre, hogy kényelmesen megszoptassa a kislányát, hanem az anyós azt mondta, hogy állva szoptassa. Dédi a bölcső fölé görnyedt és megkérdezte, hogy: »Így?« És ekkor az anyósa a hátára ütött a nyújtófával, és úgy kellett megszoptatnia. Csak a dédi tudja hány ilyen eset történt még, ami a gyerekekkel való foglalkozástól elválasztotta őt.]

Bevalom hogy éntőllem sütetést főzést nem tanult, hisz mikor ő férjhez ment, nekem is az anyóssom sütetést főzött.”

Síkplasztika, 2015

Síkplasztika, lábakon, 2015

Síkplasztika, 2015

Síkplasztika, lábakon, 2015

A „REGÉNY” MINT FORRÁS

Az elemzéskor a kézzel írt visszaemlékezést használtam fel, annak is csak az első három szakaszát. Egyrészt ez az anyag spontán keletkezett, önálló döntéseként íródott; másrészt az utolsó egy-ségben írt meghitt családi történeteket nem szeretném nyilvánosságra hozni.

Csáti Rézi visszaemlékezése apró történetek sorából áll, ami kronologikusan felépített ugyan, de az események teljesen esetlegesek. 1920-ban született, majd 17 évesen, 1937-ben ment férjhez. A zivataros 20. században még egy olyan értékrendben nevelkedett, amit a változó erkölcsi és politikai rendben is megtartott. Visszaemlékezésében az életmód és mentalitás témáit úgy mutatja be, hogy szinte nem is tud róla. Csáti Rézi célja az volt, hogy megörökítse életének történéseit, mintegy mellékesen tér ki a hétköznapi rutinfeladatokra, az erkölcsi normákra, a megszokott ünnepi viselkedésre.

Az első történetben hét-nyolc éves önmagára emlékszik vissza, vagyis az 1920-as évek legvége rajzolódik ki előttünk. A gyerekek belenevelődtek a munkába: a két fiúgyerek a földmunkában segített édesapjuknak, az öt lány a kapálásból, a lucerna- és szénagyűjtésből vette ki a részét. Az első önálló feladata a libák kihajtása és őrzése volt, amit a vele egykorú, tízéves szomszédlánnyal együtt láttak el. Édesanyja nagyon büszke volt rá, hogy egyedül felelősséget tud vállalni a húsz-harminc libáért. Azt is megtudhatjuk mintegy mellékesen, hogy aratás idején a tarlóra is kivitték legeltetni a libákat, ilyenkor vödört is vittek magukkal a határba, ahol a gémeskutakból tudtak vizet meríteni. A vödör mellett még egy ostor volt a kislányok eszköze, amivel terelték a jószágokat.

Fiatalasszonyként, már a férje családjánál csöppent bele az igazi női munkákba, hiszen otthon édesanyja kímélte. Rézi és sógornőjének feladata volt a két tehén fejése, a tejmérés, a veteményezés és a vízhordás. Egyik kedves történet éppen a tehénfejeshez kötődik. Mikor már eljegyezték egymást, és tervezték a lakodalmat, Andris édesanyja megkérdezte Rézit, hogy tud-e fejni. Hiszen nemcsak a vagyon volt fontos szempont a párválasztásban, hanem az is, hogy mennyire dolgozók a fiatalok. Rézi nem akarta elárulni az igazat, mert szégyellte, így azt hazudta, hogy tud. Lakodalom után az anyósa kiadta a feladatot, hogy ezentúl a két meny feji meg a két tehenet, osztozzanak meg rajta. Rézi húzta az időt, aztán mikor rákerült a sor, elsírta férjének bánatát, hogy ő még sohasem fejt, mert édesanyja kímélte a szülői házban. „Erre meg sajnált a férjem megmutatta hogyan kell fejni két kézzel, az ő anyja is tud fejni, de csak jobb kézzel, félkézzel. Próbálgattam sehogy nem akart menni a tej a tehén tőgyéből, az volt a jó hogy olyan türelmessen tűrte a szorításokat, mert én úgy véltem akkor jön a tejj belőe ha jó meg szorítva huzogatom ez két nap tartott hogy megtanultam a fejest. [...] Meg is tanultam és legnagyobb örömemre és az Andriséra is nekem adott legtöbb tejjét a tehén.” Később is büszkén emlegeti, hogy mennyire megszerette a fejest.

A férje gyakran volt távol (katonaság, kubikmunka miatt), így Rézinek át kellett vállalni a férfi-munkák egy részét is. 1945 nyarán Andris még katona volt, így Rézi és az apósa jártak aratni a házuktól akár öt-hat kilométerre lévő földekre. Kislánya, Marika ekkor még csak három hónapos volt, így hazajártak ebédelni, hogy a kicsit is megetesse. Rézi többször is leírta, hogy anyósa „parancsára” ebéd közben szoptatta meg Marikát, hogy minél gyorsabban visszatérhessen a munkához. A második világháború után Andris kubikos lett, eljárt a faluból, így felesége az idős apósával művelte a 6,5 hold földet. Mindemellett otthon még két tehén, bika, borjú várta őket, néha hét kisebb jószággal az istállóban.

A háború után Kömlőn még néhány háznál tartottak lovakat, de főként a tehenekkel szántottak és vitték haza a terményt a határból. Ekkoriban már idős volt az apósa, így sok munkát az akkor már háromgyerekes menyére hárított. Így meg kellett tanulnia asszony létére, hogyan kell a szekeret megrakni és rakománnyal együtt hajtani. Ha terményt szállítottak, Rézi lett a kocsis, az apósa pedig a tehén mellett sétált. Alaposan megmagyarázza írásában (tanítva az utókort), hogy a tehén lassabb volt, mint a ló, így jobban kellett figyelni az irányításra. A férje távollétében a jószág körüli munkákat is megosztották apósával. Míg Rézi etetett, fejt, abrakolta a jószágokat, addig apósa kivitte a trágyát, és felvágta a takarmányrépát. Azt is leírja, hogy télire elföldeltek a kertben öt-hat nagy kocsi répát, azt adták a teheneknek, mert ettől adott sok tejet. Ugyanakkor megjegyzi, hogy „az anyósom ritkán jött ki az istállóba ha kijött idegennek sejtve, nem csak a bika borjúk de még az üszők is dühöngtek anyira nem ismerték”.

Az önéletírás nagy része a dolgos hétköznapiokról szól. A mindennapi munkák bemutatásában rajzolódik ki előttünk az önállósulás folyamata és az ezzel járó konfliktushelyzetek. A libapásztor-kodás az első komoly munka a hétéves Rézi életében, az ezzel járó felelősség korának megfelelő. Büszkén meséli, hogy mindig is milyen gondoskodó volt az állatokkal, legyen az liba vagy fejős tehén. Teljes értékű munkát fiatalasszony korában végzett először, amit kicsit szabadkozva ír le, hiszen korábban kellett volna megtanulnia, ugyanakkor nem rója fel ezt a korán elhunyt, hön szeretett édesanyjának. A konfliktusok is a munkával, a munkamegosztással kapcsolatosak, ám ezek főként csak lelki vívódások voltak. Többször leírja önéletírásában, hogy a Kiss családnál az anyós hordta a kalapot, azaz ő osztotta be a munkát és a család vagyonát is. Hiába dolgozott Rézi napszámosként, nem is tudta, mennyit keres, mert az anyósa vette fel a fizetséget. Belső lázadásának ad helyet a visszaemlékezésben. Sosem szállt szembe anyósával, mert egyetlen jó tulajdonsága az volt, hogy szerette az unokáit.

Csáti Rézi írása alkalmas lehet több generáció mentalitásának összehasonlítására is akár a munka, akár a szórakozás témáján keresztül. A munka világa a gyermekei bemutatásakor is markáns vonalat képvisel. Bár mind jó tanulók voltak, nem engedték őket felsőbb iskolába, mert nem volt pénz a taníttatásukra. A tanárok, Boriska esetében még az igazgató is kiment a szülőkhöz, hogy meggyőzze őket („Borbála nem falura való, és ha megy tanulni sokra viheti.”). Mivel Andrist sem engedték továbbtanulni, így Rézi anyósa Borbálát sem engedte: „Mondta anyósom hogy nem engedi, hogy az egyik gyerek úr legyen a másik meg mazúr, ami azt jelenti hogy szegény.” Mind a négy gyerek első munkahelye a tepélypusztai erdőgazdaság volt fiatal kamaszként, ahol fát ültettek, kapáltak. Boriska esetében írja le részletesen, hogy hat hónapra szegődtették el őket. Minden hétfőn mentek, és szombaton jöttek, hiszen a Besenyőtelek határában lévő pusztá megközelítőleg tíz kilométerre fekszik Kömlőtől.

Részletes leírást olvashatunk a faluban megrendezett bálokról. Kömlőn úgynevezett kocsmabálokat rendeztek a két világháború között, vagyis a kocsmák udvarán tartották az esti, hétfégi táncos mulatságokat. Bárki elmehetett a kocsmához „lesekedni”, de csak nagylányok és legények mehettek be táncolni a kocsmá udvarára.¹² Csáti Rézi két bátyjának sok cimborája volt, akik megígérték az akkor még kislánynak (tizenkét éves, vagyis 1932-t írunk), hogy ha elmegy a bálba, biztos lesz táncosa. A tánc menete a következő volt: a kocsmá elé álltak ki a legények, velük szemben, az út túloldalán a lányok. A húsz-harminc lány közül a legények választottak név szerint párt maguknak, akiket bevitték táncolni. Rézi titokban elment a bálba, az édesanyjának sem árulta el. A legszebb ruháját vette fel erre az alkalomra, de nem volt szép cipője, így nővére, Rozi bársony papucsába bújt bele. A legények megígérték, hogy elsőnek kéri fel Rézit, ez így is lett, Rozi meg szégyenkezett, hogy a húgát előbb hívják be táncolni, mint őt. Tánc közben lerepült Rézi kölcsönvett papucsá, és rá is léptek a lábára, amiatt sírva otthagya a táncosát, és hazament. Otthon összeveszett a két nővér: Rozi szégyenkezett, hogy a kislány kapósabb, mint ő. Rézi szerint pedig azt szégyellte a család, hogy sírva hazarohant a bálból.

Csáti Rézi édesanyaként már a „gardemama” szerepében ment újra bálba. Az 1950-es években is szerveztek bálokat a fiatalok, csak már nem a kocsmákban, hanem az újonnan épült kultúrházban. Míg a háború előtt minden fiatal csak a saját lakhelyéhez tartozó kocsmába mehetett el (felvégiék csak a felvégi kocsmába stb.), addig háború után már a szomszéd községből is jöttek át legények ismerkedni.¹³

Rézi legidősebb lányának, Boriskának tizenhat évesen (1958-ban) már udvarolgattak a legények, de nagyon szégyellős volt, nem akart elmenni a bálba. Édesanyja biztatta, hogy menjen el, mert már minden lánycimborája jár bálba, csak ő nem. Félt volt, hogy „a falu a szájára veszi őket”. El is mentek ketten az esti mulatságba. Késve érkeztek, de elsőnek is mentek haza. Történt ugyanis, hogy Boriska barátnőjét egy tiszánai fiú kísérte el a bálba, de mégis Boriskát kérte fel többször táncolni. Ezen a lány felháborodott, és kérte édesanyját, hogy haladéktalanul menjenek haza. A legény még haza is akarta kísérni őket: „De a lányom azt felelte neki, engem nem kell, itt van az anyám, kísérd haza azt akivel jöttél a bálba. Így végződött be a bálunk. De lelki ismeretesen!” Boriska nagy szégyenbe került volna, ha elfogadja a fiú közeledését.

Rézi másik lányánál, Marikánál másképp alakult a helyzet. Marika az erdőgazdaságba járt dolgozni, fát kapálni, aztán bekerült a konyhába kisegítőnek. Más természetű volt a két lánytestvér: míg Boriska csendes, szelíd, addig Rézi jellemzése szerint Marika szókimondó volt. Tepélypusztára sok

Kisszobrok, 2015–2016

Törökbálinti műteremrészlet, 2016

fiatal járt ki dolgozni, hiszen jó kereseti lehetőség volt. Szombatonként jártak haza, így hétköznap esténként jutott idő mulatságra is. A közeli pusztán dolgozó juhász is eljárt ide táncolni. Már Mariának udvarolgatott ott egy legény, de táncolgatott a juhással is. Mindkét fiút hitegette, Rézi meg is jegyzi írásában, hogy ezt sem ő, sem az anyósa nem nézte jó szemmel: „kezdett hozzánk járogatni, és mivel féltettük a lányunkat nem engedték tovább Tepélyre a fa kapásokkal, hisz neki is mint a másik lányomnak helybéli is lett volna, és mondtuk a lányomnak, hogy ha csak azért udvarol, hogy te Tepélyen vagy akkor ne is udvaroljon. Van itthon elég sok legény választhatoll.” Így nem engedték oda többet dolgozni, a téeszben lett munkája. A juhászlegény továbbra is járt Marika után, ki is ment a határba, ahol a lány dolgozott a brigáddal. A kömlői legények meg is akarták verni, hogy elűzzék. „De ez már nem jöhetett végre mert a lányom már akkor védelmezte őt.”

A *Regény az életéről és történeteiről* című munka a fiatalság ismerkedési alkalmait bemutató történeteken keresztül lágyan rajzolja meg két egymást követő generáció magatartását és erkölcsrendjét egy változó világban. Csáti Rézi és férje még a „régí világ” szülőttei, tehát a hagyományos paraszti rend szerint élték életüket, hozták meg döntéseiket. Gyermeküket ugyanebben a szellemben nevelték, mégis az ötvenes–hatvanas évek olyan életmód- és mentalitásbeli fordulatot hoztak, hogy az új generációnak már új kihívásokkal, konfliktusokkal kellett megbirkóznia. A Kiss lányok a hagyományos értékrendszer szerint viselkedtek, ám döntéseikben nem hagytakoztak már teljes mértékben szüleikre. Csáti Rézi plasztikusan mutatja be önéletírásában azt az átmeneti időszakot Kömlőn, amit Fél Edit és Hofer Tamás dokumentált Átányon.¹⁴

•

Ezen önéletrajz sokrétűsége több szempontú elemzésnek lehet forrása, most csak a generációk közötti mentalitáskülönbséget vizsgáltuk meg néhány példával. Mivel unokáinak, dédunokáinak szánta írását, Csáti Rézi tisztában volt azzal, hogy ők már egy olyan kor szülőttei, akiknek nem magától értetődőek a múlt eseményei, a kor mentalitása, mindent el kell magyarázni. Visszaemlékezésében a gyerek, női és férfi munkamegosztás leírása, a mindennapi élet bemutatása már-már tankönyvszerű. Az általa elmesélt történetekkel példát kíván állítani utódainak, mindig hangsúlyozza, hogy az adott történetben mi a tanulság. Közönségnek szánta írását, mégis érzelmi mélységek tárnakulnak elénk az első három részben. Elsősorban az a lelki kényszer motiválta önéletrajza megírásában, amit fia és férje elvesztése okozott számára. Majd miután megszokta az írást, ráértett a szépségére („Tehát e sorokat 78 évesen írom és ez az íráss jó hatással hatt rám.”), másodlagos motivációja lett az utókornak szóló személyes példaadás. Mint hagyományos népi elbeszélő, önéletírása magában hordozza „az őt felnevelő közeg világképének lokális szintjét”,¹⁵ így lehet egyszerre forrása a helytörténetnek és a néprajztudománynak.

Végezetül búcsúszom Rézi néni szavaival: „Szárnyára bocsájtom két kezem írását. Áldja meg az Isten ennek olvasóját. Befejezve.”

JEGYZETEK

¹ Mindenekelőtt szeretném megköszönni Rézi néni két lányának és unokáinak, hogy a kéziratot rendelkezésemre bocsátották! Ez a tanulmány nem jöhetett volna létre az eredeti szöveg olvasása és az önéletírás háttértörténete nélkül.

² PÁCKÁN Éva, *Kopasz föld. Mentalitás- és szövegvizsgálat egy élettörténet elemzésének alapján*, Kriza könyvek 13, Kolozsvár, 2002.

³ SOMOGYI László, *Magyarország helynévtára 1944*, Budapest, 1944, 350.

⁴ 2011-es Heves megyére vonatkozó népszámlálási adatok: http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_teruleti_10

⁵ Cs. SCHWALM Edit, Szóttesek, hímzések = *Heves Megye Népművészete*, szerk. PETERCSÁK Tivadar – VERES Gábor, Heves Megyei Múzeumi Szervezet, Eger, 2005, 370.

⁶ LADÁNYI István, *Hevesvármegyei ismertető és adattár*, Budapest, 1936, 216–217.

⁷ Női keresztnévek becézése: Rézi (Terézia), Terus (Terézia), Annus (Anna), Juhon (Johanna), Viktór (Viktória), Menci (Emerencia), Polli (Apollónia), Biri (Brigitta), Angyél (Angéla), Jolány (Jolán), Perzsi (Erzsébet). Férfi keresztnévek becézése: Juszker (Joachim), Náci (Ignác – a második világháború után a használatból kikopott), József (József), Lojzi (Alajos), Félix (Félix), Bangyi (András).

⁸ Alapszakos záródolgozatomhoz kaptam tőle segítséget 2009-ben. Neufeld József a kéziratom lezárása után nem sokkal hunyt el, így a verses önéletrajzát nem tudta befejezni. A szöveg a szakdolgozatom mellékleteként olvasható. (Török Ivett: *Szerelmem és házasság a tárgyak tükrében. A szerelmi ajándékok és gesztusok változása az 1930-40-es években egy dél-heves megyei falu életében*, szakdolgozat, 2009, 66–69.)

⁹ KÜLLŐS Imola, *Igaz történet, élettörténet, önéletrajz* = *Magyar néprajz nyolc kötetben. V. Magyar népköltészet*, főszerk. VARGYAS Lajos, Budapest, 1988, 251–267.

¹⁰ *Uo.*, 261–262.

¹¹ HOPPÁL Mihály – KÜLLŐS Imola, *Paraszti önéletrajzok – paraszti írásbeliség*, Ethnographia, 1972, 284–294.

¹² A kömlői kocsmabálok etikettjét nincs alkalmam részletesen tárgyalni, a témáról részletesebben: Török Ivett, *A fiatalok ismerkedési alkalmai Kömlőn az 1930-as években* = *Voigtlorisztica. Tanulmányok a 70 éves Voigt Vilmos tiszteletére*, szerk. FILKÓ Veronika – KÓHALMY Nóra – SMID Bernadett, Budapest, 2010, 158–171.

¹³ Török I., 2009.

¹⁴ FÉL Edit – HOFER Tamás, *Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban*, Budapest, 1997.

¹⁵ KÜLLŐS, *I. m.*, 264.

Kisszobor, 2015–2016

SÜMEGI GYÖRGY

Tóth Menyhért és a Tokaji Művésztelep

Beszélgetés Cséri Lajos szobrászművésszel

SÜMEGI GYÖRGY (1947) Budapest

„Mi Tóth Menyhértet keressük! Keressük a festőt, aki még az imént itt ült maguk között.”

(Szilágyi Zoltán, 1985)

Tóth Menyhért (1904–1980) festőművész alkotói pályáján három művésztelep/alkotóház játszott szerepet: a kecskeméti, a tokaji és a hódmezővásárhelyi. A Kecskeméti Művésztelep legelőször, negatív módon. Másodéves rendkívüli hallgatóként 1931. június 6-án kérelmezte a Képzőművészeti Főiskola Rektori Tanácsától, hogy „a kecskeméti művésztelepre fölvenni méltóztassék”. Indoklásul előadta, hogy „teljesen szegény sorsú vagyok, úgyszintén a vidéken élő Szüleim is azok. Miért is a nyári szünidő tartalma alatt zavartalan munkahelyet nem biztosíthatnak”. A kérelmét elutasította a Tekintetes Rektori Tanács, pedig ő csupán dolgozni, zavartalanul festeni, rajzolni szeretett volna. Támogatott ösztöndíjasként akart stúdiókat végezni Kecskeméten, de az akkor még csak másodéves hallgatót nem juttatták oda. Ez csak később, az 1970-es évtizedben valósulhatott meg, amikor a beutalásos rendszerben működő, a „Magyar Népköztársaság Művészeti Alapjának Kecskeméti Alkotóházában” dolgozhatott (a művésztelep jogutódjában). Személyiségéről sokat elmond az ismert anekdota: az Afrika című képe, ami remekmű, készültkor a kecskeméti alkotóházban ebédnél zokogva az asztalra borult, hogy Afrikában éheznek a gyerekek. Micsoda terheket hord egy ilyen ember!

1964-ben beutalták a Művészeti Alap hódmezővásárhelyi, Virág utcai alkotóházába, ahol „az életmű különleges részeként három szobrot is alkotott”. Ráadásul más jelentősége is volt az ottani tartózkodásának: a Műbarát kiállítás után (1941) a Tornyai János Múzeum rendezte meg az első önálló tárlatát a 60. születésnapja évében. Ám egész művészi pályája és magánélete további alakulása szempontjából döntő szerepe a Tokaji Művésztelepnek lett. A Tokajban 1954-ben alakult művésztelep a Népművelési Intézet szervezése, minisztériumi felügyelet alatt szolgált „festő tanárok és pesti nagy szakkörök tagjainak nyári gyakorlataul”.

A Tokajban sokszor megfordult Xantus Gyula festőművész anekdotázó, gyakran lekezelően pikírt hangra váltó visszaemlékezésében rögzítette azt is, hogyan került Tóth Menyhért Tokajba, a saját verziója szerint: „Menyus Tokajba érkezésének előzménye egy levél volt. B.-né Hoffmann Lenke (Menyus akkori élettársa) írt nekem egy nyolcoldalas levelet gyöngybetűkkel. [...] Arra kért, vegyek ki kettejük számára Tokajban szobát, hogy Menyussal együtt lehessen, és gondozhassa. A levél későn jött, kiadó szobát nyáron Tokajban szerezni nehéz, így a levél nem sokat használt.” Xantus ugyan nem tudott segíteni, ám Tóth Menyhért mégis megérkezett Tokajba, a legnagyobb kánikulában, „36 fok árnyékban, de árnyék nincs”.

Tóth Menyhért tokaji meghívásának van egy másik, hiteles története. Erről Cséri Lajos (1928) szobrászművészt kérdeztem. A Népművelési Intézet 1959-ben őt, a Népművelési Intézet Képzőművészeti Osztályán dolgozó előadót bízta meg a Tokaji Művésztelep vezetésével. Ezt az időszakot, a „Cséri-korszakot” nagyon sokan a művésztelep legjobb, aranykorszakának nevezik. Az '56-os forradalom után a tokaji nyarakban a résztvevők egyfajta szabadságot élvezhettek: senki nem szólt bele, hogy mit s hogyan fessenek vagy rajzoljanak, a hivatalos elvárások is tompábban, áttételesebben jelentkeztek ott, ha egyáltalán fölmerülhetett efféle a vakációkban.

Cséri Lajos szobrászművész, a Tokaji Művésztelep volt vezetőjének műtermében földéztük-megidéztük a tokaji nyarakat, az ott folyó művészi munkát és a közösséget, a tokajiakat, az alkotók egy részét is. Természetesen tegeződtünk, hiszen kollégák voltunk éveken át a Kulturális Minisztérium Képzőművészeti Osztályán, Főosztályán.

▼ 1959-ben nevezett ki a Népművelési Intézet a Tokaji Művésztelep vezető-jévé. Te akkor a Népművelési Intézet Képzőművészeti Osztályán dolgozó munkatársként mit tudtál arról, hogy milyen a művésztelep, kihez tartozik, és milyen módon dolgoznak ott?

▼ A Népművelési Intézet hatáskörében működtek a műkedvelő művészeti csoportok. Az akkori igazgató, Széll Jenő Fischer Ernő festőművész javaslatára a Tokaji Művésztelepnek is olyan besorolást – ellátást – adott, mint más művészeti csoportoknak, a táncegyüttesnek vagy a kórusoknak. Ez azért nagyon fontos, mert továbbképzés címén, továbbképzés jelleggel működött. Természetes elvárás lett az is, hogy képzőművészeti körvezetők részére ezt nyaranta háromhetes időtartamban megrendezhették.

Fischer Ernő fölkerlte Tamás Ervin festőművészt és Halász Szabó Sándort, hogy keressenek a nyári művésztelep megtartására alkalmas helyet. Ők Ózdon, a Balaton mellett és még több helyen megfordultak keresésükben, és végül – pontosan nem tudom, hogy kinek a javaslatára – eljutottak Tokajba is. Tokaj és környékének varázslatos szépsége és nem utolsósorban az a nedű, ami azután szebbé és jobbra tette az egész ottlétet, dönthetett a város és környéke mellett.

▼ A Kölcsey Ferenc *Himnuszában* megénekelt, „Tokaj szőlővesszein” érlelt nedűnek, vagyis a tokaji bor vonzerejének is volt szerepe a művésztelep helyének véglegesítésében?

▼ Mindenkori és minden időben. Ennek hatása is volt, mert a művészek nagyon nagy szeretettel jártak Béres plébános úrhoz búcsúzkodni, mert ott akkor már el volt készítve számukra a három- vagy ötliteres demizson bor. És mindenki otthagytott nála egy akvarellt vagy gouache-t, egy olajképet. Ennek azután abban is fontossága lett, hogy Béres Béla hagyatékából épült föl a Tokaji Múzeum.

▼ A Tokaji Művésztelep megszervezője Tamás Ervin és Halász Szabó Sándor festőművészek voltak, első vezetője pedig Fischer Ernő 1954–56 között. Mit tudsz arról, hogy akkor, az '56-os forradalom előtt hogyan működtek?

▼ Tulajdonképpen nagyszerűen működtek. Jó művészek kellemes, egymást is inspiráló alkotói légkört tudtak teremteni. A Tokaji Ferencről elnevezett gimnázium kollégiumában (igazgatója Regős Géza), abban a két barokk-copf épületben nagyon nagy szeretettel fogadták minden nyáron a művészeket a gimnázium tanárai. Külön ki kell emelni Fabulya László igazgatót, aki az egész gimnáziumot minden felszerelésével a művésztelep rendelkezésére bocsátotta. Az előadások, film- és diavetítések mind-mind ott, a gimnáziumban zajlottak le.

▼ Te már annak az időszaknak a gyakorlatáról beszélsz, amikor Te vezetted a művésztelepet. De hogyan kerültél oda, milyen módon bíztak meg ezzel a feladattal, hogyan esett rád a választás?

▼ Akkor cserkésztek be engem a Népművelési Intézethez, ahol én nagy szeretettel foglalkoztam az amatőr képzőművészekkel. Velük foglalkozni szívmengető, jó érzés volt. Különböző felkészültségű emberekből tevődött össze az amatőr képzőművészek társasága, csoportja. A művészet szeretete hozta őket össze. Nagyon sokan előképzést is itt kaptak, mert azután főiskolákra – Képzőművészeti vagy Iparművészeti – sok-sok fiatal onnan indult.

Fischer Ernőék összesen két évig vezették a Tokaji Művésztelepet, és ennek összegzéseként '56 októberében rendezték meg a Tokaji Művésztelep kiállítását a Múcsarnokban. Miközben a kiállítás állt, a Múcsarnok sok belövést kapott, a képeket összelövéldözték, én később még láttam, ott voltak hibásan, restaurálatlanul lerakva a Népművelési Intézetben.

➤ **A Tokaji Művésztelep első kiállítása tehát a forradalom, jobban mondva: szovjet fegyverek áldozata lett.**

➤ Teljes egészében, mert emiatt semmi hatása, művészeti eredménye nem volt, abban az időben nem is lehetett. Viszont a forradalom leverése után, „egy szép napon” a Népművelési Intézet egész vezetőségét leváltották, Széll Jenővel az élen. Meruk Vilmos elvtárs azt mondta, hogy „szedjék a sátorfájukat”. Ő katonaember volt, és a Honvédelmi Minisztériumban főnöke Bánszky Pálnak meg Erdősnek, a Cirkusz Varieté Vállalat igazgatójának és másoknak. Ők mindannyian Meruk katonái voltak, akiket azután kivétel nélkül odavitt a Népművelési Intézetbe.

A Képzőművészeti Osztályról Fischer Ernőt, Láncz Sándort, a Népművészeti Osztályról Lengyel Györgyit (ő több könyvet írt a népművészetről, a kézimunkáról) Meruk elvtárs mind kisöpörte. Ott állt a Képzőművészeti Osztály egy titkárnővel, és rajta kívül nem volt egyetlen munkatársa sem. Akkor elkezdtek szervezni a Képzőművészeti Osztályt, és nem találtak Kelemen Kristóf szobrászművészen kívül senkit. Aztán odajött néprajzосként Varga Marianna, a fotósokhoz Réti Pál, a képzőművészethez pedig én. Akkor szét volt züllesztve a képzőművészeti csoportok, műkedvelők, művészeti együttesek mindegyike. A cél ezek újbóli, ismételt életre keltése volt, hogy működőképesek legyenek. A fenntartó szervekkel, tanácsokkal stb. tárgyaltam én is ezeknek az újraindításáról.

➤ **Ez a munka az amatőr együttesek, az amatőrmozgalom – mert így is nevezték abban az időben – teljes körű újjászervezését jelentette a forradalom leverése után?**

➤ Teljes egészében és teljes mértékben. Büszkén mondhatom, hogy az én működésem alatt – nem papíron, hanem a valóságban – Magyarországon kétszáznegyven képzőművészeti kör működött.

➤ **Mindezt 1959-től számíthatjuk. De mikor és hogyan kezdődött vezetéssel a művésztelepi munka Tokajban?**

➤ Az előző évben, 1958-ban a köri tagok maguk szervezték meg önmaguknak a tábort, több-kevesebb sikerrel, bajjal-gonddal. Örömmel vették azután, hogy lett, aki kézbe vegye a vezetését, a szervezést. Én mindenkit, aki jó szándékkal közeledett, jó szívvel fogadtam. Mindenki segítségét igénybe vettem. Többek között a már említett Tamás Ervinét, Halász Szabó Sándorét, Xantus Gyuláét. És még ide kapcsolódott Zilahy György, majd Horváth Ferenc és Bíró Lajos is. Zilahy, népszerű néven Bajusz – mindenki így hívta, így szólította őt.

➤ **Az említettek a Tokaji Művésztelep vezető mesterei voltak. Valójában hogyan működtek? Korrigáltak, rendszeresen tanították a résztvevőket?**

➤ A tanárokkal konzultációk voltak, és a hallgatók munkáit korrigálták. Ez biztosította a szabadabb szellemi segítséget. Nem nyúltak bele egy-egy készülő munkába, hanem instruáltak, ráirányították a figyelmet addig tekintetbe nem vett formai vagy színproblémákra stb.

➤ **Hogyan kerültek oda, továbbképzésre, nyári alkotómunkára a hallgatók?**

➤ Minden évben meghirdették a képzőművészeti kört vezető tanároknak, hogy, mondjuk, augusztus 1-től 21-ig lesz a továbbképzés. Azután a Népművelési Intézet meghívta azokat, akikkel előzetesen már megbeszéltük, egyeztettük, hogy szívesen eljőnnének a Tokaji Művésztelepre.

➤ **Volt részvételi díj, valamilyen költsége ennek?**

➤ Nem volt ilyesmi, mindent a Népművelési Intézet finanszírozott: az ellátmányt, vagyis az étkezést, a szállást, és az oda- és visszautazáshoz gyorsvonatra másodosztályú jegyet biztosított.

➤ **Anyagot, vásznat, papírt és festéket, rajzeszközöket, gondolom, nem adtak állami pénzen, azokat mindenki a saját igényei és szükségletei szerint beszerezte.**

➤ A munkához szükséges anyagokat mindenki maga intézte. Rajzbakok meg festőállványok voltak. Azok egy része az intézeté volt, másik felét a gimnázium rajzfelszereléséből használhatták. Ez nagyon nagy jelentőséggel bírt, mert ott korszerű film- és diavetítő is volt, és tudtunk előadásokat tartani.

➤ **A gimnázium teljes infrastruktúrájának használata nyilván nagy segítség volt a művésztelepnek. Az alkotók hogyan tudták ezt viszonzni az iskolának?**

➤ A gimnázium tanári kara Fabulya László igazgatóval az élen örömmel vette a nyári művésztelepeket, mert minden előadáson ők is jelen voltak. Számukra az előadások révén továbbképzésként működünk.

Balról jobbra: Koszta Rozália, Tóth Menyhért, D. Nagy Róza, Tokaji Művésztelep, 1961. július

► Milyen volt az első impressziód, amikor 1959 nyarán megérkeztl Tokajba? Kik voltak ott, és hogyan reagáltak a megérkezésedre, a jelenlétedre?

► Zilahyt még a Képzőművészeti Főiskoláról ismertem, Tamás Ervint is, de nem közelebből. Várakozással tekintettek arra, hogy ki ez, milyen lesz a Cséri. Az első nap, amikor megérkeztem és kipakoltam, figyelmes lettem egy falusi temetésre: háztól megy a gyászmenet, a koporsó lovas kocsin, utána mennek legelől a sírásók, aztán a kocsi mögött a gyászolók. Én rövidnadrágban, meggyfa bottal a kezemben beálltam a menetbe. Akkor már ott volt Xantus Gyula, Tamás Ervin, Zilahy és Horváth Ferenc. Ők a Horváth Feri tervezte új, temetői kovácsoltvas kaput mentek megnézni, mert az akkorra lett kész. Egyszer a bokrok közt elbújva azt veszik észre, hogy én megyek a temetési menet után, végighallgatom a pap beszédét. Roppant érdekes volt számomra, alföldinek, hogy ott hegyi temetkezés van, a hegyoldalban van a temető, és ezért lábtól tesznek vastag rönköket, hogy a víz ki ne mossa a koporsót vagy a halottat.

Azt mondták azután, hogy addig nem tudták, hogy ilyen f... gyerek vagyok, tetszett nekik, örültek, hogy ott láttak engem. Ezt azután később is sokszor emlegették.

Nagyon jó munkatársaim voltak. Zilahy például mint egy megszállott járta az országot felfedezőutakon. Többek között mondta egyszer, hogy egy nagyon érdekes emberrel találkozott Miskén. Képzőművészeti kört vezet, borzasztó szegénységben él. Alighogy Zilahy hazajött, megszólalt a telefon, Kerényi Jenő hívott. Vele nagyon jó barátságban voltam, a feleségével is. Kerényi azt mondja nekem: van neki egy évfolyamtársa, együtt jártak a Képzőművészeti Főiskolára, Tóth Menyhértnak hívják. Borzasztó szegénységben él. Nem tudnám-e elvinni a Tokaji Művésztelepre? Hogy emberek között legyen, meg hogy egy kicsit kikapcsolódjon, jóllakjon. Mert majoránát termel, és abból tartják el magukat özvegy édesanyjával. Kerényi elmondta, hogy Menyust baleset érte, ilyen és olyan problémái vannak, és hogy az édesapja az első világháborúban meghalt. Ezután rögtön kocsit kértünk, és Zilahyval lementünk Miskére.

► Ez mikor volt, még 1959-ben?

► 1960-ban. Az első benyomásom az volt, hogy még a porta nagy kapujának a köze is föl volt ásva, az is majoránnával volt beültetve. A kapájára is emlékszem. Menyus nagyon kedvesen fogadott bennünket, éppen majoránát kapáltak. Azt mondta, hogy a piacon árulja zölden és megszártva, mert nagyon jó fűszernövény. Tóth néni, kendős, egyszerű falusi parasztnéni, szegény, egy félbevágott házi kenyeret meg egy darab szalonnát tett az asztalra, azzal kínált meg bennünket. Mondta, hogy ezt is a jó szomszédok jóvoltából tudja biztosítani.

► Ti, Bajusszal akkor láttatok műveket is, Menyus megmutatta a képeit?

► Az volt a legérdekesebb, hogy már ugyan jó meleg idő volt, de fölmentünk a padlásra. Ott a gyönyörű, főiskolás korában készített rajzait végigmutogatta. Szemünk-szánk tátva maradt, hogy milyen nagyszerű stúdiumokat csinált akkor. Nagyon örült, hogy meghívjuk a művésztelepre, hogy őt emberszámba vesszük. Tudtommal Kerényi Jenő volt az, aki rendszeresen azért vásárolt tőle képeket, hogy segítse.

► Ennek szép folytatása is lett, Tóth Menyhért a 1975-ös kecskeméti nagy kiállításakor (Katon József Múzeum) visszakarta özvegy Kerényinétől ezeket a munkáit, nemcsak a kiállításra, hanem tulajdonába.

► Ez pontosan úgy történt, hogy Menyus akkor számba vette mindazokat a képeket, amelyeket Kerényi vásárolt tőle, és elment kölcsönkérni a kiállítására. Akkor Kerényi Erzsike azt mondta: „Menyuskám, ne is hozza vissza, maradjanak azok Magánál.” Én is kölcsönadtam a műcsarnoki nagy kiállítására a Menyus által festett portrémat, sohasem láttam többé, nem kaptam vissza.

► Mi történt azután, hogy Zilahyval megjártatok Miskét, és meglátogattátok Tóth Menyhértet?

✓ Megjártuk Miskét, beszámoltam Kerényinek, aki nagyon örült, boldog volt. Azt mondta, hogy megkönnyíti Menyus tokaji utazását: „lemegyek Miskére, felhozom Pestre, ott alszik nálam, a Fodor utcában. Megváltom neki a jegyet, és reggel hétkor felteszem a vonatra, Ti meg várjátok őt Tokajban.” Mi, Zilahyval vártuk is. Sohasem fogom elfelejteni Menyus első érkezését. Kinézett a gyorsvonat ablakán, aztán hozta a csomagját. Konflist fogadtuk, akkor még volt Tokajban konflis. A kocsis jött segíteni, a bőröndöt levenni, s azt mondja: „Cséri elvtárs, mit hozott ez az öreg? Olyan nehéz, hogy leszáll a tököm!” Így kezdődött az állomáson Menyus első tokaji tartózkodása. S aztán Menyust behoztuk a művésztelepre. Kiderült, hogy szögletes bazaltkövet, vagy négyet tett Kerényi Menyus bőröndjébe, attól volt az olyan borzasztóan nehéz. Kerényi így ugratta Menyust, sőt, egymást ugratták.

Ki volt kötve, hogy Menyus csak fiatalokkal hajlandó egy szobában lenni. Úgy is volt, hogy a többiekhez képest az úgynevezett óvodások, a fiatalok között kapott helyet, ahol Fodor József, Hézsó Ferenc Hódmezővásárhelyről, Dér István Szegedről és még mások is nagy szeretettel fogadták akkor és később is, minden esztendőben. Tátott szájjal hallgatták a történeteit. Menyussal semmi néven nevezendő baj nem történt, mert első pillanattól kezdve mindenki olyan szeretettel fogadta, hogy a boldogságtól szinte nem tudott hova lenni. Ő vegetáriánus volt, és a szakácsnők mindig úgy főztek, hogy minél több térszta legyen, mákos, diós, káposztás stb., a leveseket úgy, hogy neki hús ne legyen benne. Hogy belefőtt a hús, az nem érdekelte, csak ő ne kapjon. Mindig külön tálban vitték neki.

✓ Volt-e valamilyen minisztériumi ellenőrzés Tokajban?

✓ Közben az történt, hogy a Népművelési Intézetben engem akartak kinevezni a Képzőművészeti Osztály vezetőjévé. Közöltem, hogy én nem vállalom, de mondtam, hogy itt van ez a derék fiatalember, Bánszky Pál, aki most tanul, és kitanulta itt a szakmát mellettem, legyen ő az osztályvezető.

Amikor Menyus talán másodjára, 1962-ben volt Tokajban, lejött engem kvázi ellenőrizni a Népművelési Intézet Képzőművészeti Osztályának általam javasolt vezetője, Bánszky Pál. Már ott kérdőre vont: hogy lehet ilyen örülteket Tokajba hozni, mint Tóth Menyhért? Hazajött, és ennek hangot is adott, mert lejöttek a minisztérium Közművelődési Főosztályáról ellenőrizni, hogy tényleg kiket hord ez a Cséri oda. Nemcsak az volt a probléma, hogy bolondokat hívok meg, hanem az is, hogy rossz szemmel nézett művészettörténeszeket (Dávid Katalin, Németh Lajos stb.) előadónak. Ők szakadárak voltak akkor, Németh Lajos a forradalom leverése után nem lépett vissza a pártba. Lényeg az, hogy találkoztam Németh Lajossal, mindig nagyon kedves volt. „Mit csinálsz, hogy vagy” – kérdeztem, s ő azt mondta, hogy éppen Csontváryval foglalkozik. „Van egy előadásra való anyagod?” – kérdezem. Azt mondja: hatra. Akkor meghívtam Tokajba.

Az előadások nagy feltöltődést jelentettek az ottaniaknak. Dávid Katalin Van Goghról, Németh Lajos Csontváryról tartott előadást. De jött Pogány Ödön Gábor, a főhivatalosság, a Magyar Nemzeti Galéria főigazgatója is.

✓ Xantus Gyula leírja a tokaji visszaemlékezésében, hogy Tóth Menyhért első megérkezése után bement a híd alá festeni, és ez hosszú ideig tartott, a kollégák ott látogatták napközben, ha arra jártak.

✓ Menyus nem akart a szobában maradni, mert a többiek is kimentek dolgozni. Ő nem azt festette, amit látott, hanem ami eszébe jutott, viszont a fényhatások olyan jók voltak, hogy ő is fogta a tábori állványát, mindennap odament, festett. A fiatalok körbeülték, ahogy a fényképen is látszik. Menyus egyetlen természet utáni festménye egy tokaji barokk boltíves kapu volt.

✓ Az említett fényképeken az látszik, hogy Tóth Menyhért a festőállványon munkában, festés alatt lévő képe, a *Tokaji pincék* előtt áll (mögötte Cséri Lajos), és elmerülten magyaráz a hallgatóságának (heten-nyolcan vannak, köztük Bajusz, Zilahy György és Papi Lajos szobrász is). A kollégák arcáról feszült figyelem, maximális érdeklődés sugárzik. Vajon miket mondhatott ott?

✓ Tokajban roppant érdekes dolgokat mesélt az ő főiskolai éveiről, a mesteréről, Vaszary Jánosról. Azután az egész alkotói folyamatról, az absztrakcióról, az átírásról. Aztán voltak neki berögzött témái, például hogy a fehér a béke színe.

Egyszer azt mondta: „Gyere ide, pajtikám! Ez a kör anyám, ez a másik kör az apám, és én vagyok itt ez a kis csenevész.” Ezt ő olyan áhítattal, olyan meggyőződéssel adta elő, hogy ma is a számat tátom, ha visszagondolok rá, mert mindig nagyon érdekesen, meggyőzően tudott beszélni.

Akkor Belányiné Hoffmann Lenke volt a kedvese, aki lejött és meglátogatta egy napra Menyust Tokajban. Lenke nagyon kifestve, pöttyös masnikkal tele. Féltékeny volt Menyusra, mert ő eldicsekedett neki azzal, hogy milyen kedvesek a festőnő kolleginák Tokajban.

Lenke látogatása után, az egyik este azt mondja nekem: „Pajtikám, gyere velem, szerenádot adunk!” Mondom: „Menyus, le kell már feküdni.” „Gyere velem, gyere velem!” Mentünk. A földszinten laktak a nők, az első ablak nyitva a nagy nyári hőségben. Menyus elkezdett énekelni: *Hallod-e, te szép kedvesem* és hasonlókat. Gyönyörűen énekelt, meglepve csodáltkuk, olyan szépen. Ahogy elhangzott, összeverődött egy csoport, de ez már éjfél tájban volt. A lányok nem tudták, hogyan fogadják a szerenádot, beszóltam, hogyha más nincs, gyűjtsanak egy szál gyufát. Menyus nem akarta abbahagyni, mert nem reagáltak. Akkor Koszta Rozó volt a nagy szerelme, a szerenádot azon a nyáron többször megismételte. Koszta Rozó nagyon aranyos volt, nagy tisztelettel voltak a lányok Menyus iránt, ahol s amikor csak lehetett, keresték a társaságát. Megmutatták neki a munkáikat. Koszta Rozi jó, erőteljes akvarelleket készített, s Menyusnak mindig megmutatta. De a többi leány is, Nagy Róza (Egerben volt a Pedagógiai Főiskolán) meg mások.

Ennek az ügynek a következő évben vége szakadt, mert Mende Gusztávné Lándori Angéla (az első művésztelepen még Mende Gusztáv is ott volt) is lejött. Nagy volt az öröm, mert ők Menyussal ismerték egymást a Főiskoláról, és Angéla megövegyült. Ez már '64-ben vagy '65-ben volt. Én akkor vendégként, tagként és nem vezetőként voltam jelen. (Akkor már Bánszky Pál és Karsai Zsigmond vezették a telepet, meg egy titkárnő. Én végig egyedül csináltam, hiába könyörögtem segítségért.) Jött Menyus, fogta Angéla kezét, bejöttek, éppen egy plakettet véstem. Azért jöttek, mondjam meg, mit szólok én ahhoz, hogy ők egybekelnek. Mondom: „én áldásomat adom rátok, én nagyon szeretlek benneteket. De zsákmacskát nem veszünk! Menyus, itt, a szemben lévő házban kiadó szobák vannak, innen menjetek oda, vegyetek ki egy szobát, és próbaházasság.” Én hazajöttem, és azután itthon megkeresett Angéla. Megköszönte, hogy áldásomat adtam rájuk, és jó szívvel viseltettem irántuk.

► **Térjünk még vissza Tokajra: Tóth Menyhért számára inspiráló volt az ottani jelenléte, a kollégák megismerése és ösztönző érdeklődése. Művészete is megtermékenyült, megerősödött az új emberi és tájélményektől. Alkotói munkásságára és a magánéletére is jelentős hatással, fontos befolyással volt a Tokaji Művésztelep.**

✓ Ezt ő nemegyszer meg is fogalmazta. A legelső alkalommal, a művésztelep zárásakor, hazaindulása előtt eljött hozzám elbúcsúzni. Azt mondta: „Pajtikám, írájál édesanyámnak egy levelet!” Kérem: „Menyuskám, hát mit íráj?” „Hát nagyon örülne annak, hogyha megírád, hogy Menyus jól érezte magát, dolgozott, meg hogy ő mennyire örül, hogy itt lehetett, mert ez neki egy akadémiaival fölér. Meg szót tudott váltani szakmai emberekkel.” Azt mondta: „mit láttam én Miskén? A falusi parasztokat. Azokkal is szót értettem, de velük a szakmámról nem tudtam beszélni évtizedeken keresztül.”

Én akkor írtam egypár sort: „Kedves Tóth Néni! Soraim találják Magát a legjobb egészségben. Szeretném ezúton elmondani Magának, hogy Menyus fia itt, a művésztelepen nagyon szorgalmasan dolgozott. Mindenki nagyon szerette, a kollégák, az idősebbek és a fiatalok egyaránt. Menyus volt a művésztelep kedvence és központja. Jó egészséget kívánok Tóth Néninek. Cséri Lajos.” Menyus könnyekig meg volt hatódva, és elvitte ezt a levelet, s azután elmondta: „Anyám százszor elolvasta, és beletette a Bibliájába, ott őrizte.”

► **Az első tokaji részvétele után – ahogy a tokajiak zömét – Menyust is figyelemmel kísértétek, gondoztátok, mert ez egyik feladata volt a Népművelési Intézetnek.**

✓ Az első tokaji nyara után Zilahyval meglátogattuk ismét Miskén, és Zilahy javaslatára elmentünk a tanácselnökhöz. Elmondtuk neki, hogy Tóth Menyhért főiskolát végzett, volt Vaszary-tanítvány, meg hogy milyen tehetséges festő, művei nagy értéket képviselnek, és azok majd múzeumok megbecsült darabjai lesznek. Jó szándékkal volt a falu Menyusék iránt, mert a látogatásunk után a miskei téesz elnöke tiszteletbeli tagnak fogadta Menyust és az édesanyját. Ez azt jelentette, hogy betakarítás után megkapták azt a fejadagot búzából, kukoricából stb., ami egy aktív téesztagnak járt. Tóth néni ekkor még elkezdett csirkéket nevelni.

▼ **Erős érzelmi törés következett be nála szeretett édesanyja halálakor. Erről mit tudsz?**

▼ Az édesanyja halála után nagyon letörtnek, mélyen gyászolóknak láttam. Zilahy még a temetésre is elment. Én – Zilahyval együtt – Tóth néni halála után egy héttel voltam nála Miskén. Menyus ott szomorkodott. Az akkor már több mint egy hete eltemetett édesanyjának ugyanúgy, vetetlenül volt az ágya, úgy, ahogyan kivették a holttestet onnét. Fölhajtva a dunna, és a feje formája ott volt a tollpárnában. Ezt sohasem tudom elfelejteni. Menyus mindig azt mondta, hogy csak elment az édesanyja, majd visszajön. Abban hitt, hogy visszajön a másvilágról, és segíti őt.

▼ **Sokat mesélt, beszélt fiatalkoráról, ifjúkori szenvedéseiről is. Miről?**

▼ Elmesélte például, hogyan veszítette el a lábát, s miből lett a szemsérülése. „Pajtikám, csak neked mesélem, nem akarom, hogy sajnáljanak” – mondta. „Édesanyám hadiözvegy volt, édesapámat nem ismertem, mert meghalt a fronton. Hadiárva voltam.” A nagy szegénységben az anyja, hogy megéljenek valahogy, kénytelen volt harmados földet vállalni. A termést – kukoricát, cukorrépát – csomókba rakták, és minden harmadik csomó a megművelőké volt. Egy mezei munka alkalmával nem volt hová tennie Menyust, vitte magával, és a kukoricaföld tövében ásott egy gödröt, beleállította a gyereket, hogy amíg kapál, ne tudjon elmenni, elmászkálni. Az anyja nagy ordításra lett figyelmes, a disznók harapták le a lábát, és azok sértették meg a szeménél is. Az anyja azonnal szaladt vele az orvoshoz, így tudták megmenteni. Azóta mindig múltábal járt. Ezt a súlyos, egész életére kiható történetet meghatóan, de vidáman adta elő.

Arról is beszélt, hogy amikor divatba jött, hogy a falusiak a szobát meg a gangot, az ámbitust színesre pingáltatták, ő saját maga készítette el a mintalapokat (krizantém, rózsza, viráginda stb.). A virágok formája, rajzolata negatívban volt a lapon, azt a falra tette és befestette. Ez volt az ő újítása a falfestésben.

▼ **Az a helybéli segítség nagyon szép gesztus volt, de tudtommal később is próbáltad őt istápolni ott, ahol tudtad.**

▼ Nem sokkal később történhetett, még Zilahy életében (ő 1964-ben halt meg), hogy elmentünk a Művészeti Alap igazgatójához, Szilárd Györgyhez. Elmondtuk, hogy milyen nehéz körülmények között él Miskén az édesanyjával a Vaszary-tanítvány festőművész. Szilárd egyszeri segítyt utalt ki neki, ez is segítség volt. 1964-től én a Művelődési Minisztérium Képzőművészeti Osztályán dolgoztam, és onnan delegáltként tagja voltam a Művészeti Alap Segélyezési Bizottságának. Ott bizonyos ellenállást le kellett küzdeni (Ridovics László, a bizottság vezetője mindig a Képcsarnokon keresztül forgalmazott művek utáni jövedelemkimutatást követelte), hogy rendszeres segélyben részesülhessen, egészen addig, amíg a Művészeti Alap nyugdíjasa lett.

▼ **Arról még nem beszéltünk, hogy milyen volt a művésztelep tokaji elfogadottsága, hogyan alakultak a gimnáziumon, annak a tanári karán kívüli helyi kapcsolataitok.**

▼ Én, amikor a művésztelep vezetője lettem – vagy egyedül, vagy Zilahyval is, már nem tudom pontosan –, megkerestem az akkori tanácselnököt. És elmentem Béres Bélához, a katolikus plébánoshoz, Bárány református paphoz. Egy szem zsidó volt Tokajban akkor, a Kohn Sanyi, őt is, mint az előbb említetteket meghívtam a művésztelep ünnepélyes megnyitójára. A helyi alkotók közül természetesen meghívtam Tenkács Tibor festőművészt és Urbán Béla rajztanárt, ők az 1949-től működő Szabadiskola vezetői voltak, tulajdonképpen elődeink. Ők az előadásokon is ott voltak. Tenkács a tanári kart, a vezetőket is meghívta műterem-látogatásra. A helyi vezetőket, értelmiségieket a megnyitókra és a záró eseményekre hívtuk. Minden évben időszaki kiállítással zárult a művésztelep, amelyet a kollégium ebédlőjében rendeztünk meg. Ezen a tagok, a hallgatók éppúgy kiállítottak, mint a tanárok. Zilahy akkor azt mondta, hogy én már a népfrontot megteremtettem Tokajban! A papok és a tanácselnök nagyon jól megfértek egymással, egymás mellett ültek. Rávettem a tanácselnököt, hogy a megnyitón mint a város első embere szóljon pár szót. Kedvesen

üdvözölte a megjelenteket, de többek között ezt is mondta: „Üdvözlöm a klerikális reakció helyi képviselőit.” A művészek erre leestek a széjükről a röhögéstől. S erre kapcsolt a tanácselnök elvtárs, észrevette magát.

Alapjában véve jó kapcsolat alakult ki az egyházakkal, a tanáccsal és a gimnáziumi tanári karal is, ők a programjaikon mindig ott voltak. Abban az időben ahhoz, hogy én francia művészfilmeket kölcsönözhessek a Francia Intézettől, kellett a helyi párttitkár, a Népművelési Intézet és a kerületi pártbizottság propaganda-osztályvezetőjének az engedélye.

■ **A Tokaji Művésztelep azonban nemcsak Tóth Menyhértnek jelentett fölüdülést, másoknak is. Például a börtönviselt Bíró Lajosnak a megkapaszkodást, a szakmába való visszakerülést segítette a tokaji kollegiális légkör.**

✓ Visszakapta az önbizalmát és egy kis reményt arra, hogy idővel majd csak rendeződnek a dolgok körülötte, mert rettenetes volt számára mindaz, amit átélt.

Bényi Árpád volt a másik. Ő Berettyóújfaluban nevelőintézeti tanárként dolgozott. Nem voltam rest és nem féltém, Zilahyval együtt elmentünk meglátogatni. Mondta, hogy kört vezet, arról, hogy neki milyen '56-os múltja volt, nem beszéltünk semmilyen formában. Kérdeztem, hogy szeretne-e Tokajba jönni, mire ő örömmel igent mondott. Bényi Árpád eklatáns példa arra, hogy Tokaj felszabadítóan hatott, ott tanult meg festeni. Berettyóújfaluban kis spenótszínű bilduskákat mutatott nekünk, de igen jó hatással volt rá az a légkör, az a művészek közötti lét. És a jó szándék, ami megnyilvánult a konzultációkban. Nagyon fontos ezekben meg a korrektúrán, hogy az alkotó azt érezze, a vezető jó szándékkal közeledik feléje. Arra nagyon ügyeltünk, hogy ne azt mondja, ne azt erőltesse a tanár, amit ő csinál vagy ő alkotna, hanem abból induljon ki, amit a hallgatónál, tanítványnál, kollégánál lát. Ennek megvolt az eredménye, mert Bényi is felszabadult, és nagyon festői, pasztózus felületekkel, élénk színekkel kezdett dolgozni.

■ **Itt a Tokaji Művésztelep tanítási, pedagógiai alaptörvényét fogalmaztad meg Bényi Árpád példáján. De kik voltak mindennek a megvalósítói?**

✓ A tanárok ismert, gyakorlott oktatók voltak. Tamás Ervin a Dési Huber Körben évtizedekig tanárkodott, nagyszerűen tudott korrigálni, nagyon szerették. Ott volt Zilahy Gyurka, a Postás Művelődési Házban tanított, sok, a keze alatt előkészített, képzőművészeti tanulmányokat folytatott diák került a Képzőművészeti és az Iparművészeti Főiskolára. Zilahy maga is ott vált festővé, mert ő amikor kezdte, akkor a volt mestere, Domanovszky Endre hatása alatt dolgozott. Ott talált magára. Érdekes, hogy semmi köze nem volt a zsidó valláshoz, de a zsidó temetőket bújta, az alkotásainak jelentős részében ezeket rajzolta, festette, meg Radnóti-illusztrációkat készített.

■ **A közösségen kívül Tokaj vonzereje a táj nagyszerűségében is rejlett, hiszen az első időkben valószínűleg sokan mentek festőállvánnyal és felszereléssel a helyszínre, a motívum elé, akár a kisváros utcáira is festeni, vagy ahogy Zilahyval kapcsolatban említetted: motívumot keresni.**

✓ Az elején a motívumfestés sokszor naturalista felfogásban vagy már kissé oldottabban, a plein-air festészet volt előtérben. A későbbiek során, amikor én már vendég vagy egyszerű művésztag voltam Tokajban, az iskolai tantermekben dolgoztak inkább, és nem a plein-airben.

■ **Milyen volt a művésztelep tagságának összetétele? Ha csak Bács-Kiskun megyei kötődésűeket emlegetünk: megfordult ott Goór Imre, Diószegi Balázs. B. Mikli Ferenc törzstagnak számított, hiszen – talán évtizedekig – szívesen visszajárt Tokajba, fontos művei születtek ott, ottani inspirációra. Voltak-e gyűjtői az alkotásoknak Béres plébánoson kívül?**

✓ Bodrogkeresztúron, a katolikus plébánia mellett működött egy nőegylet is. A bodrogkeresztúri plébános úr csatlakozott Béres Béla társaságához, és gyakran megfordult ott. Az említett bodrogkeresztúri hölgyek egyszer meghívták a művésztelep tanári karát. Konflison vittek át bennünket, öten-hatan ültünk egymás hegyén-hátán. Ők nagy traktával fogadtak bennünket, jól éreztük ott magunkat, egy kicsit be is csíptünk. A bodrogkeresztúri asszonyok is vásároltak akvarelleket, de a legnagyobb gyűjtő Béres Béla volt.

■ **Egy-két éve szerepel állandó kiállításon a miskolci Herman Ottó Múzeum központi épületében egy teremnyi, Tokajban született festmény Zilahy-gyűjtemény néven. A múzeum képzőművészeti gyűjteményét vezető művészettörténész így írta le: „Tenkács Tibor gyűjtésének köszönhetően állt össze ez a kollekció. Tenkács alapította, igyekezett bekérni egy-két művet mindenkitől, aki ott dolgozott. Nagyon jó barátságban volt Zilahy Györggyel, [...] aki fiatalon és váratlanul meghalt, ezért**

róla nevezte el a gyűjteményt. A Zilahy-gyűjtemény lett az alapja a Tokaji Galériának, mi a Tokaji Múzeumtól vettük át.”

✓ Ezt nem tudtam, azt igen, hogy Tenkácsnál is gyűltek művek. A környékbeli értelmiségiek jegyezték a művésztelepet.

APPENDIX

A Cséri Lajos – és az akkori idősebbek – által óvodásoknak nevezettek, vagyis a fiatalok egyike Hézső Ferenc (1938) festőművész, aki 1963–75 között dolgozott a Tokaji Művésztelepen, és volt Tóth Menyhértnek szobatársa is. Visszaemlékezésében eleven emlékként idézi meg Tóth Menyhért tokaji tartózkodásának jellemző részletét:

„Tóth Menyussal a jó sorsom Tokajban hozott össze. [...] Érdekes módon kölcsönösen szimpatikusnak találtuk egymást, mert egyre közvetlenebb kapcsolat alakult ki a beszélgetések, együtt rajzolgatás és képelemzések kapcsán. A telep baráti és kollegiális kapcsolata nagyban hozzájárult ahhoz, hogy nyíltan és őszintén mindenki adhassa személyes tulajdonságai jellemzőit, és ez a telep mentes volt minden alakoskodástól és nagyképp megnyilvánulástól. Természetesen voltak viták, nézetkülönbségek, de ez evidens és magától értetődőnek tetszett.

Esténként a napi szakmai munka után meghívott előadók, művészettörténészek, filozófusok, építészek, irodalmárok, gyakran talonban tartott emberek előadása vagy vitaindító bevezetése után együtt volt a telep tagsága. Így került sor egyik alkalommal Menyus külön előadására, ha jól emlékszem, a hatvanas évek közepén, a fehér szín filozófiájának kifejtéséről. Ez a téma nem volt ismeretlen, hiszen a korábbi években, hozzászólásaiban már egyes részleteit kifejtette a teljes plénum előtt. Baráti beszélgetésekben egyeseknek bővebben is ismertette a nézeteit. A tervezett programra nagy volt a készülődés, hiszen mindenki várta az alkalmat, hogy láthassa, hogyan áll egybe ez a sajátos költői és festői világkép. A meglepetés első mozzanata az volt, hogy az előadás külső képe nem hasonlított a korábban megszokott sémához. Menyus néhány képe volt a teremben, székekre a falhoz támasztva. Menyus pedig ült a padosorban, a kollégái között, és nem állt ki a pódiumra, mint a többi előadó. Hosszas biztatásra végül felállt, és bocsánatkérések közepette kezdte mondókáját bevezetni. Beszélt az emberiség felelősségéről és a művészet fontosságáról. A kétkezi emberek iránti szeretetéről és hozzájuk való viszonyáról. A művészről, akinek feladata a világ dolgairól közvetíteni az emberek felé mindazt az élményt, amit tőlük kapott. A legszebb dolog a szeretet, amely öszszeköt bennünket, és ez a fényben, a fehérben mint minden szín összességében nyilvánul meg. Ez a fehér a kozmikus sugárzással mindent áthat. Az anyaság ennek a teljessége, melyben a születendő gyermek a fény hordozója. Az állatvilág is része ennek a fénnel átszőtt világnak. Ha ezt mi is egyre mélyebben át tudjuk élni, akkor a feloldódásban mind testvérek lehetünk. Ez a művészet feladata, hogy erre rávezesse a bizonytalankodó embereket. Ha ezt sikerülne megteremteni, háborúra nem volna szükség, és kevesebb bántás, szenvedés volna a világban. Szó esett a fehér szín színességéről, ragyogásáról és arról, hogy a gyermekek is milyen gyorsan azonosulnak a képein megfogalmazott motívumokkal. Az »előadás« hosszán elhúzódott. Sokszor ismétlődések, szenvedélyes önvallomás, homályos utalások tették sajátos hangulatúvá. A nagy meleg is fojtottá tette a hangulatot. Egyesek felálltak, csendben távoztak, és lassan kiürült a terem. 10-15-en maradtunk végig, aki kitartottunk e nem mindennapi »nagy performansz« lezárásáig. Menyuson a fáradtság jelei jól látszódtak, és mint aki a transzból visszajött ismét a való világ díszletei közé, lassan észrevette, hogy kiürült a terem jelentős része. Hozzánk fordult, és hálás szavakkal köszönte meg »testvérekének«, hogy kitartottunk mellette, és figyelemmel kísértük az ő közvetítését, mely az égi csatornákról jött.”

Hézső Ferenc részletes, megjelenítő erejű visszaemlékezése szinte tapintható közelségbe tudja hozni a tokaji kollégium rajztermét, Tóth Menyhért előadásának helyszínét és szellemiségét. Hézső még azt is jelzi, hogy: „Menyussal a további években is megmaradt a jó kapcsolat. Füstös Zoli bácsiék hívták a téli hónapokra Vásárhelyre hozzájuk, hogy ne kelljen hideg lakásban szenvednie.”

Tóth Menyhért élete utolsó évtizedében többlaki életmódot folytatott: élt és dolgozott Sopronban, a feleségénél, a pesterzsébeti műtermében, és rendszeresen, főleg nyáron szívesen tartózkodott a főlújított

miskei házában, ahol festett is. Néhány nyáron meg átjárt a szomszédba, a Hajósi Képzőművészeti Alkotótáborba. Ott a bajai tanítóképző hallgatóinak nyári továbbképzése mellett jobbra Bács-Kiskun megyében élő festők is dolgoztak. Szívesen időzött ott a kollégákkal. A többiekkel együtt járta a hajósi pincéket, festett ott, és szívesen beszélt a fiataloknak. Ő akkor már országosan ismert és elismert alkotó volt. A festő kollégái részéről történő elismerésének egy, Tóth Menyhért halála után megfogalmazott szép példáját, Milan Konjovic zombori festő véleményét idézem ide.

„Kedves Barátom!

Nagyon megörültem kedves levelének, melyben közli, hogy látta kecskeméti kiállításomat, és tud Tóth Menyhérttel való kapcsolatomról.

Személyesen, sajnos, nem találkoztunk, de katalógusaink cserélésével megvolt a kölcsönös kapcsolat. Viszont Herceg János jugoszláviai magyar író találkozott Menyussal. Őneki említette, hogy a Műcsarnokban az 1971-ben rendezett kiállításomat ötször is meglátogatta, és a legnagyobb elragadtatással beszélt képeimről.

Tóth Menyhért kétségtelenül a modern magyar festészet egyik legkiemelkedőbb egyénisége. És nem csak a magyar festészetben. Az európai festészetben sem tudok egy hozzá hasonló nagy egyéniséget. Ő a hazai földben mélyen gyökerező és a népi lélekből merítette ihletét, így jutott el olyan hihetetlenül egyedülálló stílusához.

Mindketten Nap-imádók vagyunk. Ő az izzó fény, én viszont az izzó szín festője. Az Alföldön születtünk, s a végtelenül csodálatos síkság élményén nevelkedtünk.

Baráti üdvözléssel: Milan Konjovic”

Zárásként Szigeti Jenő *A szeretet választása* című versét és újra Tóth Menyhért aforizmáját idézve:

*Tóth Menyhért, a festő mondta
keserű-igazán, egyszer, hajdanán:
„anti-emberek árasztották el a világot
és ezek ellen csak lírával tudunk küzdeni”.*

*Csak a szívből kiszakadt vers
teszi mássá a világot, mert győz
az antiemberek blablái fölött.
Hiszek az emberformáló szóban,
ami vers, Istentől kötött beszéd
a jóra, mi biztosan örökkévaló.*

Tóth Menyhért beszél kiállításának megnyitóján, Egészségügyi Dolgozók Klubja, Kecskemét, 1978. január 26.
(Balról jobbra: Sümegi György, Lándori Angéla, Tóth Menyhért)

EKLER ANDREA

A „teremtés szerelme”

Ágh István: Válasz hazulról

EKLER ANDREA (1971) Budapest

Szabad-e énekelni? – olvasható a kérdés Ágh István első kötetének címlapján. A *Válasz hazulról* című kötet mintha erre felelne. A költői szerepvállalás kérdéseire az eddigi alkotói pályára való visszatérésben kaphat válaszokat az olvasó. A kötet verseiben az alkotói lét és az alkotás kerül közép-pontba. Ezt az olvasatot erősíti a kötet hetes tagolású szerkezete (a hét ciklus), valamint a keresztény ünnepkör és a néphit évkörének felidézése karácsonytól húsvéton, pünkösdön keresztül az új esztendőig. A hetes tagoláson belül a hármas szakralitásának és a négyes földi princípiumainak együttesét, ellentmondásos egységét a kötet meghatározó, visszatérő motívumai is hangsúlyozzák, jelentésük azonban bővül, módosul. Az utóbbi kötetek létösszegző igénye mellett itt saját és nemzedéke helyének, múlt és jelen kapcsolatának jövője kerül előtérbe az alkotás viszonylatában.

Az *Ellenstrófák* ciklus címadó versében a nyom motívumának jelentése, funkciója is átalakul. Az alkotás hátrahagyott nyomként szembeszegül az idővel, előhívja az emlékeket, az emlékezetet. A múlt és a jelen közötti feszültség feloldhatatlannak tűnik. Már nem csupán értékek különbözőségéről van szó, nem az értékvesztéstől való félelemről. A szakadék a régi és az új között szinte lehetetlenné teszi a múlt, a régi megismerését, így az érték nem veszendő csupán, hanem ebből a perspektívából nézve eleve halottnak tűnik. A nyom, az alkotás azonban túlélheti a század- és ezredváltásokat, s benne az alkotó is tovább él. „Vér van a vers anyagában, / könny és füstszag és üszög, / amivel az elmúlt század / egyik túlélője által / utódjának átköszön.” Az ironia, amely gyakran keserű önironiával társul, nem az eljövendő nemzedékeknek, felnövő unokáknak otthont adó jövőre irányul, hanem a jelent célozza. „Fáraszt emlékeim terhe / annyi évtized után, / túl sokat gyűjtöttem össze, / s megvet, mintsem irigyelne / múltamért az új világ” (*Ellenstrófák*). Ironia vegyül abba a nem szűnő elégedetlenségbe is, amelyet a „rég” és „új” művészetfelfogás, alkotói szerep közötti ellentét vált ki. Az olyan alkotó, akinek fontos a minőség kérdése, akiben megfogalmazódik egy minőségesszmény, a tökéletesre törekszik. Ennek nyilvánvaló következménye egy állandó természetes elégedetlenség. A (teremtett) természet mindig megújuló tökéletessége mellett az emberi alkotás tökéletlen, azonban a jelen viszonylatában, más alkotások, „új” esztétikai szempontok, értékrendek vonatkozásában a „rég” költészet csak az alkotások keletkezésének idejét tekintve számíthat múltnak. A lírai én ironiája nem az „új esztétikára”, hanem a múlt semmibevételére és negatív megítélésére irányul: „Elavult tárgy, ósdi forma / maga is, ki versbe fog.” Az *Isteni szarvasbogar* című versben teremtmény és gép eltérő tökéletességének szembesítése által születnek erre vonatkozó kérdések és válaszok. Egyik alkotásban a Teremtő van jelen, a másikban a teremtetett lény (ember) teremtése, amely nem lehet az előzőhöz mérhetően tökéletes. De mi az, ami ehhez mérhető? Lehet-e emberi teremtmény tökéletes? Ha nem, lehet-e elavult bármi is? Az emlékezet rendezi az időben egymás után következőket egymás mellé. Az állandóan megújuló természettel vont párhuzam is az alkotás időtől független, állandó jelenidejűségét hangsúlyozza.

Az ebben a kötetben is kulcsfontosságú Krisztus-szerep az alkotói lét újraértelmezése szempontjából válik meghatározóvá. Az evangéliumi történet és a költői léttörténet összefonódva válik verssé. A költői lét stációi, a versek által felidézett ünnepkör és a mindennapi élet fordulói (születés, házasság, halál) egységet alkotnak a természettel. Minden él, a természetben az alkotó és alkotás is élettel telítődik, más, nem lineáris, tágabb térbe és időbe kerül. Megváltozik a költői beszéd perspektívája. Valahonnan ég és föld, szakrális és profán, múlt és jelen közül szól. A kereszt- és sorsváltás ideje, tere horizontális és vertikális egyszerre. A kereszt is másként teher. Egyfelől boldogság, harmónia, felemelkedés az „életre ébredés” (*Megragadt pillanatok*), a teljesség lehetőségének bizonyosságával; másfelől küzdelem a mélység lefelé húzó erejével, az állandó hiánnyal, a fenyegető semmivel. Az érték, az alkotás megkérdőjelezhetetlen bizonyosság, azonban jövőjét a jelen veszélyezteti. A költői szerep ebben a létszituációban a pünkösdrel vonható párhuzamba. Az alkotó ter-

mészetbe való bele- és visszaolvadásával – visszatéréseivel egy tágabb „hazába”, megérkezésével a „kiindulópont” – az alkotás megújulást, reményt hozó pünkösdjének is el kell érkeznie: „A gyönyörű szép múlt biztosan megújul, / mert képzelet rendezi, / piros rózsahalom emléket hordozom, / s látom már pünkösdleni” (*Farsangi pünkösödölés*). Ahogy a „Lélek szólásra indította” az apostolokat (ApCsel 2,4), a jövő generációkat kell megszólítaniuk az alkotásoknak, lehetőséget adni más értékek megismerésére, a teremtés és a zöld ág tavaszi megújulást hozó örömeiben való osztozásra.

Az Anya-Fiú kapcsolat is e költői szerepvállalás, alkotás szempontjából válik hangsúlyossá. A *fiú* megnevezés a falu szülöttjét, a haza gyermekét, de az ember számára az örök élet lehetőségét, reményét adó Fiút is jelenti. Benne, általa válhat ismét élettel telítetté a kihalófélben lévő táj, falu, ház, alkotás, a mindenkori múlt. Az anya egyesíti az édesanya, Mária, az anyaföld, a szülőföld képét. Befogadó és elfogadó, a kiindulópont, ahová mindig vissza lehet térni. Sarlós Boldogasszony, az áldott állapotban lévő Mária oltalma alatt történik az aratás, tágabb értelemben a munka gyümölcsének begyűjtése, az értékek összegzése, amely szükséges és elengedhetetlen a teremtett további életéhez. Anya, fiú és alkotás elválaszthatatlanok. Az, hogy az aratást már csak a fiú látja, hallja, érzékeli, nem végső, hanem pillanatnyi kiinduló állapot. A szülőföld benne él, benne éled újra, s válik újra méltóvá a harangszóra, a múlt alkotásban megújuló jelenléte által. Nagycsütörtök sorsvállalás, a teljesség bizonyosságát hozó magányos lelki tusa, s a gyász után a hazatérő fiúban s általa szólhatnak meg újra az elnémult harangok – „és kileng és ring és röppen és visszasüpped / valami az emberben, s talán már nem is a lélek, / egy másik személy lelke, vagy inkább a szülőföld / szerelmes szelleme, / s maga is zengéssé lesz, / ahogy az alvó vulkán, vagy ez a csöpp kisült fű” (*A nyári dél kiáradása*).

„Míg a harangok Rómába mentek, / bennünket igen magunkra hagytak” – írja a *Tornyaink gyázában*. Harang-idézése feleleveníti a sorsokat megéneklő harangok hangját – az ünnepét, a munkáét, a misére hívót, a delet jelzőt, a lélekharangét, a támadást vagy tüzet jelző félrevert harangét, a vidám, ébresztő harangét. Ilyen értelemben a harang is a teljességet szimbolizálja, hiánya, némasága pedig sérüléseket, sebeket, gyászt, háborút jelent a tökéletességben. A harang isteni és emberi találkozása, térben a szülőház és a temető között végigkíséri az emberi életet, szakralitásával átlényegítve azt. A templom hasonlóképpen ötvözi a szakralitás állandóságát és egy-egy adott közösség változó történetiségét. A Makovecz Imrének ajánlott létösszegző versben ragadja meg a templom mint mesteri alkotás időn átívelő, múltból jövőbe emelt lényegét. A vers utolsó, drámai részében az ember esendőségét, mulandóságát, az áldozat mértékét firtatva drámai kérdésben fejezi ki a nemzedéki veszteség fájdalmát, az ittmaradottak csillapíthatatlan hiányérzetét: „jó lenne, ha volna, // aki létünk igazolva / arra tudna megfelelni, / miért vagyunk úgy leosztva, / mintha nem okozná senki, // mennyi bűnt kell elkövetni, hogy legalább belénk csapva / nyilatkozna, ugyan mennyi / áldozat vár áldozatra, // míg a füst az űrt belengi, / hány oltárt kell még emelni / a Teremtés mintájára, / néma zsoltárt hagyva hátra?” (*Néma zsoltár*).

Ez a nemzedéki fájdalom, szorongás, hiányérzet alapvetően meghatározza a kötet verseinek hangnemet, amely az előző kötetekben domináns elégikus, lírai hangnem helyett inkább ironikus, néha satírába hajló. Az *Ártatlan bujtogató* és a *Fölragyogtak a papírszárnyak* ciklusok versei nemzedéki vallomások, baráti ölelések, mesterek előtti főhajtások. Nem egyszerűen tisztelgő vagy köszöntő versek, egy kulturális, történelmi szempontból összetartozó közösség „nyomai”. Ágh István, Buda Ferenc, Ferencz István, Kiss Benedek, Bella István, Oláh János, Mezey Katalin és sokan mások nemcsak nemzedéki és alkotótársak, de sorstársak is. Barátságuk, közös útjuk alkotásaikban, értékrendjükben is találkozik.

A nemzedékek kapcsolatában mindig meghatározó az idő kérdése. Ágh István múlt és jelen elmentmondásos kapcsolatában a jövő lehetőségeit keresi. A század- és ezredforduló meghatározó élménye törvényszerűen a privát és kulturális emlékezet, a generációk különbsége és kapcsolata felé irányítja a figyelmet. Az állandó ismétlődés mellett a „túlélők” alapélménye a változás. A megváltozott emberi, tárgyi környezetben az alapvető jelrendszerek értelmezése is megváltozik – „a falut megette a temető, / bár a nevek most is ugyanazok, / mégis minden mást jelent, mint ami”; „bár a nevek most is ugyanazok, / mégis minden mást jelent, mint ami” (*Már csak a hang*). A mindenkori jelenben az elődök tapasztalata, bölcsessége ellenére mégis mindig minden generáció újrakezdi a keresést, másként, de újra – „Kívánnék szerencsés utat, de hogy számukra mit jelent / a szerencse, és mit az út, most még nem gondolnak bele, / s ahogy majd az idő halad, amit a kívánság kivált, /

nem ugyanazt jelenti már, ha mindennek más a neve” (*Bújócska-játék*). A név motívuma a kötet verseinek vonatkozásában a világban való lét és az alkotói lét szempontjából is meghatározó. A teremtéshez visszakanyarodva, amit az *alkotó* kimond, az *van*. A világ létezőinek változásával „nevek” születnek és tűnnek el. Az új világ új neveket, szavakat szül, amelyek másként neveznek meg valamit, valakit, más tartalommal telnek meg, így nemcsak jelentésük tér el, de más nyelvi világ is épül belőlük, amely meghatározza az embert körülvevő valóságot is.

Az új évszázad, új évezred valóságában született versek egy változásért küzdő – 1956-ra gondolva –, harcoló nemzedék csalódottságát fejezik ki. Az előző rendszer alattomos továbbélésében, mechanizmusainak állandóságában, az egyéni és nemzeti emlékezetvesztésben, az esztétikai paradigmaváltás módjában, eszközeiben, emberekben és folyamatokban. Egy olyan nemzedék tagjai számára, akik a szabadságért, változásért folytatott küzdelmük stigmáit viselik, rendkívüli jelentőséggel bír az emlékezet. A költői szerepvállalás kereszt, sorsvállalás. Az emlékezés számukra nem köldöknézés, hanem jövő felé fordulás, az alkotóvá válás, az alkotás része. Ahogy Ágh István a már címében is hagyományba épülő versében fogalmaz: „Hát ezért hídfő mindegyik sírkő / oly hazába, mely tükre az égnek, / élet, miképpen fű nő a szívből, / s szemeidből az elődök néznek, // egy nemzetségre való sírhalmot / ápolsz, neveket fejtesz mohából, / s mondod, mondod az eleven hantok / múltját, magadba fojtott sírással” (*Haza a mélyben*).

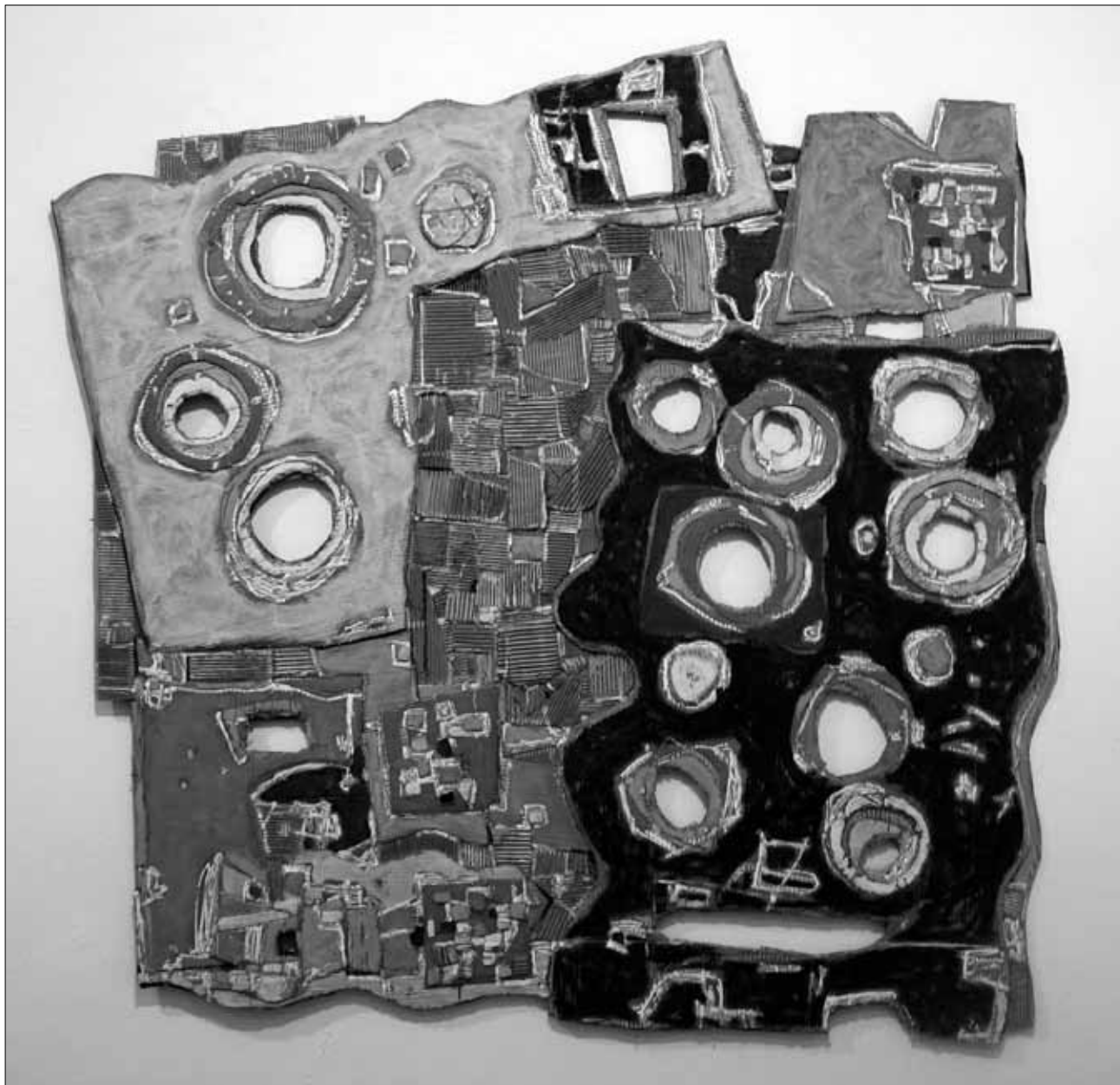
A mester, barát Juhász Ferenc előtti tisztelgése is a túlélők, őrzők, tanúk közös emlékezetének szükségességét hangsúlyozza – „vannak még dolgok, melyekről csak ketten tudunk, / mert kizárólag a mi emlékezetünkben maradhattak meg, / s lassan már csak mi élünk, akik egy korszak / tanúi lehetünk” (*Üdvözet Juhász Ferencnek*).

A felejtéssel szemben Ágh István az alkotásokat helyezi a „küzdőtérre”. Esztétikai, művészetelméleti összegzései (*Az utolsó változat*, *Bűnbeesés előtt*, *Ezredvégi recept az író fölépítéséhez*, *Second hand*) fájó, maró iróniájuk mellett rendkívül szellemesek is. Ezek a versek tökéletesen meghatározzák a lírai én térbeli pozícióját, a kötet verseinek alkotói nézőpontját is. Ahogy időben, úgy térben is köztes helyzetben van az alkotó. Földi gyökerekkel, kötődéssel, mégis, ahogy időben vissza és előre, itt letekintve, az Alkotó hetedik napi tapasztalatával, bölcsességével. Azonban ő nem pihen. A barátok sírjait stációként járja végig, párbeszédre hívja őket, az általuk ismert közös nyelven, mert számára a vers is a mindenség része – „ránk hagyott ígékben ver meghasadt szíved, és verseid / muzsikája a lelked, s azonképpen még a föld is te vagy” (*Mindenszentek a Farkasréten*).

A Hitel folyóirat évfordulójára írott verse (*Fölragyogtak a papírszárnyak*) a művészet, a költészet szabadságának verse is. A szabadságnak ez az élménye annak adatik meg, aki elszenvedte hiányát is, abban él leginkább a művészet természetes igénye a szabadság iránt. Ezért is olyan fájó számára a nemzedéki történetek emlékeit felidézni s mint közös történelmünk lapjait forgatni. *A kommunisták különleges ártalmáról*, az *Alvó máglya*, *Az utolsó változat* sorai ezredvégi képekként peregnek, kritikusan, ironikusan, rámutatva a visszasságokra: „Módszerekben volt a különbség a régi új célok között / tán hogy esetleg kulturáltabb, s feltétlenül kellemesebb, / a káderek elődeiknél feltűnően fiatalabbak, / de a hálót most is csak a népre kellett kivetniük /.../ S nem marad senki egyedül, kezükben okostelefonnal, /.../ és nincsen szó és gondolat a tematizált híren kívül, / mintha isteni narratívát folytattak volna Isten ellen, / ahogy a művészt kreatív semmittevésre buzdították” (*Az utolsó változat*). A *Bűnbeesés előtt* már nem „csak” nemzedéki kiáltás, ars poetica, hanem kiállítás a szabadság, a szeretet, az alkotás, a költészet értékeiért szemléletmódtól függetlenül; és az időben előrehaladva, egymás mellé rendeződve, kapcsolatukban egymásért, az emberért. „Minket nem a művészet műhelymunkája vonzott egymáshoz, / s nem befolyásolt a korkülönbség, s más életrajzi adat, / a művészet a lelkiállapotunk volt, melyben napjaink égtek, /.../ a létezéshez nagyobb kreativitás kellett, mint a művészethez, / hogy a szabad lélek, a szív ereje tisztán tartasson mégis / a szabadon kibomló, töretlen művészet érdekében, / hiába nyüzsgött az aljasság kintinpajzsos, ízeltlábú világa, / folyt az ármány hátsódvari mákgubó főztje tömény szesz gyanánt, / közös élményünk volt a szeretet az akasztófák országában.”

A vers címe az édenkertet idézi, a szeretet, ártatlanság, tökéletesség idejét és terét. A kert-motívum a versekben egy elvesztett, vágyott ideát idéz gazdag irodalmi párhuzamaival, azonban nem a múlt nosztalgikus idealizálása. A kert a haranghoz hasonlóan az emberi lét tere és a létezés lenyomata. Az Édenkert és a sírkert között gyermekkori, hazai, idegen, bűnös, képzeletbeli kertek őrzik az emberi nyomokat. A kert elbocsájt és befogad. S nem utolsósorban az alkotás belső tere.

Szabad-e énekelni? A kötet verseinek válasza: Kell! Megénekelni a maradandót, a változást, a személyest, az emberit, az életet, a halált, a történelmet, a múltat, a jelent, a pusztuló falut és világokat, a harangot, a kertet, a barátságot, a sorsközösséget, a hazaszeretetet, a magyar zászlót, az anyanyelvet, a himnuszt, a honvágyat, az örömet, a bánatot. Kész a leltár? Korántsem. Mindazt, ami emberi. Ami által a pusztulás, kiüresedés, értékvesztés ellenére benne, vele mégis marad valami „nyom”, érték – „marad, / mint Magyarország egyik országrésze” (*Válasz hazulról*). Kell énekelni, mert számomra Ágh István kötetének jövőre irányuló „válasza”, hogy a „jövő elől menekült” visszatekintés magányában az elhagyott, kiüresedett tájban az alkotás kiválasztott szépsége felülírja a „túlélés rettenetét”. Inkább a továbbélés, az „örök” élményének esélyét adja meg, mert „megteltek feszültséggel az ihletett szavak, / ahogy az alkotás lendülete betöltötte az anyanyelvet, / s képessé tette a kifejezést egy másik teremtésre, / melyben az anyag megéled saját szelleme által. // Így még a legszomorúbb vers is vigasztaló valamiképpen, / mert a teremtés szerelme fogja százszorszép aurába” (*Üdvözlét Juhász Ferencnek*). (Nap, 2015)

GÁBOR SÁMUEL

Porba írt versek

Rakovszky Zsuzsa: Fortepan

GÁBOR SÁMUEL (1985) Budapest

Fortepan. Azelőtt fekete-fehér film, ma folyamatosan bővülő digitális archívum. Rakovszky Zsuzsa új verseskötetének egyetlen lábjegyzete szerint „az interneten elérhető fényképgyűjtemény”, amelyben „a képek az 1900–1990 közötti időszakból származnak”.

A kötet a fényképgyűjteményhez mérhető ívet ír le maga is, amikor a rendszerváltásig tartó negyvenéves időszakot idézi meg, tekinti át. Míg azonban az archívumba került képek, ahogy az interneten böngészhetünk köztük, objektivált pillanatként, időkapszulaként hatnak, amelyben képzeletünk, illetve történeti tudatunk megkapaszkodhat, a verseskötetben sosem maga a múltból fennmaradt kép, hanem mindig a jelen, a visszaidézés folyamata, hangulata dominál. Az archívum a fotók által megörökített, megőrzött múltról szól, a Rakovszky-költészet viszont inkább e múlt s vele együtt a néző-emlékező identitásának folyamatos alakulásáról, bizonytalanságáról.

Emlékkép és emlékező viszonyára direkt módon a kötet utolsó sorai reflektálnak, amelyekben a saját haláláról, eltűnéséről beszélő lírai én, noha már „halványodik”, „mint fényt kapott filmen a képek”, s fokozatosan „tűnik elfelé”, néhány régi képet továbbra is őriz magában: „egyetlen vérehulló fecskefű pontos árnya, / egy kapualj, egy rozsdás pinceablak, / egy korlát csigavonala, ecetfaág – / az öntudat földmélyi rétegében / ezek élnek belőlem legtovább –, / csukott ajtó alatt egy fénycsík a sötétben”. A versekben megjelenő képek nem egy letűnt világ tanúbizonyságként fennmaradt fényképei, hanem a lélekben őrzött képek, amelyek papírra nem nyomtathatók, képernyőn be nem tölthetők, csupán felidézőjük tudatában villanhatnak fel.

Mindezzel máris nagyon előre, egyenesen a kötet végére ugrottunk. A cím és a szintén Fortepan-képekből építkező, ezüst-fekete borító (Pintér József munkája) ugyanis az olvasót – s így a recenziót is – szinte automatikusan utalja a könyv második feléhez. Pedig a kötet első része, amely a *Napéjegyenlőség* címet viseli, élesen elkülönül és alapvetően különbözik is a másodiktól, a tulajdonképpeni *Fortepan*tól. A *Napéjegyenlőség* versei szinte mind időtlenek, apró történetek, történetfoszlányok, amelyek ugyan esetenként könnyen felismerhető kortárs környezetben játszódnak (rögtön a második vers például Budapesten, a kettős metró, a Batthyány tér és a Blaha Lujza tér között), de a hangsúly bennük sosem a helyszínen vagy a korszakon van. Ezek a versek attól lehetnek érdekesek, ami a megörökített történésben, élményben univerzális, archetipikus vagy legalábbis sokak által átélt vagy átélhető. A *Napéjegyenlőség*ben ennek megfelelően nincs még jelen az emlékezet közösségi aspektusa, amely a *Fortepan* ciklusban dominánssá válik.

Az első rész a korábban a Holmi folyóiratban publikált (2011. március) *Napéjegyenlőség* ciklusról kapta a címét, amellyel a kötet kezdődik. A csillagászati vonatkozású cím révén a 2006-os *Téli napfordulót* is megidéző ciklusban vissza-visszatérnek a nappal kapcsolatos képek, amelyek a Nap helyzetének pontos leírása révén sok esetben egy időpontra is utalnak: „Tetők fölött a nap korongja / üveggyapot és szősz közé esett / kontaktlencse” (*A pszichológusnál*); „A délutáni Nap – égő tehén – / a lomha vízre sápadt holdat ellett, / s most vonszolja nyugat felé a fény / köldökszínórján” (*A föld alatt*); „Alkonymoha lepi a ház falát, / tetők marasztalják a tűnő napot”, „Átvágtam egy mezőn, melyet sütött a nap, / harangvirágok zúgtak esti fényben” (*Alfa-állapotban*); „Áttűz a nap a zsenge lombokon” (*Dal*); „Most már csak egy perc, és fölszáll a nap, / életre kel csillogva minden” (*Otthon*). Az időpontok gyakori fölemlgetése nyomán az a benyomás keletkezik, hogy a ciklus egy kb. tizenkét órás periódust – esetleg a tavaszi napéjegyenlőség délutánját és éjszakáját – jár be délutántól hajnalig. A kötetet nyitó *A pszichológusnál* főszereplőjétől a terapeuta négykor köszön el: „Négy óra van. Viszontlátásra kedden!” A második versben hat óra körül van: „Kilép a házból könnyű kék kabátban, / a csuklójára néz: mindjárt hat óra”, majd egy időtlen (*Az elrabolt lány*) után három esti vers (*Alfa-állapotban*, *Egy esküvő*, *Az isten érkezése*) következik, végül egy újabb időmegjelölés nélküli (*Dal*) után az utolsó egyértelműen estétől hajnalig tart, utolsó előtti két sorával még az egy perccel napkelte

előtti állapotot, az utolsó kettőben már az éppen láthatóvá váló természetet írja le: „Felhő szalad, már tisztán látszanak / a gyér fenyő-borosták a távol hegygerincen”. A fel-felbukkanó időpont-megjelöléseknek nincs kiemelt jelentősége az egyes versekben, de az időbeli előrehaladás révén epikus kohézió jön létre a cikluson belül.

A verseket összekapcsolják egyes ismétlődő szavak, szó szerkezetek is. A *pszichológusnál* második versszaka így kezdődik: „Kilép a házból: kedvetlen tavasz”, a második vers kezdősora pedig ezt variálja: „kilép a házból könnyű kék kabátban”. A szintagma ismétlődése ugyanakkor nem jelenti, hogy a két „kilép” alanya azonos lenne, sőt, a különbözősége utal az eltérő időpont-megjelölés: az első vers főszereplője délután négykor lép ki a pszichológus házából, a második vers lírai alanya viszont valamivel hat előtt indul el – egy házból, amelyről nem tudjuk, milyen szerepet tölt be életében. A *föld alatt* című második versben a metrón utazó lírai énre a vele szemben ülő utas újságjáról az amstetteni rém (a kötetben „anstetteni” – bosszantó szerkesztői hiba, amely a vers mostani újraközlésekor került a szövegbe) néz vissza, az utána következő *Az elrabolt lány* pedig úgy kezdődik, hogy „Mióta élek itt a föld alatt” [kiemelés tőlem – G. S.], és a benne kirajzolódó szituáció épp a saját lányát pincébe záró és rendszeresen megerőszakoló, neki gyermekeket nemző osztrák férfi foglyainak nyomasztó életét idézi föl. Mintha a fogva tartott lány könyörögne anyjához, hogy szabadítsa végre ki: „Jön évre újabb év, jön napra nap, / a szajha test folytatja működését. / Mert a földmélyi isten elrabolt [...]. Itt lenn a föld alatt növekszenek / gyermekeim, sápadt kis földi férgek [...]. Minden-hová kísér a szörnyű szem, / jön és szorít az isten szörnyű karja. / Innét tudom csak, hogy még létezem. / Anyám, anyám, miért hagytál magamra?” Ilyen szövegszerű kapcsolódásból a ciklus második felében mintha kevesebb lenne, az egyes versek itt egyre inkább külön életet élnek.

Az egész ciklusban gyakori, hogy valakinek a szavait, egy-egy mondatát, monológját halljuk, miközben a beszédhelyzetet közelebről nem ismerjük. Ennek következtében az olvasó egyszerre érzi magát közel az eseményekhez, és ugyanakkor elzárva is annak megértésétől – sok mindent sejtünk a beszélőről, miközben keveset tudunk róla.

Az első vers (*A pszichológusnál*) rögtön egy ilyen idézettel kezdődik: „Ilyet nem tesz többé! Ígérje meg!”, ami könnyen azonosítható a pszichológus mondataként, s a páciens korábbi öngyilkossági kísérletére látszik utalni. A pszichológus nem beszél tovább, rövid helyszínleírás (kint felhők, bent szakfolyóiratok) következik, a páciens tudatában anyja és apja árnya bukkan föl, majd immár az ő szavaiból hallunk egy kiszakított részletet: „...Mintha nem is lennék. Ez itt? Sötét / pille pókhálóban. Hosszú menetben / fekete árnyak. Szürcsölik a vért. / Talán meghaltam és észre se vettem. [...] Most kinevet, nem? / (Fintor, bocsánatkérő nevetés.) / Mélyút egy nyárfaligetben.” Mintha Rorschach-teszt ábráit értelmezné a páciens, mi azonban a képet nem látjuk, csak az ő reakcióit halljuk. Végül a képek nyomán eljut saját lelkiállapotának összefoglaló leírásához is: „Mintha csúszdán csúsznék. Ahogy öregszem, / Mindig [a nagybetű vélhetően szerkesztői figyelmetlenség] gyorsabban futnak a napok: / Az élet ennyi volt csak? Lehetetlen: / Fekszem, kelek, főzök, rendet rakok. / A dolgok megtevédnék általam. / De én hol vagyok ebben az egészben? / Akár egy kulcsot: elhagytam magam. / Csak észlelem, hogy vagyok, de nem érzem!” Az ülés után a főhős távozik a pszichológustól: „Viszontlátásra kedden!” A város, ahová kilép, illetve a városi környezetben csak mérsékelten kibontakozni tudó tavaszi természet rendkívül expresszív, részben szürreális képek halmazaként jelenik meg a szeme előtt (mintha az utcai környezet leírása is Rorschach-ábrák nyomán keletkezett volna): „Pernyét kéményhuzatban: varjakat lát / lengeni pléhlábas-szürke égen. [...] Hol kutyapiszkos föld ritkás fűvet / növeszt, s a fák leprafoltos-fehéren / kísértének: kihízták kergüket [...]” Végül a zárókép egy átkelés az utca egyik oldaláról a másikra, amely azonban a jelen világból a múltba, egy immár halott világba való átkeléssé lényegül át: „Mikor a mennydörgő zebrán kel át, / a túlsó járdapart felé haladva, / anyját látja – riadt szem, kiskabát – a túlvilág üvegsíkjába fagyva. / Lép tétován, s testén áttetszik a / baljós szó: »árnyékolástechnika«.” Az árnyak most már a külvilágban is ott vannak. A jelen történések iránti közömbösség érzetén túl, amelyet a rendelőben fogalmazott meg, a múltba, a halottak világába való átlépés képzele is megjelenik.

Sokkal közvetlenebbül szól az elmúlásról és a halálról a *Napéjegyenlőség* utolsó verse, az *Ott-hon*. Öregek otthonában vagyunk, mégpedig nem a legbarátságosabb fajtából. „Ez itt a hely, ahonnet nincs tovább. / Ez itt a másvilág előszobája. A képernyő kísértet-kékje ráng, / gyér fénye hull négy sodronyos vaságyra.” A beszélő személye egy darabig még bizonytalan, mintha maga az otthon lakója beszélne, az első versszak végére derül csak ki, hogy az eseményeket külső nézőpontból lát-

juk („nővér jön, hogy visszavigye az ágyba a székből, / ahol átülte a napot”). A második versszakban az otthonba zárt öregember romló mentális állapotába tekintünk be: „Hiába kapkod az emlékezet: arcok, / nevek – mi volt ma az ebéd, / ki jött, ki ment –, az összes részletet / sodorja már az ár, az éjszaka, / kihulltak a tudat lyukas kezéből”, a harmadik versszakban viszont ugyanebben az emlékeket már-már elvesztő tudatban mégis felidéződnek egyes régi képek: az anya, egy szomszéd, a Cézár nevű komondor, a szülői ház. Rövid ébrenlét, félálom, majd álmok következnek, amelyek a közelgő halált vetítik előre: vízesés felé úszó csónak, lángba repülő molylepke, szélről elalvó láng. Az utolsó szakaszban végül az alvó-haldokló ember helyett a külső környezet jelenik meg: „s ott áll a hajnal hamuszín fala / csupaszon, és minden kirajzolódik / a lassan terjedő, forrástalan / világosságban [...] / vizespohár, fűtőtest, óralap dereng saját léte titkába zárva”. Az otthon lakójának – igazi vagy talán egyelőre csak álmodott, képzelt, de hamarosan valóban bekövetkező – halála együtt jár, együtt áll a világ hajnali ébredésével, újjászületésével: „Most már csak egy perc, és fölszáll a nap, / megint életre kel csillogva minden. / Felhő szalad, már tisztán látszanak / a gyér fenyő-borosták a távol hegygerincen.” A versekben kiemelten hangsúlyos csillagászati ciklusok (nappal-éjszaka, tavasz-nyár-ősz-tél) az otthon haldoklójának sem kórházi környezetében, sem tudatában nem jelentek meg. A ciklust záró versszakban azonban ez a külvilág mégiscsak felülkerekedik a haldokló világán, újjáéled, épp akkor, amikor ő örökre távozik.

Míg az első versben a halál, az elmúlás érzete a főhős gondolataiban és képzeletében jelent csak meg, az *Otthon* egy ember halálát egészen közletről mutatja be. A két vers nagyon hasonlóan beszél a halálról, amennyiben mindkettő az emlékezetben lejátszódó folyamatként, az emlékképek elszabadulásaként, összezavarodásaként írja azt le. Nem a test haláláról, de nem is a szubjektum létezésének végéről, hanem szinte kizárólag a tudat tartalmairól van szó. A halálleírások kapcsán így az embernek, az emberi életnek egy olyan fölfogása rajzolódik ki – s ez majd a kötet zárlatában, a *Fortepan* lírai alanyának haldoklása, eltűnése kapcsán explicite ki lesz mondva –, amely szerint nem a test és nem a gondolkodás, hanem az emlékek, a tudatban megbúvó képek azok, amelyek az emberi ént alkotják.

A *Napéjegyenlőség* nemcsak a ciklus, hanem a kötet első felének összefoglaló címe is. A kötetnek ebbe a részébe kerültek azok az új versek, amelyek a régi, Holmiban megjelent ciklusnak nem képezték a részét, de nem tartoznak még a *Fortepan*ba sem. Itt található egyrészt négy szonett (*Csillog, Rács, Parázs, Ősz*), amelyek mind az öntudat, a létezés, az emlékezet örökzöld témáit próbálják – megítélésem szerint inkább kevesebb, mint több sikerrel – újra élővé tenni. Másrészt két más hangütésű, leginkább a *Hold a hetedik házban* címmel megjelent prózakötet (2009) bizonyos novel-láit idéző, a műfajokkal kísérletező vers: a *Novella* és a *Ballada*. Mindkettőnek szembeötlő sajátossága a kortárs mindennapok helyszíneinek (kórház, sörbár, pláza, hajléktalanoknak otthont adó park, játéktér) beépítése egy epikus cselekménybe, másrészt a hétköznapi történeteknek egy kevert, kollokvialis és poétikus-metaforikus elemeket egymás mellé állító nyelven való elbeszélése (mikró, pizza, pláza, tévé, sms, személyi kölcsön stb. vs. bakfis-álom, vulkán szív, sebzett madár, sötét árny, hangok kúszónövénye...). Ez a jelenség ugyan ismerős lehet a korábbi Rakovszky-versekből (gondoljunk a *Téli napforduló*ra vagy a *Hangok* egyes verseire) is, most azonban felerősödik, mintha Rakovszky minden eddiginél radikálisabban kísérletezne a minket körülvevő világ legbanálisabb szegmenseinek költészetté formálásával.

A legújabb verseket tartalmazó *Fortepan* ciklus az ekphraszisz, a képleírás több ezer éves hagyományához kapcsolódik, ami új terep a filozofikus líra és a hétköznapi életszerepek költői értelmezése felé állandóan kacsingató Rakovszky-költészet számára. A cím egy létező, hozzáférhető képanyagot jelöl meg, amelynek így ösztönösen konkrét megjelenéseit keressük a műben. Az azonosítási kísérletek azonban kudarcot vallanak, a versekhez egy-egy, Fortepanon található fényképet társítani nem lehet. Ahogy rengeteg irodalmi ekphraszisz esetében (vö. már Akhilleusz pajzsa Homérosznál), itt sincs a szövegen kívüli képi referencia, a látvány csak a szöveg által, a szövegben (illetve az olvasóban) képződik meg.

A ciklus első hat versében a képleírás és a kép értelmezése, befogadása, feldolgozása között könnyű határt vonni. A szikár leírásokat általános jellegű, a leírt képhez tapadó megállapítások, illetve a képen jelen lévő, de vizuálisan nem vagy nem egyértelműen megjelenő motívumok kibontása egészíti ki. Legjobb példa erre az *Erdő*. Először egyetlen képet látunk: „Házak csak az út egyik oldalán. / Ez még nem az erdő, már nem a város. / Kopott villák, egy Lilla-lak, talán / egy hajdani sör- és

malátagyáros / testté lett álma, északi falán / futórózsával, kis kerek toronnyal, / verandával, hol délből kurtá árny / találkozik sötét diófalommal.” Hasonló módon láttatja a szöveg a városból kivezető út további szakaszát is, ahogy bekúszik az erdőbe, majd felkapaszkodik a kilátóhoz, ahol „sötét cellákon át / visszhangos vaslépcsőfokok vezetnek / az erkélyhez”. A leírás dinamikája az első soroktól kezdve erősen mozgóképszerű, mintha egy kamera gördülne végig az úton, és a nézőpont folyamatos mozgása egészen nyilvánvalóvá válik, amikor a kilátó erkélye után egyszerre az odafönről látható táj jelenik meg: „Fenyő hajóraját látni, / s a lombos erdőt [...] / Hátrébb hegyek, mögöttük is hegyek”. Itt, körülbelül a vers háromnegyedénél érkezünk el a fordulóponthoz. Eddig minden a kép élességét, a látványt szolgálta, innentől viszont minden csupa értelmezés, egyúttal csupa transzcendencia lesz. A második hegyhát mögött „az elgondolhatatlan: / a láthatár mögött száműzött istenek / élnek tovább fenyő, szederbokor alakban”. A látvány átlényegül, az eddigi kameraszzerű, mechanikus leképezési módot hirtelen egy gondolkodó, a látottakat interpretáló nézőpont váltja fel. Szürreális, ember által még nem látott tájról olvasunk, „ahol ledobja álarcát a Lét, / s hullott levél lebeg békanyálas vízen”. Amikor az alanyesetű főnévként értendő *lét* szó előkerül a Rakovszky-versekben (hát még ha nagybetűvel!), mindig erősen zavarba jövök; egy ennyire terhelt és a vers kontextusától teljesen idegen terminust a lírai én szájából sehol nem könnyű elfogadnom. Fogalmazza meg a költészet bátran a létezés legnagyobb kérdéseit, de tegye azt egy értelmezhető saját nézőpontból, ne pedig nyelvi és képi világába be nem épülő, a filozófiától kölcsönzött terminusokkal. És még ez sem a zárlat. A hirtelen elmélkedni kezdő én a pusztá „Lét” elérhetetlenségét az utolsó nyolc sorban explikálja is. Többször szám első személyre vált, s egy, a Léten túlra indított expedíciót vizionál: „oda [a száműzött istenek világába] ma már nem érünk el, / pedig ezért indultunk útnak, azt hiszem, / de ősz van, és korán sötétedik”. A kiinduló városszéli kép, amely fokozatosan őszi sétába tűnt át, immár az egzisztencia, az élet útja, a közeledő alkonyat pedig nemcsak a nagyobb túrát akadályozó kényszerítőerő („nincs már idő”), hanem a halál és a mulandóság allegóriája is. A vers a „Lét” emlegetésétől a végére óhatatlanul didaktikussá válik, a természeti képek („lassanként / az alkonyat utolsó jelzőfényei is kihunynak, / s nyirkos homályban, nedves fák alatt, / lezúduló esők mossák el lábnyomunkat”), amelyekben mindenfajta további eligazítás nélkül is éreznénk az élet, a halál, az egzisztencia sérülékenységeinek kérdéseit, kellemetlenül tendenciózussá válnak. A vers első részében érzékletesen megfestett látvány értelmezése nem a benne rejlő tartalmak kibontásaként, hanem a „létkérdés” erőszakos beletuszkolása formájában valósul meg.

A következő öt vers hasonló elven működik, bár a feszültség kép és az abba beelátott egzisztencialista problémakör között sehol máshol nem ilyen erős. Ezekben a versekben maga a *lét* szó ötször szerepel (mindig kisbetűvel), a *nemlét* egyszer, a *létezés* kétszer. Ismétlődő a „léten túli” (léten túli létezés) motívuma, és gyakori, hogy ez a léten túli jelleg a leírás szerint magán a képen, mintegy vizuálisan is jelen van („átsüt rajtuk valami létezés mögötti fény”, „Ülnek a szürke, léten túli fényben”). A „lét” és a „léten túliság” gondolata ezeken a helyeken mindig szerveesebben illeszkedik az adott vers szövetébe, mint az *Erdőben* láttuk, és többnyire abból a perspektívából kerül a kép leírásába, amelyben a kép maga mint emlékkép, a múlt lenyomata értelmeződik, amelynek szereplői így egyfelől reálisak, testileg jelenlévők, másfelől azonban – minthogy mindez már elmúlt – halottak, nem létezők. Így a fénykép vagy emlékkép (e kettő itt már teljesen egymásra vetül, egybeesik) mint erről a már nem létezőről szóló tudósítás értelmeződik, mindaz, amit az emlékezet (a fénykép) őriz, kétségesse, valótlanná vált. Ezek a versek tehát egyfelől a kép nézéséből, leírásából és értelmezéséből, másfelől azonban abból a kiinduló premisszából születnek, hogy mindaz, ami kép, szükségszerűen halott: *árnykép* csupán.

Számomra sokkal szimpatikusabbak a ciklus második felének versei. Itt alapvetően másféle dikcióval találkozunk: a költőiség pátosza helyett az élő nyelv természetessége dominál. Ha a sortöréseket kiiktatnánk, ezek a szövegek prózaként is olvashatók lennének (ez a formai alapgondolata egyébként a kötet első felében szereplő *Novella* című versnek is). De talán már ez a nyelvi természetesség is abból fakad, hogy leírás és értelmezés kettőssége itt nem jelenik meg szembeütően, hanem feloldódik a lírai alanynak a képre reflektáló monológjában. Valaki beszél, gondolkodik egy képről vagy csak egy kép kapcsán – s az így születő gondolatfolyamban a képet már rögtön az ezt értelmező gondolatokon keresztül pillantjuk meg.

„Hogy juthatott eszükbe / sakkozni ott, abban a hevenyészett / fedezékben?” – így indul a *Sakkozó katonák* című vers, és ezzel egyszerre látjuk a képet, és tudjuk meg azt, hogy mi az, ami miatt fel-

keltette a lírai alany figyelmét. Ez a fényképként is könnyen elképzelhető jelenet (vö. egy sakkozó katonákat ábrázoló 1918-as Fortepan-képpel: <http://www.fortepan.hu/?tags=sakk%2C+&view=query&lang=hu&q=&x=9&y=9>) az, amelyből az egész, egyetlen gondolatmenetet alkotó vers kibomlik. Az első versszak még sok ponton hivatkozik magára a képre. Látjuk a fedezék deszkafalára kitűzött plakátokat, és részletes elemzést kapunk az arckifejezésükről, ami aztán megint az alapkérdéshez vezet vissza: „Az arcuk / komoly és töprengő, minden bizonnyal / a következő lépést fontolgatják, de arra / nem utal semmi a képen, hogy tudatában / lennének: talán már / fél óra múlva, vagy ki tudja, / talán a következő pillanatban / szembe kell nézniük a Gorgófi halállal.” A második versszakban a képről már nem, csak magáról a szituációról van szó, a beszélő négy kérdéssel próbál rátapintani, milyen lelkiállapot vagy szándék magyarázhatja a sakkozók arckifejezését, viselkedését (a bátorságuk, a megszokás, saját félelmük elrejtése társuk előtt vagy a bizalom a Gondviselésben/csodás megmenekülésben). Végül a harmadik versszakkal a nézőpont még jobban kitágul, a képben felmutatott pszichológiai jelenséget – a fenyegető jövőnek az emberi tudatból való kiiktatását a jelen szituáció kedvéért – a beszélő most már általánosan, a képtől és a sakkozástól függetlenül vizsgálja. Antropológiai következtetéseket von le: „úgy tűnik, hogy a lélek / nem képes felnőni a szörnyűséghez, / nem bír sokáig a tragédia / oxigénhiányos hegycsúcsán megmaradni”, „Úgy látszik, hosszú távon [...] a hétköznapi nagyobb erő a borzalomnál. / Az ember a pokol / legmélyén is képes berendezkedni.” Mikor végsőkéig feszíti ezt a gondolatot, a beszélő ugyanúgy a jelen abszolutizálásához, egyedüli valóságosságának téziséhez jut el, mint a megelőző versekben. De itt a jelen realitása nemcsak a múlttal, hanem legalább ennyire a jövővel is szemben áll, s a jelenvalóság sem egy univerzális időképzet perspektívájából, hanem a személyes idő szempontjából, épp az objektív idővel szemben fogalmazódik meg. „Valóság csak az aznapi leves / (a férges hússal), az elromlott autó, / egy ügyes kis bicska, konzervnyitóval, / melyet kölcsönadtunk, de visszakérünk, / mert még szükség lehet rá arra a kis időre.” A szöveg végül az utolsó két sorral válik versként is befejezetté, amikor a kiinduló kép és a rá felépített gondolat, immár egy magasabb síkon, újra összehajlik: „Korlátozott időnk tudata mégse / gátol meg benne, hogy rátegyük a szívünket / erre-arra, hozzánk hasonló / mulandóra, végtére is nem / az örökkévalóság szemszögéből, / hanem tér és idő / egy adott pontjáról nézzük, amit / nézünk, és erről a pontról fontosnak látszik, / hogy indulóban a lövészárkba még / sáncoljunk a királlyal, és megvédjük a bástyánk.” A többes szám első személyben fogalmazódó gondolatmenet hirtelen a képen látható lövészárkba torkollik, ahol immár nemcsak a kép szereplői, hanem mi mindannyian vagyunk a halál árnyékában sakkozó katonák. A sakkozás terminusai – „sáncoljunk a királlyal”, „megvédjük a bástyánk” – a szűkebb élethelyzetet, a legközvetlenebb érdekszférát jellemző fordulatokká válnak, amellyel szemben azonban mindig ott áll az aktuális sakkpartin túli valóság, a lövészárk, a szükségképp halálba torkolló emberi egzisztencia. A régi toposz, amelyet Exekiasz a Kr. e. 6. században fekete alakos amphorán ábrázolt, itt egy fiktív képet leíró versben jelenik meg, a háború pillanatnyi szünetében játszott sakkpárti az emberi egzisztencia szimbólumává válik.

Az ekphrasisznak ugyanez az értelmező, a kép fölött monologizáló fajtája jellemző a kötet hátralévő verseire. Ezek a versek, másfelől, egyetlen tematikus egységet is képeznek, ami alapján (a rögtön a *Sakkozó katonák* után következő *Csak egy személy* kivételével) indokolt lett volna őket egyetlen ciklusként feltüntetni. És ez nemcsak olvasói ötlet, hanem közvetlenül a versek eredeti megjelenéséből (2000 folyóirat, 2014. november) adódott volna, ahol ugyanezek a versek *Négy évtized* címmel még egyetlen ciklust alkottak. E ciklus versei most kiegészültek egy lírai prológussal és egy, az utolsó verstől három csillaggal elválasztott epilógussal is, amelyből e recenzió elején idéztem. Ezzel szemben az a szerkesztői döntés, melynek következtében a *Négy évtized* a kötetben egy külön vers (a prológus) címe lett, a 2000-ben megjelent ciklus versei pedig egymás mellé helyezett, egyenrangú művekként sorakoznak a tágabb *Fortepan* cikluson belül, számomra nehezen követhető. (Hasonlóképp motiválatlannak tűnik a *Napéjegylenlőség* ciklus kötetbeli kezelése is, amely eredetileg a Holmi folyóiratban jelent meg [2011. március]. Ebből egyes versek most kikerültek, mások kisebb módosításokkal, de továbbra is egyetlen ciklusként a tágabb és elég szervesen *Napéjegylenlőség* című egység részévé váltak.) Hogy a kötetszerkezet magától a szerzőtől származik-e, nem tudom, az impresszumban mindenesetre se szerkesztő, se korrektor nincs feltüntetve, felelős szerkesztőként Szegő János, felelős kiadóként Nyáry Krisztián szerepel.

A *Négy évtized* (a továbbiakban az egykor volt ciklus egészét nevezem így) verseinek meghatározó beszédmódja az állandó lebegés egyes szám első személy és többes szám első személy kö-

zött, amelyben személyes emlékek kollektív emlékekkel keverednek, illetve kollektív emlékezetté táguznak, értelmeződnek át. A beszélő egyrészt saját múltját éli újra, másrészt egy külső nézőpontból is próbál a korszakra, a korszak képeire tekinteni, mint a bevezető négy strófa (a kötetbeli *Négy évtized*) végén meg is fogalmazza: „mint álmokban, a kizárt harmadik / elve futólag érvényét veszíti: / én és nem én vagyok itt és nem-itt, / most ér hozzám egy száztíz év előtti / augusztus fénye, azt látom, amit / messzi bolygójáról láthatna E. T., / városokat, ahol még sose voltam, / de mindig visszavágytam, mert minden múlt a múltam”. A versekben azután időrend szerint haladunk végig a történelmen, az empirikus szerző születésétől („Igen, ez volt az év, amikor megszülettem”) a rendszerváltásig, amelyről az epilógus előtti utolsó versben olvasunk („a szabadság a barikádra lép”). Rakovszky Zsuzsa 1950-ben született, a rendszerváltásig innentől hátralévő idő évre pontosan négy évtized, Rakovszky költészete és élete tehát itt egyértelműen metszi egymást (attól függetlenül, hogy az egész ciklus és a cím is talán köszönhet valamit Szabó Lőrinc *Tűcsökzenéjének* is – ennek legvégén, anyja haláláról írt versében a költő, önmagát megszólítva, az anyjával töltött éveket számolja így: „S eszedbe jut tíz év. Húsz. Negyven év”).

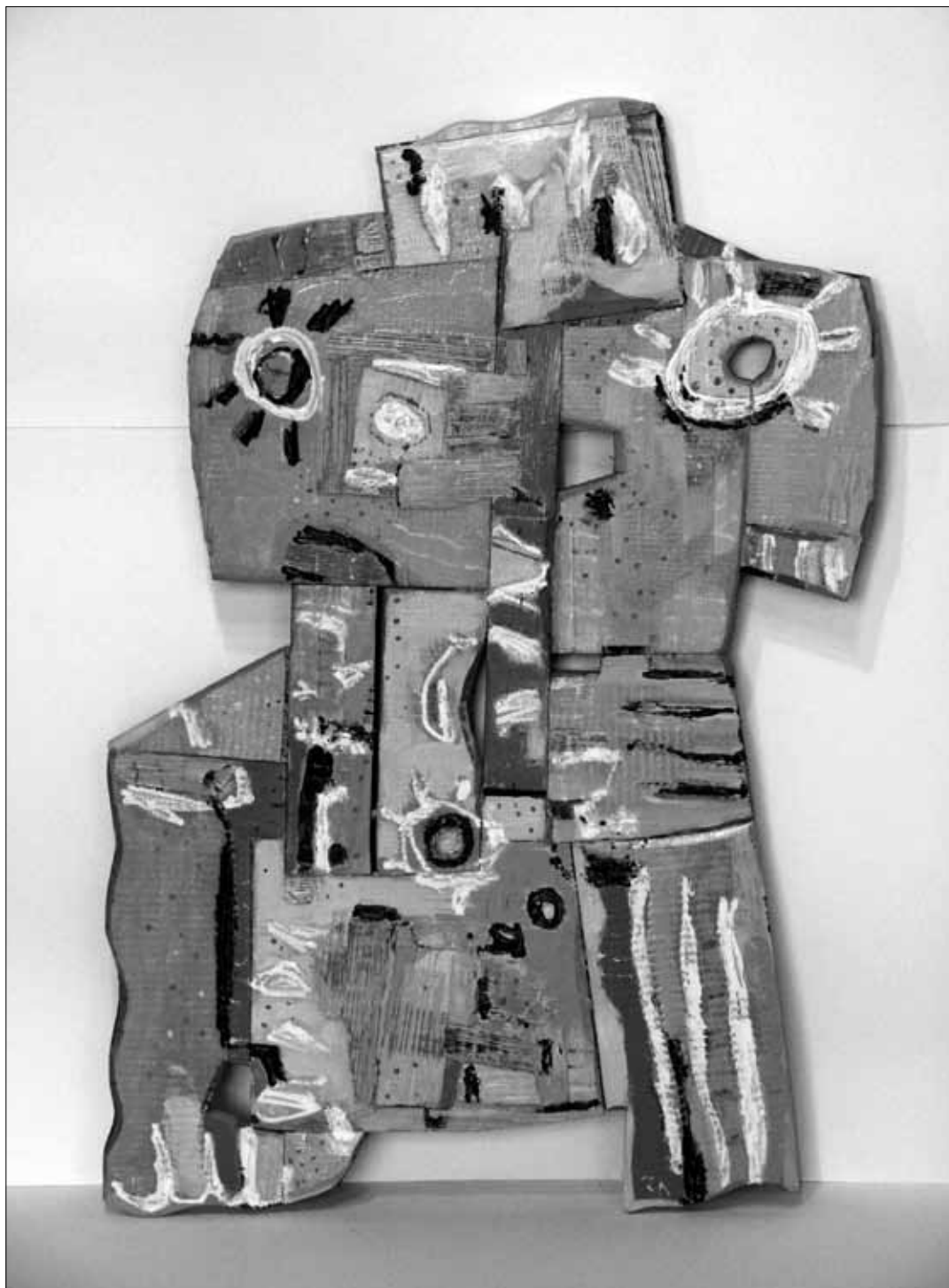
A múlt megidézéséhez Rakovszky cím gyanánt a legkülönbözőbb „címkéket” (bombatölcsér, meggybefőtt, korszakhatár, fagyaltos, múlt, rádió, történelem, vénasszonyok nyara, hazugság stb.) használja, ami jól tükrözi az emlékezés mechanizmusának bonyolultságát, egyszerre fogalmi és tárgyi, egyszerre személyesen átélt és utólag konstruált voltát. Ugyanakkor már e címkecímekből is leolvasható az egész korszaknak egy egészen evidens interpretációja is. Az utolsó, rendszerváltásról szóló vers kiemelt kulcsszava a *remény* („címkék: szitakötő, istenek, remény”) – amely egyértelműen szemben áll a megelőző kor *reménytelenségével* („címkék: lakótelep, filmklub, reménytelen-ség”). E képlet egyszerűségét azután maguk a versek valamelyest árnyalják.

A rendszerváltás előtti időszak „a kényelmes kétségbeesés / és ízetlen öröm évtizede”, amelyben „a múlt kimúlt, nincs más csak jelen és / a köznapok kopár nagyüzeme, a lelkekben kollektív fedés, / a strandokon rágógumi-zene” stb. Az éles képek egy végletesen sivár korszakot mutatnak („a kor lelke sima és szögletes”), amelynek felidézésébe ugyanakkor óhatatlan nosztalgia is vegyül: „Emlékszel még, ha emlékeznek ott, / ahol te vagy, a régi szép napokra?” És közben Rakovszky rögzíti azt az ismert paradoxont is, hogy miközben a rendszer felbomlása a többség számára szinte teljességgel elképzelhetetlennek tűnt, utólag visszanézve mégis úgy látjuk, hogy ebben a rendszerváltás előtti időben már a változás ezernyi előszele volt jelen. Már az utolsó, a rendszerváltást leíró versben olvassuk a világ változásán méltázó általános eszmefuttatás részeként: „csak utólag visszanézve látod / kezdődő jeleit a változásnak”. E gondolatot itt különböző kortalan, a szóban forgó négy évtizedben nem elhelyezhető képek érzékeltetik, ezzel ágyazva meg a rendszerváltozást bemutató két utolsó versszaknak, ahol hirtelen visszatérünk a konkrét történeti időbe: „De egyszer csak! mit rég feladni véltünk, / éledni látunk tetszhalott reményt! / Megvalósul, amit már nem reméltünk, / a szabadság a barikádra lép. / Ki hitte volna, hát ezt is megértük, / zászlók, tömeg, mint-ha egy régi kép, / hősi olajnyomat életre kelne!” A sok felkiáltójelet és reménnyel teli hurráoptimizmust, a bizakodó reményt azonban ezen a ponton egy bizonytalan, kétségekkel terhelt remény és józan kijelentő mondatok váltják. „Reméljük, most az egyszer nem cseberből vederbe... // Csak anynyi biztos, hogy minden borul, [...] átalakítás alatt van / minden, sós tengerár sodor vadul, / a régi térkép már használhatatlan, / irányt jelezni csak a sarkcsillag marad. / Hányódunk deszkaszálon viharzó ég alatt.” A nem radikális vagy egyedi, de a folyamatokat egyszerre közelről és messziről is jól láttató történeti elbeszélés itt lezárul – sugallva, hogy a deszkaszálon hányódás az azóta eltelt huszonöt évben sem ért véget, s e „négy évtized” után újabb korszak még nem artikulálható.

A már többször említett, a *Fortepant* és a benne megbújó *Négy évtizedet* is lezáró epilógus végül ezt az egész történeti narratívát vonja vissza az énbe, a személyesbe. Ez a néhány sor a megelőző képeket olyan emlékképek hierarchia és értelmezés nélküli halmazaként mutatja fel, mint amilyenek – legalábbis a közhiedelem szerint – a halál beállta előtt peregnek le az ember szeme előtt: „tűnők elfelé, írás a porban, / a maradék tudat sötét síkján az évek, / színes fotók, peregnek vissza sorban, / mielőtt a sötét benyelne végleg”. Az élő, személyes emlékezet ebben a halál előtti pillanatban filmkockákra esik szét, amelyeknek már nincs igazi nézője, aki belőlük a filmet összerakná.

De ez a néhány sor már nem is a filmről, nem az értelmezés nélküli képekről, nem a történelemről és nem az emlékezetről szól. A halálhoz érve az válik fontossá, hogy mi az, ami maradandó, milyen nyom marad, ha marad, az eltűnő én után. Az utolsó négy sorban a beszélő saját, makacsul

kitartó emlékképeivel, „halványuló képek soraként” definiálja önmagát. De nemcsak képekről, hanem *írásról* is beszél: „Mikor már nincsen arcom és nevem, / a parton, hogyha kérdezik, ki voltam, / korlát, ecetfa, árnyék, felelem, / halványuló képek sora, írás a porban.” A képiségre nagyon is építő ciklus tehát az írás képével zárul; a lírai én az emlékképek kavalkádjából visszatér saját maga íróként, költőként való definíciójához. Az „írás a porban” szókapcsolat az előző oldalon jelent meg először („és tűnök elfelé, írás a porban”), a vers végén pedig közvetlenül a „képek” szó mellé kerül. A képek és az írás, az emlékezet és a költészet – ez az, ami ő volt, és ami utána maradhatna. Ám a képek halványulnak, az írás pedig nem kőbe, csupán porba íratott. A költészet maradandóságának illúzióját lerombolja az emberi egzisztencia mulandóságának tudata. (Magvető, 2015)

Síkplasztika, 2015

HEGEDŰS IMRE JÁNOS (1941) Budapest

HEGEDŰS IMRE JÁNOS

Műhelytitkok

Nyitott műhely – 100 interjú a mai magyar irodalomból, I–II., szerk. Csontos János

Tágra nyitotta kapuit a Magyar Napló. Nem is kapu az, inkább transzcendens folyosó, jó szellemek hídja, amelyen áramlik, hömpölyög a kortárs magyar irodalom. Először a lapba költözött, ahol sorra jelentek meg a jeles költőinkkel, íróinkkal készült interjúk – címlapon az arckép –, most összegyűjtve, könyvvé nemesedve millió sugárban az olvasók pszichéjébe, tudatába, mélytudatába hatol.

„Meggyőződéseim ugyanis – írja a kétkötetes interjúgyűjtemény Előszavában a szerkesztő, Csontos János –, hogy a 2003-ban indult Nyitott Műhely sorozat olyan, páratlanul gazdag információs tárháza a kortárs irodalomnak és társművészeteknek, ami egész Közép-Európában kuriózum-számba megy.” Sommásabb véleményt a kiadványról írni nem lehet!

Valóban rendkívüli a vállalkozás, különlegességét nemcsak a mennyiség, a kerek száz interjú kölcsönzi, hanem az, hogy összeszámlálhatatlanul sok írástudó, irodalomszervező, költő, prózaíró, képzőművész szellemi, érzelmi energiái sűrűsödnek össze a periszkóp lencséjébe, gondolat-halmazok dűnéi tornyosulnak, nagy akarások hullámtarajai ágaskodnak, életek sodródnak lélekvesztőkön, vagy éppen kapitány áll a hajóhídon, rég olvasott művekre, sorozatokra esik újból fény, ordas eszméket, miazmás ideológiákat idéznek föl vagy temetnek el örökre azok, akik szenvedtek az átkosban, fiatalok törnek új csapásokat, ők már szabad világban, a 21. században keresik helyüket s önmagukat a világban...

Csonka a felsorolás, nincs akkora fogalomhalmaz, amibe beleférne az 1080 oldal kérdészuhataga, az alanyok választengere, a bizonyítások és cáfolatok foncsoros kötélhágcsói.

Még megközelítést kell keresni.

Az ábécésorrendbe szedett szerzők (alanyok) mikrovilágába úgy is be lehet hatolni, ha elvégezzük a *műfaj* mikroszkopikus elemzését, az *interjú* szövegtani vizsgálatát. Az irodalomtörténet mindig megemeli az alkotók világát az elvontság irányába, az oeuvre megrajzolása, az életmű összhangzattana a fontos, még olyan irodalomtörténeti iskola is fungált, amelyik tiltotta az életrajzot és a művész személyiségvizsgálatát. Az interjúban viszont az író, a költő arcának kontúrjai nem mosódnak el, az olvasó bizalmasa lesz az alkotónak, olyan beavatott, akit nagykorúsítottak, akit érettnak és illetékesnek tartanak, hogy *műhelytitkokat* tudhasson meg. Ezért vált olyan népszerűvé az interjú, azért lett sajátos, újkori irodalmi műfaj.

Egy kiragadott példa. Az olvasó nemcsak Nagy Lászlónak a lét értelmét faggató kérdését („Ki viszi át a szerelmet?”), nemcsak legszebb szerelemvallomását („Szeretni tehozzád szegődtem...”) ismerheti meg, hanem azt is, amit a kezdő, gyermekfejjel verselő iszkázi zseni a nagyanyjáról írt: „bolhakashárnya” (lásd Ágh István: *A vers háttere*, beszélgetőtárs: Szakolczay Lajos).

S ha műfajt emlegetünk, van ezeknek az irodalmi beszélgetéseknek egy bevezető része, som-mázat, amely a nemes műfajjal, az esszével rokon; nem lexikoncímszó, hanem érzelemmel, szubjektív átéléssel megrajzolt arcél, pályáiv, benne van a senki mással össze nem téveszthető ember, a művészszemélyiség, a családfa, a tábor, amelyhez tartozott vagy tartozik, a szűk környezet rajza, benne van a korszellem és a világ, amely kidobja vagy befogadja.

Maradjunk a két nagy kötet egyik legjobb kérdező, faggató, lelket, szellemet leginkább megmozgató interjúkészítőjénél, Szakolczay Lajosnál. (A második kötetben már alany, őt kérdezik!) A kilencvenkét éves Hubay Miklóssal beszélgetett (2010-ben készült az interjú), s a fölvezető sorokkal mesterszöveget szerkeszt: „A kilencvenkét éves Hubay Miklós, a magyar irodalom doyenje úgy ül szellemi várában – könyvekkel bélelt, festményekkel, grafikákkal, szobrokkal díszített kastélyszobájában –, mint egy várúr. Még emelt pódiuma is van; hogyha leraknák róla a több mázsa papírt (könyv- és jegyzetkupa-cot), házi színház gyanánt működhetnék eme dolgozószobának is fenséges lak.” Írhatta volna ezt Jókai is, Szerb Antal is. Ha az utókor csak ennyit fog tudni a Hubay Miklós nevű

magyar és európai szellem-toronyról, meg lehet elégedve, nem csorba a kép se az alkotóról, se a műről (lásd Hubay Miklós: *A drámától megváltást reméltem*, beszélgetőtárs: Szokolczay Lajos).

S még mindig csak az első kötetben bókálászva, még mindig az interjú műfajának vegyelemzését végezve a jelenkor kiváló írónijét és tudós asszonyát, Ács Margitot ajánlatos kiválasztani, akit irodalomtudományban vele egyenrangú szakértő kérdez: Pécsi Györgyi. Még a beszélgetés címe is rázós, majdhogynem verssor, költői sűrítés: *Túlélő-show-k évadán*. Divatszó manapság a hozadék. Nem szép szó, nem jó szó, de használják. Mi a hozadéka, mi a körön kívüli „mellékterméke” Pécsi Györgyi és Ács Margit beszélgetésének?

Anélkül, hogy jelezném, ki a kérdező, ki a választ adó, sorolom: Illyés szerint aki a versírást ab-bahagyja, az igazmondást hagyja abba, Nemes Nagy Ágnes szerint „Feltámadni épp olyan nehéz” (mint megszületni? élni? meghalni?), egy nőnek a művészpályát úgy kell kikövezni, hogy annak alkotórésze legyen az anyaság, a feleség-gond; a hatvanas–hetvenes években úgy élt ötvenhat emlé-ke, mint a Föld méhében a magma, ki-kitört a láva (*Bibó-émlékkönyv!*); a nyolcvanas évek végén pa-radigmaváltás következik be, különválnak a szellemi erők, a liberálisok kiátkozzák a „népi”, a nemzeti eszményeket vállaló írástudókat, a posztmodern(ség) Magyarországon megkésett, rossz ízű változata úgy dühöngött, mint a földmozgások utórezgése, s csak a szekértáborharcokon kívül szü-letett remekmű, Kolozsvárott, a Helikon főszerkesztője, Szilágyi István megírta a *Hollóidőt*. Ennyi adalék, ennyi szellemtörténeti eszmetörmelék, ennyi politikum és kortörténet egy interjúban!

S még hátravan a mag, a nukleon, Ács Margit életének és művének krédóvá kicsapódó szubsztanciája, a morál. Szerencsére ezt is Szilágyi István *Hollóidő*-nagyregénye kapcsán mondja el: „Olyan kemény, illúziótlan világlátás, olyan tartás adja a természetes vázát ennek a regénynek, amelyre az agyonmanipulált, akaratbéli mai embernek múlhatatlanul szüksége lenne. Az irgalmatlan céltudatosságra és az önsajnálatot nem ismerő áldozatosságra gondolok. A kettő együtt ér valamit.” Kőtáblára, márványtáblára kívánczó sorok. A nemzet miazmás betegségeiből kivezető útra mutat Ács Margit, s lesöpri a pótcselekvések, a mellébeszélések, a szellemi protézisek arzenálját.

Ha kapitányt is emlegettünk, aki a hajóhídon áll, az csakis Csoóri Sándor. És a kérdező társ (ki is lehetne más?): Szokolczay Lajos. Az interjú címe: *Nekünk ilyen sors adatott*. 2005 áprilisában beszélgettek. Ha Csoóriról írunk, beszélünk, elmélkedünk, akarva-akaratlanul felbukkan József Attila híres verssora: „a hős el van vetve, teremni muszáj.” (*Arany*) Zámolyban „vetették el” a hőst, de a termés, a teremtés heroizmusáról már neki kellett gondoskodnia. S valóban úgy gondoskodott, ahogy a barikádharcosok ötvenhatban, akárcsak Ágh István, a szerencsének, a véletlennek köszön-hette, hogy nem lőtték szitává az *ellenforradalmár* szovjet katonák. És utána is, élete érett korszakaiban, a bolsevista diktatúra ellen szól minden szava, a „*csakazértis*” *himnuszait* zengi, tettei több nemzedéknek szolgáltatott életmodelleket. Ideges, izgalmas, hullámokat, örvényeket kavará Csoóri Sándor és Szokolczay Lajos beszélgetése! Nem optimista harsona, hanem magyar nemzetünk minden baját, gondját őrlő malom, reményeink szerint a *Kalevalából* ismert szampó, amelyik végül is örömet, sikert, boldogságot hoz a népnek.

Az derül ki az interjúból, hogy nincs se a társadalomnak, se a szellemi-művészi életnek olyan szegmentuma, amelyben Csoóri jelenvalósága ne volna evidencia. A költészet, a próza, a film, a könyvkiadás, az újságszerkesztés, a tánc, a zene, a képzőművészet mind-mind az ő szellemi energiáinak hasznélvezője volt, és ő nem válogatott, ha dolgozni kellett nemzetéért, a kapitányi hídról irányított, de ha kellett, megragadta a hajóvontatók kötelét vagy a gályarabok evezőjének nyelét. Miért sikerült mindez neki? Azért, mert az otthoni, a zámolyi ősszállapot egész életére föltárisz-nyálta: „...én odahaza teljesen, fejem tetejétől a talpamig természeti lény voltam”. S a természeti lé-nyeket nem lehet öntőformákba lötytinteni, ők keresik meg maguknak azokat, ők izzadják ki (mint méh a viaszt) a védőburkot. Bízunk a genetika mindenhatóságára is valamit: Csoóri Sándor a sors különös, nagy ajándékának tartotta, hogy az anyja, a „fekete rózsza” „nagy lélek volt”.

Van aztán ezeknek a sorjázó interjúknak egy közös vonása, és ez a *szubjektívizmus*. Nem negatív jelleg ez, sőt, az igazságot, az alkotás titkait a lelki élet szféráiban keresi.

A terjedelem miatt a recenzens is szubjektív döntésre kényszerül. A terjedelmes első kötetből csak szubjektív elfogultsággal lehet kiválasztani még egyet, mégpedig a hatalmas anyag szerkesz-tőjét, Csontos Jánost. Beszélgetőtársa Géczi János, időpont: 2011. szeptember, cím: *Küzdelmes har-móniában*. Talán a legalaposabb, legrészletesebb környezetrajz az egész kötetben. Özdról jött Cson-

tos János, erről a vidékről írta Szabó Zoltán a *Cifra nyomorúság*ot, és a kommunizmus éveiben itt épült fel a diadalmasnak kikiáltott szocialista nagyipar egyik fellelegvára: vasgyár, acélgyár, szénbányászat. Csontos mégsem lett tipikus proligyerek, akkora konglomerátum a családja, hogy annak szálai Tótországtól Itáliáig nyúlnak, a függőleges rétegződés is bizarr: parasztok, napszámosok, gyári munkások, kétlakiak, éjjeliőrök veszik körül gyermekkorában, a szegénységet nem érezte, a futballpálya, a salakdombok, a téglabarlangok pompás, egzotikus játszótérek voltak számára: „bandáztunk és verekedtünk; estére úgy néztünk ki, mint az ördögök.”

Mindezt azért kell itt megemlíteni, mert felnőttkorában valóban a címben megadott recept szerint él: *küzdelmes harmóniában*. Istenkísértésnek tartották sokan lapalapításait (Folyam, Nagyítás), „kis híján belehaltam” – mondja. Ez a csonka mondat élete legtömörebb jellemzése. Jött a versírás, jöttek a lapok, az újságírás, jöttek a díjak, Csontos János úgy csiholt küzdelmekből harmóniát, hogy summáslegényként dolgozott. Nem töpreng ő most sem a végeredményen sokáig, mellszélességgel feszül neki minden munkának, ami elébe kerül, vagy amit rábíznak, nem ok nélkül lett ennek a fantasztikus interjúfolyamnak a szerkesztője. Életútját „zegzugos lírikusi pályának” nevezi, s jól is van ez így, tudjuk József Attilától, hogy a „homokos / szomorú, vizes sík” hová vezet.

És most jöjjön az önkény. Csak önkényes igazságtalansággal lehet kihagyni az első kötet további szereplőit, nagyszerű költőket, prózamestereket, főszerkesztőket, rovatvezetőket. A tartalomjegyzékben közölt névsor megisméltése botorság lenne.

A második kötet tallózásakor tanácsos az irodalomelméleti fejtegetésekre jobban odafigyelni, és többet kell foglalkozni a fiatalokkal. Hová, merre tart a friss, új magyar irodalom? Van-e „ideológiája”, világképe a rendszerváltás után induló nemzedékeknek? Élnek még a régi reflexek, világhódító-e még mindig a költő, vállalja-e a vátesz szerepét, vagy éppenséggel röhejesnek tartja azt?

Az L betűnél lépünk át a második kötetbe, s mindjárt az elején kedves, rokonszenves női arc mosolyog ránk, a László Noémié. Erős Kinga beszélget vele, s a két fiatal írástudó arra keresi a választ: *Hányféle lehet a vers?* Nyilván, költői a kérdés, annyiféle, ahány vers van a világon, de László Noémi a költői létet, a költői életvitelt írja körül, s roppant izgalmas válaszokat ad szakmán kívüliek számára is. Bizony, a szorgalom nem elég, mondja, buzgólkodással, tüsténkedéssel vagy éppen torzonborz hányavetiséggel nem lehet pótolni a tehetséget. S a pátoz, a póz még ront is a helyzeten, ha külsőségesek a gesztusok. Ha nem a mélyből, nem a zsigerekből tör fel az alkotás vágya, záptojás lesz az eredmény.

Azért jó időzni László Noémi költői világánál, mert finom női ösztöne, feminin lelkisége ellentételezi a neo-barbárságba merevülő világunkat. Pedig férfiakkal vágott neki a sűrűnek Kolozsvárott, az Előretolt Helyőrség fenegyerekeivel igyekezett kialakítani az elődöktől elütő, attól különböző formanyelvet. S itt az ideje, hogy a kérdező személy néhány mondatát idézzük, mert végül is oda kanyarodik rendszerint a beszélgetés, ahová az interjúkészítő irányítja. Erős Kinga: „Írták rólad, hogy nem felejtetted el, hogy a vers szómágia. Megrettent a felelősség? Mit gondolsz költőként a szavak iránti felelősségről, arról a felelősségről, hogy érvényes szó kerüljön a papírra?” Doktori traktát lehetne írni a fenti fogalmak bűvköreit elemezve, vizsgálva. László Noémi nemcsak a nyelv iránti felelősséget vállalja, hanem a szó iránti becsületet is. Számára a versírás különös, éteri, tiszta lelkiállapotban történő, jobbára öntudatlan cselekvés.

Időzzünk még a nők világánál! Rózsácssy Barbarát Ekler Andrea kérdezte, a cím: *A vers légkör, ami körülvesz*. Kellemes, nagyon kellemes olyan transzcendens fogalmak bokrai között tartózkodni, amelyek megemelik a lelket, kitisztítják az agyat, és ráhangolnak a szépre, az esztétikumra! Versritmus, nyelvzene, szavak bűvös ereje, szómágia, művészetika, becsület és felelősség! Tisztaság lengi be Rózsácssy Barbara világát. Szerinte megfoghatatlan metafizikai erő, „egyfajta hiányérzethez hasonlítható tapasztalat” hozza felszínre a költőben a verset. Ez a megállapítás is alkalmas a meditációra, különösen, ha megfogadjuk a költőnő tanácsát: olvasni kell, tájékozódni a hazai és a világirodalomban, a funkcionális analfabéta vadzseni hiába ír valamilyen „szövegmutatványt”, azzal csak elijeszti az olvasót. Ha visszafelé tekint Rózsácssy Barbara, a Mester, Kárpáti Kamil arcát látja, és Dante világa bűvöli. Újlatin műveltsége, olasz nyelvtudása európai ösvényekre vezet, így jön létre részben spontánul, részben belső lelki-szellemi építkezéssel az alkotás légköre, atmoszférája.

Vallomásos műfaj az interjú. Az írói, a költői megnyilatkozás olyan formája, amelyben azok a szellemi és lelki erők mutatkoznak meg, amelyek más műfajok, a vers, a novella, a regény születé-

sekor az olvasó előtt rejtve maradnak. S ha most, a második kötetben a fiatalokkal akarunk szembesülni, más dioptria, más látószög szükségeltetik, különben elsikkad a dialógusok esszenciája.

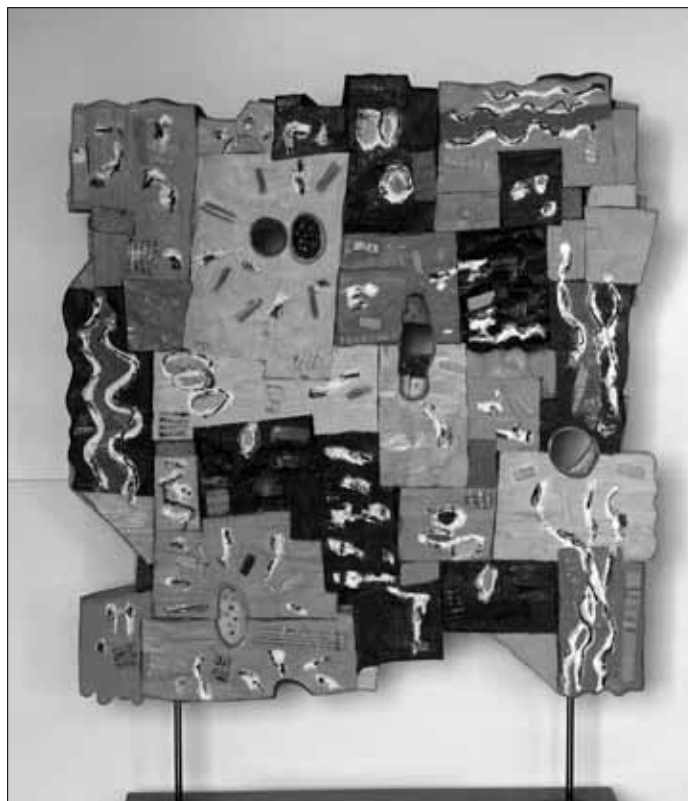
Húzzunk önkényesen egy vonalat az időben, az 1960 után születettek parázs, izgalmas, izgatott világához fűzzünk – a szűk tér megszabta – tömör, globális kommentárt. Ábécésorrendben a második kötet fiataljai: Méhes Károly (1965), Molnár Vilmos (1962), Nagy Gábor (1972), Pap-Für János (1976), Rott József (1964), Szentmártoni János (1975), Toót-Holló Tamás (1966), Végh Attila (1962), Zsille Gábor (1972). László Noémiről (1973) és Rózsássy Barbaráról (1979) már szóltunk.

Az első észrevétel az, hogy ezek a „fiatalok” már egyáltalán nem fiatalok, szinte mind túl vannak az ötvenen, néhányan az ötven felé bandukolnak, szellemi, ideológiai újdonságukat, frissességüket mégis azt biztosítja, hogy a bolsevizmus számukra gyermekkori emlék, ötvenhat nimbusza is megkopott, őket már a rendszerváltás felemás volta kínozza, az új világból jó világot szeretnének teremteni. Mivel írók, költők világa a vizsgálat tárgya, arra kíváncsi a kérdező (és a jegyzetkészítő), hogy vannak-e olyan filozófiai, poétikai, esztétikai jellemzők, amelyek mindnyájuk közös vonása.

Az abszurd határát súrolja egy olyan általános (és felületes) leírás, amely ezt a nemzedéket jellemzi, de szakszöveg is megbír egy abszurd mondatfutamat: Szükszavúak lettek, mellőzik, utálják a régi sztereotípiákat, eszük ágában sincs „bemutatni”, „ábrázolni” a világot, valóságot; tájékozottak a világirodalomban, de elutasítják a nyugati kommersz irodalmat; megszűnt táborukban az egy műfajúság, legtöbbször ugyanolyan otthonosak a lírában, mint a prózában, s alig van közöttük olyan szerző, aki ne filmezne, ne rádiózna, ne zenélne, ne festene; múltértékelésük idegesebb, a szürrealizmust támasztják fel, amikor szétpillantanak az apák által elpusztított falvakban vagy a döglött nagyipar salakmezőin; a szépirodalom határmezsgyéit a misztérium és a filozófia eszköztárával szélesítik ki...

No és a „Nagy Öregek”? Elevenek és holtak, akik már hófehér hajjal érték meg az új évezredet? A név is lehet misztérium, nagyot konduló nevek sorjázna a II. kötetben: Rába György, Sulyok Vince, Szakonyi Károly, Szalay Károly, Takáts Gyula, Tornai József, Tőzsér Árpád, Vasadi Péter. Szentégtörés lenne összefoglalót írni róluk, és az interjúk egyenként történő számbavételére nincs tér. A bölcsesség több, mint a tudás, s ezt a bölcsességet csak az eredeti munkák olvasása közben szűrheti le az olvasó.

A Nyitott Műhely két hatalmas kötete regény. Krimi. Bestseller. Vízesekekkel, kanyonokkal, hatalmas árterületekkel szabdalt folyóvíz. Hétpróbás olvasóknak való mű, azok számára készült, akik örülten szeretik az irodalmat, és szellemtestvérüknek tartanak minden alkotót. Az izgalmak, a feszültségek, az érzelme hullámmások, a gondolatizzások a tisztító tűz hevével törnek ránk, s a végére jutva érezzük, beavatást nyertünk a titkok rejtjelmeibe. (*Magyar Napló*, 2014)

Síkplasztika, lábakon, 2015

TOLDI ÉVA (1962) Újvidék

TOLDI ÉVA

„Szürkésfehér hamurétegek a mimóza virágján”

Danyi Zoltán: A dögeltakarító

Danyi Zoltán *A dögeltakarító* című kötete, amelyet a recepció egy része regénynek, más része novellaciklusnak nevez, jelentős elmozdulást mutat a szerző korábbi prózaköteteihez képest. Költőként tartjuk számon elsősorban, mert kezdetben versesköteteket adott ki, régóta tudjuk azonban, hogy ő nem azok közé a költők közé tartozik, akik tesznek egy kis kirándulást a próza területére, mert más műfajban is bizonyítani akarnak, vagy nagyobb figyelmet remélnék tőle; Danyi Zoltánnak, ha jól számolom, ez az ötödik prózakötete, s csodálkozva látom, hogy a kiadója ezek közül csak egyet tartott érdemesnek feltüntetni a fedőlap hátsó behajtóján, azt is műfajmegjelölés nélkül, ezzel mintegy azt sugallva, hogy pályakezdő vagy pályájának jócskán az elején járó szerzőről van szó. A korábbi, a kritika által a zen-buddhizmus hatását, Hamvas Béla ihletését kiemelő, csekély valóságvonatkozással rendelkező kötetei után most a lélek belső tájainak fürkészése helyett egy erősen referencializálható témát választott: a nemrégiben lezajlott délszláv háború eseményeinek irodalmi megformálását, a korábbi kisprózák helyett ezúttal nagyobb epikai invencióval.

Recenzióm írásának idején már tudható, hogy Danyi Zoltán *A dögeltakarító*ért megkapta a Mézőly Miklós-díjat. Ezek után valójában már csak a kanonizáció természetrajzát lenne érdemes felgöngyöltetni és vizsgálni. Ugyanakkor az, hogy huszonöt év távlatából írja meg az eseményeket, kétségtelen elvárásokat támaszt a könyvvel szemben. Már csak azért is, mert az utóbbi években illet mentegetőzni és egyre-másra olyan nézeteket hangoztatni, hogy a vajdasági magyar irodalom nem traumairodalom, feldolgozta a háborút, amin ideje túllépni. Olyan kijelentések is elhangzottak, hogy az amnézia valójában jó, sőt egyenesen szerencsés, hogy a fiatal nemzedékek már nem ismerik a múltat, csak így tudnak újszerűen alkotni. Ezek az irodalmiként hirdetett nézetek valójában a politika tipikus érvrendszerével éltek: a politikusok gondolják mindenkor úgy, hogy minden tettük el lesz felejtve, meg lesz bocsátva, és hajlamosak megfedkezni arról, hogy a kultúra tulajdonképpen az emlékezeten alapul. Emellett a háborúról szóló egykorú alkotásokat gyakran érték olyan bírálatok, hogy elhamarkodottak, a közvetlen tapasztalat ereje nem számít, ha nem átfogó tudás birtokában szólalnak meg, ha nem nyújtanak komplex képet egy korszakról. Danyi Zoltán könyvében éppen ezért azt a tudást keressük, azt a rálátást, aminek köszönhetően könyve új felismerésekkel gazdagít bennünket, oly módon világítja meg a társadalmi összefüggéseket, és olyan esztétikai megalapozottsággal, amely az egykorú munkákat még nem jellemezhetette.

A szöveg elbeszélése ideje a legutóbbi délszláv háború kitörésétől napjainkig tart, egy egykori frontharcos történetét olvassuk. Reflektál mindazokra az eseményekre, amelyek az egykori Jugoszlávia széthullásához vezettek, néhány oldalnyi összefoglalót is találunk benne, sőt megvonja azokat a párhuzamokat is, amelyeket általában említeni szokás ezzel kapcsolatban: a narrátor elmagyarázza a térség „széthullástörténetét”, és az Osztrák–Magyar Monarchia eltűnéséhez hasonlítja.

A szövegben az olvasó rendre olyan motívumokat talál, amelyeket már más szövegekből ismer. A térség irodalmát és a könyv felvetette témát ismerő, értő kritika érzékeli is a hasonlóságot, például Mikola Gyöngyi néhány motívumegyeztetést meg is említ, mondván, a szöveg „párbeszédbe lép Domonkos István, Tolnai Ottó, Végel László és Kertész Imre, Krasznahorkai László vagy Barnás Ferenc szövegvilágaival” (Kalligram, 2015/10), kiemeli Domonkos István *A kitömött madár* című, 1968-ban keletkezett regényét, valamint Tolnai Ottó motívumai közül a cikóriát, a jerikói rózsát, a mimózát.

Az erőteljes dialogicitástól valóban nem lehet eltekinteni, de a távoli párhuzamoknál sokkal tanulságosabbak a közelebbiek, hiszen a felsoroltakon kívül a szöveg felidézi azokat a motívumokat, amelyeket az egykorú narráció is rögzített. A teljesség igénye nélkül: a háborúzó ország ketrecszerűsége (Varga Zoltán), az erőszaktevés a nőknél (Majoros Sándor), a Budapesttel való első találkozás és a Duna-part fényeinek ihletett és naiv csodálata (Majoros Sándor), az azonos nyelvi környezetbe

való integrálódás idegenségtapasztalata, azzal a konklúzióval együtt, hogy megváltozik a saját és idegen pozíciója, az idegennel lehet azonosulni, a sajátához hasonló – ez esetben: a magyarországi – viszont idegenné válik, a közösséget nem a nyelv vagy a nemzethez tartozás, hanem az átélt élményvilág fűzi össze (a Vajdaságból elszármazott írók mindegyike, köztük is leginkább Balázs Attila, Nagy Abonyi Árpád, Majoros Sándor). Továbbá ilyen a háborús nyereszkező gyógynövénytermesztő-kuruzsló figurája (Gion Nándor), a párhuzamos világok feltételezése (Gion Nándor), az övezet színtere (Kontra Ferenc), a dögeltakarító alakja (Kontra Ferencnél: a közlöember), a szerb–magyar határátkelés traumája (Balázs Attila, Nagy Abonyi Árpád). A Monarchia mint mocsár képzete Juhász Erzsébet szövegeiben válik hangsúlyossá (*A dögeltakarítóban* Jugoszlávia iszapként jelenik meg), Újvidékről mint háborús háttérterületről pedig szinte minden vajdasági magyar író írt, közülük is kiemelkednek és tartósan az olvasói emlékezetbe rögzülnek Végel László peremvidéki figurái.

Sokfelől „érkeznek” tehát a motívumok és a szereplők a könyvbe. Aki ismeri ezeket a szövegvilágokat, kétségtelenül izgalmas intertextuális hálóban találja magát, ha egybeolvassa az említett opusokat. Kiderül az is, milyen kiválóan illeszkedik Danyi Zoltán könyve a legutóbbi háborút tematizáló szövegek diskurzusrendjébe. Az eltérések is sokatmondóak és jellemzőek, egyetlen példát hozok csupán fel: Gion Nándor novellaciklusszerű szövegfolyamának, az *Izsakhár*nak egyik központi figurája a természetgyógyász, aki ennél fogva sokrétűbb, erőteljesebb figura, mint Danyi Zoltán szövegében, ahol megjelenik a könyv elején, de történetének fonalát az elbeszélő egyszerűen elejti, alakja a feledés homályába vész. Ugyancsak az *Izsakhár*ban jelenik meg a párhuzamos világok gondolata, ám nemcsak az arról való elmélkedés szintjén, hanem a narráció szerves részeként, a főhős M. H. J. belép a bibliai Izsakhár idejébe és terébe, beleavatkozik az eseményekbe, majd újra visszatér az újvidéki hátszínhez, és a saját életét éli. *A dögeltakarító* motívumainak és figuráinak ilyenfajta felsorakoztatása nem az egyedités irányában hat.

A legkarakteresebb figura a frontot megjárt narrátor-főhős. Identitásának egyik fontos eleme térségi jelenlétével értelmezhető, Újvidék, Belgrád, Berlin, Budapest, Split a történetek helyszíne. A vágyálom Amerikát is a térképre rajzolja (a traumatikus helyszín elhagyása, a menekülés szintén jellegzetes és gyakori motívuma a vajdasági magyar irodalomnak). A topográfiai hitelesíthető helyszínek mellett nem elhanyagolható – a szerző narratológiai felkészültségét mutatja –, hogy a cselekmény egy része a Marc Augé-i ún. nem-helyeken: autópályán, a Tesco parkolójában, az autópálya melletti benzinkúton játszódik, azon a peremterületen, amely nem tekinthető antropológiai helynek, ahol nem jöhetnek létre igazi társadalmi interakciók, csupán emberek közötti magányos „szerződés”. A narrátor ügyel arra, hogy a színterek kartográfiai hitelességgel rendelkezzenek, ezért pontosan tudjuk, hányas villamos halad el Belgrád főutcájának közelében, merre járnak az újvidéki városi buszok, és azt is, az Andrássy úton haladva merrefelé lehet autóval elkanyarodni, merre vannak egyirányú utcák; hol a halpiac Splitben, és hozzá képest merre van a nőifehérmű-kereskedés.

Viszont amikor kulturális diskurzus tárgyává válnak ezek a helyszínek, kiderül, hogy a narrátor ismeretei mégiscsak hiányosak. Két példát említek: a Moszkva Szálló kávézójában az elbeszélőjének az jut eszébe, hogy „az egész Hotel Moszkva, úgy, ahogy van, egy kurva nagy hazugság”, „a szerbiai helyzethez csak a belgrádi buszállomás véceje passzol, vagyis a kiégett villanylámpák, a leszart ülőkék, a cigarettacsikkektől eldugult piszoárok és persze az átható, tömény hűgyszag”. Történelmietlen a narrátor gondolkodása, amelyből hiányzik az az ismeretanyag, hogy ez Belgrád egyik emblemikus épülete, amely az ún. orosz szecesszió stílusában épült, a belváros közepén áll ma is, nyilvánvalóan a 20. századi polgárosodó társadalom létesítménye. Hogy létezett – és máig fennmaradt – egy polgári, arisztokratikus Belgrád is, amely a 20. század folyamán éppúgy szenvedett a rákényszerített rendszerváltozásoktól, sőt a háború brutalitásától is, mint a főhős. Hogy többféle Belgrád van, nemcsak a buszállomás környéke. Felismerhetné ezt a narrátor, ha nem prekoncepcióval közelítene hozzá.

A másik példa az újvidékiség. Nem kell feltétlenül Újvidéken élnie annak, aki a városról akar beszélni. (Példának okáért *A mások élete* rendezője, Florian Henckel von Donnersmarck sem élt egy percet sem Kelet-Németországban, mégis döbbenetes – és mellesleg Oscar-díjjal jutalmazott – filmet forgatott a Stasi-ügynökökről.) Tény, hogy Újvidék a vajdasági magyarok háborús megpróbáltatásainak színtere, a vukovári front közelsége a háborús hátszín életterévé tette, majd a NATO-bombázások célpontjaként lerombolt hídjaival vált emblematicussá. A multikulturális környezet és

az abból eredő feszültség és fenyegetettségérzés is itt kulminálódott. A *dögeltakarító*ból azonban nem sokat tudunk meg róla. Csak azt, hogy megváltozott, ha lehet, még élehetlenebb, romlottabb lett, mint valaha. Ebben a környezetben nem nehéz elhelyezni egy traumatizált szereplőt, a narráció sztereotípiákra hagyatkozik.

Amikor a háborúról van szó, még ennyi fogódzót sem kapunk; a harcok az „övezetben” zajlanak, a horvátok ellen, a harci feladat pedig „a tanyák megtisztítása”. Ami sehogyan sem lehetséges. A tanyavilág az Alföld jellegzetes településszerkezete, a Vajdaságban még elvétele található egy-egy, a háború sújtotta vidékekre azonban nem jellemző. Az egykori harcok területén falvak vannak, azok lakosságát kellett kiirtani – vagy/és az ott állomásozó katonai alakulatokat megsemmisíteni –, háborús szóhasználat: megtisztítani. Ezeknek a falvaknak a határában legfeljebb préházak vagy hétvégi házak vannak, de azokban sem akkor nem laktak tartósan, sem ma. A hegyvidéken, Boszniában szórványtelepülések vannak, az egymástól viszonylag nagy távolságra levő házcsoportokat azonban nem lehet tanyáknak nevezni. Legutóbb második világháborús partizánfilmekben láttam tanyán zajló jeleneteket, s emiatt *A dögeltakarító* nagy gonddal megalkotott topográfiája – a döntő ponton, amikor az egész történetet kellene hitelesként bemutatni – anakronisztikussá válik.

De a narrátor identitása a könyv 59. oldalán más szempontból is problematikus lesz. A „tanyák” megtisztítása során a katonák szabad kezet kapnak, a nőkkel azt csinálnak, amit akarnak. A narrátor arra a horvát nőre gondol, akit katonatársaival megerőszakol, s a következőképpen elmélkedik: „persze iszonyú lehetett, ez nem kérdés, de ha egy pillanatra legalább egy kicsit jó is volt neki, akkor ez enyhítő körülmény lehetne, mert amit tettek, az örök időre szól, éppen ezért az idők végezetéig megbocsáthatatlan, de ha volt annak a nőnek legalább egy rövid kis orgazmusa, akkor talán nem százezer évig kell vezekelniük, hanem csak kilencvenkilencezer-kilencszázkilencvenkilencig”. Mi van? Hogyan értsem ezt?

Egy rövid recenzióban nem szokás anekdotát mesélni, ezen a ponton mégsem állhatom meg, Újvidéken a megtörténte óta közszájon forog. Amikor 1994-ben megjelent szerb nyelven Polcz Elaine *Asszony a fronton* című regénye, a kötetet bemutatták a szerző jelenlétében. Nagyszámú közönség gyűlt össze, akik őszinte érdeklődéssel és tisztelettel hallgatták. A beszélgetés vége felé felállt egy magát tekintélyesnek tudó zentai származású magyar közéleti szereplő, és a következő szavakkal fordult hozzá: „Asszonyom, nem kíváncsiságból kérdezem, orvos vagyok, mondja meg nekem, őszintén, mint orvos az orvosnak: egyszer sem élvezte?” Nem szakadt le a csillár, és a föld sem nyílt meg alattunk, pedig a teremben mindenki legszívesebben elsüllyedt volna székében. Polcz Elaine pedig a legkisebb felháborodás nélkül, a világ legtermészetesebb módján válaszolta: „Megmondhatom önnek, mint orvos az orvosnak, hogy nem.”

Persze, tudom, a párhuzam, hogy *A dögeltakarító* szerzője is zentai, pusztán véletlen; és távol álljon tőlem, hogy neki tulajdonítsam azokat a szavakat, amelyeket az oktalan narrátor szájába ad. Bármennyire főlháborító is a fenti okfejtés, ezen a ponton nem történik más, mint hogy teljesen hitelét veszíti az elbeszélés, nem csak lélektani szempontból. Nyilvánvalóvá válik, hogy a továbbiakban nincs miről beszélnünk: az elbeszélő nem erőszakolt nőket, sőt még az is, hogy sohasem járt a harctérnek a közelében sem, különben a feltételezés szintjén sem tudná egy lapon említeni az erőszakot az élvezettel; tudná, hogy a kettőnek egészen egyszerűen semmi köze egymáshoz.

Aki referenciálisan próbálja olvasni a könyvet, biztosan sok kételye támad már az első oldalaknál: vajon mikor lehetett a háború közepette a boldogságnak az a pillanata, amikor csak úgy, minden kötelezettség nélkül be lehetett ülni valakinek a kocsijába Újvidék közelében, és kiszállni Berlinben? Sokkal inkább emlékszünk arra, hogy a határok le voltak zárva, máskor katonai engedéllyel lehetett elhagyni az országot, aztán meg vízummal – az egész napos sorban állás „topográfiája” a belgrádi Birčanin utcában jobban az emlékezetünkbe égett –, előbb némettel, majd EU-ssal, később magyarral; kár, hogy nem derül ki, mikor beszél a narrátor.

De az sem mindig világos, hogy ki beszél, milyen korú elbeszélő mondja el a történeteket. Ha ez a főhős tényleges résztvevője volt a háborúnak, mára ha nem is öregembernek, de legalábbis java-korabeli férfinak kellene lennie. Ám a történetek többségében az elbeszélés ideje és az elbeszélő idő között mintha nem telt volna el az a huszonöt év, továbbra is az egykorú elbeszélő mondja a történeteit, meglehetősen letisztultan a gondolatai, ugyanazokat a kérdéseket teszi föl, mint ami katonakorában foglalkoztatta, hogy mi köze van ahhoz, ha más népek ölik egymást, miért kellett ebben részt vennie. Az utolsó előtti fejezet ugyan arról szól, hogy háborús veteránok találkozájára in-

dul, ám a meglátása, hogy az egymást gyilkoló népek régen kibékültek, virágzanak a kereskedelmi kapcsolatok, nem valamiféle „rálátás” konklúziója, ez már a háború kitörésekor előre látható volt. A társadalmi háttér ábrázolása nem lett átgondoltabb, sem árnyaltabb, elmélyültebb. Az időbeli távolság nem élesebbé tette a képet, hanem ködösebbé, kitörlődtek a részletek, maradtak a sablonok. Sokan megírták már, hogy a háború nem múlt el, és hogy tönkretett mindenkit, nemzeti hovatarozás nélkül, aki részt vett benne, aminek nemcsak lelki, hanem testi pusztulás is a következménye. Mégis, ha már az összegzésnél tartunk, jobban érdekelt volna az a felvetés, vajon a háború azokat is tönkretette-e, akik nem voltak a fronton, sőt, akik ellene voltak. Mi történt azokkal, akik azt gondolták, pusztán az a tény, hogy maguk nem mentek el harcolni, megóvják őket a következményektől, megúszták-e a háborút a hátszág? Ilyen szempontból kevésbé érdekelt, hogy mit gondolnak Újvidéken – erről már sokat olvastam –, az már sokkal inkább, hogyan hatott mindez azokra, akik távolabb éltek a traumatizáló eseményektől.

A könyv összegző eljárása tulajdonképpen sztereotípiák halmozásában merül ki. Vannak benne Gastarbeiterek, törökök, szerbek, horvátok, magyarok, erőszakolás, gyilkolás, csempészés, háborús nyereszkesedés, állami összefonódások. Megtudjuk, hogy a szerb férfiak bajtársiasak, magasak és vonzóak, a magyarok alacsonyok és köpcösek, kevésbé akad meg rajtuk a lányok szeme. A szerbek megosztják az utolsó falatjukat is; az albánok büdösebbek másoknál – végül a sztereotípiákhoz előítéletek társulnak. A *dögeltakarító* mindezekből szemezget egy kicsit, összegyűrja a motívumokat, de nem egyedíti, ellenkezőleg: sablonossá teszi őket.

A narrátor gondolatai jórészt két téma körül forognak: a nemiség és az ürítés. Az elsőnek háborús konnotációi is vannak: a fegyver és a falosz összefüggései a Balkánon már szintén anekdotikus dimenziókat öltöttek. A másik a szerb nemzeti érzéssel áll kapcsolatban. Ha a szerb nacionalizmusról, az állami propagandáról vagy a harcokról van szó, a narrátor azonnal üríteni kezd, kellemetlen szagokat érez, ráadásul bélproblémákkal küszködik, vizeletési gondjai vannak, aminek okát háborús traumákkal magyarázza.

A könyvnek az előadásmódja a legmeggyerőbb. Legkedvesebb mondatomat idézem: „Egy ideig csak a mimózát nézte, ezt a különös virágot, amelynek a halvány citromsárgájához mintha egy kevés hamuszürke is vegyülne, és az járt a fejében, hogy ezek a csontos alkatú, szikár balkáni férfiak harminc-negyven évente újra és újra megpróbálják kiirtani egymást, ugyanolyan elszántan és hősiiesen, mint amilyen elszántan és hősiiesen nyílnak a mimóزابokrok, amelyek a tél végét se várják meg, már február elején rügyezni kezdenek, és a virágok kibontják halványsárga, apró szirmaikat, amelyek színéhez egy kevés hamuszürke is vegyül, mintha csak a balkáni nők, ezek az olívaolajnál is lágyabb ölelésű, de a sziklánál is keményebb szívű nők hintenék be őket hamuval, talán mert ők tudják a legjobban, hogy elenyésszik, elhamvad, elporlad minden, és nem marad végül más, csak a szürkésfehér hamurétegek a mimóza virágján.”

Érdemes megfigyelni, hogy a mondatban legalább hét sztereotípiát találhatók: 1. a balkáni férfiak mind csontos alkatúak és szikárak, 2. hogy harminc-negyven évente megpróbálják kiirtani egymást, 3. ebből következik, hogy egyformák (bár szó sincs arról, hogy egymást akarnák kiirtani, ők a Másikat látják), 4. a balkáni nők gyöngédek, 5. a balkáni nők szíve kemény, 6. a férfiak hősiések és elszántak, 7. a balkáni nők tudják igazán, mi a mulandóság.

És mégis, mindennek ellenére – vagy épp ezért – csak dicsérni tudom Danyi Zoltán könyvét. Meglehet, a szexuális tevékenység és az ürítés formái, talán az olvasóközönség szórakoztatására, a szokásosnál gyakrabban fordulnak elő a könyvben, végül mégiscsak mértéktartóan adagolódnak. Annyi a nevek jelölte tényanyag, amennyi éppen kell a couleur locale megteremtéséhez. Van benne némi idegen nyelvi kódváltás is, de csak annyi, hogy még éppen érthető legyen: a főhős narodnjakot hallgat, egy szerb nacionalista dal néhány sora is bekerül a szövegbe. Csak annyit káromkodnak, hogy legyen is belőle, meg ne is. Fontos témájához megteremtett egy gördülékeny, plasztikus, jó ritmusú nyelvet, amelybe minden affektáltság nélkül vegyítette a vajdasági regionális köznyelvet. Prózájának a nyelvi igényességre való törekvés adja meg igazi értékét. (Magvető, 2015)

ARTZT TÍMEA

Marno János: Hideghullám

Magvető, 2015

ARTZT TÍMEA (1977) Monor

Marno János szerint az írás gyakorlati filozófia, ezért a szavak nem csupán felbukkannak, hanem támadásba lendülnek, és ennek a tétje nem kevesebb, mint az egzisztencia megértése. A költészet a létről való gondolkodás a mindenkor beszélt nyelv által. Mintha a lét végső kérdései lebegnének a *Hideghullám* című kötetben, mintha a halált váró és a halálnál jobban semmitől sem rettegő ember volna, aki az életét már inkább halottai közösségéből szemléli. Hideg, letisztult körökben visz minket a halálfélelem, néha otthonossá válunk benne, néha beleborzongunk a fizikai leépüléssel vívott küzdelem érzékelésébe.

Wittgenstein nyelvfilozófiájából, Heidegger és Kierkegaard egzisztencializmusából kiindulva Marno a halál felől szemléli az életet és a költészetet, azaz a nyelvhasználatot. A lírai én ébrenlét és álom között lebeg, s minduntalan elmerül a féregjárta emlékezetben. Emléknyomatai tájakhoz és tárgyakhoz tapadnak. Az időrend laza, mozaikos, az emlékekből homályos és foghíjas családtörténet rajzolódik ki: a nővér, az anya, a nagymama, a megkínzott apa, a hűg távozásával, és a soron következő költőével. Szövegeiben megidézésre kerül Kierkegaard, József Attila, Pilinszky János hagyománya, illetve Petri György, Tandori Dezső, Weöres Sándor, Uri Asaf költészete; a naiv festő Rousseau és az avantgárd szobrász, Giacometti művészete. Tájékozódási pontjai: Barnás Ferenc, Platón, Andersen, Donne, Borges, Holan, Benn és Bernhard, akik előtt tisztelg.

A *Hideghullám* kilenc versciklust tartalmaz különböző felütésű (szójáték- vagy közbevetésszerű, elégikus vagy filozofikus) címekkel. A versek terjedelme és ritmikája is változó, a kétsorostól egészen a többoldalas szabad versig terjed. Az egységek pontosan körülhatároltak, ám szoros kapcsolatot tartanak. Egy motívum vagy gondolat mindig átível a következőbe. Kedvelt eljárás a soráthajlás, a párhuzam és az ellentét, amely paradoxont eredményez. Szóhasadásból keletkezik „a kelés kezelése”, összerántásból az „alagútvesztő”. Játsszik a szófajváltással: legyek repülnek az azonos alakú létigé-

ből; a hasonló hangzású szavakkal: „apák elapadnak”. A félreolvasás során lesz a tanszeresből „transzcendens táska” a *Vallástörténetben*, amely többjelentésű szóként nem a vallásról, hanem az emlékek vallatásáról szól. Kedveli a szóláskeveredéseket: „fellobbanásunknak sem híre-hamva”; a síkváltásra épülő komplex költői képeket: „Míg én egy csigát követtem nyomon, / s csavartam volna vissza folyvást / elmémbe a házát a helyére” (*Egy senki földje*). Ez utóbbi vers címében „egy” névelőcserével változtatja meg az állandósult szó szerkezet szokásos felhasználási módját.

Marno Jánost posztavantgárd költőnek tartják szürreális képalkotása miatt, mert vonzódik az álomhoz, a homályhoz, a depresszív hangulatokhoz, az örülethez, amellyel – ahogy *A félelem korában* fogalmaz – takarékosabban kellene élnie: „látam kinyílni a kő / homályos csecsemőszemét félig, / kisvártatva pedig visszacsukódni / ismét, minek folytán a szemből csiga- / vonalú köldök formálódott” (*Egy nehéz kő éjszakája*). A *0. Vasderes* ciklus legösszetettebb darabjában, a *Lábadózásban* az emlékezet temető, sétaterem, álomtér, majd tóvá kerekedik stégekkel, vagyis az elme rátalál a boldogság átjáróira.

Az *1. Alagútvesztő* ciklusban az álom, az élet és a halál összekapcsolódik. Az *Elveszőben* lévő lírai én kívülről szemléli magát: „Egyszer megláttam magam az utcán / menni, sápadtan, üzötten és / kétségbeesetten”. A térbeli mozgások is ellenpontosódnak, hasadást tükröznek: „elmenőben” vagy „le-cövekelve” és „nem mozdulva”, pedig „gondolatban másutt / járok, más évszakban, évben, hónapban / és napszakban, és még sokkal nehezebben megy / követni magam”. Marno rámutat az elveszettség tapasztalatára, szem elől vagyunk tévesztve magunk, mások és Isten által; csak a nyelvbe vetettségben bízhatunk.

Az *Alagútvesztőben* a transzcendencia lehetséges megtapasztalása mellett a vakbél perforálásával, átfúródásával is számolni kell, s nem tudni, melyik a kellemetlenebb. „Elvégre elvéhetem is annak / a kurva alagútnak a végét / a végén, fáj is esetleg

nagyon, de / legalább a félelem bűzét nem / biztos, hogy érzem.” Humora önironikus, szarkazmusba hajló: „Ha belemből indulok ki, sosem / fogom meglátni az alagút végét” (*Mozart*). Beszédpozíciója, akasztófahumora Villonét idézi, miközben inkább Kafkára, Beckettre és Borgesre tekint.

A 2. *Mit köhögök én itt neked?* ciklus a félelem és reszketés kierkegaard-i fogalmait szegezi nekünk: „mi van, ha mégsincs Isten./ Ha nincs semmi”. *Isten élelmezésében* a semmi lesz a mindennapi kenyerünk, ebbe öklözzünk és harapunk bele József Attila-i kétségbeeséssel. Így törik meg az ige: az „*Itt élned, ölnöd kell*” parancsának engedve. A lét a halál fölől nyer értelmet, s az egyetlen húsba vágó kérdés a lét halál felőli megítélése: „a sztori húsa / egyetlen gyilkosság magvára épül, s így vala- / hogy ki féregre, ki féregjáratra emlékeztet” (*Mit köhögök én itt neked?*). A sötét rosszkedv fogja egybe *Az életet*, a lírai én eljátszik a különféle halálnemek lehetőségével, majd visszaretten az öngyilkosság, a nyaktörés, a gázolás gondolatától. Filmes példái közt az élet egy sorozat, amelyben a gyilkos maga a betegség, a halál. Az *Átalakulatok* sorai ál-szótóismétlésekből bomlanak ki: „Unom és undorít a halálom”. John Donne-nal száll vitába, s megállapítja: „A Halál örök- / életű, meghalni mi, életre keltek vagyunk képesek”. Soráthajlásai kettétört szavakon, életen és halálon, logikai ellentéteken ívelnek át.

A 3. *Edényleletek* ciklusban az anya az egyetlen, aki képes beleolvadni „a falut környező domborzat idomaiba”, a rá való emlékezés otthonosságot terem, de nem úgy, mint a régészek által kiásott és hiába vallott edényleletek, amelyek már nem őrzik az odakozmált rizses húst vagy tésztát. Az anya emléke eleven, kívül esik az emlékezet konyhakertjén, amelyben halottai nyugszanak, marnói fordulattal élve: az anya emléke „más tészta” (*Edényleletek*). Az agyag versépítő elemmé válik, az agyagtéglák a családtagokat szimbolizálják: „szereplőim mind a szerettem [...] rendre hanyatt dőlnek, s belesüppednek szürke iszapjukba, amellyel összeszikkadnak és kocka- vagy téglafomákra töredeznek” – a *Versszigetelésben* sűrűsödik a magány, az apából áradó férfi-magány, amely az iszaposodást, a homály közeledtét jelzi.

A kötet központi motívumai: a pók és a légy. A 0. ciklusban a pók egy viszolygást keltő látványelem, a

félelem kivételése: „Egy hüvelykujjköröm méretű pókot pillantok meg” (*Lábadozás*), majd jelentésváltozáson megy át: „persze kérdés, hogy mivel kezd / az ember; ha már pók, mért nem fonál” (*Nedvedző fossziliák*). A pók azonosítható lesz a költővel, a fonál az írással (sorssal, étellel), de a gondolkodás és a nyelv elsőbbségének kérdését is felveti.

A 4. *Súlylobogás* ciklus címadó versében a pók megtorpan, és a halállal szembeni küzdés értelmetlenségével szembesít: „felfüggesztve hálója szövését szuggerál, hogy / hagyjam el magam”. Az 5. *Gyufaszál lobban*-ban megjelenő fény előhívja a légymotívumot is, ami a 0. ciklus *Kenyérharcában* még a magány és a félelem szimbóluma volt: „Mágára marad végül az ember a legyével ott az asztal mellett”, végül a *Trónom harcában* azonosul vele is: „Döglégy vagyok, rajongva verődöm a veranda- / üvegnek”.

A 6. *A mese hamva* ciklusban visszatérő pók széttartó jelentéstartalmak felé mutat elmozdulást: „És itt maradjak / egyedül a kézfejemmel s az öt / ujjammal köröm szakadtáig póknak, / mely a legmagányosabb magány órája előtt / egy perccel még Paulnak képzelte magát” (*Paul*). Kifejezi az íráshoz való ragaszkodást, Saulként vagy Pálként egy meg vagy meg nem történt átváltozás/azonosulás után. Ez a pók lét és nemlét határmezsgyéjén él.

A tüdőbetegséggel küzdő lírai én utolsó stáció-jához ér, de a pillanatot még nyújtáná. *A mese hamva*, a *Kollapszus a kínainál* és az *Elvesztem, amikor megtaláltalak* ciklusokban Isten hideghullám-verésének közepette „szövik ki az élet” (*Álomátirat*). A Semmitől rettegve törekszik a transzcendencia felé, bevallva féltelmét az egyoldalúságtól, hogy miközben ő beszél, Isten hallgat. Kimerevedik a pillanat, hálát ad minden lélegzetvételért és emlékért, amelyek elfedik rettegését, és megállítják a fájdalom kiüvöltésében. Közben a fizikai léthez való ragaszkodás jegyében telik a napi rutin, a táj tiszta tavak tükrén pihen, fák tűnnek elő a *Pastorale*-ben, a költő hátát egyiküknek vetve szemléli, mit tartogat az élet: „mit hol

rejt még az eseményhorizont”. A *Hideghullám* azért szép és nem csupán borzongató kötet, mert úgy beszél a halálfélelemről, hogy közvetlenül nem a tárgyra céloz, inkább elsiklatja felette a tekintetünket, miként azt a *Homage à Borges* című ars poétikus versében fogalmazza meg.

BENEDEK LEILA (1991) Budapest

BENEDEK LEILA

Baán Tibor: Az én hatványai

Széphalom Könyvműhely, 2015

Ötven év és egy tucat verseskötet költői summáját tárja elénk Baán Tibor *Az én hatványai* címmel megjelent kötetében. A szerző 1946-ban született, tanár, költő, esszéista, termékeny kritikus (aki leggyakrabban talán éppen a kevésbé kanonizált szerzők, mint például Hules Béla, Mezey Katalin, Csokits János, Villányi László köteteinek szoros és alapos olvasójaként ismert), és képzőművészettel is foglalkozik. A válogatott és új műveket is tartalmazó könyv közel háromszáz oldalnyi versanyagot tömörítő *éngyűjtemény*, amelyben a költő rendszerbe foglalja a lírai én változásait, a személyiségfejlődés fázisait.

A kötet az *Ős-én* ciklussal kezdődik, ezt követi az *Antik én*, *A realista én*, *A misztikus én*, majd a *romantikus*, *elégikus*, *családi én* (és így tovább) egészen *A futurisztikus éni*g. A kötet tizenöt részre tagolása rögtön felidézi Madách *Az ember tragédiájá*-nak szintén tizenöt színre tagolt drámai költeményét, emberiségdrámáját. Az *Ős-én* ciklus első verse, a *Vadászkaland* pedig egy ironikus teremtetéstörténet, amelyben a kissé lusta ősiszten egy álmában a fülét csipkedő kolibri csőréből kifejtett fekete gyöngyszemből „teremti” meg a világot. Nehéz tehát megmondani, Baán Tibor gyűjteménye korokon, eszmerendszereken, kultúrákon átívelő éngyűjtemény vagy inkább emberiséggyűjtemény-e, sőt a tét valójában pontosan az, hogyan viszonyul az én az emberiség egészéhez, hogyan teremődik meg az én a történelem, az emlékezet szövetéből. És fordítva: hogyan olvasható ki az egyén emlékezetéből a történelem.

A kötet első verséből, a cikluskötetektől még elkülönülő *Gyűjteményem* címűből ez tökéletesen ki is olvasható: „nézd gyűjteményemet! / oly sokáig, hogy meglásd e rózsakvarcban a reszkető genezis fényeit”, majd a versben később:

„a mindenséget, mit szájaló szótárak öntenek elénk, / hogy kimondható legyen a mondhatatlan múlt”.

A kötetben tehát egymást követik a személyesebb emlékképek (például *A realista én* és a *Családi*

én című fejezetekben) és az emberiség kollektív emlékei, a mítoszok, a történelem. *A realista én* ciklus tulajdonképpen egyetlen versnek tekinthető. Az *Időszalag* című idézőjeles vers idézőjeles strófái egy-egy dátummal és hellyel jelölt emlékfoszlányt örökítenek meg. Rákosliget-i tenispálya, a prágai, a pécsi külváros vagy a péceli temető képei mellett a nagymama emlékképei, a nagymama meséi is megjelennek. A nagymama szintén dátummal konkretizált víziói nem válnak el a lírai én emlékeitől, a többi közt megbújva saját emlékekké válnak. A *Kopogás* című strófát egy családi sétapálcához társított emlék ihlette, így válik tehát a család emlékezte hagyománnyá, folyton örökített emlékfolyammá. „S amikor téged őket is átölelem / S te is gyermekkoromig visszamenőleg és előre / Öleled bennem a megtestesült időt.”

Baán Tibor költői világát eluralja az emlékezet problémája, amely persze a legendák, a mítoszok, a történelem, vagyis az emberi lényeg problémája is, ugyanakkor a kötetben előrehaladva gyakran azt érezhetjük, mintha újra és újra ugyanazt a verset olvasnánk egészen addig, amíg már túlbeszéltté, túlírttá is válik ugyanaz a gondolat. „A történetek a mítoszok fénytörésében / elváltoznak. Csak az emberi lényeg marad. A mese – mint / példázat. A legenda – mint aerodinamikai képlet. A költészet, / mint működő olajfúrótorony. A versek pedig ennek a / mélységet szivattyúzó óriásnak energiával itatott-eteget / apró járművei. Én is egy ilyen alkotmánnyal suhanok most / a várost elhagyó serpentinén. Úton vagyok. Részesese az áltanos hiedelmeknek. [...] Koreszméknek” – szól az *Oratórium két hangra* című vers egy részlete, amely talán ha *A futurisztikus én* ciklusba került volna, ironikus stílusjátékként, a futurizmus paródiájaként kitűnően szerepelt volna, így azonban

csak kacifántos megismétlése marad annak, amit a kötetben már sokszor elolvastunk.

A kötet másik hangsúlyos témája az előző rezsim és az abból visszamaradt összes ragadvány

és beidegződés, az összes kibeszéletlen, következmények nélkül maradt bűn. „Hogy fog rendet tartani ott / Ahol a szekrényben / Megannyi nekrológ / Levetett bűnök emlékei lógnak / Piros nyakkendők / Mint kiöltött nyelvek / Suttogások a szekrény falában / Sikoltások a pozdorjában” (*Bolygó tánc*).

A kötet kiemelkedő remekműve a *Korszakváltó* című vers, amely a rendszerváltás utáni elveszett illúziókat énekli meg az avantgárd minden dühével és cinizmusával: „mindenki a múlt Antikrisztusait emlegette / pedig már gőzerővel folyt az ÁTVÁLTÓZÁS / új név új bajusz új hit új zseb / az eladott és eladósított ország újabb kifosztása / a szemétdombok rozsdás fogsorokkal házaltak / SZABASÁG! SZABÓSÁG! SZABÓDÁS! / keressük a föld alá ázott ódát / hová temettük el a himnuszt / fekete órákból csöpögött az idő vére”.

Hasonló kiábrándultság jelenik meg a *Nyomor* című versben (amely szintén *Az avantgárd én* ciklusban foglal helyet – ízlés kérdése vagy sem, mégis ebben a részben található meg a kötet legizmosabb, lehangosabb versei). „Próbálkozik a munka-

nélküli Reménység / megélni avas hulladékon a zsírpapírba csomagolt / holdfény maradékán ebben a terrorral összekarcolt / égüveget betörő memoárban mely önmaga / elől szökik a posztmodern téstagyárba / hol a létezés magánügy s aki a közállapotokat / faggatja nem tudja miféle elektromos / köszörűgép lakik a csillagokban.”

Míg Madáchnál az emberiség bukása tragédia, Baán Tibor költészetében a rendszerek bukásának iróniájával szembesülünk.

Baán Tibor *Az én hatványai* című kötetét talán érdekesebb igazán hosszasan, több részletben, az egyes darabokhoz vissza-visszatérve olvasni. Ez a meglehetősen vaskos versgyűjtemény kevés időt hagy az elmélázásra, és a versek rövid idő után elkezdnek hasonlítani egymásra. Izgalmas és érdekes válogatási szempont az ént különböző korokban és korstílusokban egymásra rétegezni, de talán érdekesebb lett volna egy szikárabb, de erőteljesebb gyűjteményt létrehozni. Ha azonban csak ez az egy kifogásunk van a könyv ellen (a terjedelme), az valójában nem is igazi kifogás.

PÓSA ZOLTÁN

Kelemen Erzsébet: Itt ragadt lélek

Hungarovox, 2015

Kelemen Erzsébet író, költő, irodalomtörténész immár tizenötödik önálló kötetének címe is, műfaji megjelölése is meglepetést okozhat az igényes irodalom híveinek és az írók tisztelőinek, akik az elkötelezett keresztény, katolikus irodalom és a magas szintű formai kísérletezés, az avantgárd legújabb kori képviselőjeként ismerik. Az *Itt ragadt lélek* című 2015-ös könyvheti regényt maga az alkotó nevezi *pszichothrillernek*. Nyomban fölmerül a kérdés: lehet-e a tömegműfajokat magas irodalmi alkotássá nemesíteni?

Tudjuk, hogy a világirodalomban, de a magyar literatúrában sem példa nélkül való az úgynevezett gótikus regény. Az egyik közsímsert archetípus Mary Shelley 1818-ban megírt *Frankenstein, avagy a modern Prométheusz* című, hatalmas sikert arató rémtörténete, amellyel a Keats-, Byron-, Shelley-féle romantikus sátáni költőtriáshoz mellékalakként csapódó femme fatale, Mary Shelley, Lord Byronnak szeretője, Shelleynek felesége elérte, hogy a

köztudat ma már őt, a statisztát ismeri legjobban az egykori nagy csapatból. Nívótlan variánsa a földöntúli szörny, az „itt ragadt lélek” tárgyú rémtörténetnek Bram Stoker 1897-ben megjelent *Drakula gróf válogatott rémtettei* című opusa, amelyet hatalmas közönségsikere ellenére az angol irodalomtörténet-írók egy része minden idők legrosszabb regényeként jegyez. Rangos változatok a jelenkori irodalomból a többi között Milos Urban *Hét templom – Gótikus regény Prágából* című 1999-es rémregénye, amely olvasóját a huszita háborúk korába vezérelve elmélkedik arról, hogy minden véres forradalom többet árt, mint használ a világnak hosszú távon is. A pseudo-kommersz irodalmi alkotás kategóriájába tartozik Hernádi Gyula ál-horror tetralógiája (*Hasfelmetsző Jack* [1982], *Drakula* [1983], *Frankenstein* (1984), *Fantomás* [1985]). Bennük az író két eszme-torzszülött, a fasiszmus és a kommunizmus közös vonásait modellezi. Tágabb értelemben témánkhoz tartozik a katolikus teológus, vallásfilozó-

PÓSA ZOLTÁN (1948) Budapest

fus Gilbert Keith Chesterton Brown atya krimisorozata is, amellyel az 1874-től 1936-ig élt kiemelkedő angol konvertita gondolkodó a kereszténységet népszerűsítette az egyszerű olvasók körében. Misztikus kalandregény Szerb Antalnak az 1934-ben, először *Rózsakereszt* címen megjelent *A Pendragon legenda* című, minden olvasói körben népszerű, igényes szépirodalmi alkotása. Az éppen húsz esztendeje elhunyt Páskándi Géza misztikus álkrimijében, a *Beavatkozásban* az erdélyi, partiumi író 1974-ben modellezi a Ceaușescu-fasizmust.

Szögezzük le: Kelemen Erzsébet *Itt ragadt lélek* című pszichothrillere mind szerkezeti, mind gondolati szempontból jóval összetettebb annál, semhogy csupán új gótikus regényként értelmezhetnénk. Az *Itt ragadt lélek* az intenzív totalításra törekvő hagyományos társadalmi regény minden kritériumának megfelel. Teljességre törekvő társadalmi tablót fest jelenünkről, bedekkerszerű pontossággal, hitelességgel tárja eléink Debrecen, csak éppen az útleírásokra aligha jellemző eredeti költőiséggel, szuggesztív képekkel. A kötet jelen ideje a 2010-es új rendszerváltozás korszakára datálható, a helyszíne – egy-két pécsi, ebesi jelenettől eltekintve – Debrecen, a kálvinista Róma: a Szent Anna utcai templom, a Szent József Gimnázium környékén, amely az ökumenizmus szép példájaként a római katolicizmusnak is egyik regionális központja, például a Szent Anna-templomban látható a torinói lepel, az ötödik evangélium hiteles másolata. A mű idejéből és helyszínéből is adódóan sűrűsödik a 21. század és Magyarország minden öröme, diadala, kínja, gondja, problémája. Az író a regény fő helyszínéként megjeleníti a lélegzetelállítóan gyönyörű, újjáépített Kossuth teret és a vele egybeépült Piac utcai sétalót, a régi magyar hit motívumaival díszített szökőkutat a haló porából fölélédő főnix szobrával, az 1998-tól folyamatosan fejlődő, újjáépülő Debrecen jelképével. Ám eléink tárul a még mindig gyerekcipőben járó demokrácia megannyi árnyoldala is, a nyomasztó munkanélküli-segélyhely, a világi iskolákban tetőző, a rendszerváltozás után sem szűnő kicsinyesség kontrasztelekciója, a hivatalokban megmaradt nyomasztó posztiszocialista bürokrácia, a betegekkel és az elesettekkel különösen kegyetlen vadkapitalizmus, az átlagember kétségbeejtő szolidaritás- és szubszidiaritáshiánya s a fehérgalléros bűnözés megannyi gusztustalan fortély. Kelemen Erzsébet gazdagon alkalmazza Chesterton és Szerb Antal módszerét: az igényes szórakoztató regény kereteit fölhasználva egyszerre tanít és nemesít, megvalósítva a művészet ősi *duce et utile* funkcióját.

A realista próza díszletei között vérbeli pszichodráma játszódik, az író-költő az első pillanattól kezdve fölényes biztonsággal játszatja egybe a valósághű és a képzeletbeli jeleneteket. A regény főhősét, Hegedűs Emíliát, a szép és rokonszenves hivatalnoknőt egy itt ragadt, a Menny, a Purgatórium és Pokol köreiből kirekedt lélek kísérti és gyötri, a szónak lelki és fizikai értelmében is. A leány teste tele stigmákkal, lelke mágikus félelemmel és értetlenséggel. Elveszti munkahelyét, mert az itt ragadt lélek ott sem kíméli, és az pszichopátia látszataival ruhazza föl.

Emília egyedül nem képes szembeszállni a sokkalon horrorisztikus rejtéllyel és a titokzatos démoni erővel. Am segítségére siet a regény másodfőhőse, a főszereplő új barátja, későbbi nagy megváltó szerelme, dr. Kelényi Zoltán, a transzcendens jelenségekre fogékony, jövőbe látó, párját ritkítóan becsületes ügyvéd, védtelenek gyámola, csalogó zsebszerződések és környezetrombolók elvi ellensége, akinek harcait megkönnyíti a katolikus gimnáziumban lelkébe ivódott evangéliumi tanítás. Markánsan megjelenített, hiteles figura Emília legjobb barátja is, Székely Gréta magyar–zene–ének szakos egyházi gimnáziumi tanárnő és keresztény, többek között képversekben és logo mandalákban látó és láttató költő, az író alakmása. A pozitív hősök között nem kevésbé fontos szerepet játszik Gábor atya, az ördögűzés, az egzorcizmus szakértője. A segítők együtt ébrednek rá, hogy Emíliát egy itt ragadt, a Sától befolyásolt, mindenünnen kirekesztett kóbor kísértet gyötri, amiben az a legszörnyűbb, hogy a sától befolyásolt tévelygő, itt ragadt lelken keresztül előbb-utóbb Emíliát is megszállhatja maga a Démon, az alvilág ura, a Sátán.

Az író mind a képzelet, mind a valóság színterein is árnyaltan motiválja hőseinek cselekedeteit. A főhősnő nem egészen ártatlan, hiszen az itt ragadt lélek úgy nyert hatalmat fölötte, hogy felelőtlen módon részt vett egy kócker szellemidézésen. A regény fölhívja figyelmünket arra is, hogy mind a monoton szinkópás diszkózene, mind a sztroboszkópikus fényvillogások és a kazettákon, a hanghordozókon elrejtett tudat alatti halálüzenetek, a modern konyhaezoterika és a hagyományos asztaltáncoltatás mind-mind elősegíthetik a sátáni megszállás közvetett és közvetlen módzatait. Hétköznapi nyelvre lefordítva: a trendi világ ártatlannak látszó szórakozásai még akkor is az örületbe kergethetik a kiszolgáltatott fiatalokat, ha elkerülik az élet- és lélekvesztő drog- és szeszfogyasztás szélsőségeit.

A démoni megszállás fő okáért Emília közvetlenül mégsem felelős, hiszen nem tehet arról, hogy

a nagyapja a sztálini mintára létrehozott Magyar Gulág, az 1950-től '53-ig működő Hortobágyi megsemmisítőtábor egyik legkegyetlenebb parancsnoka volt, ahová az itt ragadt lelket is internálták. A regény ebben a szférában is él az ismeretterjesztés lehetőségeivel. Megtudjuk azt, amit mások mellett Szolzsenyicin ismertetett meg a világgal: a Gulágot a szovjet hatalom teremtette meg a cári szibériai munka- és büntetőtáborok szigorúbb, kegyetlen precizitással létrehozott nagy testvéreként a Kolima folyó deltájában 1918-ban. Ide internáltak és itt kínoztak halálos kegyetlenséggel mintegy húszmillió, nagyrészt ártatlan embert: másként gondolkodókat, nemes, nagybirtokos, gazdag és szegényparaszt származású embereket. Kolima mintáját követve hozatta létre a Rákosi Mátyás – Gerő Ernő – Révai József – Farkas Mihály négyesfogat Hortobágy tizenkét településén a megsemmisítőtáborokat a kommunizmus ellenségeinek s bárkinek, akit a hatalom annak nyilvánított. Hegedűs Emília nagyapjáról kiderült: az ő specialitása volt, hogy a Magyar Gulágról a szovjet Gulágra juttasson el embereket. Ezeknek egyike maga az itt ragadt lélek, Faragó János, akinek lányát megbecs-telenítették, megölték, őt magát halálra kínozták. A kísértet úgy próbálja fölhívni a világ figyelmét a magyar és a szovjet Gulág szörnyűségeire, hogy Emiliát, az unokát a szadista táborparancsnok módszereivel kínozza, s közben lelkileg avval is sokkolja a főpribék unokáját, hogy a

fejére olvassa nagyapja elévülhetetlen bűneit. Részletesen leírja, megjeleníti, hogyan gyötörték őket az ebesi, a hortobágyi Magyar Gulágon, majd a Kolima szigetein. A fizikai kínzás eszköze a verés, a falhoz csapás, a lakberendezés tönkretétele, a lány kezének stigmatikus megsebzése, az erőszakátétel és a halálra éheztetés. Faragó János ugyanúgy látta el Emiliát álstigmákkal, ahogyan az ő lányát is megsebezte annak idején a szadista nagyapa. Emília számára mégis az a legszörnyűbb lelki megpróbáltatás, amikor kiderül, hogy legjobb barátnője, Székely Gréta férje, Péter szülei is ebesi internáltak voltak, s a kommunisták a mindenben teljesen ártatlan férj, Péter életét is megkeserítették 1990-ig. Így Grétának is meg kellett vívnia a maga belső harcát, hiszen bizonyos mértékig a férje és a legjobb barát-nője közé került. Emiliának pedig mindennél fontos-

sabb tanulságként azt is meg kell értenie, hogy az atya ördögűzése csak akkor lehet sikeres, ha ő maga az ateista lelkéből megtér Istenhez, Jézushoz, a Szent Lélekhez, s ezt a harcot is igen nehéz volt megvívnia. Mindezeket a történeteket Kelemen Erzsébet sokkoló erejű képekben vetíti elénk, filmszerű élességgel. Még gazdagabbá teszik a regény eszköztársát, hogy az író a regénybe plántálja a saját képverseit a magyar és a szovjet Gulágról, a magyar holokausztról.

A regény drámaivá felforrósodott végkifejletében Gréta is, Péter is, de az itt ragadt lélek is megérti, hogy nemcsak értelmetlen, de keresztényietlen az utódokon számon kérni az apák bűneit. S egyáltalán: minden bosszú értelmetlen. Ám a vétkesek felelősségre vonása, a bűnök néven nevezése mégsem maradhat el. S a felnőttként megkeresztelt, megtért Emiliának is megsúgja a Szent Lélek, hogyan teheti jóvá nagyapja megbocsájthatatlan bű-

neit. A Szent Háromság, az egzorcizmust elvégző Gábor atya, Gréta és Péter barátsága és a túlvilági jelenségekre különlegesen fogékony Zoltán igaz szerelme megváltja a főhősnőt, aki vezeklő misszióként vállalja a Gulágokon történtek megismertetését a világgal.

A regény üzenete többértű: Az örök kárhozattól az embert csak az őszinte istenhit mentheti meg, segíthet ebben minket a szeretet, a hitvesi szerelem. Az író arra is fölhívja a figyelmünket, hogy az 1990-ben elmaradt felelősségre vonás to-

vábbi halogatása a kommunizmus bűneit állandósítja: „Itt ragadt lélek” gyanánt a köztünk élő félelmet és gyűlöletet erősíti, utalva Nagy Gáspár *Öröknyár elmúltam 9 éves* című versére: „egyszer majd el kell temetNI és nekünk nem szabad feledNI a gyilkosokat néven nevezNI”. Amíg a maradéktalan elszámoltatás meg nem történik, köztünk maradnak és kísértének az itt ragadt lelkek.

Akár itt is befejezhetnénk, de mégis: vissza kell térnünk a bevezető gondolatokban fölített kérdésre. Lehet-e a tömegműfajokat magas irodalmi alkotás-sá nemesíteni? Egyértelműen igen a válasz, ha az adott mű, mint például Kelemen Erzsébet *Itt ragadt lélek* című regénye látszólag eltérő műfaji eszközök bravúros ötvöztetésével közvetít olyan összetett végső bölcsességeket, amelyek elkerülhetetlenek a kiemelkedő művészi alkotásoknál.

VARGA MÁRIA

Prohászka Lajos:
Történet és hagyomány

Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet, 2015

Prohászka Lajos (1897–1963) a magyar filozófiai gondolkodás méltatlanul elfeledett, illetve jelentőségéhez mérten talán igazán sohasem méltányolt alakja. Egyetemi tanárként, lapszerkesztőként (Athenaeum) a két világháború közötti szellemi élet egyik meghatározó képviselője volt. A rendszerváltás után reprint kiadásban két könyve is megjelent (*A vándor és a bujdosó*, *A mai élet erkölcsé*), ám ezek lényegében visszhang nélkül maradtak. Legismertebb – egyben legvitatottabb – műve *A vándor és a bujdosó* című, nemzetkarakterológiával foglalkozó esszékötet.

Élete, világlátása sok tekintetben hasonlít néves kortársaiéhoz: mint például Hamvas Bélát vagy Márai Sándort, őt is Lukács György hallgattatta el 1949-ben. Hamvassal közös volt ifjúkori rajongásuk, majd későbbi kritikus viszonyulásuk Nietzsche irányában. Mindhárom alkotó írásaiból kiolvasható az a meggyőződés, hogy a korabeli lelki-szellemi válságból a kereszténység nyújthat valódi kiutat. A kiútkeresés misztikus áramlataival (amilyen például a Hamvas által követett dosztojevskiji, bergyajevi irány) azonban Prohászka a klasszikus görögség, a német újklasszika, az egyházra is támaszkodó katolicizmus egyfajta szintézisét állította szembe.

Gondolkodói mentalitásuk abban is jelentős eltérést mutat, hogy Prohászka munkássága egyetemi tanárként, akadémikusként alapvetően a tudományosság berkein belül maradt, míg Hamvas folyamatosan kifejezte ellenérzését kora tudományosságával – „szcientizmusával” – szemben. Kultúraszervezőként, szerkesztőként azonban a konzervatív Prohászka gyakran adott teret olyan merész és egyéni gondolkodóknak, mint amilyen Hamvas vagy éppen Kerényi Károly volt. De ő maga is publikált például Kerényi lapjában, a Szigetben

Munkássága három nagy és összefüggő témakört ölel fel: neveléstudomány-neveléstörténet, kultúrfilozófia, valamint a modern kori válság problematikája.

Történet és kultúra című gyűjteményes kötetének (műfajilag esszék, tanulmányok és recenziók alkotják) témái is e három területen mozognak. Az Orosz Gábor által szerkesztett könyv Prohászka ma már nehezen fellelhető tanulmányait adja közre. Az *Utószóból* – az életrajz mellett – két megvalósulatlan könyvkiadási tervét is megismerjük, jelen kötet éppen az egykor betervezett írásokra épül, azok nagy részét tartalmazza. Ezek a könyvek politikai okokból nem jelentek meg. A publikálást – jellemzően – először a nyilasok, majd a kommunisták akadályozták meg.

Prohászka minden téren távol tartotta magát a szélsőségektől, mindenben a kiegyenlítődést, a középutat kereste. Ezt teszi akkor is, amikor a filozófia lényegét, gyökereit próbálja megfogalmazni *A filozófia olvasásáról* című esszében. Platónra hivatkozik, aki mesterével, Szókratesszel mondatja ki, hogy a bölcselkedés, a filozófia a legmagasabb értelemben vett műzsai foglalkozás: költészet. Platón ugyanakkor a matematikát jelölte meg a filozófia bevezető tanulmányául. „Ezért bízvást figyelmükbe lehetne ajánlani ezt a platóni szemléleti módot azoknak, akik a költészet gyökereit végképp ki akarják tépni a racionalitás talajából, és azoknak is, akik a filozófiát kimerítik a pusztán racionalis konstrukciókban” – figyelmeztet Prohászka.

De óv a túlhajtott miszticizmustól is: „katakлизmák után ez járványosan szokott fellépni [...], ma pedig különösen kultúránk egyre fokozódó racionalizálódásának, industrializálódásának ellensúlyozódását keresik benne” (*A jelenkor szelleme*).

A misztikát azonban nem mindenestől elvetni akarja, hanem az antikvitásra, a latin kereszténységre épülő európai szellem világosságán átszűrve befogadni.

A kötetben nagy teret kapnak a modern kor emberét, szellemiségét és kultúráját taglaló írások.

A korábbi korszakok emberével szemben a modern ember – írja – nem fölfelé tekint, hanem önmagába. Míg a középkori ember

bensősége végső soron az Istennel való egyesülésben gyökerezik, addig a mai ember lelki érzékenysége, bensősége lelki életének önmagában elégséges voltából fakad. Az irodalom, a művészet egészében véve lélekrajz, érzelmek és szenvedélyek boncolása (*A modern ember*).

A modern kultúrát jellemezve arra a megállapításra jut, hogy míg az antik és a középkori kultúra középpontjában a vallás állt, s innen, mint egy fókuszról sugárzott szét a kultúra többi ágára, addig a jelenben a tudomány válik centrális jelentőségűvé. Rányomja bélyegét a vallásra csakúgy, mint az erkölcsiségre, a művészetre, a gazdaságra és a technikára is. A művészetben például legalább akkora szerepe van az esztétikai teóriáknak, mint az alkotói impulzusnak, nincsenek nagy alkotások,

egyesek szerint a művészet meghalt, és helyét elfoglalta a művészetelmélet. A modern természettudomány az egész világképet, sőt világhelyzetet megváltoztatta, mivel az embert is pusztán természeti produktumnak tekinti (*A modern kultúra*).

A hosszabb lélegzetű írások mellett a kötet fontos és érdekes részét képezik a néhány oldalas kritikák, recenziók. Nagy József, Kornis Gyula, Leopold Ziegler, Kerényi Károly és mások könyvein keresztül a szerzők egész munkásságáról, sőt a kor szak egészéről kapunk lényegre törő, izgalmas és biztos szakmai tudással megrajzolt képet.

A mintegy hétszáz oldalas kötet remélhetőleg hozzájárul ahhoz, hogy filozófiai reneszánszunk kiemelkedő képviselője, Prohászka Lajos végre elfoglalhassa méltó helyét a magyar kultúrában.

KOLLARITS KRISZTINA

Szécsi Noémi – Géra Eleonóra: A budapesti úrinő magánélete (1860–1914)

Európa, 2015

Az 1970-es évektől szemléletváltás indult el a történettudományban, amelynek lényege a „nagy narratíváktól”, a politikai eseménytörténettől való elfordulás, s ezzel párhuzamosan a mindennapi élet és annak szereplői, az átlagemberek világa iránti érdeklődés felerősödése. Ennek a folyamatnak köszönhetően az elmúlt évtizedek történetírásában egyre inkább megjelenhet a női tapasztalat, ahogy az irodalmi kánon(ok) körüli vitákban is egyre-másra visszatér az íróknak avagy női írók újraértékelésének igénye. *A budapesti úrinő magánélete* című kötet szerzői is fontosnak tartották, hogy könyvük előszavában külön hangsúlyozzák e folyamat jelentőségét: „Az utóbbi évtizedekben bekövetkezett szemléletváltozás után nem hihetjük többé, hogy a történelem csupán a háború és béke ritmikus váltakozása, és nem kicsinyelhetjük le a nők hétköznapijairól szóló történelmet pusztán azért, mert nem (mindig) az élet nyilvános színpadán játszódott, és nem a politikai hatalom gyakorlásáról szólt. A budapesti nők magánéletének történetei nem fűszerezik a várostörténetet vagy nőtörténetet, hanem annak szerves részei.”

Véleményem szerint sajnos még nem tartunk ott, hogy általánosan elfogadott lenne ez a nézet,

mindenesetre jelzésértékű a kötet sikere: 2015 decemberében jelent meg, de néhány hét alatt elfogyott a könyvesboltokból, a könyvbemutatón pedig az Alexandra pódium helyisége zsúfolásig megtelt (nem csak női olvasókkal). A női nézőpontú kötetek iránti érdeklődés nem új keletű, elég talán csak Andrássy Ilonának a *Mindennek vége!* címmel kiadott I. világháborús naplójára utalnunk.

A Szécsi-Géra-kötet az eddigieknél nagyobb feladatot vállal magára, a budapesti középosztálybeli nők életének szinte minden területét igyekszik bemutatni az 1860–1914 közötti időszakban.

Kik is ezek a „budapesti úrinők”? Lényegében középosztálybeli nőkként határozzák meg őket a szerzők, feleségek, anyák vagy éppen festőnők, írónők, színésznők. A középosztály kategóriája már ebben a korban is eléggé képlékeny volt, több szempont (gazdasági helyzet, foglalkozás, műveltség és életmód) alapján lehetett eldönteni, hogy valaki ide tartozhat-e. A családfő nem lehetett kétkezi munkás vagy iparos, legalább háromszobás lakással kellett rendelkezniük, és havi 3–10 000 korona bevétellel a megfelelő háztartás fenntartásához, elváráss volt egy bizonyos műveltségi szint és az úri vi-

KOLLARITS KRISZTINA (1968) Budapest

selkedés szabályainak ismerete. Anyanyelv és válás szempontjából viszont elég változatos képet mutatott ez az osztály.

A könyv újdonsága, hogy nemcsak viszonylag könnyen hozzáférhető anyagokra (korabeli memoárokról, tanácsadó könyvekre, újságcikkekre vagy regényekre) támaszkodik, hanem négy család, a Méhely, a Kuzma-Lehotkay, a Schön és a Biberauer család kiterjedt és részben német nyelvű levelezésére, amelynek feldolgozása hatalmas, többévi munkájába telhetett a levéltáros Géra Eleonórának. Ezekből a levelekből szerezhetünk tudomást arról, hogy mik voltak az udvarlás szabályai, kit tartottak jó partinak, hogyan történt egy eljegyzés felbontása, miért nem volt túlzás végrendelkezni a születés előtt a várandós asszonynak. Eloszlatja a könyv azt a tévhitet is az olvasóban, hogy az úrinőnek nem volt sok dolga a háztartásban, hiszen a cselédek minden munkát elvégeztek. Valójában kislány koruktól folyt a lányok felkészítése a későbbi háziasszony szerepre, nemcsak a főzés, hanem az alapanyagok beszerzésének és tárolásának, a takarításnak vagy a lakás berendezésének is megvoltak a maga fortélyai. Külön fejezet foglalkozik a cselédkérdéssel, jócskán kibővítve azon olvasók ismeretanyagát, akik eddig csak Kosztolányi *Édes Annájában* találkoztak a kérdéssel. A hétköznapi élet apró tényeivel ismerteti meg tehát ez a könyv az olvasót, mégis végig érdekes olvasmány, talán annak köszönhetően, hogy a levélrészleteket gyakran színesítik ismert családokra vonatkozó adalékokkal. A törvénytelen gyermekek sorsával foglalkozó részben például terítékre kerülnek Jókai Mór családjának viselt dolgai: nemcsak Laborfalvi Rózának volt törvénytelen gyermeke, hanem unokája is hasonlóképp született, III. Rózát később Jókai adoptálta. Erről és más részletekről bőségesen tudósít minket Jókai két unokahúga, Váli Mari és Jókay Jolán. Érdekes rész az is, ahol a korabeli kórházi viszonyokat Blaha Lujza példájával világítja meg a szerzőpáros: mivel a kórház ebben az időben „mocskos, zsúfolt és fertőzés szempontjából kockázatos helynek” számított, a nemzet csalogányát otthon, saját ebédlőasztalán operálta meg a kor híres nőgyógyásza, s amikor *A sárga csikó*ban újra színpadra léphetett Blaha Lujza, „A másvilág küszöbéről jövök” belépő mondata után senki sem a darabbeli árvízre vonatkoztatta a szavakat, hanem a közönség felállva ünnepelte dr. Tauffer Vilmost, a színésznő orvosát.

A könyv eddig ismertetett első kétszáz oldalának témája a magánélet különböző területei (a szerelem, házasság, szülés, gyermeknevelés, háztartás), a következő fő rész pedig a *Nyilvános szféra* címet viseli. Ebben szó esik a társasági életéről (nyaralási szokásokról, színházról, bálokról, sportról), illetve a változó női szerepekről: az egyetemi továbbtanulás lehetőségéről, az emancipált nőkről, a feminista mozgalomról, illetve a különböző művészeti ágakban tevékenykedő nőkről.

Érdekes fejezet a nők közoktatásbeli lehetőségéről szóló rész. 1896-tól beiratkozhattak a nők is néhány egyetemi karra (bölcseztan, orvosi kar, gyógyszerészeti tanfolyam), igaz, hogy az érettségit előtte csak magánúton tehették le, hiszen az első érettségit adó leánygimnázium még csak ugyanebben az évben indult. Bonyolította a helyzetet, hogy ha a fiatal nő kíséret nélkül utazott, veszélyeztetette jó hírét, megszállnia csak „tisztas leányokra specializálódott panziókban” vagy rokonoknál volt szabad, sőt „az egyedülálló nők harminc éves korukig nem alapíthattak önálló háztartást, és nem mozoghattak szabadon a társaságban”.

Ez a fejezet külön foglalkozik a női választójog kérdésével is. A Feministák Egyesülete 1904-ben alakult meg Magyarországon, 1913 nyarán pedig már Budapest adhatott otthont a Nők Választójogi Világszövetsége VII. kongresszusának. És bár a női választójogról megosztott az ország vezetésének véleménye, a kongresszus rendelkezésére bocsátották a Vigadót, és „300 kocsiból és automobilból álló menet vitte végig a résztvevőket a városon a Halászbástyára, ahol a főváros fényes fogadást adott a vendégeknek”. A jól sikerült akcióban nagy szerepe volt gróf Teleki Sándornak, az előkészítő bizottság vezetőjének, aki Szikra néven regényeket írt, és az ügy érdekében mozgósította arisztokrata hölgyismerőseit és férjeiket is. A két helyettese Glücklich Vilma és Schwimmer Róza volt, a gazdasági bizottságot gróf Haller Györgyné vezette.

A legtöbb nő számára az egyetemi továbbtanulás csak afféle „B tervként” szolgált, ha mégsem sikerülne férjhez mennie, ne kelljen valamely rokonnál kegyelemkenyéren élnie, hanem lehetősége legyen megfelelő munkát vállalnia. Férjhezmenetele után még a művészet területén aktív nők nagy része is felhagyott korábbi tevékenységével, bár volt arra is eset, hogy karrierjüket épp férjük befolyása egyengette. Jókai unokája (III. Róza) például tehet-

ségesen festett, Székely Bertalan tanítványa volt, de amikor Feszty Árpád feleségül vette, művészi hajlamait főképp már csak férje szalonjának házi-asszonyaként élte ki.

Végül mintegy húszoldalmi terjedelemben van szó a színésznőkről (többek között Blaha Lujzáról, Laborfalvi Rózáról, Bulyovszky Lilláról) a könyvben, majd ezt követi a kötet talán legkevésbé sikerült része, az íróknak és újságíróknak szóló. Húsz oldalban képtelenség még csak azt a néhány írónőt is érdemben tárgyalni, akiket a szerző említésre méltónak ítélt. Ráadásul valahogy egyenetlenül osztotta el a rendelkezésre álló terjedelmet is: kb. kilenc oldal szól Beniczkyné Bajza Lenkéről, a 19. századi magyar irodalom egyik bestsellerszerzőjéről, további négy Wohl Jankáról és Stefániáról, így nem csoda, hogy a maradék hét oldal nem elegendő arra, hogy a szerző által még fontosnak tartott írónőkkel érdemben foglalkozzon. Erdős Renée-re, Lux Terkára, Ritoók Emmára, Szikrára csak néhány sor jutott, majd alig fél oldalban kísérlet történik egyfajta összegző értékelésre: a női és családi lapok bár széles olvasóközönsséggel rendelkeztek, és sok nő írók közültek, mégis „a jelenből visszatekintve az 1908-ban induló Nyugat adhatott igazi rangot az írónőknek, amely működése során 30 írónőtől jelentetett meg művet”. Eltekintve a bosszantó nyomdahiábától, hiszen nem 30, hanem valamivel több mint 60 írónőt említ a szerző által is idézett tanulmányában Szilágyi Judit (*Osvát Ernő és a nők = Nő, tükör, írás*, Ráció, 2009), mindenképpen hangsúlyoznunk kell, hogy a női írók kánonbeli szerepe sokkal bonyolultabb kérdés, mint hogy ezt néhány mondat el lehetne intézni. Bár igaz, hogy Kaffka Margit a korszakból egyedüli női íróként még a középiskolai tankönyvekbe is bekerült, és sem személye, sem írásai körül nincsenek komoly viták az irodalomtörténészek körében, de ahogy életében a nyugatos összejöveteleken a feleségek asztalánál jelölték ki a helyét, úgy még napjainkban sem sikerült teljesen elszakadnia „az irodalmi macskaasztaltól”. Azért érzem elhibázottnak a könyv végét, mert valamiféle befejezettséget sugall azzal, ahogy kiemeli Kaffka Margitot mint az egyetlen nőíró, akinek neve a sok kortárs szerző közül egyáltalán „szakmai presztízzsel fennmaradt”, szemben a hatalmas példányszámokat elérő Erdős Renée-vel, az „emlékezetből szinte teljesen kihullott” Lux Terkával, a politikai hatalmat szerző, „a század első évtizedében még csupán irodalommal próbálkozó” Tormay Cécile-lel, „egy korszak lánynevelésének szimbólumát adó mű szerzőjével”, Tutsek Annával vagy „a társasági tényező és politikai aktivista” Szikrával, akinek temetésén a Petőfi Társaság, a Magyar Írók Köre,

az Otthon Írók és Hírlapírók Köre, a Magyar Feministák Egyesülete és a Pen Club képviselője mondott beszédet. A fent említett írónőket nem szabadna lényegében egy-egy ilyen mondatral értékelni, még akkor sem, ha ez esetleg csak ironikus utalás akar lenni a korábbi gyakorlatra, amikor egy-egy női író könnyen elintézték valamilyen címkével („lektűrszerző”, „erotikus katolikus” stb.), mivel épp az elmúlt években indult meg intenzívebben az irodalomtörténészek részéről is az írónőkkel való foglalkozás, több tanulmánykötet jelent meg a témában, konferenciákat és beszélgetéseket rendeztek, és az ELTE Trauma és Gender Kutatócsoportjának köszönhetően tizenkét írónő művei, illetve velük foglalkozó szakirodalom került fel az *Írónők a halón* című weblapra (köztük épp Lux Terka, Tutsek Anna, Erdős Renée, Tormay Cécile, Szikra)... Mindezek hatására valószínű, hogy előbb-utóbb a női szerzők is nagyobb számmal fogják képviseltetni magukat az irodalmi kánonban.

Erdős Renée neve már ma is egyre gyakrabban bukkan föl a szakirodalomban mint Ady *Új versei*-nek előfutára (ahogy ezt Szécsi Noémi is említi néhány oldallal korábban). Folyik a harc Tormay Cécile körül is, az olvasók mindenesetre már megkezdték kanonizációját. A kötet záró soraiban Tormaynak kijutott néhány kifejezés mintha Kádár Judit *Engedelmek lázadók* című könyvének teljesen téves koncepcióját követné: a dilettáns író, akit később a politika tett jelentőssé. Mivel *A budapesti úrinő magánélete* az 1860-tól 1914-ig terjedő időszakot tekintti át, nem helytálló Tormay Cécile-t mint „irodalommal próbálkozó” kezdőt emlegetni, hiszen ekkorra már megjelent két regénye, az *Emberek a kövek között* (1911), illetve *A régi ház* (1914), amelyeket nemcsak a korabeli olvasók és kritikusok értékelték nagyra, de a mai irodalomtörténet-írás több képviselője is. Ami Szikra 1937-es pompás temetését illeti, mind írói, mind szervezői tevékenységének fénykora az 1919 előtti időszakra esik, a Horthy-korszakban már elvesztette korábbi befolyását, ahogy erről maga is panaszkodott egy Rozsnyai Kálmánhoz írt magánlevelében, s épp erről tanúskodik az is, hogy a temetésén csak azok a szervezetek képviseltették magukat, amelyeknek még a háború előtt volt aktív tagja.

Eltekintve a könyv záró mondataitól, a kötetről csak az elismerés hangján szólhatunk. A feldolgozott anyag mennyisége, a női élet különböző területeinek részletes és mégis érdekes bemutatása, a széles körű szakirodalom használata, amely azonban nem ment az olvasmányosság rovására, egyaránt méltóvá teszik ezt a könyvet a kritikus legőszintébb dicséretére.

TARY ORSOLYA (1989) Budapest

TARY ORSOLYA

Ratzky Rita:
„Halhatatlan a lélek”

Napkút, 2015

Szakmai életművet vesz a kezébe, aki Ratzky Rita hétszáz oldalas tanulmánykötetért nyúl. A tekintélyes terjedelmű könyv három fő fejezetre tagolódik: tanulmányok, cikkek, kritikák. A 19. századot kutató filológust leginkább Petőfi és kora, a reformkor szellemi és tárgyi atmoszférája és a biedermeier életérzés foglalkoztatja. A szerző – muzeológusi hivatása, tevékenysége is szerepet játszhat ebben – vizsgálataihoz főként a filológiai, művelődéstörténeti nézőpontot alkalmazza. A kéziratok, a szövegváltozatok értékes és hasznos regisztrálása, a kötet szerkezetek vizsgálata azonban meglehetősen szűk szakmai réteg számára nyújt valódi élvezetet. Szerencsére a laikus vagy másfelé specializálódott irodalmár/műkedvelő is megtalálhatja a maga örömeit a színes témákban. Petőfi Sándorról és Szendrey Júliáról például roppant alapos és hatástörténetileg is árnyalt képet alakíthatunk ki.

Petőfit Ratzky nemcsak ösztönös tehetségként és tudatos imázsépítőként, de elvhű, következetes jellemként állítja elénk. Minden szerepjátéka a horatiusi „használni és szórakoztatni” elvén alapul, minden én-elgondolása mögött népe iránti elkötelezettségét látjuk: a képviselőt, a vezetőt és a szolgálatot. A tanulmányokból kitetszik, hogy a Petőfi-kutatót a személyiség mellett (ennek kapcsán részletes öltözetelemzés is kapunk) főleg a Szibéria-legenda cáfolata, a bordalok keletkezése és fogadtatása, valamint a nemzet költőjének beszédmódjai érdeklik. A szerző retorikai felosztásában ókori köztársasági, kulturális nemzeti és plebejus hangnemeket különböztet meg, s ezekhez még egy radikális tónust csatol: a „megveszekedett” jakobinusét. *Margócsy István: Petőfi Sándor* című recenziójában Ratzky kifejti saját beszédmód-értelmezését: „a megszólalási mód a szerep megnyilvánulása a szövegben”. Érdeklődéssel olvashatjuk az Illyés

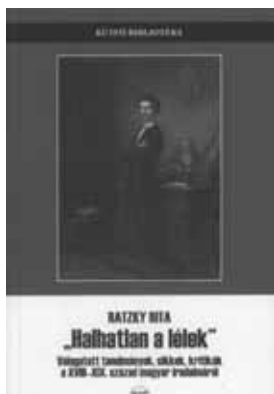
Gyula Petőfi-könyvét elemző kritika-tanulmányt is. Az írás ráirányítja figyelmünket a monográfia gyenge pontjára: Illyés a realizmust a pálya csúcsaként fogja fel, Petőfi Sándor romantikáját és a biedermeier vonásokat csak kitérőként jeleníti meg.

A Szendreyvel kapcsolatos írások közül kimagaslik a „Magyarország legregényesebb asszonya” – *Szendrey Júlia élete és pályája* című. Petőfiné a klasszikus női szerepek megkérdőjelezőjeként és lerombolójaként, összességében Petőfi női manifestációjaként tárul fel előttünk. A szerző mély empátiával viszonyul a gyászév letelte előtt újravezetődő kisgyermekes anya alakjához. Az író nő is előtérbe kerül, akinek lírája kevésbé sikerült, prózája és mesefordításai azonban érzékenyek és tehetségről árulkodnak. Közéleti fellépésének többször idézett példája egy kiáltvány, a *Testvéri szózat Magyarország hölgyeihez*, amelyben arra szólítja fel nőtársait, hogy minden szerelmes befolyásukkal ösztönözzék a férfiakat a haza védelmére – a gondolat, világít rá Ratzky, Arisztophanész *Lüszisztratéjának* fonákja.

Az irodalomtörténész nagy érdeklődéssel fordul az antikvitás irodalma és a retorika tudománya felé, irodalomelméleti kérdésekben azonban érezhetünk némi bizonytalanságot. Az olykor-olykor elhullajtott idézetek vélhetően egyfajta megfelelési vágy következményei. Az elmélet okozta kényszer nem egyedülálló jelenség napjaink irodalmi tudományosságában. Ratzky a modern teóriák képviselői, az „elméleti bumm” tudósai közül jobbra csak Paul Ricoeurrel tud azonosulni, retorika- és metafora-meghatározása közel áll a szerzőhöz. Talán

ezért is tűnhet kissé erőltetettnek a *Szondi két apródja* apropóján tett kijelentés: „párbeszéd helyett beszédaktusok váltogatását kapja az olvasó”. A ballada rengeteg beszédaktust sorjáz, Ratzky mégsem fejt ki világosan a fázisokat, tudniillik, hogy ígéretés, csábítás, fenyegetés zajlik az egyik oldalról, ignoráció, dicséret és átok a másik oldalról. A megrekedt kommunikációs aktust, az egymás mellett elbeszélést sem világos, hogy miért

nevezi „félre-beszédnek” (ezzel mintha azt sejtetné, hogy az apródok nem vállalják fel véleményüket). Ratzky érvelése nem mindig meggyőző, ellenben tehetségesen, jó retorikai érzéssel, diplomatikusan kritizál: mértékletes, alapos és visszafogott.

A szovjet Gerskovics Petőfi-könyvei kapcsán írja, hogy „talán kissé szigorúak voltunk a szerzőhöz, de tettük ezt azért, mert a magyar irodalom igazi kutatójának fogadtuk el”.

A kritikák Ratzky Rita könyvében nemegyszer tanulmányokká alakulnak, s a témaszeretet és a bő ismeretanyag olykor eltéríti a szerző figyelmét tárgytól. Néhány írás esetében a cím és a tartalom között széttartás van. A *Petőfi személyes tárgyai és a művekben megjelenő tárgyi kultúra* egy Kern András-féle versmondásra fut ki. A *Petőfi Sándor politikai eszméi, közéleti szerepe a forradalom előtt* pedig a sokat sejtető cím ellenére csupán azt rögzíti, hogy Petőfi magyarnak vallotta magát, és hogy történelmi ismerete komoly önszorgalom következménye. Összességében mégis érdekes, tanulságos írásokkal találkozunk az olvasó, legyen szó a 19. század nemzetfogalmának differenciált értelmezéseiről, a bécsi népszínmű igazi, „echte” magyar műfajjá vá-

lásáról vagy a szerelemnek a katonai terminológia általi metaforikus megjelenítéséről (pl. a hódítás olyan, mint egy vár bevétele).

Ratzky Rita tudatosan törekszik a pontos kifejezésre: a népet nem feltétlen magába foglaló reformkori nemzetfogalom kapcsán definiálja a folklórt „a parasztságtól elszakító, valamiféle szociális osztályok és rétegek felett lebegő össznemzeti »tulajdonként«”. Jó érzékel alkalmazza a „szolgálati költemények” műfaji meghatározást Petőfi közéleti verseire, a „műnépköltészetet” a szájhagyománytól független, népi szólamokat imitáló költeményekre s a „boréneket” a ténylegesen dallamra írt bor-dalokra.

A kötet irodalom- és művelődéstörténetileg is értékes olvasmányélményt nyújt; a műfaji válogatásnak, a tematikus sokszínűségnek és Ratzky világos nyelvezetének köszönhetően bárki számára hasznosan forgatható.

CSUDAY CSABA

Oravecz Imre: távozó fa

Magvető, 2015

Jó pár évtizede figyelem ámulattal és tisztelettel vegyes berzenkedéssel, milyen töretlen hittel, szenvedéllyel ragaszkodik Oravecz Imre a meggyőződéséhez, hogy egyszeri és megismételhetetlen személyessége, létezése *jelentékeny*, mindennek előtt (és fölött) valóan fontos, közérdekű jelentéssel bír. S hogy e kivételességtől fontossá, szóban megragadásra, *megörökítésre* érdemessé válik szinte minden, amivel kapcsolatra lép, akár csupán a percepció, a tekintet révén. Jelentőségre tesz szert a leghétköznapibb apróság is, legyen az a tér egy szelete, egy tájrészlet, porosodó szobasarok, fénytörés, hang, emlékfoslány, ember, állat. Saját jelentéktelenségem rémítő és orcapirító tudatában (milesz, ha végül semmim sem marad, sem a „mi”, sem az „én”, csak a semmi) nem szűnök meg csodálattal adózni e nyakas konokság láttán, s közben azon töprengek, vajon hitelesíti-e valóban, amiből ered. S vajon nem önámítás, bizonyos fokú szemellenzősség, nem magatartásbeli eltévelyedés-e, aminek azután csorbító következményei adódnak a

belőle táplálkozó költészet szemléleti és poétikai érvényét illetően is?

„A ház előtt kert / a kert alatt völgy / a völgyön túl hegy / a kertből a napot nézem, / mely leáldozóban van a hegy mögött” – olvasom Oravecz legújabb kötetének nyitó versét (*Alkony*), és mindjárt érzem a zavart és a kételkedést: ez *nagy* költészet? Ez a mármár semmitmondó, szinte giccsbe hajló kép? Közvetlen érdektelensége (pontosabban: leginkább a szemlélő lírai alanyra szűkülő érdekessége) nem kihívó önhittség-e: íme, ezt látom, s mert én látom, én írom egymás alá ezt az öt, nyúlfarknyi sort – ráadásul mind élethelyzetem (*távozó fa*), mind a szövegpozíció szempontjából kiemelten hangsúlyos helyen –, attól valóban esztétikai rangra emelkedik-e a költőinek szánt, valójában meglehetősen prózai közlés? De azonnal el is nyomom némiképp csúfondáros első benyomásomat a kérdéssel: hátha tényleg, objektíve is ez a csúcs? Hátha valóban ez az igazi, tiszta költészet, ez a szublimált, szikár, mindenre (jelen civilizációnkra, értékrendjeinkre, kultu-

rális és közállapotainkra) és mindenkre (hiszen egyszer mindnyájunknak bealkonyul) érvényesíthető határ-jelképiség, amelyben ott a keletiek bölcsessége, az indiánok egyszerű természetelvűsége, a klasszikus európai poézis kvintesszenciája, a személyiség feloldódása az egyetemes elmúlásban, az alkonyi táj részvétlen fénytörése mellett. Talán.

S miközben tovább olvasom a költő hol keserűszomorkás, hol kíméletlen-tárgyilagos „zárszámadását”, megmozdulnak bennem a hozzá kapcsolódó – nem kevésbé zavarba ejtő – emlékek, vélemények, s igyekszem szembesíteni őket e – vélhetőleg a búcsú gesztusából született, gyönyörű kiállítású – kötettel (az ezüstös, szürke-fehér borító egyszerre idézi a hullámzó tengert, a csupasz, téli szántón összegyűrt havat és a felhők fölötti repülés látványát – alkotója: Pintér József).

Egy kép: a zugligeti Harangvölgy fölötti meredély széle, valamikor a hetvenes évek végén. Március végi hó alól kikandikáló hóvirágok jeges csipkegallérban. Ember sehol, csak a tavaszi madárkórus. Ámulva nézem, hallgatom. Egyszerre ígéret és fenyegetés. Már épp továbbsiklanék lefelé, mikor újabb síelő érkezik a Kisegyetemi lejtő felől. Szerelése kicsit idejétmúlt, mozgása kissé darabos. Oravecz Imre. Ismerős az ÉS, a Kortárs, a Nagyvilág szerkesztőségéből. Megáll, biccent, üdvözlésre emeli egyik botját, s már hóékezik is tovább.

Egy másik: megint sí (Szajlán: *sisilés*); ezúttal kisebb fiammal; Hirschegg, Ausztria. Esténként felolvasunk a *Halászóember*ből. Bár sose éltem falun, mégis rokoni az érzület: anyám mezőtúri, apám péceli, paraszti-kisvárosi közege. Emlékhomályba süllyedt mindkettő. Kicsit irigykedem is. Irigylem a szajlai felhajtóerőt, az oraveczy meggyőződést, mandátumot: vannak még (esetleges) személyes vereségünk felett álló közösségi értékek, amelyek szembeszegezhetők az általánossá váló silánysággal, s ezek érdekesebbek is a megörökítésre.

Sorolhatnám még, de nincs különösebb jelentősége: sokszor összefutunk a Pázmányon, az Ambroziánium előcsarnokában; többnyire zsörtölődik: terhesnek, hiábavalónak érzi a tanárkodást; egymásba botlunk a tavirózsás-aranyhalas medence mellett a Lukácsnál, újságolja, hogy regényt ír, s mikor mondom, én is valami hasonlóban utazom, kissé hitetlenkedve ingatja a fejét... Joggal: a *Kali-*

*forniai fürj*höz fogható anyagom nincs, az övéhez mérhető tehetségről nem is beszélve...

Közben elolvasom a *távozó fát*, egyre nyomasztóbb, de egyszersmind katartikus is a „fél lábbal már odaát” aprólékos, Kosztolányit idéző számvetése, ez a *Fordított halotti beszéd a jövőből* („Látjátok fiaim, itt nyugszom”), ezek a *Változatok* a meghalásra, ez a *Figyelmeztetés*: ennyi volt, „Megtörtént az élet”, ez a szenvtelen, vissza-visszatérő *leit motif*, „elmúlás-szelfi”: „néha olyan / mintha én nem én lennék, / hanem valaki más” (*Öregség*), a sekély vigasz: szerettei, nagyjai (pl. Bata, Weöres) „mind vannak valahol és figyelnek”; és a madarak, a dombok, az erdő és a táj, újra meg újra: „ezért élsz még, ezért a kontúrért” (*Esti kontúr*). A súlyos ítélet: „ha tudni akarom, / hogy jelen van-e még a Gonosz a világban, / csak embertársaim arcára nézek”; a *Sze-relem* „csak a test beszéde volt / az igazi, a lélek szava, / melyet fiaim iránt érzek”. Az álmok, melyek feloldást nem hozó rémálmok inkább: „egy házzal álmodtál, / nem lakott benne senki, / a te házad volt”. Stb., stb.

Őszikék? Halotti beszéd? Kháron ladikján? Vajon mit tesz hozzá Oravecz Imre a nagy elődök „késői ön-siratójához”? Talán épp ezt: a feloldozás-, az ellensúly-hiányt. A „nincsen remény, nincsen remény” kegyetlen, kíméletlen őszinteségét. Ha Sza-

bó Lőrinc az élveboncolás mestere volt, Oravecz a „halvaboncolás” képtelenségét látszik vállalni, és mintha arra a következtetésre jutna, hogy a totális botrányt, a létezés tökéletes értelmetlenségét, kudarcát a szépség sem teszi elviselhetőbbé. De amíg az ember, a költő képes fel-fogni, kifejezni, amit érez, addig ha minimálisan is, de mégis...

Ellene szólna nagy nyomatékkal a *Matyi*-ciklus, melyben késői gyermekétől kapott ajándékait egy válás gyötrelmes következményei fordítják keserű,

kudarcos tapasztalásba, vereségélménybe. Mellette szól viszont a cinkék, pintyek, barátposztáták és egyéb szárnyasok bajaiba, rejtelseibe beavató, kukker-pontos *Madárnapló* füzér, a kötet, mondhatni, „aranymetszés-pontján”. A versgyűjtemény végén található angol nyelvű szövegek (bár a bevezető elfogadhatóan szervesíti az előzményekhez) az e nyelven verset nem olvasóknak akár jelképes slusszpoénként is megjelenhetnek, a túlvilági „szelfi” zárataként: „íme, máris *ott* vagyok, onnan beszélek, odaátról, az *idegen* tartományból...”

PALOJTAY KINGA

Dragomán György: Oroszlánkórus

Magvető, 2015

PALOJTAY KINGA (1984) Budapest

Az a tény, hogy Dragomán György három regény után jelentkezett csak novelláskötettel, csupán első ránézésre olyan meglepő, mint azt az eddig megjelent méltatások többsége érzékelteti, hiszen az ő esetében nem arról van szó, hogy valamely ráérősen hömpölygő, bonyolult és szerteágazó epikát cserélt volna le a rövidprózára jellemző tömörebb, feszebb beszédmódra. Az ő írásművészetében nagyjából ugyanaz a struktúra érvényesül a regények és az elbeszélések esetében, mindkettő filmszerű jelenetekből építkezik, nyilván az előbbi összetettebb formában. Nem véletlen, hogy már *A fehér király* recepciójában is gyakran terítkekre került a kérdés: regényről vagy novellafüzéről van szó, de a tíz évvel későbbi *Máglya* fejezeteit sem lehetetlen önálló történetekként olvasni. Érdekes módon a szerző első regénye, *A pusztítás könyve* mutat leginkább jellegzetes nagyepikai jegyeket.

Mindez nem minősít önmagában egy írástechnikát, azonban rámutat arra, hogy Dragomán György minden ellenkező látszat ellenére a kisformákban van otthon; snittekben és nem narratív ívekben gondolkodik, ami – a plasztikus leírásokban manifesztálódó láttatóerővel kiegészülve – rendkívül olvasmányossá, pergővé, érdekfeszítővé teszi ezt a prózát, másfelől viszont olykor mintha feláldozná a szerző egy-egy jó „beállítás” kedvéért az árnyaltabb jellemrajzot vagy a kifinomultabb történetvezetést.

Mindazonáltal az sem kizárt, hogy nem magával a jelenetező módszerrel van gond, hanem egyes jelenetek kivitelezése problematikus – egészen pontosan az az egyszerű és kézenfekvő kérdés vetődik fel, hogy *hatásos* vagy *hatásvadász*, másképpen fogalmazva: hiteles vagy hiteltelen az adott szituáció, fordulat, kép. A kötet harminc elbeszélését olvasva hol az előbbi, hol az utóbbi tűnik adekvát válasznak; hozzátéve, hogy esetenként elég nehéz eldönteni, hogy bizonyos történetek egyenes vagy ironikus olvasatot kívánnak – s ennek megfelelően szándékoltan karikírozott vagy csak szimplán elhibázott az adott szöveghely.

„Az *Oroszlánkórus* a bátorság könyve” – szól a fűlszöveg nyitó mondata, már amennyiben bátorságra és nem meggondolatlanságra vall ennyire különböző színvonalú elbeszéléseket egy kötetbe

rendezni. A zsenyéket (?) és a kiforrott, cizellált, érett szövegeket véleményem szerint csak az összegyűjtött írásokban érdemes egymás mellé helyezni, vagy legalább a novellák keletkezési évét szerencsés lett volna feltüntetni a tartalomjegyzékben...

A fűlszöveg a továbbiakban magától értetődőnek tűnő analógiát von a novellák legalább kétharmadában tematizált zene, illetve a szöveg, a mondatok zeneisége között. Holott az, hogy a mondatoknak van ritmusa és a szövegnek van íve, még nem jár együtt automatikusan azzal, hogy érvényesen mond el egy zenei tárgyú történetet, tehát hogy – szinész-téziás képzavarral élve – le tudja festeni a zene hatását. Amilyen szépen összesimul téma, kifejezés-mód és világkép például a *Vasvonóban*, annyira mesterkéltnek hat a *Limon con Sal* című elbeszélésben a zenei motívum beleerőltetése a cselekménybe. Míg az előbbiben mind a gyerekperspektíva, mind pedig az adott kulturális beágyazottság mintegy igazolja a hegedűjáték központi szerepét és mitikus jellegét – lévén egy cigányprímás ugyanazon pályára szánt kisfiáról van szó –, addig az utóbbi novellában még akkor is életszerűtlen, hogy egy felnőtt nő dalra fakad a nyílt utcán egy családi vita hevében, ha El Salvador-i fadoénekesnő az illető.

Valójában elég kevés elbeszélésben szervesül a zenei tárgy indokolt történetsszervező elemmé: sok helyen csak adalék, díszlet, betoldás, ami nem is lenne gond, ha nem sugallná azt a könyv összes paratextusa a címtől a hátoldalon szereplő idézetig, hogy itt csakis a nagybetűs Zenéről lesz szó... Persze, olvashatunk itt dobosról, jazzénekesről, fanatikus rockerről és autodidakta hangtechnikusról is, de legalább ilyen fontos vonulatot képez a könyvben az újra és újra felbukkanó apa–fiú, illetve olykor nagyapa–unoka viszony. Ide sorolható többek között az *Örökség*, *A seprű*, *A hangdobozok*, valamint a *Karcsika* című novella, mely utóbbi az egyik legemlékezetesebb opusa a kötetnek, köszönhetően az eleven, többdimenziós szereplők, valamint a köztük zajló interakciók élethű és érzékeny ábrázolásának.

A közelmúlt magyar irodalmában nem éppen előzmény nélküli, de még elcsépeletnek sem mondható apatematika arra is lehetőséget teremt az írónak, hogy az általa már jól begyakorolt gyerekhan-

gon szólaljon meg. Azon a hangon, abból a perspektívából, ahogyan és ahonnan *A fehér király* Dzsátája, illetve a *Máglya Emmája* beszél. A *Füles fotel*, a *Roszaságok* vagy a *Szkander*, *Párizs*, *pucér nő* csekély változtatással akár a két regény valamelyikének fejezete is lehetne. Megjegyzem, ezek az elbeszélések jelentik az *Oroszlánkórus* magaslati pontjait.

Egészen más hangot próbál-gat a szerző a *Hevimetál*, valamint az *Adrenalin* című novellákban. Előbbi a rockzene fanatikussait, utóbbi a testépítők szubkultúráját hivatott megjeleníteni egy erősen alulstilizált, legjobb esetben is argónak minősíthető nyelvi elemekkel teletűzdelt monológon keresztül. Egyik elbeszélés sem nélkülözi a humort, könnyen lehet, hogy megírásukkor egyfajta szerep- és stílusjátéknak tekintette ezeket Dragomán, ugyanakkor a szövegek hitelessége valamelyest csorbulni látszik, főként az *Adrenalin*ban, méghozzá nem azért, mert a valóságban esetleg nem így beszélne egy hasonló figura, hanem azért, mert túlságosan direkt módon ér-

ződik ki a megszólaló szavai mögül a szerző némi-leg didaktikus mondanivalója. (Ellenpéldaként Tóth Krisztina *Falkavezér* című novelláját említhetném –

ott érvényesebbnek, autentikusabbnak hat ugyanez a rétegenyelv és attitűd.)

Ahogy a korábbi kötetekben, úgy az *Oroszlánkórus*ban is gyakran bukkannak fel a mágikus realizmusra jellemző vonások, ami szinte védjegyévé vált a Dragomán-prózának, azonban hozzátenném, hogy ezek leginkább a gyermeki nézőpontból elmesélt történetekben hatnak természetesen (*Vasvondó*), más szövegekben kissé rikítanak (*Adatmentés*).

Azzal együtt, hogy vannak emlékezetes, szépen kidolgozott és karakteres írások a könyvben, számomra összességében csalódás volt az *Oroszlánkórus*, viszont nagy érdeklődéssel várom az idei évre beharangozott újabb novelláskötet megjelenését – ha lehet hinni az „irodalmi pletykáknak”, abban következnek majd a fajsúlyosabb darabok...

WÉBER ANIKÓ (1988) Tatabánya

WÉBER ANIKÓ

Fodor Ákos: Gyöngyök, göröngyök

Fekete Sas, 2015

Lehet még a szerelemről újat mondani közhelyek nélkül? Fodor Ákos válogatott verseskötete bizonyítja: igen. Majdnem fél évszázad érzéseit sűrítette bele egy rövid, tömör, kötött versformába: a haikuba. Némelyik verse, mint egy pofon, úgy üt: szembesítve az olvasót önmagával. Míg egy-egy műve olyan, mint a simogatás: a szerelem szépségére emlékeztet.

A szerzőt a haiku nagymesterének tartják, aki a kortárs magyar irodalomban a saját költészetére szabta a versformát. A haiku szigorú kötöttsége nem bezárta, hanem felszabadította művészetét. A rövidség számára nem akadály, hanem lehetőség. Azt, hogy két szóban frappánsan, dallamosan és játékosan el tudja mondani egy csaknem három-

száz oldalas kötet lényegét, mutatja a cím is: *Gyöngyök, göröngyök*.

Bár a kötet Fodor Ákos halála után jelent meg, a verseket még maga a költő válogatta, pontosan meghatározva a könyv tematikáját, szerkezetét és azt a kettősséget, amelyre már a címben is utal. „mélységesen komoly és csillámló játékoságú művek »társalognak« itt egymással [...] Komoly, ám nem komor, de nem is frivol JÁTÉK – és talán némi tanulság; életünk egyik leghatalmasabb és legtörékenyebb élmény-szférájának sok nézőpontból történő felmutatása és megcsodálása: ez a szándékom a GYÖNGYÖK, GÖRÖNGYÖK gyűjtemény megalkotásával...” – írta, és ezt a szándékát pontosan viszatükrözi a kötet. Megbújik benne humor, játék,

irónia, sok-sok boldogság- és szépséggöngy, valamint a fájdalom és csalódás göröngyei. A legtöbb-ször pedig mindezek nem egymás után, hanem vegyítve egyetlen, pár soros versben. Együtt jár itt a gúny a szépséggel, a keserű valóság a romantikával, a sírás a nevetéssel, a szomorúság az örömmel, jelezve: a szerelem is éppen ilyen sokszínű. Nem választható szét benne egyetlen ellentét sem. A göngyök – mint ahogy a kötet borítója (Díner Tamás fotója) is mutatja – a göröngyök között bújnak meg:

„Kiemelsz a veszendőség tengeréből / és felmutatsz. / Kiemellek a veszendőség tengeréből / és felmutatlak. / Egmás kezében ragyogunk; szorongunk / és ragyogunk” (*Élőpont*).

A fő téma pedig természetesen az egész kötetben átívelő szerelem, amelynek sokféle arcát mutatja be, gondolatokat, érzéseket, benyomásokat – igaz, mindet férfiszemszögből. Az örök pillanatokat azonban, amelyeket a versekben konzervál, nemtől függetlenül mindenki megéli: „ahogy a szél meglebbenti a függönyt: / nem a függöny, nem a szél. A lebbenés” (*Szerelem*).

A kötetbe Fodor Ákos tizen-négyszer korábbi könyvéből válogatott szerelmes verseket, az első 1978-as *Kettőspont*tól egészen a 2014-es *Szabadesés*ig. Az alkotásokat is eszerint csoportosította, minden fejezetcím egy-egy könyv címe, megjelenés szerinti időrendben. A válogatott verseket pedig két alkotás fogja közre – első versként a *Nagy hála-ének*: „Köszönöm, hogy szeretlek”, utolsóként pedig a hátsó borítón a *Hála*: „Köszönöm, / hogy köszönöm.”

A válogatás legerősebb művei között bőven akad haiku, amelyről a szerző korábban többször is úgy nyilatkozott, hogy számára nem versforma, hanem mentalitás, amelynek a „lelke” a csend. Mert arra a kérdésre, hogy lehet-e néhány szóval kifejezni egy összetett érzést, gondolatot, fogalmat, Fodor Ákos válasza: igen. A hallgatása mögött ott egy egész univerzum, minden sor után még egy láthatatlan sor, amelybe belefér az olvasó összes kérdése és lehetséges válasza, értelmezése. Nincs hiányérzet egyetlen vers után sem.

„oldódó képed / kicsordul szememből és / arcomra szárad” (*Búcsú*)

„igazán semmi / nem érintheti s minden / kötötte táncol” (*Szerelem*)

A szerző pedig még tovább formálja a műfaj japán hagyományait, ugyanis nem a természeti képekkel játszik, azokról mesél, hanem olyan összetett élményanyagot mutat be általa, amelyhez több oldal is kevés volna, itt mégis belefér három sorba. A játékoság ellenére mindegyik felszíne alatt mélyebb tartalom húzódik meg, az alkotó pedig mindezt finom iróniával, humorral fűszerezi meg.

„van, mikor tisztább / eltörni egy tányért, mint / elmosogatni” (*Házassági emlék-mű*)

„ha mindenedet / odaadnád érte – mit / adhatnál neki?” (*Xéniák 1*)

A fájdalom pedig, amely megszólal ezekben a versekben, sosem társul kesergéssel, inkább kineveti, kifigurázza önmagát. A lírai én saját hibái és kapcsolatai felé is iróniával közelít.

„Meggyújtottál, hogy / fényben táncolj. Árnyad / is fölmutatom.” (*Szertartás*)

De nem szükséges ehhez minden esetben haikuban gondolkodnia, mert a többi verse is mind szűkszavú, rövid, amely elsősorban a sűrítés erejével, a csattanóval, a humorral hat az olvasóra.

„A sötétben / megütsz valakit, aki szeret / megüt valaki, akit szeretsz. / Talán nincs is egyéb,

csak ez. / Nem folytatás, nem vég, se kezdet, / csak ez a puha sötétség, ez a kemény / ütés. A szeretet” (*Csak ez*). „Lám, ez a kedves nő is / mellettem öregedett meg / a metrón: / föladva / (előnyös) profil- / helyzetét, szembefordult” (*Románc*).

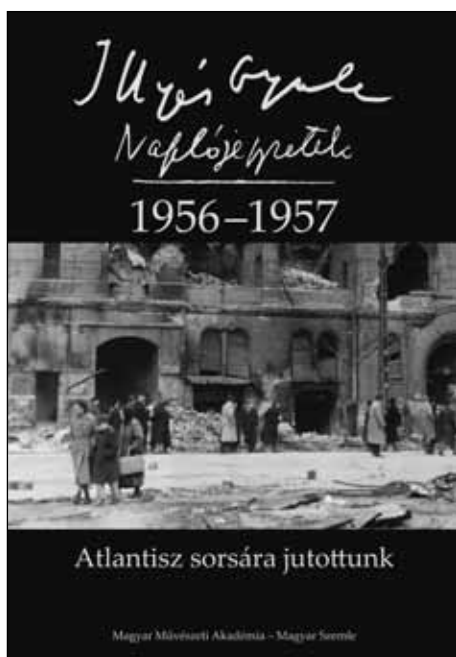
Egyetemes gondolatokat fogalmaz meg olyan egyszerűen, röviden, a természetesség érzetét keltve, mintha csak egy-egy régi közmondást alkotott volna, amely a népi megfigyeléseken alapulva szájról szájra terjedt. Talán ebből és a hihetetlen mesterségbeli tudásából adódik, hogy ezek a szerelmes versek éppen azt fogalmazzák meg, amit az olvasó mindig is el szeretett volna mondani, csak maga sem tudta, hogyan fogjon hozzá.

ILLYÉS GYULA

Naplójegyzetek 1956–1957
Atlantisz sorsára jutottunk

Illyés Gyula '56-os
följegyzései, papír-
lapokra írt naplója,
mely az 1956. október
23-tól 1957. január
31-ig tartó időszakot
jeleníti meg, 2014
áprilisában került elő.

A kötetet az író lánya,
Illyés Mária készítette elő
kiadásra, Horváth István
történész közreműkö-
désével. A napló a Magyar
Művészeti Akadémia és
a Magyar Szemle Alapítvány
közös kiadásában jelent
meg az 1956-os forradalom
és szabadságharc
60. évfordulója
alkalmából.

MAGYAR MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

minden, ami művészet
mma.hu • mma-tv.hu